Litere

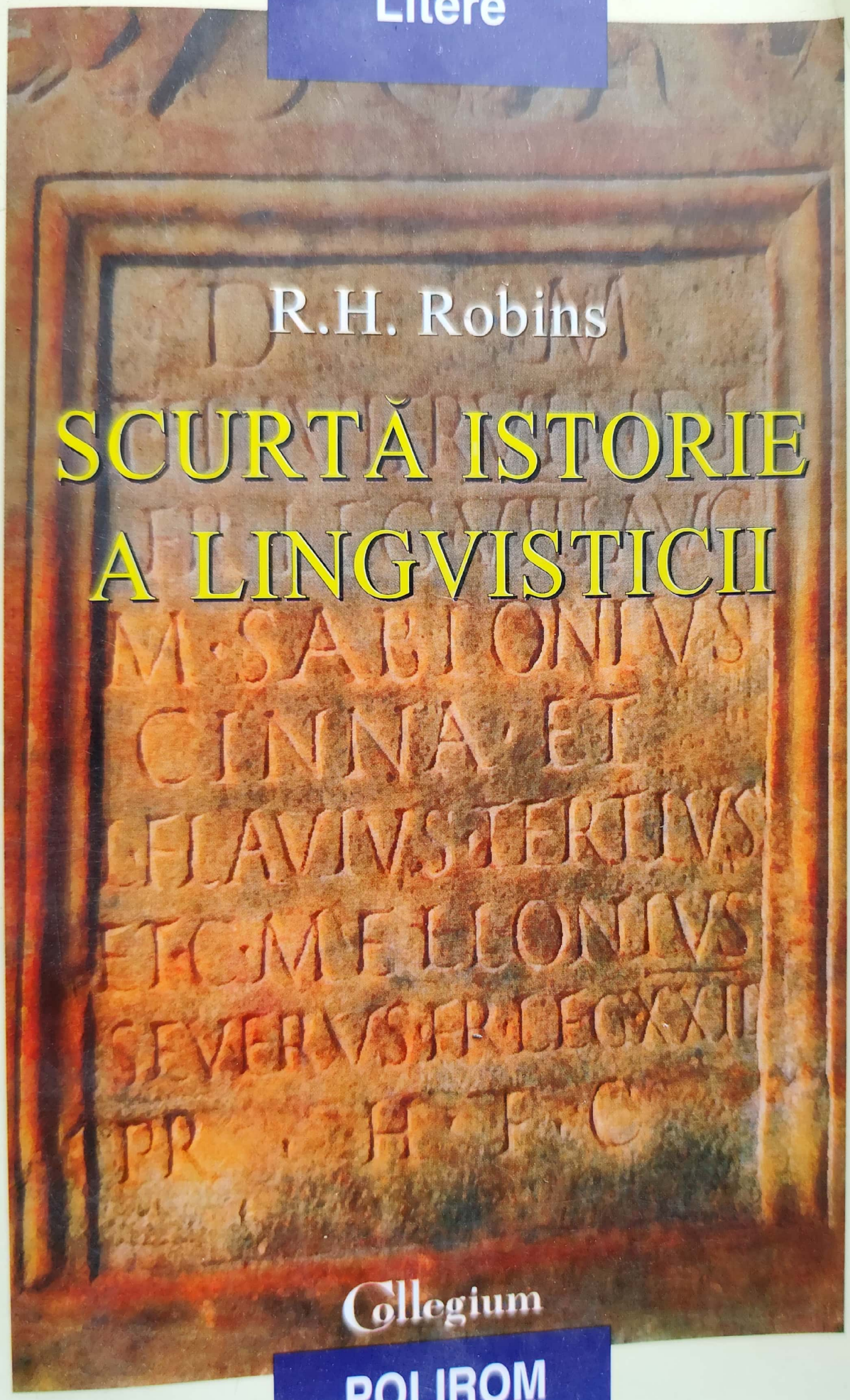

R.H. Robins

SCURTĂ ISTORIE A LINGVISTICII

Collegium

POLIROM

Scanned with OKEN Scanner

R.H. Robins este profesor de lingvistică generală la Universitatea din Londra.

Contribuţia traducătorilor: Dana Ligia Ilin: Introducere şi capitolele 1-7; Mihaela Leaţ: capitolele 8-9.

R.H. Robins, *A Short History of Linguistics*
fourth edition, Addison Wesley Longman, New York 1967, 1997
© Addison Wesley Longman Limited 1967, 1997

www.polirom.ro

© 2003 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Copou nr. 4, P.O. Box 266, 6600
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33; O.P. 37,
P.O. Box 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României :

ROBINS, R.H.

Scurtă istorie a lingvisticii / R.H. Robins –
trad. din lb. engleză de Dana Ligia Ilin şi Mihaela Leaţ;
Iaşi : Polirom, 2003.
344 p. ; 21 cm (Collegium. Litere)

ISBN : 973-683-794-7

I. Ilin, Dana Ligia (trad.)
II. Leaţ, Mihaela (trad.)

81

Printed in ROMANIA

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

R.H. Robins

Scurtă istorie a lingvisticii

POLIROM
2003

CUPRINS

Din prefaţa la prima ediţie 7
Prefaţă la ediţia a doua 9
Prefaţă la ediţia a treia 10
Prefaţă la ediţia a patra 12

Capitolul 1
Introducere 14
Bibliografie suplimentară 22
Note 25

Capitolul 2
Grecia 26
Bibliografie suplimentară 69
Note 70

Capitolul 3
Roma 77
Bibliografie suplimentară 96
Note 97

Capitolul 4
Evul Mediu 101
Bibliografie suplimentară 129
Note 130

Capitolul 5
Renaşterea şi perioada următoare 136
Bibliografie suplimentară 175
Note 177

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 6
Începutul epocii moderne 184
Bibliografie suplimentară 218
Note 220

Capitolul 7
Lingvistica istorică şi comparativă în secolul al XIX-lea 226
Bibliografie suplimentară 256
Note 258

Capitolul 8
Lingvistica în secolul XX: prima perioadă 264
Bibliografie suplimentară 301
Note 302

Capitolul 9
Lingvistica în secolul XX: a doua perioadă 310
Bibliografie suplimentară 326
Note 327

Index 331

Scanned with OKEN Scanner

DIN PREFAŢA LA PRIMA EDIŢIE

În această carte am încercat să fac o scurtă descriere a istoriei studiilor lingvistice pînă în prezent. Din motivele expuse în primul capitol, lucrarea este organizată în jurul istoriei lingvisticii din Europa, însă sper că am acordat atenţia cuvenită şi acelor studii din afara continentului european care au avut o contribuţie însemnată în domeniul de faţă.

Interesul manifestat de lingvişti pentru evoluţia în timp şi pentru începuturile domeniului lor reprezintă, în sine, un semn al maturizării lingvisticii ca disciplină academică, dincolo de orice aplicaţie practică a acestei ştiinţe. Sper că lucrarea de faţă va răspunde, într-o oarecare măsură, cerinţelor profesorilor şi elevilor din acest domeniu, ajutîndu-i să înţeleagă ceea ce s-a făcut în studiul limbii şi propunîndu-le subiecte interesante de cercetare pentru viitor.

Cel care îşi propune să realizeze o carte de acest gen se confruntă imediat cu o serie de dificultăţi. În primul rînd, nimeni nu poate să cunoască la fel de bine toate lucrările lingvistice, aşa cum s-ar cuveni. În al doilea rînd, cantitatea, natura şi starea actuală a materialelor-sursă variază foarte mult de la o perioadă la alta. Există goluri supărătoare în cunoştinţele noastre despre unii dintre pionierii lingvisticii, iar cînd ajungem la istoria contemporană, cea a tendinţelor curente, problema este diametral opusă, şi anume de a alege din puzderia de materiale publicate pe cele care ar putea avea o semnificaţie istorică permanentă. Între aceste limite există diferenţe considerabile în ceea ce priveşte disponibilitatea, accesibilitatea şi condiţiile editoriale ale textelor-sursă.

Dacă ne referim la ştiinţa lingvistică din afara Europei, din care europenii s-au inspirat atît de masiv şi cu atît de mult folos, nevoia de ediţii şi comentarii este la fel de stringentă. Multe dintre lucrările lingvistice chineze, arabe şi indiene au fost deja studiate pe larg, dar în principal din punctul de vedere al locului pe care îl ocupă în istoria culturală şi literară a popoarelor respective. Abordările ştiinţifice, capabile să lege fiecare lucrare de acest fel de teoria şi practica lingvistică din epoca respectivă, vor elimina o uriaşă lacună din cunoştinţele noastre despre istoria culturală a lumii.

Scanned with OKEN Scanner

Din aceste motive, la care se adaugă scăderile autorului în ceea ce priveşte cunoştinţele şi capacitatea de a duce la bun sfîrşit sarcina asumată, este posibil ca unii cititori să dezaprobe sau să fie dezamăgiţi de cele scrise aici. Însă dacă această carte va reuşi să fie un îndemn pentru cercetarea mai aprofundată a surselor oferite de noi în legătură cu istoria lingvisticii, ea îşi va fi atins măcar în parte scopul propus.

Atunci cînd încerci să acoperi o arie de interes atît de largă, devii mult mai conştient de datoria pe care o ai faţă de erudiţii contemporani şi de cărturarii din vechime care s-au ocupat de acest domeniu. Datoria este recunoscută parţial în referinţele bibliografice de la sfîrşitul fiecărui capitol. Personal, ţin să le mulţumesc colegilor din Londra şi din alte părţi pe care i-am consultat şi în special profesorului David Abercrombie, pentru ajutorul pe care mi l-a acordat citind şi verificînd această carte, precum şi pentru valoroasele sale comentarii şi corecturi; de asemenea, colegilor care au avut amabilitatea de a citi capitolele privind domenii în care competenţa lor o depăşeşte cu mult pe a mea: doamnei dr. Theodora Bynon, doamnei Vivian Salmon şi domnului K. L. Speyer. Cartea a cîştigat mult graţie ajutorului şi sfaturilor lor. Dacă au mai rămas unele greşeli şi imperfecţiuni, răspunderea este în întregime a mea. În sfîrşit, subliniez bunătatea şi răbdarea soţiei mele, care a citit întreaga carte în manuscris şi a contribuit cu numeroase sugestii valoroase.

Londra, 1967
R. H. Robins

Scanned with OKEN Scanner

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A DOUA

La pregătirea celei de-a doua ediţii a acestei cărţi am ţinut cont de comentariile prieteneşti şi utile ale recenzenţilor şi colegilor şi am acordat atenţia cuvenită lucrărilor contemporane de istorie a lingvisticii, atît în ansamblu, cît şi cu referire la anumite momente şi locuri. Volumul mare de lucrări de acest gen este o dovadă plăcută a creşterii interesului faţă de studiile lingvistice, lucru dovedit şi de apariţia unei reviste de specialitate, *Historiographia linguistica*. Dar mai sînt multe de făcut înainte de a ajunge la o tratare istorică atotcuprinzătoare şi mulţumitoare a ştiinţei lingvistice.

Londra, 1979
R. H. Robins

Scanned with OKEN Scanner

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A TREIA

În cei zece ani care au trecut de la publicarea ediţiei a doua a acestei cărţi au fost întreprinse numeroase studii de istorie a lingvisticii. Fiind considerat parte importantă a lingvisticii generale şi o componentă valoroasă a cursurilor de lingvistică la nivel universitar, acest domeniu figurează în programele de studii de licenţă şi postuniversitare ale cîtorva universităţi din Europa, America şi din alte părţi ale lumii. În Anglia există un corp stabil de cadre universitare care se ocupă de istoria lingvisticii.

Creşterea interesului faţă de această ramură a lingvisticii poate însemna, dintr-un punct de vedere întru cîtva diferit, o înţelegere mai amplă a istoriei sau, mai general, a istoriei ideilor. Nu este surprinzător faptul că au fost înfiinţate societăţi şi organizaţii care să studieze istoria lingvisticii. Din 1978 se organizează, de trei ori pe an, Conferinţa Internaţională de Istorie a Ştiinţelor Lingvistice, care îşi publică lucrările. Société d'Histoire et d'Epistémologie des Sciences du Langage, înfiinţată tot în 1978, ţine în mod regulat colocvii şi simpozioane, urmate de publicarea lucrărilor prezentate. De curînd, Societatea Henry Sweet din Marea Britanie (1984-) şi North American Association for the History of the Language Sciences din America (1987-) organizează conferinţe în cadrul cărora se discută descoperiri ştiinţifice, direcţii de cercetare şi diverse subiecte din domeniul investigaţiei intelectuale care se intersectează în anumite puncte cu istoria culturală şi generală. Publicaţia periodică *Historiographia linguistica* (1974-) îşi oferă în continuare serviciile preţioase ca debuşeu pentru articolele şi recenziile din domeniul studiilor lingvistice.

În mod evident, această activitate a implicat revizuirea unor puncte de vedere tradiţionale asupra lucrărilor lingvistice din diferite momente şi locuri, precum şi punerea sub semnul întrebării a unor *idées reçues* despre dezvoltarea gîndirii lingvistice de-a lungul timpului. Aceste reconsiderări sînt binevenite; fără ele, orice corpus de studii riscă să fie doar ceva mai mult decît o înşiruire încremenită şi intangibilă de nume de persoane, şcoli şi moduri de gîndire, aşezate într-o ordine sau progresie aleatorie.

Scanned with OKEN Scanner

În ediţia de faţă m-am străduit să atrag atenţia asupra devierilor majore de la concepţiile tradiţionale, care au apărut cam în ultimii zece ani, fără să accept neapărat concluziile autorilor lor, sperînd că am dat cititorilor impulsul şi mijloacele de a studia în continuare lucrările relevante pe tema respectivă şi de a ajunge la propriile lor concluzii. În rest, că o fi bine sau nu, am lăsat subiectul aşa cum a fost structurat în ediţia din 1967.

În prefaţa la prima ediţie (1967) mi-am îndeplinit plăcuta datorie de a sublinia răbdarea şi generozitatea cu care, pe parcursul diferitelor etape de pregătire a cărţii, m-a ajutat soţia mea, Sheila. Înainte să încep lucrul la această ediţie, viaţa ei pe acest pămînt a luat sfîrşit şi am fost nevoit să mă lipsesc de observaţiile sale prompte şi competente şi de sprijinul ei. Dacă ar fi trăit, atît cititorul, cît şi autorul ar fi avut de cîştigat de pe urma intervenţiilor ei. Cum acest lucru nu mai este posibil, dedic memoriei ei cartea în această formă, atît cît valorează ea, alături de recunoştinţa şi afecţiunea mea veşnice.

Londra, 1989
R. H. Robins

Scanned with OKEN Scanner

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A PATRA

Mă bucură nespus să aflu că a fost solicitată încă o ediţie a acestei cărţi. Presupun că este vorba, în principal, de interesul crescînd manifestat de comunitatea academică faţă de ramura lingvisticii la care lucrarea de faţă încearcă să ofere o introducere utilă. De la a treia ediţie, în care am indicat periodicele recent înfiinţate, specializate în istoria lingvisticii, înregistrăm apariţia seriei *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, publicată pentru prima dată în 1991.

În această a patra ediţie, ultima din punctul meu de vedere, am făcut unele ajustări, în afară de corectarea unor greşeli minore şi de aducerea la zi a bibliografiilor şi a notelor în lumina studiilor recente. S-au produs două schimbări majore: în primul rînd, am transferat aproape în întregime opera şi gîndirea lui Wilhelm von Humboldt din capitolul 7, care tratează lingvistica istorică şi comparativă a secolului al XIX-lea, în capitolul 6, care se ocupă în special de secolul al XVIII-lea. Această decizie nu poate fi decît arbitrară: viaţa lui von Humboldt (1767-1835) s-a desfăşurat în mod aproape egal în două secole, iar influenţa sa asupra scrierilor ulterioare şi reacţia sa la ceea ce s-a scris în timpul său sînt de o importanţă aproape egală. Cititorul va judeca singur această reaşezare.

În al doilea rînd, există un aspect mai puţin controversat: pentru că se apropie sfîrşitul acestui secol, capitolul 8 trebuia să fie rebotezat „Lingvistica în secolul XX"; însă, dacă privim în urmă, aşa cum putem să facem acum, la lucrările lingvistice ale acestui secol, oricare ar fi preferinţele personale şi teoretice, trebuie să admitem că la sfîrşitul anilor '50 şi începutul anilor '60 s-a produs o schimbare majoră de direcţie, care a afectat mai mult lingvistica descriptivă şi teoretică, dar care apare clar şi în lingvistica istorică. Acest lucru m-a făcut să extind şi să împart capitolul 8 în două capitole care se ocupă de lingvistica secolului XX.

Sentimentele exprimate în paragraful final al prefeţei la cea de-a treia ediţie nu au pălit o dată cu scurgerea anilor.

Londra, iulie 1996
R. H. Robins

Scanned with OKEN Scanner

Pereant qui ante nos nostra dixerunt.
(Aelius Donatus, *apud* Sfîntul Ieronim)
„Fir-ar să fie de clasici, că ne-au luat vorba din gură!"*

Alles Gescheidte ist schon gedacht
worden, man muss nur versuchen es
noch einmal zu denken.
(Goethe)
„Toate cele importante au fost deja gîndite,
trebuie doar să încercăm să ne mai gîndim
o dată la ele."

In memoriam uxoris dilectissimae

---

* În context, fraza este o exclamație de ciudă, astfel încât am preferat această traducere celei literale: „Să piară cei care au rostit înainte vorbele noastre." (n.t.)

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 1

INTRODUCERE

În cea mai mare parte a vieţii noastre nu dăm prea mare atenţie modului în care folosim şi înţelegem limba noastră maternă, nu-l comentăm şi nu-l punem sub semnul întrebării. Amintirile din primii ani de viaţă şi experienţa în educarea copiilor ne pot face uneori să cugetăm la complexitatea capacităţii lingvistice a oricărui individ normal, iar învăţarea uneia sau mai multor limbi străine după ce stăpînim pe deplin propria noastră limbă ne face să înţelegem cîte lucruri presupune facultatea omului de a comunica prin limbaj.

Totuşi, în ciuda acestei acceptări generale a darului vorbirii articulate, cele mai multe culturi ale lumii le-au indus unora dintre membrii lor dorinţa de a conştientiza întru cîtva anvergura şi puterea limbajului. Această conştiinţă de sine lingvistică poate fi stimulată în primul rînd de contactele cu vorbitorii unei alte limbi, de existenţa şi recunoaşterea straturilor dialectale din interiorul unei comunităţi lingvistice sau de o anumită orientare a curiozităţii inerente şi dezinteresate a omului faţă de sine şi faţă de lumea înconjurătoare. Din această sursă ia naştere „lingvistica populară", speculaţie sau enunţ dogmatic privind originea limbii sau a propriului limbaj, şi importanţa sa în viaţa comunităţii. Ea poate lua forma unor comentarii depreciative la adresa celorlalte limbi sau dialecte; multe culturi conţin însă mituri etiologice care încearcă să descrie originea limbii în general sau măcar pe cea a limbii preferate de poporul respectiv. Concepţia conform căreia limba este un dar dumnezeiesc se regăseşte în diverse culturi care nu sînt legate între ele şi exprimă respectul pe care persoanele inteligente îl acordă, pe drept cuvînt, acestei nepreţuite capacităţi umane[1].

În unele culturi, şi anume în cele considerate – din acest motiv sau din multe altele – civilizaţii, curiozitatea faţă de mediul înconjurător s-a transformat într-o ştiinţă, adică într-un studiu sistematic, dedicat unui

anumit subiect sau unei serii de fenomene, şi care este stimulat în mod deliberat şi transmis de la o generaţie la alta de anumiţi indivizi recunoscuţi pentru priceperea şi cunoştinţele lor în astfel de activităţi. Întreaga omenire datorează mult culturilor care, într-un fel sau altul, au încurajat dezvoltarea ştiinţelor.

Ca şi celelalte ştiinţe care apar în acest fel, lingvistica populară s-a dezvoltat în diferite părţi ale lumii civilizate, transformîndu-se într-o ştiinţă a limbii. Termenul de *ştiinţă* din sintagma *ştiinţă a limbii* a fost folosit aici deliberat, dar nu în mod restrictiv. Ştiinţa, în acest context, nu trebuie opusă disciplinelor umanistice, deoarece virtuţi ca precizia şi auto-disciplina intelectuală, pe de o parte, sensibilitatea şi imaginaţia, pe de alta, sînt necesare în orice studiu corect al limbii.

Ştiinţele legate de om, printre care se numără lingvistica, derivă din dezvoltarea auto-cunoaşterii umane. În acelaşi timp însă, aceste ştiinţe sau, mai exact, cei care le practică îşi pot conştientiza importanţa prin ceea ce au făcut şi continuă să facă. Atunci cînd această conştiinţă de sine ştiinţifică include interesul faţă de originea şi evoluţia unei ştiinţe, asistăm la naşterea unei discipline specifice, numită istoria ştiinţei. Dezvoltarea rapidă şi adesea surprinzătoare a lingvisticii, devenită în ultimii ani o specializare universitară, lucru dovedit atît de numărul mare al celor care o studiază, cît şi de gama activităţilor lor, a dus la creşterea corespunzătoare a interesului lingviştilor faţă de trecutul ei. În parte, acest lucru se explică, probabil, prin sentimentul că înţelegerea şi evaluarea problemelor şi realizărilor predecesorilor pot deveni o sursă de stabilitate în timpul unei perioade în care se produc, fulgerător, schimbări în teoria, metodele şi aplicaţiile lingvisticii.

În ultimii treizeci de ani, istoria lingvisticii şi-a cîştigat un loc distinct şi recunoscut în cadrul activităţii didactice şi de cercetare din cadrul lingvisticii generale. Acestei discipline i s-a dat o poziţie aparte în cursurile şi programele de licenţă centrate pe lingvistică din universităţile europene, americane sau din alte părţi ale lumii. Ea apare în cursurile organizate de institutele de lingvistică şi are propria ei secţiune în *Bibliographie linguistique*, alcătuită de CIPL.

Din 1978, are loc din trei în trei ani o Conferinţă Internaţională a Ştiinţelor Lingvistice, ale cărei documente apar sub numeroase titluri. Dintre societăţile care se ocupă anume de istoria lingvisticii,

Scanned with OKEN Scanner

enumerăm: La Société d'Histoire et d'Epistémologie des Sciences du langage (1978-), The Henry Sweet Society for the History of Linguistic Ideas (1984-), The North American Association for the History of the Language Sciences (1987-) şi Studienkreis: Geschichte der Sprachwissenschaft (1990-). În această perioadă au fost publicate numeroase cărţi pe această temă, dintre care unele au fost trecute în bibliografiile de la sfîrşitul fiecărui capitol al lucrării de faţă. Articole şi recenzii despre istoria lingvisticii apar în majoritatea publicaţiilor de lingvistică; următoarea listă cuprinde însă seriile de specialitate din domeniu, care ar trebui consultate de toţi cei care se interesează în mod special de acest aspect al lingvisticii:

Studies in the history of linguistics (volumele 1-15)
Studies in the history of the language sciences (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistic sciences*) III (1973-)
Historiographia linguistica (1974-)
Histoire épistémologie langage (1979-)
Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft (1991-).

Ca şi celelalte ramuri ale cunoaşterii şi educaţiei umane şi aidoma tuturor celorlalte aspecte ale culturilor umane, lingvistica de astăzi este un produs al trecutului ei şi o matrice a propriului viitor. Oamenii se nasc, cresc şi trăiesc într-un mediu determinat fizic şi cultural de trecut. Ei interacţionează cu acest mediu, iar unii sînt factori determinanţi ai schimbărilor care apar în el. Acest lucru constituie baza istoriei umane. Asemeni unui popor sau unei concepţii intelectuale ori morale, fiecare ştiinţă (în sensul cel mai larg al cuvîntului) îşi are istoria ei. Savanţii din fiecare generaţie nu pornesc de la zero, ci clădesc pe fundamentul pe care ştiinţa de care se ocupă şi ştiinţa în general îl au ca moştenire în cadrul culturii şi epocii în care trăiesc ei. Abordarea istorică a unei ştiinţe sau a oricărui aspect al activităţii umane constă în studiul succesiunilor temporale de persoane şi evenimente, precum şi al conexiunilor cauzale, al influenţelor şi al curentelor care pot fi descoperite în aceste secvenţe şi care pot să le explice.

Este la fel de tentant pentru cercetător pe cît este de măgulitor pentru contemporanii săi să considere istoria unei ştiinţe drept o descoperire progresivă a adevărului şi o desăvîrşire a metodelor de cercetare, cam

Scanned with OKEN Scanner

ca „istoria de tip Whig"* din zona politică[2]. Ar fi însă un neadevăr. Scopurile unei ştiinţe variază în cursul istoriei ei, iar căutarea unor standarde obiective cu ajutorul cărora să fie judecate ţelurile unor perioade diferite este zadarnică. „Faptele" şi „adevărul" nu sînt stabilite dinainte, ca la careurile de cuvinte încrucişate, cînd trebuie doar să completezi căsuţele. Oamenii de ştiinţă înşişi au mult de furcă pînă reuşesc să determine gama de date, fenomene şi operaţii care alcătuiesc aria lor de interes, iar ei sînt cei care stabilesc şi schimbă cadrul conceptual în care emit acele afirmaţii pe care le consideră semnificative.

Scurtele schiţe istorice pe o anumită temă, de genul celor ce pot fi găsite adesea în cursurile introductive, privesc inevitabil trecutul din perspectiva prezentului, concentrîndu-se pe acele aspecte ale lucrărilor din trecut care par fie deosebit de semnificative, fie şocant de irelevante pentru abordările contemporane. Acest lucru este foarte normal – ba chiar, în aceste limite, inevitabil –, numai că există riscul de a evalua tot ce s-a făcut în trecut într-un anumit domeniu din punctul de vedere preferat în prezent, văzînd istoria unei ştiinţe ca o înaintare, uneori continuă, alteori întreruptă sau deviată temporar, către ţinta predeterminată a stadiului actual din ştiinţa respectivă.

Nu înseamnă că trebuie să evităm evaluarea lucrărilor precedente în raport cu cele recente şi cu situaţia prezentă, acolo unde se pot vedea progrese clare. Comparaţiile pot fi utile, fiindcă ne arată ce aspecte ale ştiinţei au fost favorizate de anumite împrejurări, într-o anumită perioadă sau zonă de civilizaţie. Este nevoie să distingem modul în care s-a ajuns de la trecut la prezent şi stadiile de tranziţie ale ştiinţei în mediul ei cultural schimbător. Trebuie să evităm să păstrăm din munca predecesorilor doar acele părţi care pot fi puse într-o relaţie specială cu interesele din prezent.

Dacă istoria vrea să fie mai mult decît o înregistrare a trecutului, este inevitabil ca în ordonarea şi interpretarea evenimentelor să apară judecăţi subiective. De aici rezultă clasica afirmaţie că nu există istorie imparţială. În istoria unei ştiinţe – în cazul de faţă, în istoria lingvisticii – există un element subiectiv suplimentar, implicat în selectarea

---

* „Whig history" înseamnă justificarea victoriei unei anumite grupări asupra adversarilor ei, demonstrînd că această victorie era „inevitabilă", în termenii stabiliţi de gruparea învingătoare. (n.t.)

Scanned with OKEN Scanner

activităţilor şi obiectivelor înaintaşilor care se consideră că fac parte din sfera ei. Pentru a nu impune acestei alegeri standardele lingvisticii de azi, trebuie să convenim că putem considera ca parte a istoriei lingvisticii orice studiu sistematic care se referă la unul sau la mai multe aspecte ale limbii, privite ca obiect de studiu de sine stătător, interesant şi valoros.

Schimbările şi progresele unei ştiinţe sînt determinate de mai multe cauze. Fiecare ştiinţă se dezvoltă din trecutul ei, iar nivelul la care a ajuns generaţia anterioară constituie punctul de plecare pentru generaţia următoare. Nici o ştiinţă nu se dezvoltă în vid, fără legătură cu celelalte ştiinţe sau fără contacte cu ele şi cu atmosfera generală care încurajează sau tolerează toate formele de învăţare din cadrul unei culturi. Oamenii de ştiinţă şi cărturarii sînt în acelaşi timp şi oameni ai epocii şi ai ţării lor, participînd la cultura înlăuntrul căreia trăiesc şi muncesc. Traiectoria unei ştiinţe este afectată, în afara propriului ei trecut, de contextul social al lumii contemporane şi de premisele ei intelectuale predominante. Aplicaţiile ştiinţei, folosirea ei în scopuri practice şi ceea ce se aşteaptă de la ea pot fi foarte importante pentru direcţia în care ea evoluează şi se transformă. În lingvistică, la fel ca şi în alte ştiinţe, aplicaţiile încercate sau proiectate şi scopurile practice care trebuie atinse au precedat adesea formularea poziţiilor teoretice de care depind în mod implicit.

Oamenii de ştiinţă nu sînt egali în capacitatea, motivaţia şi inspiraţia care îi însufleţesc. Orice practician trebuie să-şi înveţe meşteşugul şi să stăpînească ştiinţa în starea în care îi este prezentată în momentul în care o abordează şi, dacă vrea ca aceasta să meargă mai departe, trebuie să-i înveţe, la rîndul lui, pe alţii. Probabil că majoritatea oamenilor de ştiinţă se mulţumesc să facă doar atît, dar orice ramură activă a cunoaşterii atrage şi cîteva persoane foarte întreprinzătoare, care pot controla direcţia de dezvoltare a ştiinţei respective şi pot accepta provocările moştenite din trecut. Aceste persoane gîndesc mai profund şi pun sub semnul întrebării teoriile şi practicile universal recunoscute. Ei sînt fermentul oricărei culturi vii, iar în istoria noastră europeană am avut norocul să găsim în Grecia antică şi în epoca clasică un număr pînă atunci nemaiîntîlnit de oameni extrem de înzestraţi în atît de multe domenii ale gîndirii şi activităţii umane.

Scanned with OKEN Scanner

Atunci cînd există unii care să conducă, ceilalţi îi urmează; conducătorii sau inovatorii dintr-o ştiinţă, în anumite circumstanţe favorabile existente sau create de ei înşişi, devin fondatori de şcoli, iar discipolii şi continuatorii lor urmează liniile de gîndire sau de practică dezvoltate de fondator sau de conducător. Din exteriorul sau din interiorul ştiinţei a cărei istorie este trasată, pot fi iniţiate schimbări în gîndirea şi în atitudinile ştiinţifice. Starea existentă a unei ştiinţe, punctul de pornire al oricărei schimbări, este produsul factorilor externi şi interni. Contextul intelectual şi social general din epocă, indiferent dacă favorizează stabilitatea sau schimbările, este în cea mai mare parte exterior ştiinţei înseşi, deşi fiecare ştiinţă şi fiecare ramură a educaţiei, alături de celelalte şi de atitudinea culturală generală faţă de educaţie, constituie o parte acestui context.

Avînd în vedere aceste considerente, putem privi istoria unei ştiinţe (în cazul nostru – lingvistica) dintr-o perspectivă mai largă şi poate mai profundă, încercînd să identificăm şi să formulăm nu doar începuturile şi evoluţia publicaţiilor, a categoriilor şi sistemelor conceptuale, precum şi a produselor finite realizate de mai multe generaţii de cercetători, dar şi modurile şi contextele în care gîndirea lor a fost şlefuită şi direcţionată. Întrucît lingviştii sînt membri ai unei societăţi, parte din tradiţia şi mediul ei cultural, gîndirea lor cuprinde o arie mai largă, care nu se limitează numai la lingvistică. S-ar putea să ne intereseze mai puţin ce au scris şi au propovăduit şi mai mult motivele şi felul în care au ajuns să adopte această concepţie şi ideea de a-i învăţa pe alţii. Astfel, istoria lingvisticii poate fi abordată atît în cadrul istoriei ştiinţelor, cît şi în cel al istoriei generale a ideilor omenirii.

Atunci cînd creatorii de frunte din domeniul unei ştiinţe se confruntă cu o situaţie care cere o schimbare în practicarea acesteia, reacţia poate lua diferite forme şi pot lua naştere şcoli rivale, grupate în jurul unor conducători diferiţi. Rivalităţile pot fi adîncite şi perpetuate prin utilizarea unor manuale standard de predare a acelei ştiinţe. Orice ştiinţă al cărei obiect implică studierea empirică a unor date observabile (este incontestabil faptul că lingvistica face parte din această clasă) trebuie să fie capabilă să facă faţă fenomenelor proprii. O dată ce o observaţie a fost acceptată ca relevantă, atît teoria, cît şi modurile de descriere şi analiză trebuie să o poată trata în mod ştiinţific, adică exhaustiv, coerent şi concis. Datele noi sau extinderea unei ştiinţe la domenii de activitate

Scanned with OKEN Scanner

noi şi relevante pot cere o nouă prelucrare şi articulare a teoriei deja existente, pe direcţii similare cu cele din trecut şi care să derive în mod logic din acestea. Pe de altă parte, s-ar putea să fie nevoie de reconstruirea teoriei deja existente şi a modelelor de descriere folosite pînă atunci. Universul heliocentric copernican este un exemplu clasic de reconstruire a unei teorii existente, atunci cînd ea nu a mai putut trata corect noile observaţii astronomice. De asemenea, datele considerate relevante pentru o anumită ştiinţă şi metodele ei de analiză pot fi schimbate fundamental de reacţia unuia – sau mai multora – dintre reprezentanţii ei de frunte la ceea ce este acceptat ca situaţie dominantă în acel domeniu sau la nevoile practice şi intelectuale pe care se consideră că trebuie să le îndeplinească ştiinţa respectivă. Pe parcursul istoriei lingvisticii, se poate vedea cum funcţionau toţi aceşti factori în diferite epoci şi în interiorul unor grupuri diferite, pe măsură ce obiectivele, metodele şi poziţiile teoretice se modificau. Un exemplu sînt diferenţele şi schimbările în atitudinea lingviştilor faţă de accepţia sensului lingvistic în secolul XX (pp. 288-289, 293), precum şi în studierea fenomenelor tonale şi intonaţionale în lumina tehnologiei experimentale moderne (p. 271).

Interesul faţă de limbă şi de problemele lingvistice practice a dus, în mod independent, la apariţia ştiinţei lingvistice în mai multe centre de civilizaţie. Fiecare dintre ele îşi are propriile merite şi realizări, iar în cursul istoriei fiecare a venit în contact cu tradiţia lingvistică europeană şi şi-a adus contribuţia la aceasta. În cîteva aspecte majore, este greu de crezut că lingvistica europeană ar fi ajuns în forma actuală fără ideile datorate unor studii de lingvistică din afara Europei, în special celor din India antică despre gramatica şi fonologia sanscrită. Dar, întrucît în prezent ştiinţa europeană a devenit internaţională, iar lingvistica nu face excepţie, putem trasa mai multe filoane de studii lingvistice care se contopesc cu tradiţia europeană şi care devin părţi constituente ale ei în diferite epoci, alcătuind ştiinţa lingvistică aşa cum o cunoaştem astăzi.

Această afirmaţie poate oferi şi justifica un cadru pentru organizarea istoriei lingvisticii. Faptul că nucleul îl reprezintă istoria lingvisticii din Europa nu înseamnă în nici un caz că proclamăm superioritatea Europei în acest domeniu. Este sigur că, în teoria fonetică şi fonologică, precum şi în unele aspecte ale analizei gramaticale, studiile europene au fost în

Scanned with OKEN Scanner

mare măsură vădit inferioare celor din India antică. Dar în tradiţia europeană putem urmări o linie continuă de dezvoltare, începînd cu originea acestei ştiinţe, în Grecia antică, în vreme ce despre originea şi stadiile anterioare lucrărilor fundamentale despre sanscrită din India ştim destul de puţin. Rezultatele practice şi teoretice ale lingvisticii greceşti au fost preluate de Roma (o dată cu atît de multe alte lucruri din viaţa intelectuală grecească), transmise gramaticienilor latini din Evul Mediu şi apoi primite de la ei de lumea modernă, în timpul Renaşterii şi după aceea, împreună cu contribuţiile esenţiale venite din afara Europei. Nu apare nici o întrerupere în tradiţia europeană a lingvisticii. Apar adesea modificări ale teoriei, scopurilor, metodelor şi conceptelor lingvisticii, iar ele constituie substanţa istoriei lingvisticii, dar fiecare generaţie de lingvişti europeni şi-a cunoscut predecesorii şi cel puţin o parte din lucrările lor.

Este deci îndreptăţită încercarea de a face din istoria lingvisticii europene fundamentul unei istorii a lingvisticii în general. Această abordare nu se bazează pe o evaluare a meritelor relative ale lucrărilor europene faţă de cele din alte părţi, ci precizează situaţiile în care se remarcă lingviştii din afara Europei. Îi prezentăm, împreună cu lucrările lor, în momentul în care au exercitat o influenţă semnificativă asupra lingvisticii europene, alăturîndu-se curentului care a dus la lingvistica de azi.

În istoria unei ştiinţe, ca şi în studiile istorice mai generale, există tentaţia permanentă de a distinge şi de a extrage teme sau modele larg răspîndite, care au circulat şi s-au manifestat în succesiunea de evenimente şi activităţi. Acolo unde prezentarea acestor teme este justificată, ele pot oferi interpretări revelatoare pentru discursul istoricului şi impun unele corelaţii foarte cuprinzătoare. De exemplu, incapacitatea Antichităţii occidentale de a dezvolta o teorie corespunzătoare privind lingvistica istorică, în ciuda fascinaţiei exercitate de etimologie, poate fi corelată cu neputinţa istoricilor antici de a considera că schimbarea reprezintă mai mult decît o revelare a ceea ce este permanent şi înnăscut într-un sistem politic sau în caracterul unei persoane[3]. Sinteza atotcuprinzătoare a limbii, gîndirii şi realităţii obiective din „gramatica speculativă" a Evului Mediu tîrziu apare ca o faţetă a sintezei cunoaşterii şi erudiţiei din teologia catolică, specifică epocii scolastice.

Scanned with OKEN Scanner

Dar ţelurile trebuie să ne fie mai modeste, cel puţin la nivelul nostru actual de cunoaştere şi cercetare, în cea mai mare parte a istoriei lingvisticii. Istoria unei ştiinţe este cea care ne ajută să privim prezentul din perspectiva corectă. Lingviştii de azi nu sînt singuri în realizările, în disputele şi în problemele lor. Ei sînt moştenitorii a peste două milenii de încîntare pe care „ciudăţenia, frumuseţea şi importanţa vorbirii umane" au reuşit întotdeauna să o inspire minţilor receptive şi iscoditoare[4].

Bibliografie suplimentară

Trebuie remarcat faptul că, într-o lucrare de aceste dimensiuni, bibliografia de la sfîrşitul fiecărui capitol, destinată „studiului suplimentar", slujeşte exact acestui scop. Nu am încercat să dăm o bibliografie completă, aşa cum sînt cele din publicaţiile mai detaliate şi mai specializate. Intenţia noastră este să sugerăm cititorului interesat unele resurse suplimentare accesibile. Notele fac însă o referire completă la toate publicaţiile citate în capitolele respective.

Bibliografia acestui capitol include obligatoriu lucrările relevante pentru întreaga carte. Acestea pot fi împărţite în trei categorii:

1. Alte istorii ale lingvisticii şi studii generale din domeniu.
2. Studii referitoare la teoria şi practica istoriografică şi istoria ştiinţei, care se referă la unele problemele ridicate în această carte.
3. O colecţie de articole sau capitole care analizează detaliat anumite subiecte tratate în mai multe capitole din această carte.

1.

T. A. AMIROVA, B. A. OL'CHOVIKOV; JU. V. ROŽDESTVENSKIJ – *Abriss der Geschichte der Linguistik,* Leipzig, 1980. Această carte, tradusă după originalul în limba rusă, oferă pe parcursul a 484 de pagini o istorie cuprinzătoare şi foarte detaliată a lingvisticii, pînă la Vossler şi la şcoala estetică, însă lingvistica din secolul XX este tratată sumar.

H. ARENS – *Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart,* Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, o istorie a lingvisticii în general, prezentată sub forma unor extrase din autorii reprezentativi din

Scanned with OKEN Scanner

fiecare perioadă, legate între ele prin comentarii. Arens dedică un spațiu mai larg studiilor comparative și lingvisticii istorice a secolului al XIX-lea, dar studiile descriptive din secolul XX sînt analizate doar pînă în anii '60.

W. AYRES-BENETT, „Linguistic historiography", în *Linguistic abstracts 3* (Oxford, 1987), pp. 113-125.

Lucrarea exhaustivă a lui A. BORST – *Der Turmbau von Babel,* Stuttgart, 1957-1963, tratează foarte detaliat istoria ideilor și credințelor umane din diferite părți ale lumii privind originea și diversitatea limbilor și popoarelor în raport cu convingerile religioase și filozofice curente.

E. COȘERIU – *Die Geschichte der Sprachphilosophicon der Antike bis zur Gegenwart,* vol. I, *Antike bis Leibniz,* Tübingen, 1969. O trecere în revistă foarte concisă a principalilor autori, școli și teorii de lingvistică raportate la teoriile despre sens și la perspectivele filozofice. Minuțios structurată pe paragrafe și secțiuni (fiind un rezumat al cursurilor ținute la Tübingen), este un îndrumar util pentru cei care cunosc limba germană. Firește, unele pasaje și bibliografia sînt acum depășite, în special în privința lingvisticii medievale timpurii și tîrzii.

K. GROTSCH – *Sprachwissenschaftsgeschichtsschreibung : ein Beitrag zur Kritik und zur historischen und methodologischen Selbstvergewisserung der Disziplin,* Göppingen, 1982.

E. HOVDHAUGEN – *Foundations of western linguistic,* Oslo, 1982, oferă un studiu introductiv cu privire la evoluția lingvisticii în Europa, din Antichitatea elină pînă în anul 1000, cu traduceri lungi din texte originale și cu o bună prezentare a studiilor lingvistice din prima jumătate a Evului Mediu.

G. MOUNIN – *Histoire de la linguistique,* Paris, 1970.

P. SCHMITTER – *Untersuchungen zur Historiographie der Linguistik,* Tübingen, 1982.

P. A. VERBURG – *Taal en functionaliteit,* Wageningen, 1952, se ocupă de perioada Evul Mediu – începutul secolului al XIX-lea, examinînd atitudinile diferite față de modul de funcționare a limbii în viața umană.

2.

H. BUTTERFIELD – *The Whig interpretation of history,* Londra, 1950.

R. G. COLLINGWOOD – *The idea of history,* Oxford, 1946.

W. C. DAMPIER – *A history of science and its relations with philosophy and religion,* Cambridge, 1948.

T. S. KUHN – *The structure of scientific revolutions,* Chicago, 1962.

S. F. MASON – *A history of the sciences*, Londra, 1953

G. SARTON – *A guide to the history of science,* Waltham, Mass., 1962.

C. SINGER – *A short history of science,* Oxford, 1941.

Scanned with OKEN Scanner

3.

H. AARSLEFF *et al.* (ed.) – *Papers in the history of linguistics,* Amsterdam, 1987.

S. AUROUX (ed.) – *Histoire des idées linguistiques,* Liège, 1989-1992.

S. AUROUX *et al.* (ed.) – *Matériaux pour une histoire des théories linguistiques,* Lille, 1984.

H. E. BREKLE – *Einführung in die Geschichte der Sprachwissenchaft,* Darmstadt, 1985. Aceasta nu este o „introducere" în sensul obişnuit al cuvîntului, ci o colecţie de eseuri foarte interesante pe teme din perioade succesive ale istoriei lingvisticii.

T. BYNON şi F. R. PALMER (ed.) – *Studies in the history of western linguistics,* Cambridge, 1986.

K. D. DUTZ (ed.) – *Speculum historiographiae linguisticae,* Münster, 1989.

L. FORMIGARI (ed.) – *Prospettivi di storia della linguistica,* Roma, 1988.

R. HARRIS şi T. J. TAYLOR – *Landmarks in linguistic thought : the western tradition from Socrates to Saussure,* Londra, 1989.

D. HYMES (ed.) – *Studies in the history of linguistics : traditions and paradigms,* Bloomington, 1974.

E. F. K. KOERNER (ed.) – *Progress in linguistic historiography,* Amsterdam, 1980.

E. F. K. KOERNER (ed.) – *Practising linguistic historiography : selected essays,* Amsterdam, 1989.

E. F. K. KOERNER şi R. E. ASHER (ed.) – *Concise history of the language sciences,* Kidlington, 1995.

S. O. MURRAY – *Theory groups and the study of language in North America,* Amsterdam, 1993, se ocupă în primul rînd de studiile lingvistice din secolele al XIX-lea şi XX din America, dar în primul capitol problemele ridicate de Kuhn (1962) sînt discutate în lumina cercetărilor ulterioare.

H. N. J. NIEDEREHE şi E. F. K. KOERNER (ed.) – *History and historiography of linguistics,* Amsterdam, 1990.

H. PARRET (ed.) – *History of linguistic thought and contemporary linguistics,* Berlin, 1976.

J. STEPHANINI – *Histoire de la grammaire* (texte alese şi redactate de V. Xatard), Paris, 1994.

Există două lucrări foarte importante care descriu în detaliu lingvistica, aşa cum este ea concepută şi practicată în diferite epoci şi locuri. Ambele tratează mai aprofundat şi mai cuprinzător subiectele prezentate în lucrarea de faţă. T. A. Sebeok a editat, în 1975, *The historiography of linguistics* (*Current trends in linguistics* 13), în două volume. Cartea lui Sebeok rămîne o sursă nepreţuită de informaţii, de evaluare critică şi

Scanned with OKEN Scanner

de referințe bibliografice, deşi este inevitabil depăşită, avînd în vedere viteza cu care au progresat în ultimele două decade cercetarea istorică lingvistică şi publicațiile istoriografice. Cu o singură excepție, toate capitolele sînt redactate în limba engleză.

G. Lepschy editează în prezent *History of linguistics*, în patru volume, publicată inițial în italiană (*Storia della linguistica*). Au apărut pînă acum primele două volume, în 1990 (versiunile în engleză în 1994). Volumul 3, care se ocupă de secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, a fost publicat în italiană în 1994, iar volumele 3 şi 4 ale versiunii în engleză sînt în curs de apariție*. Lucrarea este concepută în scopul de a-i stimula pe cititori să pătrundă mai adînc în această ramură a studiilor lingvistice.

În capitolele următoare, aceste două culegeri vor fi citate ca „Sebeok – *Historiography of linguistics*" şi „Lepschy – *History of linguistics*".

Note

În referințele bibliografice la publicațiile incluse sub titlul „bibliografie suplimentară" de la sfîrşitul capitolelor, numele autorului apare la început, urmat de data lucrării citate. Celelalte referințe sînt date în întregime atunci cînd lucrarea este menționată pentru prima oară, apoi apar prescurtat.

1. *Cf.* BORST, 1957-1963, vol. 1.
2. *Cf.* BUTTERFIELD, 1950.
3. *Cf.* COLLINGWOOD, 1946, pp. 42-45.
4. L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. vii.

* Între anii 1994 şi 1998 au apărut toate cele patru volume în limba engleză, la Longman Group. (n.t.)

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 2

GRECIA

Avînd în vedere motivele prezentate în capitolul precedent, este indicat să începem istoria studiilor lingvistice cu realizările grecilor antici. Motivul principal nu îl reprezintă nici valoarea considerabilă a lucrărilor lor, nici imperfecţiunile pe care cărturarii de mai tîrziu le-au semnalat, pe drept cuvînt, în aceste texte, judecînd de pe poziţia privilegiată a celui care are în spate o îndelungată tradiţie. Dar savanţii greci care au studiat limbajul şi problemele ridicate de cercetările lingvistice au iniţiat în Europa ceea ce am putea numi lingvistica, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Această ştiinţă a rămas un focar de interes din Grecia antică pînă în zilele noastre, într-o succesiune continuă de studii, în care fiecare cărturar era conştient de munca predecesorilor lui şi reacţiona într-un fel sau altul la ea.

Deşi se poate spune că lingvistica europeană a început o dată cu civilizaţia greacă, trebuie să ne amintim că Antichitatea greacă şi cea romană au constituit un imperiu cultural şi politic din ce în ce mai unitar, începînd cu sfîrşitul secolului al III-lea î.Hr. şi pînă la despărţirea Imperiului Roman de Răsărit de cel de Apus, în secolul al IV-lea d.Hr. Majoritatea gramaticienilor şi teoreticienilor lingvişti greci au trăit între graniţele Imperiului Roman şi toţi învăţaţii latini şi greci îşi cunoşteau reciproc contemporanii şi predecesorii, precum şi operele acestora. Din acest motiv, unii cercetători preferă să vorbească despre o lingvistică greco-latină, care cuprinde ansamblul gîndirii lingvistice din lumea antică mediteraneană. Este mai util, totuşi, ca în acest studiu introductiv să consacrăm capitole separate Greciei şi Romei, datorită influenţelor mai degrabă unidirecţionale, de la cărturarii greci către cei latini. Dominaţia formelor şi stilurilor artistice, ştiinţifice, filozofice şi literare greceşti a continuat aproape în paralel cu cucerirea de către romani a Greciei şi a statelor elenistice apărute ulterior şi conduse de macedoneni. Vom reveni asupra acestui subiect şi în capitolele următoare.

Lucrul esențial care trebuie reținut este că, în afară de cîteva excepții importante (prezentate mai jos, de exemplu la pp. 84-85), cele mai multe dintre conceptele, categoriile și modurile de descriere lingvistice au fost preluate de autorii latini din lucrările grecilor, ajutați fiind de faptul că cele două limbi se asemănau foarte mult ca tipologie și organizare. Din punct de vedere politic, romanii stăpîneau poporul grec; din punct de vedere cultural, ei erau elevii dascălilor greci și se mîndreau cu acest lucru.

Accentul pus pe studiile lingvistice din Grecia nu trebuie să ne ducă la negarea sau la ignorarea remarcabilelor studii de lingvistică aplicată (în terminologia ulterioară) din Orientul Apropiat, în secolele care au precedat marile realizări ale grecilor. Scrierea, inițial pictografică sau ideografică, a fost inventată în mod independent în Egipt și în alte părți ale lumii, cum ar fi China și America Centrală. Modurile de scriere silabică, ulterior folosite ca sursă a alfabetului grecesc, au fost probabil create pornind de la scrierea egipteană, modificată treptat.

Orice elaborare a unui sistem de scriere capabil să înregistreze într-o formă vizuală limba, așa cum este ea vorbită și înțeleasă, este o realizare uriașă în domeniul analizei lingvistice aplicate sau direcționate către niște necesități precise și are loc de obicei pe parcursul mai multe generații. Dar, în afară de inventarea scrierii și decurgînd din aceasta, au fost descoperite texte vechi de gramatică din Babilon, de prin anul 1600 î.Hr. și de mai tîrziu, pe tăbliță cu scriere cuneiformă, cu modele de flexiune a pronumelor, verbelor și ale altor clase de cuvinte sumeriene și cu corespondențele lor în limba akkadiană (babiloniană). Scopul acestor lucrări era conservarea cunoștințelor despre limba sumeriană, care era pe cale de dispariție, dar în care fusese scrisă o mare parte din literatura babiloniană timpurie[1].

În Europa, lingvistica teoretică a apărut în Grecia antică, în parte pentru a satisface anumite necesități practice. Aici găsim primele consemnări ale unor speculații lingvistice, făcute pe baza lingvisticii populare și a aplicațiilor ei practice, dar mergînd mult mai departe de acestea.

Tradiția europeană a lingvisticii a trecut prin mai multe stadii, iar impulsul și direcția ei au suferit numeroase modificări, fiind sensibile atît la evoluția internă, cît și la influențele externe. Pe parcurs, ea a beneficiat de aportul substanțial al unor grupuri de lingviști care și-au

Scanned with OKEN Scanner

început lucrările în afara tradiției europene și și-au dezvoltat propriile teorii independente. Lingvistica europeană a învățat mult de la ei. Într-adevăr, dacă n-ar fi fost lucrările lor, lingvistica europeană actuală (aceasta însemnînd, inevitabil, lingvistica actuală din toată lumea) ar fi mult mai săracă în conținut și mai puțin avansată în tehnică decît sîntem îndreptățiți să o considerăm.

În perioada din care avem mărturii despre existența unei științe lingvistice în Grecia – începutul epocii clasice, secolele al VI-lea – al V-lea î.Hr. –, grecii erau stabiliți de multe generații în zonele locuibile ale peninsulei grecești, pe coastele de vest ale Asiei Mici, pe insulele din Marea Egee, pe coasta de est a Siciliei, în cîteva locuri din sudul Italiei și prin alte părți. Întemeierea Greciei a fost rezultatul unor migrații succesive ale popoarelor grecofone din nordul peninsulei spre sud, de unde acestea s-au răspîndit în insule.

În timpul celui de al II-lea mileniu î.Hr., grecii din jurul cetății Micene și din Peloponeș au atins un înalt grad de civilizație care, din motive necunoscute, a suferit un declin rapid în ultima parte a mileniului. Conform punctului de vedere tradițional, cauza principală a acestui declin a fost invazia violentă a dorienilor (grecii din vest), ultimul val de invadatori greci. Această teorie a fost contestată de curînd de o alta, cea a răspîndirii treptate și continue a unor grupuri de vorbitori de limbă greacă în Grecia continentală și în insulele înconjurătoare[2].

Desigur, nu numai în lingvistică au fost grecii pionieri în Europa. Întreaga viață intelectuală a Europei, gîndirea ei filozofică, morală, politică și estetică își are originea în opera gînditorilor greci. Chiar și azi putem găsi, iarăși și iarăși, imbold și încurajare în ceea ce ne-a rămas din activitatea grecilor în domeniul intelectual. Omul modern simte o incontestabilă înrudire intelectuală cu grecii, așa cum nu se întîmplă cu vreo altă civilizație, nici anterioară, nici contemporană cu ei. Dar nu vom putea cunoaște nicio dată cu exactitate condițiile – de mediu, culturale și biologice – care au dat naștere acestei magnifice înfloriri a geniului uman intelectual și artistic în Grecia epocii clasice. Nu putem decît să fim fericiți că s-a întîmplat așa.

Grecii nu au fost primul grup de popoare civilizate din această zonă. Ei au avut multe de învățat de la civilizațiile deja existente cu care au venit în contact la capătul estic al Mediteranei și în „semiluna fertilă" a

Scanned with OKEN Scanner

Asiei Mici, leagănul civilizaţiei apusene. Dar setea nepotolită de a afla rosturile lumii din jur şi locul oamenilor în lume a apărut în istoria umană o dată cu grecii şi cu civilizaţia greacă. Printre greci au existat cîţiva care au stăruit în cercetarea unor lucruri pe care alţii nu le observau sau nu le socoteau interesante. Babilonienii, pe care i-am remarcat deja în legătură cu studiul lingvisticii aplicate, au folosit şi ei geometria pentru măsurarea pămîntului, aritmetica şi astronomia pentru măsurarea calendaristică a timpului, dar în Grecia astronomia, aritmetica şi geometria au fost studiate pentru prima dată ca ştiinţe abstracte independente, elaborate pe baza observaţiei sistematice şi a stabilirii de postulate şi principii. Referindu-se la realizările grecilor în lingvistică, Bloomfield remarcă strălucirea gîndirii lor: „Grecii antici au avut darul de a se minuna de lucruri pe care alţii le luau ca atare"[3].

Dintre factorii despre care s-a spus în capitolul precedent că stîrnesc interesul faţă de limbă ca parte integrantă a vieţii umane, amintim că grecii din epoca clasică ştiau că există popoare care vorbesc altă limbă decît a lor şi erau conştienţi de diviziunile dialectale dintre vorbitorii de greacă. Trebuie să fi existat o mulţime de contacte lingvistice între greci şi străini în comerţ, în diplomaţie şi în viaţa de zi cu zi a „coloniilor" greceşti – aşezări din zonele de coastă ale teritoriilor locuite de alte neamuri, în Asia Mică şi Italia. Ştim surprinzător de puţine lucruri despre aceasta. Herodot şi alţii au citat şi au comentat cuvinte străine, Platon admite în dialogul *Cratylos* posibilitatea originii străine a unei părţi din vocabularul grec şi se ştie că au existat vorbitori bilingvi şi traducători profesionişti. Nu există însă nici o dovadă că grecii ar fi manifestat vreun interes faţă de limbi în sine; probabil că numele dat de greci vorbitorilor unei alte limbi, *bárbaroi* (βάρβαροι, de unde a derivat cuvîntul „barbar"), adică oameni care vorbesc altă limbă decît greaca, este semnificativ pentru atitudinea lor.

Cu totul altfel stau lucrurile atunci cînd este vorba despre felul în care grecii percepeau diviziunile dialectale. Greaca antică a fost mai clar divizată decît multe alte limbi, în dialecte foarte deosebite între ele. Acest lucru s-a datorat atît aşezării pe teritoriile în care se vorbea limba greacă a mai multor valuri de invadatori, cît şi izolării în comunităţi relativ mici şi independente, din cauza configuraţiei muntoase a celei mai mari părţi din zona continentală a Greciei şi a puzderiei de insule din mările învecinate. Dar faptul că acestea erau dialecte ale aceleiaşi

Scanned with OKEN Scanner

limbi şi că existenţa acestei limbi i-a unit pe greci într-un popor bine închegat, în ciuda războaielor aproape continue dintre diferitele „oraşe--state" ale lumii greceşti, este atestat de cel puţin un istoric. Herodot, descriind izbînzile Greciei, unită vremelnic împotriva invadatorilor perşi la începutul secolului al V-lea, pune în seama reprezentanţilor oraşelor greceşti afirmaţia că printre lucrurile care i-au unit pe greci împotriva barbarilor a fost „faptul că întreaga comunitate greacă are acelaşi sînge şi aceeaşi limbă"[4].

Nu toate dialectele au fost redate în scris, ci doar cele majore, şi avem texte de la începutul epocii clasice care ne oferă mai multe detalii despre situaţia dialectelor din greaca veche decît despre oricare altă limbă antică. În plus, grecii culţi erau conştienţi că limba poemelor lui Homer, *Iliada* şi *Odiseea*, nu putea fi identificată exact cu nici unul dintre dialectele vorbite în acea vreme. Aceste poeme au ocupat un loc aparte în educaţia grecilor; ele erau recitate public şi erau considerate surse de precepte morale. „Studiul homeric", stabilirea textelor corecte ale poemelor şi aparatul lor critic, a început în Atena în cursul secolului al VI-lea î.Hr.

Aici, probabil într-o mai mare măsură decît în oricare altă comunitate de limbă din Antichitate, dialectele regionale erau diferenţiate prin ortografii proprii, reprezentînd pronunţiile diferite, iar cîteva dintre ele erau universal recunoscute ca dialecte literare, bază formală a unor genuri literare distincte. În afară de limba greacă a poemelor homerice şi a imitaţiilor lor ulterioare, putem cita greaca ioniană a istoricului Herodot (secolul al V-lea î.Hr.) şi încîntătoarele versuri de dragoste ale poetei Sappho (probabil secolul al VII-lea î.Hr.), scrise în dialectul eolic.

Prima realizare a lingvisticii din Grecia, ţinînd de fapt tot de „lingvistica aplicată", s-a produs în mod obligatoriu înainte de apariţia mărturiilor scrise. La începutul mileniului I î.Hr. a fost creat un sistem alfabetic pentru scrierea limbii greceşti, care a stat la baza alfabetului folosit de dialectul atic (atenian) clasic şi de celelalte dialecte literare, iar acesta, alături de alfabetul roman, derivat dintr-o varietate vestică a celui grecesc, a devenit strămoşul celei mai răspîndite metode de scriere din lumea de azi[5]. Ştim acum că scrisul s-a dezvoltat în Grecia în două perioade separate. În timpul celui de al II-lea mileniu î.Hr., micenienii au folosit un sistem de scriere silabică în care erau incluse cîteva logograme (simboluri pentru cuvinte individuale). Acesta este cunoscut

Scanned with OKEN Scanner

şi sub numele de „liniar B" şi a fost multă vreme imposibil de descifrat. La fel ca şi scrierea sumeriană timpurie, se pare că a fost folosit mai mult în administraţie şi contabilitate. Interpretarea acestei scrieri şi identificarea aproape sigură a limbii pe care o înregistra ca o varietate timpurie a limbii greceşti constituie unul dintre evenimentele cele mai remarcabile din studiile clasice de dată recentă, cu un puternic impact asupra cunoştinţelor noastre lingvistice şi istorice despre Grecia străveche.

Secretul acestei scrieri s-a pierdut însă în cursul vremurilor tulburi care au urmat cuceririi dorice, iar alfabetul grecesc, aşa cum îl cunoaştem astăzi, s-a dezvoltat independent, dintr-o formă adaptată a scrierii feniciene. Nu este sigur dacă aceasta este legată istoric de prima formă egipteană de scriere care, asemenea celei din China antică (şi modernă) şi celei folosite de azteci, consta dintr-o serie de caractere, semne sau logograme, parţial picturale, semnificînd cuvinte individuale sau morfeme.

Atunci cînd grecii au adoptat sistemul fenician, acesta era, în mare, o serie de semne pentru consoane, vocalele fiind în general subînţelese de cititor din sensul celor scrise. Grecii nu pot pretinde că au inventat scrierea, însă alcătuirea unui alfabet în sensul modern al cuvîntului, în care este reprezentat separat fiecare segment distinctiv, atît vocalele, cît şi consoanele, este un mare progres în aplicarea ştiinţei lingvistice. În esenţă, contribuţia grecilor înseamnă folosirea anumitor semne consonantice din sistemul ebraic, corespunzînd unor consoane care nu erau folosite distinctiv în greacă, pentru a reprezenta sunetele vocalice greceşti. Astfel, ∝ (*aleph*) care reprezintă / ʔ(a)/ în feniciană, a devenit litera greacă *A*, (*alpha*), care desemnează fonemul vocalic /a/. Acest eveniment istoric deosebit de important a rămas în mărturii mitice: se spune că scrierea a fost adusă de Cadmos de peste mări, recunoscîndu-se prin aceasta originea străină a alfabetului grecesc istoric.

În general, alfabetul grec era fonemic. Nu era în totalitate aşa, dar nici un alfabet nu este, de unde necesitatea transcrierii fonetice. În special caracteristicile suprasegmentale ale intonaţiilor specifice (accentele) şi ale elementelor de legătură, care au fost observate şi descrise mai tîrziu, atunci cînd accentele erau reprezentate grafic, nu erau marcate prin nici un simbol în perioada clasică. Dar crearea unui alfabet pentru fonemele segmentale din greacă a depins de analiza

Scanned with OKEN Scanner

fonemică inconştientă a limbii (sau a dialectelor ei individuale). Se ştiu puţine lucruri despre etapele intermediare, dar apariţia în unele inscripţii a literei Ϙ pentru /k/ înaintea vocalelor velare (în feniciană, Ϙ reprezenta /q/, un fonem distinct) indică un stadiu de analiză fonetică incompletă, deoarece varietăţile poziţiei velare în greacă, dependente de natura vocalelor adiacente, sînt toate alofonele fonemului /k/, scris κ în alfabetul clasic[6].

Faptul că dezvoltarea şi folosirea scrierii a fost prima manifestare a studiilor lingvistice din Grecia este atestat în istoria cuvîntului *grammatikós* (γραμματικός). Pînă la Platon (427-348 î.Hr.) şi Aristotel, elevul său (384-322 î.Hr.), dar şi în vremea lor, cuvîntul însemna pur şi simplu „cineva care cunoaşte literele, *grámmata* (γράμματα), şi poate să scrie şi să citească", iar *téchnē grammatikḗ* (τέχνη γραμματική) era meşteşugul cititului şi scrisului. Extensia de mai tîrziu a sensului cuvîntului şi a termenilor asociaţi lui din punct de vedere formal urmează linia dezvoltării ştiinţei lingvistice, mai ales în domeniul gramaticii, de către generaţiile următoare.

Începînd cu epoca clasică a literaturii greceşti, putem urmări evoluţia speculaţiei lingvistice conştiente, pe măsură ce oamenii cugetau la natura limbii şi la folosirea ei. Dacă privim înapoi în istorie, ne putem închipui că urmărim dezvoltarea unei părţi a lingvisticii spre un ţel anume, însă la fiecare generaţie de gînditori vedem ce au făcut urmaşii cu munca predecesorilor, fără să aibă în minte vreun subiect organizat sistematic. Este important să urmărim nu numai fazele succesive ale conceptelor gramaticale şi ale terminologiei asociate lor, ci şi procesele intelectuale prin care gramaticienii acelor vremuri au ajuns la aceste concepte. Termenul *grammatikḗ* nu a însemnat la început mai mult decît cunoaşterea literelor, iar o bună parte din ceea ce considerăm azi drept primii paşi în lingvistică se încadra în categoria generică *philosophía* (φιλοσοφία) care, la rîndul ei, acoperea o arie mult mai largă în Grecia antică decît semnifică „filozofie" în zilele noastre; la început, ea cuprindea, practic, întreg domeniul cunoaşterii umane.

În textele care s-au păstrat de la filozofii pre-socratici, de la retorii secolului al V-lea, de la Socrate, Platon şi Aristotel, se află observaţii asupra limbajului, întotdeauna cu trimitere la limba greacă, însă de-abia la stoici (începînd cu sfîrşitul secolului al IV-lea î.Hr.) studiile lingvistice capătă identitate separată în cadrul domeniului mult mai larg numit *philosophía*.

Scanned with OKEN Scanner

Cunoştinţele noastre despre pre-socratici şi retorii timpurii sînt incomplete şi provin din surse indirecte. De la sfîrşitul secolului al VI-lea î.Hr., filozofii din Ionia şi din alte părţi se ocupau pe larg de astronomie, fizică, matematică, etică şi metafizică, incluzînd între ele studiul limbii. În secolul al V-lea, retorii au devenit binecunoscuţi în lumea greacă (îl citäm dintre ei pe Gorgias din Sicilia). Ei practicau oratoria ca pe o meserie, dädeau lecţii pe bani şi scriau cărţi despre acest subiect, făcînd parte din acel grup de dascăli itineranţi care predau toate disciplinele şi pe care îl cunoaştem sub numele de sofişti.

Socrate nu a fost sofist, deşi a comunicat cu ei şi a dezbătut acelaşi tip de subiecte prin viu grai cu tinerii, printre care se număra şi Platon. Aceştia au devenit ulterior discipolii lui. El îşi proclama cu mîndrie ignoranţa, punînd la îndoială în mod constant ideile preconcepute şi încurajîndu-şi discipolii să procedeze la fel. A fost osîndit de tribunalul atenian să bea cupa de cucută, pentru aşa-zisa vină de a-i fi corupt pe tinerii cetăţii.

Cunoştinţele noastre despre Socrate (469-399 î.Hr.) sunt tot indirecte. El nu a lăsat texte, dar demonstraţiile şi punctele sale de vedere apar în scrierile lui Xenofon şi în mai cunoscutele *Dialoguri* ale lui Platon. Problema care rămîne deschisă în legătură cu acestea din urmă este cît din ele înseamnă spusele lui Socrate şi cît este gîndirea lui Platon pusă pe seama lui Socrate. Desigur, Socrate a apărat dreptul de a critica fără teamă şi totala libertate a cuvîntului – el chiar a murit pentru aceste idealuri. În statul aproape totalitar schiţat în *Republica* lui Platon, dar prin intermediul personajului Socrate, acesta ar fi avut însă curînd parte de persecuţii sau exil.

Unul dintre dialoguri, *Cratylos*, se ocupă de problemele lingvistice. Referiri la limbă şi la studierea ei apar şi în alte dialoguri în care Socrate este principalul vorbitor. Deşi Platon nu îşi sintetizează observaţiile răzleţe, el este considerat de un autor de mai tîrziu, Diogene Laertius, iniţiator al studiilor gramaticale din Grecia. Acesta spune că Platon „a fost primul care a investigat potenţialul gramaticii”[8].

Aristotel cunoştea opera lui Platon, aceasta fiind temelia pe care şi-a dezvoltat propria gîndire. Se poate spune că a fost mintea cea mai remarcabilă a Antichităţii, sfera preocupărilor sale cuprinzînd aproape toate domeniile cunoaşterii umane de pe atunci. Scrierile lui tratează etica, politica şi logica, fizica, biologia, istoria naturală iar într-un

Scanned with OKEN Scanner

studiu asupra formelor vieţii el a anticipat modelul evolutiv arborescent al universului viu, din secolul al XIX-lea[9].

Ca şi în cazul scrierilor lui Platon, trebuie să reconstituim teoria lingvistică a lui Aristotel din diverse afirmaţii împrăştiate pe parcursul mai multor lucrări de retorică şi logică, în care ele apar accidental şi în alte contexte. Aceasta îngreunează stabilirea cu exactitate a poziţiei lui Aristotel într-o problemă sau alta, unele aspecte rămînînd în mod inevitabil discutabile. Totuşi, liniile directoare ale concepţiei sale despre lingvistică sînt clare şi se poate vedea că opera sa marchează un progres faţă de stadiul la care ajunsese Platon.

Epoca aristotelică a marcat sfîrşitul unei ere în istoria Greciei. Aristotel a fost mentorul tînărului Alexandru Macedon şi, dacă învăţăturile sale politice se regăsesc cu adevărat în scrierile sale politice, el i-a propovăduit elevului său meritele micilor „oraşe-state" greceşti independente, forma de organizare statală tipică timp de cîteva secole. Dar cuceririle lui Alexandru, care au adus de fapt sub control macedonean atît întreaga Asie Mică şi Egiptul, cît şi toată Grecia, au schimbat lumea greacă în mod ireversibil. Deşi imperiul a fost împărţit între succesorii săi, care se războiau adesea între ei, tipul de administraţie şi ideile greceşti s-au răspîndit în estul Mediteranei şi în Asia Mică, iar o varietate a dialectului atic, cunoscută sub numele de *koinē* (*diálektos*) (κοινή (διάλεκτος)) sau dialectul comun, a devenit limba standard în guvernare, comerţ şi educaţie în întreaga zonă, înlocuind treptat dialectele locale de pînă atunci.

Alexandru şi cei mai mulţi dintre cîrmuitorii macedoneni din statele formate după moartea lui şi-au justificat politica şi poziţia dominatoare prin beneficiile culturii şi civilizaţiei greceşti pe care o impuneau rămăşiţelor muribunde ale fostului Imperiu Persan. Educaţia greacă era încurajată la toate nivelurile. Din moment ce greaca era acum limba administraţiei superioare şi a meseriilor, limba necesară promovării pe scara socială, predarea ei (ca limbă străină) vorbitorilor unei alte limbi a devenit pentru prima dată o activitate larg răspîndită, cu tehnici şi cerinţe proprii. Toate acestea au făcut parte din procesul cunoscut sub numele de elenizare, iar perioada care a urmat cuceririlor macedonene este numită epoca elenistică. În oraşe cum ar fi Pergam, în Asia Mică, şi Alexandria, în Egipt, au fost întemeiate universităţi greceşti, sprijinite de cîrmuitorii macedoneni, cu biblioteci bine înzestrate şi profesori

Scanned with OKEN Scanner

retribuiţi, în care obiectele de studiu şi cercetare erau literatura greacă şi limba clasică a lui Homer, a poeţilor şi a prozatorilor atenieni din secolele al V-lea – al IV-lea î.Hr. Atena rămăsese în tot acest timp centrul de educaţie al lumii greceşti.

Printre şcolile filozofice care s-au dezvoltat în Atena după Aristotel, cea mai importantă pentru istoria lingvisticii este şcoala stoică. Cărturarii din şcoala stoică, fondată de Zenon (cca 315 î.Hr.), s-au ocupat de unele domenii pe care le studiase şi Aristotel, dar, în anumite aspecte ale filozofiei şi retoricii, şi-au dezvoltat propriile metode şi doctrine.

O dată cu stoicii, lingvistica şi-a cîştigat un loc bine definit în contextul general al filozofiei, iar problemele lingvistice au fost tratate în lucrări distincte dedicate aspectelor limbii şi tratate sistematic. Poziția pe care o are limba în sistemul stoic poate fi rezumată în trei citate: „Întîi vine impresia; apoi mintea folosind vorbirea, exprimă în cuvinte experiența produsă de impresie"; „Orice lucru poate fi lămurit prin cercetare dialectică"; „Aproape toţi oamenii sînt de acord că este potrivit să începi studiul dialecticii de la partea care se ocupă cu vorbirea". Această parte a doctrinei lingvistice stoice se apropie foarte mult de punctele de vedere ale lingvistiştilor de azi. În 1965, Henderson scria: „Cercetarea activităţii creierului este, evident, mult îngreunată de faptul că o investigație obiectivă este aproape imposibilă. Trebuie deci să o studiem indirect, analizînd comportamentul provocat de ea. Şi, dintre toate tipurile de comportament, cel lingvistic este cel mai revelator în acest sens". Nu o dată, Chomsky a definit ştiinţa limbii ca ramură a psihologiei cognitive[10].

Stoicii au formalizat dihotomia dintre formă şi înțeles, distingînd în limbă un „semnificant" şi un „semnificat", termeni care ne trimit imediat cu gîndul la „*le signifiant*" şi „*le signifié*" ai lui Saussure. Textele referitoare la această idee sînt greu de interpretat, dar se pare că „semnificatul" nu era doar o impresie mentală, ci şi ceva din mintea vorbitorului şi a interlocutorului care corespundea unei forme sonore, înrudit cu unitatea saussuriană dintre sunet şi gîndire, realizată prin acţiunea funcţiei numite „*la langue*"[11].

Stoicii au tratat separat fonetica, gramatica şi etimologia, acordîndu-le o atenţie considerabilă, dar contribuţia lor cea mai importantă – şi acest lucru este valabil pentru întreaga lingvistică occidentală din

Scanned with OKEN Scanner

Antichitate – a fost pe tărîmul gramaticii, domeniu în care se poate urmări o evoluţie progresivă, prin mai multe stadii teoretice şi terminologice.

Deşi stoicii au fost primii care au atribuit lingvisticii, *grammatikē* (γραμματική), un loc aparte în cadrul studiilor filozofice, este dificil să reconstituim cu certitudine multe dintre detaliile teoriei lor lingvistice. Nu ne-au parvenit scrieri complete din acea perioadă, ci doar cîteva texte fragmentare. Cunoaştem însă autorii şi titlurile cărţilor de la autorii ulteriori, printre care se remarcă Diogenes Laertius (cca secolul al III-lea d.Hr.), care a alcătuit o culegere enciclopedică de scurte prezentări ale vieţii şi operei unor filozofi greci de seamă (*Vitae philosophorum*), inclusiv ale cîtorva figuri proeminente dintre primii stoici. Între ele apar şi bibliografii ale lucrărilor acestora, dintre care cea mai mare parte s-au pierdut şi nu mai sînt cunoscute decît din lista de titluri. Filozofia stoicilor a adoptat o logică propoziţională şi nu una categorială, ca a lui Aristotel, şi, fiind interesaţi de diferitele tipuri de predicate, ei au propus o teorie a sintaxei sau a structurii propoziţiei bazată pe analiza diferitelor tipuri de predicate din sistemul verbal grec, de exemplu tranzitiv, intranzitiv şi impersonal (ca în *metamélei Sōkrátei* (μεταμέλει Σωκράτει), „lui Socrate îi pare rău", „Socrate regretă"). Rămîn, totuşi, unele probleme de interpretare[12].

Şcolile filozofice stoice şi învăţăturile lor în materie de filozofie în general, dar şi de lingvistică, au dăinuit toată Antichitatea, contribuind la gîndirea filozofică a altor şcoli. În ceea ce priveşte lingvistica însă, stoicii nu au fost acceptaţi ca parte a liniei tradiţionale, lucru care, adăugat la dispariţia textelor de început, ne face să ştim mai puţine despre lucrările lor decît despre activitatea practică şi didactică a cărturarilor alexandrini, cei care şi-au pus vizibil amprenta asupra predării lingvisticii – în special a gramaticii – în lumea greacă, romană şi medievală.

Şcoala stoică a fost fondată în perioada elenistică, post-alexandrină, ale cărei caracteristici sînt menţionate mai sus. Din punct de vedere lingvistic, această perioadă a fost marcată mai mult decît secolele anterioare de contacte din ce în ce mai strînse între vorbitorii de limbă greacă şi vorbitorii altor limbi (prima traducere a Vechiului Testament în greacă, *Septuaginta*, a fost realizată în această epocă). O altă caracteristică a ei a fost şi diferenţa dintre limba greacă vorbită curent,

Scanned with OKEN Scanner

koinḗ, şi limba clasicilor atenieni, limba literară standard a tuturor grecilor culţi. Unii au susţinut că atenţia acordată problemelor lingvistice de către stoici şi profunzimea de care au dat dovadă în analiza semanticii sistemului timpului verbal grecesc (v.p. 52 *infra*) pot fi atribuite parţial faptului că Zenon a fost el însuşi bilingv, vorbitor nativ al unei limbi semite, şi a învăţat limba greacă la maturitate.

Pînă în această perioadă, contextul în care s-a dezvoltat lingvistica era dat de interogaţiile filozofice, mai ales de cele logice; ştiinţa despre limbă a stoicilor era doar o parte – este adevărat, distinctă şi articulată – a sistemului lor filozofic general. Din acest moment însă s-a făcut simţită o altă motivaţie în lingvistica antică: studiul stilului literar. În primul rînd, apare interesul pentru pronunţia şi gramatica limbii greceşti „corecte", adică clasice, faţă de *koinḗ* şi de modificările produse de folosirea pe scară largă a limbii greceşti de către vorbitorii altor limbi. În al doilea rînd, în contextul răspîndirii tot mai mari a literaturii clasice şi a operelor lui Homer, mulţi cititori din aria nou elenizată cereau comentarii asupra limbii şi conţinutului acestora. Din epoca elenistică datează un număr de glosare de dialecte non-atice, mărturii despre studierea sistematică a diferenţelor dintre varietăţile limbii greceşti care aveau un sistem de scriere reprezentativ.

Semnele pentru notarea accentelor în limba greacă datează şi ele tot din epoca elenistică şi sînt atribuite lui Aristofan din Bizanţ, un învăţat care a trăit în Alexandria (cca 195 d.Hr.) şi care a dat cititorilor nişte repere pentru pronunţarea corectă a cuvintelor. Descrierea accentelor şi a elementelor de legătură, reprezentate grafic prin spaţii şi prin semne de punctuaţie, sub numele generic de prozodie, *prosōdíai* (προςωδίαι), făcea parte dintr-un curent favorabil corectitudinii sau elenismului, *Hellēnismós* (Ελληνισμός) cum a fost el numit. Studierea lui Homer a înflorit în epoca elenistică, atunci cînd au trăit numeroşi gramaticieni rămaşi celebri pentru contribuţia la restabilirea textelor homerice corecte şi la exegeza acestora.

După trecerea în revistă a principalilor învăţaţi care s-au ocupat, în această primă fază, de lingvistica greacă, ne putem întoarce la direcţiile principale ale organizării şi dezvoltării activităţii lor. Încă o dată, nu trebuie să le privim ca pe anticiparea a ceea ce ştim că a fost forma supremă a gîndirii greceşti în lingvistică, ci ca pe nişte deplasări

Scanned with OKEN Scanner

succesive de pe poziţiile stabilite, pe măsură ce liniile de gîndire şi modurile de formulare erau verificate, extinse la materiale noi şi adaptate în lumina experienţei acumulate.

De la început, se poate observa că problemele referitoare la limbă, concentrate în întregime asupra celei greceşti, au fost abordate în termenii a două controverse oarecum legate între ele. Este vorba aici despre cele două pretenţii rivale privind modul în care omul îşi controlează vorbirea şi îi înţelege funcţionarea: în primul rînd natura, *phýsis* (φύσις), opusă convenţiei, *nómos* (νόμος) sau *thésis* (θέσις) şi în al doilea rînd regularitatea sau analogia, *analogía* (ἀναλογία), opusă neregularităţii sau anomaliei, *anōmalía* (ἀνωμαλία). Aceste două dihotomii reprezintă puncte de vedere contradictorii, avînd fiecare susţinători, fără să existe însă dezbateri formale între adversari cu poziţii strict delimitate, rigizi şi în permanentă controversă.

Controversa *phýsis – nómos* pare să fi fost mai veche, iar cea dintre analogişti şi anomalişti a persistat în toată perioada antică, deşi relevanţa ei a scăzut o dată cu trecerea timpului. Amîndouă plasau problemele lingvistice în contextul unor argumentări cu context mai larg, fiecare parte sprijindu-se pe date concrete.

Principalul subiect de dispută dintre filozofii pre-socratici şi sofiştii de mai tîrziu, care apare în mai multe dintre dialogurile lui Platon, era în ce măsură standardele, instituţiile şi judecăţile acceptate privind ce este bine şi ce este rău, drept şi nedrept ş.a.m.d., izvorau din natura lucrurilor şi în ce măsură erau esenţialmente produsele unei convenţii tacite sau chiar ale unor legi explicite. Tema din *Cratylos* este o dispută cu privire la originea limbii şi a relaţiilor dintre cuvinte şi înţelesul lor: sînt oare acestea bazate pe o afinitate naturală dintre forma cuvîntului şi înţelesul lui sau sînt rezultatul convenţiei şi consimţirii[13]? Ambelor puncte de vedere le este acordată o atenţie corespunzătoare de către participanţii la discuţie, fără să se ajungă la o concluzie clară. Argumentaţia naturalistă se sprijinea, aşa cum era şi firesc, pe ponderea onomatopeelor din vocabular şi pe un simbolism sonor mai larg din structura fonologică a unor cuvinte; urma apoi o speculaţie pe seama etimologiilor propuse în cazul unor cuvinte greceşti, în speranţa de a se descoperi o sursă presupus „naturală" a acestora, deoarece tabăra naturalistă era convinsă că timpul a adus schimbări în forma „primară" a cuvintelor[14]. Convenţionaliştii argumentau că vocabularul poate fi

Scanned with OKEN Scanner

schimbat după plac şi că, o dată schimbarea acceptată, limbajul este la fel de eficient[15].

În cazul limbii, disputa natură – convenţie nu pare nici relevantă, nici fructuoasă în sine. Limba este o înzestrare universală, de care dispune orice om normal şi, în ceea ce priveşte complexitatea ei de ansamblu, gradul de structurare şi adecvarea ei culturală, nu există nici o modalitate valabilă de a aşeza limbile pe o scară valorică sau de a discerne presupusele vestigii ale stadiului primitiv. În acest sens, capacitatea de comunicare prin vorbire (*langage*, în terminologia lui Saussure) este naturală. Dacă luăm însă în considerare un număr mai mare de limbi decît cele la care se puteau referi grecii antici, vedem cît de limitat este rolul pe care îl joacă onomatopeele şi simbolismul sonor şi că în cea mai mare parte a vocabularului oricărei limbi date (*langue*) predomină starea arbitrară şi convenţională a relaţiei dintre formă şi înţeles (*l'arbitraire du signe*), deşi convenţia nu este explicită, ci tacită, asemenea contractului social invocat ca bază a organizării sociale. Speculaţiile asupra caracterului mult mai onomatopeic pe care l-ar fi avut limba la origine sînt şi vor rămîne în cea mai mare parte imposibil de verificat, meritînd critica sarcastică a lui Max Müller, în secolul trecut[16].

Din punct de vedere istoric, controversa este importantă pentru locul pe care l-a avut în evoluţia timpurie a teoriei lingvistice şi pentru imboldul către cercetarea mai detaliată a limbii greceşti. Aderînd la această părere sau criticînd-o, oamenii ajungeau să examineze mai atent atît structurile şi înţelesul cuvintelor, cît şi tiparele lor formale. Acest tip de cercetare constituie începutul analizei lingvistice riguroase.

Savanţii de mai tîrziu au adoptat poziţii mai clare decît cele pe care le găsim la Platon. Aristotel a adoptat cu fermitate punctul de vedere convenţional: „Limba există prin convenţie, din moment ce nici un nume nu apare în mod natural"[17]. Existenţa onomatopeelor nu invalidează această idee, pentru că formele onomatopeice variază de la o limbă la alta şi sînt întotdeauna încadrate în tiparul fonologic al limbilor respective. Punctul de vedere al lui Aristotel asupra limbii este rezumat la începutul lucrării *De interpretatione*: „Vorbirea este reprezentarea experienţei minţii, iar scrierea este reprezentarea vorbirii"[18].

Epicur (341-270) a adoptat o poziţie de mijloc: cuvintele au apărut în mod natural, dar au fost modificate prin convenţie. Şi mai important

Scanned with OKEN Scanner

pentru istoria lingvisticii a fost faptul că stoicii au susţinut statutul natural al limbii, recurgînd din nou, masiv, la onomatopee şi la simbolismul sunetelor: „Stoicii credeau că numele s-au format natural, primele sunete imitînd lucrurile pe care le denumesc”[19]. Această atitudine era în armonie cu importanţa generală pe care o acordau naturii, ca îndrumător al omului pentru a trăi corect. În etimologia lor se sublinia importanţa „formelor originale” ale cuvintelor, *prôtai phōnaí* (πρῶται φωναί), despre care credeau că fuseseră iniţial onomatopeice, dar au suferit apoi modificări de mai multe feluri[20].

Divergenţa de opinii dintre Aristotel şi stoici este importantă, deoarece a dus la cea de-a doua controversă lingvistică a Antichităţii, cea dintre analogie şi anomalie. Această controversă nu s-a materializat formal, cu argumente contrare aduse de ambele părţi, înainte ca scriitorul latin Varro, în secolul I d.Hr., să se fi ocupat pe larg de problemă. Nu trebuie să vedem cele două poziţii ca pe nişte postulate apărate de partizani aflaţi într-o veşnică şi acerbă confruntare, ci mai degrabă ca două atitudini faţă de limbă, fiecare justificată în mod rezonabil prin dovezi şi susţinută de anumite persoane şi grupări.

Este clar că pentru Aristotel tema dominantă în limbă era analogia, în timp ce pentru stoici era anomalia. Analogiştii de mai tîrziu s-au concentrat mai mult asupra problemelor lingvistice, deoarece doreau să le aplice la critica literară şi la menţinerea standardelor de corectitudine (*Hellēnismós*), în timp ce interesele stoicilor erau mai cuprinzătoare. Controversa a fost accentuată, se pare, de rivalitatea dintre Alexandria şi Pergam, cele două centre de cultură ale lumii dominate de macedoneni, Alexandria fiind fieful analogiştilor, în timp ce Pergamul aparţinea stoicilor. Stoicul Crisip a scris un tratat despre anomalia lingvistică[21].

Notăm încă o dată faptul că această controversă era exprimată în termeni la care nu s-ar mai recurge astăzi. Dar, asemenea disputei natură-convenţie, ea făcea parte dintr-un context mai larg, în care se realiza o analiză detaliată a gramaticii greceşti şi latine. Cei care neagă importanţa acestui moment, asemenea lui Classen, care a spus că nu merită nici măcar un căscat[22], dovedesc lipsă de înţelegere istorică.

Atunci cînd judecăm aceste controverse nu trebuie să uităm faptul că amîndouă au avut loc pe cînd nu existau gramatici sau dicţionare de greacă sau latină, primele lucrări de acest gen apărînd de abia în epoca

Scanned with OKEN Scanner

elenistică, pentru limba greacă. Ele se încadrau în modul în care cei implicaţi în studiul limbii îşi expuneau ideile în dezbaterile şi disputele cu colegii lor, pe măsură ce se contura subiectul lingvisticii descriptive şi teoretice. Din punct de vedere istoric, aceste controverse făceau parte din contextul primelor cercetări legate de limbă. Remarca dură a lui Classen a fost făcută pe fundalul foarte diferit al începutului secolului al XIX-lea, într-un moment în care teoriile gramaticale erau de multă vreme definite şi interpretate, iar gramatici şi dicţionare de greacă şi latină sau pentru alte limbi erau la dispoziţia oricui.

În linii mari, controversa analogie – anomalie punea în discuţie măsura în care limba greacă, şi, prin extensie, limba în general este dominată de ordine şi mai ales de regularitatea proporţiilor, precum şi măsura în care este caracterizată de neregularităţi, de „anomalii". Regularităţile căutate de analogişti erau în zona paradigmelor formale, unde cuvinte cu acelaşi statut gramatical au aceleaşi terminaţii morfologice şi aceeaşi structură tonală, şi în zona relaţiilor dintre formă şi înţeles, în care se presupunea că acele cuvinte care pot fi comparabile morfologic au sensuri comparabile, „analoge", şi invers. Acest fel de analogii stă la baza morfologiei, şi fără ele nu ar putea fi descoperite paradigmele diferitelor clase şi subclase de cuvinte (declinări şi conjugări în latină şi greacă), în care sînt rezumate tiparele recurente. Mai mult, ele stau la baza oricărei încercări de diferenţiere semantică a categoriilor gramaticale, cum ar fi singularul şi pluralul sau cazurile nominale. În acest sens, aşa cum a remarcat mai tîrziu Dionysios Thrax, componenta morfologică a gramaticii constă, în general, în „găsirea analogiei"[23].

Argumentele analogice erau folosite uneori pentru a alege dintre mai multe cuvinte pe cel mai potrivit pentru limba greacă standard şi pentru a stabili forma corectă a unui vers homeric[24]. Unii analogişti au mers mai departe, încercînd să reformeze paradigmele neregulate greceşti pentru a se ajunge la o regularitate analogică (proces care în unele privinţe a avut loc automat, o dată cu trecerea de la dialectul atic clasic, prin *koinḗ* şi greaca bizantină, la limba greacă modernă). În cazurile oblice ale cuvîntului *Zeús* (Ζεύς) se recomanda folosirea formelor *Zeós* (Ζεός), *Zeí* (Ζεί), *Zéa* (Ζέα) etc. în locul formelor uzuale *Zēnós* etc., considerate „anomalii". Această atitudine a fost criticată în secolul al II-lea d.Hr., cînd gramaticienii se identificau cu analogiştii, de Sextus

Empiricus, care a pus toate lucrările lor sub semnul întrebării, acuzîndu-i că fabrică mai multe forme „analogice" necunoscute, cum ar fi *kýōnos* (κύωνος) în loc de *kynós* (κυνός), de la *kýōn* (κύων), „cîine", iar un scriitor latin de mai tîrziu a ajuns să se plîngă că a vorbi limba latină şi a vorbi corect gramatical sînt acum două lucruri diferite[25].

Deşi s-ar putea crede că în acest moment întreaga bază a unei descrieri concise a morfologiei greceşti consta în recunoaşterea şi sistematizarea analogiilor formale, nici anomaliştii nu duceau lipsă de contraexemple care să le susţină teoriile. În majoritatea claselor paradigmatice nominale şi verbale se admit excepţii, elemente neregulate, care nu pot fi expulzate din limbă după cum au chef gramaticienii. Raporturile semantice proporţionale dintre categoriile formale şi înţelesul lor generic sînt tulburate de anomalii, cum ar fi numele unui oraş desemnat printr-un substantiv cu formă plurală (*Athênai* (Ἀθῆναι), Atena; *Thêbai* (Θῆβαι), Teba), şi stările sau atributele pozitive, ca „imortalitate", exprimate prin cuvinte cu prefixe negative (*athánatos* (ἀθάνατος), în latină *immortālis*). Sextus, într-o critică genială a tagmei gramaticienilor, dă o mare importanţă anomaliilor semantice ale genului, arătînd nu numai că genul masculin şi feminin ajung să desemneze lucruri neînsufleţite şi abstracte şi că se foloseşte acelaşi substantiv masculin sau feminin (uneori chiar neutru) pentru a desemna ambele sexe ale unei fiinţe, ci şi că există variaţii dialectale ale genului aceloraşi substantive[26].

Punctul de vedere anomalist părea la început mai judicios în situaţiile în care nu se făcea nici o distincţie adecvată între flexiune şi derivare în cadrul variaţiilor gramaticale ale formei cuvîntului. Este caracteristic limbii greceşti, ca şi majorităţii limbilor, faptul că paradigmele flexionare sînt mult mai regulate şi se aplică la clase întregi de tulpini ale cuvintelor, în timp ce formele derivative apar mai neregulat. Aproape toate substantivele greceşti aveau forme de singular şi plural pentru cinci cazuri, dar sufixele derivative erau limitate la tulpini nominale specifice. Astfel, avem *patḗr* (πατήρ), „tată", şi *pátrios* (πάτριος), „patern", dar nu avem o formă **métrios* (μήτριος) corespunzătoare lui *mētēr* (μήτηρ), „mamă". În acelaşi mod, în limba engleză există substantive derivate din adjective prin diferite moduri de formare, cum ar fi *true-truth* (adevărat-adevăr), *happy-happiness* (fericit-fericire), *hot-heat* (cald-căldură), *high-height* (înalt-înălţime) şi *possible-possibility*

Scanned with OKEN Scanner

(posibil-posibilitate), şi unii ar ezita între *(un)grammaticalness* şi *(un)grammaticality* [(ne)gramaticalitate].

Ducînd analiza semantică mai departe, stoicii au subliniat şi eroarea unei corespondenţe de tipul „o formă/un înţeles" în greacă şi, implicit, în orice altă limbă. Uneori, în urma unor procese istorice divergente, o singură formă a unui cuvînt ajunge să aibă mai multe funcţii referenţiale foarte diferite. Sfîntul Augustin, descriind punctele de vedere ale stoicilor, remarcă diferitele sensuri ale latinescului *aciēs* în expresiile *aciēs militum* (soldaţi), „linie de luptători", *ferrī* (sabie), „tăişul sabiei" şi *oculōrum* (ochi), „acuitate vizuală".

Concordanţa dintre perspectiva analogică asupra limbii şi poziţia filozofică generală a lui Aristotel este uşor de demonstrat. Proporţionalitatea (*análogon*, *analogía*) apare în cîteva locuri în operele sale ca principiu călăuzitor în comportament şi în gîndire[28]. În plus, aceasta era asociată logic cu punctul de vedere convenţional asupra limbii, pe care Aristotel l-a adoptat, deoarece cu cît există mai multă regularitate într-un sistem arbitrar (convenţional) de comunicare, cu atît mai eficient este acesta.

Stoicii considerau însă că limba este o capacitate umană naturală care trebuie acceptată ca atare, cu toată neregularitatea ei caracteristică. Concepţia lor despre corectitudinea limbii (*Hellēnismós*) era mai cuprinzătoare decît cea a analogiştilor, abordarea problemelor lingvistice nefiind limitată la critici gramaticale şi textuale. Stoicii erau filozofi şi pentru ei limba servea la exprimarea gîndirii şi a simţirii, iar literatura avea înţelesuri şi imagini mai profunde, învăluite în mit şi în alegorie (cuvîntul *allēgorikôs* (ἀλληγορικῶς) – alegoric – a fost folosit pentru prima dată de stoicul Cleante[29]).

Lingvistica, asemenea oricărei alte ştiinţe din Antichitate, a fost influenţată de metoda ştiinţifică aristotelică. Totuşi, din tendinţele divergente ale filozofilor stoici şi ale criticilor literari alexandrini, se poate vedea că opoziţia dintre abordările filozofice şi cele literare a reprezentat un factor determinant al dezvoltării lingvisticii. Ulterior, cînd gramatica greacă a fost definitivată, au predominat interesele literare, însă pe tot parcursul Antichităţii şi Evului Mediu se poate observa acest conflict de principii, uneori tacit, alteori deschis, ca trăsătură recurentă a istoriei gîndirii şi practicii lingvistice.

Scanned with OKEN Scanner

Cele trei aspecte importante ale studiului limbii asupra cărora s-au concentrat cercetătorii greci timpurii erau etimologia, fonetica (pronunția) și gramatica. Primul dintre ele, etimologia, a stîrnit mult entuziasm, cercetări și speculații, stimulate în special de controversa natură--convenție în ceea ce privește originea și dezvoltarea limbajului. Dar accepțiunea termenului „etimologie" și principiile studiilor etimologice erau diferite față de cele care predomină astăzi. Scara temporală pe care se desfășura orice studiu al limbilor era mult mai scurtă decît a noastră. Timp de cîteva secole oamenii, deci și limbajul uman, și-au căutat originile printre eroii, zeii și zeițele mitologiei acceptate, încercînd în principal să explice modul în care stocul limitat de cuvinte primare, adecvate din punct de vedere fonetic, pe care oamenii l-au primit de la zei ca dar sau ca învățătură a crescut și a ajuns la numărul mare de cuvinte din vocabular, întîi din cel grecesc, apoi din cel latin, pentru a se adapta cerințelor unei civilizații cultivate, producătoare de literatură. O definiție grecească a cuvîntului *etymologia* (ἐτυμολογια) clarifică această concepție: „Dezvăluirea cuvintelor, prin care sînt explicate adevăratele lor sensuri". Acest citat explică faptul că etimologiile antice (și medievale) erau mai degrabă explicative decît strict istorice[30].

De la început, investigația etimologică s-a orientat spre încercările de a regăsi formele cuvintelor în formele altor cuvinte prin care se credea că se poate explica înțelesul primelor. Acest lucru a dus la etimologii fanteziste, propuse cu toată seriozitatea, unele dintre ele apărînd chiar în dialogul lui Platon *Cratylos*. De exemplu, *ánthrōpos* (ἄνθρωπος), om, ar veni de la *anathrôn hà ópōpen* (ἀναθρον ἃ ὄπωπεν), „examinînd ceea ce a văzut", și *Poseidôn* (Ποσειδῶν) de la *posì desmós* (ποσί δεσμός), „piedică pentru picioare" (probabil de la mersul prin apă, Poseidon fiind zeul mării). Dar trebuie să precizăm că Platon ia în glumă unele dintre aceste sugestii de etimologii.

Studiul etimologiei a continuat să fie caracterizat de eforturi similare în tot restul Antichității și în Evul Mediu. Mai ales din cauza concepției diferite despre etimologie dinainte de Renaștere, acest aspect al cercetării lingvistice din Antichitate și din Evul Mediu a fost respins drept ridicol, iar respingerea s-a extins uneori, pe nedrept, asupra întregii lingvistici greco-romane. Nu trebuie să uităm că lingviștii antici și medievali își dădeau și ei seama de ușurința cu care aceste etimologii simple puteau deveni scorneli de-a dreptul comice. Toată lumea cunoaște,

Scanned with OKEN Scanner

de exemplu, derivaţia vădind umor macabru a cuvîntului *cadāver*, cadavru, din *ca(rō) da(ta) ver(mibus)*, „carne dată viermilor"[31].

Fonetica şi fonologia greacă, în măsura în care pot fi disociate cînd e vorba de această perioadă, au fost construite pe unitatea complexă formată din scriere şi vorbire, elementul de bază al vorbirii articulate, *grámma* (γράμμα), pentru care cea mai bună reprezentare este o literă a alfabetului împreună cu valorile ei fonetice.

S-au încercat clasificări articulatorii, a fost introdusă silaba ca unitate structurală a descrierii fonologice, ajungîndu-se în epoca stoicilor la o imagine rudimentară a vorbirii ca efect al interferenţei articulatorii cu aerul eliminat din plămîni. Greaca era singura limbă studiată. Cuvintele altor limbi se scriau aproximativ, pe cît se putea cu literele greceşti, fără să existe un interes ştiinţific pentru sunetele sau sistemele de sunete străine. Cadrul descriptiv pentru fonetica greacă era alfabetul grec, definiţiile luînd forma unor rapoarte detaliate asupra pronunţiei literelor.

O obiecţie la această abordare a foneticii bazată pe litere ar fi că nu s-a pus problema recunoaşterii diferenţelor alofonice ale fonemelor greceşti. Comentatorii se referă la variante comune de pronunţie a vocalelor cu accente diferite, cu sau fără aspiraţie şi cu lungime diferită, dar nu menţionează calităţile specifice ale sunetelor vocalice însele, deşi aceste diferenţe erau inevitabil prezente în fiecare context segmental şi suprasegmental[32]. Nu erau descrise nici diferenţele fonetice dintre dialecte, cu excepţia celor reprezentate prin diferenţe de scriere. Mai grav, a fost acceptată analogia incorectă între relaţia literelor individuale cu textul şi cea a sunetelor presupus discrete cu rostirea. Această eroare a trecut neobservată multă vreme şi ea apare ca atare la sfîrşitul perioadei clasice, la Priscian, care scria despre limba latină: „Aşa cum atomii se alătură formînd toate lucrurile fizice, aşa se alătură sunetele în vorbire pentru a forma vorbirea articulată, ca şi cum aceasta ar fi o entitate fizică"[33]. De fapt, relaţiile sînt diferite: literele alcătuiesc propoziţii scrise, iar vorbirea poate fi descompusă în sunete individuale.

Platon a distins între ele clasele fonemelor segmentale din greacă, separînd vocalele de consoane şi evidenţiind sunetele continue şi cele mute, ultimele neputînd fi pronunţate fără un sunet vocalic adiacent. Era conştient şi de diferenţele tonale dintre cuvintele care au secvenţe de

Scanned with OKEN Scanner

segmente sau de litere asemănătoare. El a comparat *Dii phílos* (Διὶ φιλος), „prieten al lui Dumnezeu", cu numele *Diphilos* (Δίφιλος) din punctul de vedere al secvențelor tonale diferite[34].

Stoicii au făcut progrese în fonetică, dînd cercetării sunetelor din vorbire un loc distinct în studiul limbii. Ei au deosebit trei aspecte ale lui *grámma*, confirmînd astfel unitatea fonetică-ortografie: valoarea ei fonetică – de exemplu, [a]; forma ei scrisă – α, și numele cu care este desemnată – *alpha*[35]. Diferențierea acestor trei proprietăți ale literelor a continuat pe tot parcursul Antichității, în latină fiind numite *potestās* (putere), *figūra* (formă) și *nōmen* (nume).

Stoicii au studiat structurile silabice ale limbii grecești și au făcut această triplă distincție între secvențele de sunete care se întîlnesc în limba vorbită ca părți semnificative ale discursului, secvențele de sunete care s-ar putea întîlni, conform regulilor formării silabelor, dar care de fapt nu se găsesc în limbă (de exemplu, *blítyri* (βλίτυρι)), și secvențele excluse ca fonologic imposibile[36].

Învățații antici au făcut unele observații meticuloase și corecte asupra foneticii limbii grecești. Acestea au o valoare foarte mare în reconstruirea pronunției ei (la fel, și aprecierile fonetice ale gramaticienilor latini de mai tîrziu). Există însă numeroase omisiuni în observațiile concrete, care, alături de lipsa unei teorii descriptive adecvate, fac ca în istoria foneticii contribuția greco-romană să nu fie semnificativă. În special clasificările și descrierile lor au fost concepute în termeni acustici impresioniști, pentru care nu aveau o terminologie tehnică adecvată, în loc să recurgă la terminologia articulatorie, așa cum au procedat cu mai mult succes indienii și arabii din Antichitate (pp. 209-212, 141-143 și *infra*). Fonetica secolului al XIX-lea, care a înregistrat un progres atît de rapid în acest domeniu al lingvisticii, a avut ca inspirație principală tehnicile descriptive folosite în India și metodologia observațională din tradiția empiristă a celor trei secole precedente.

Contribuția cea mai importantă a grecilor (și a romanilor), cea mai de efect și de durată, a fost în domeniul gramaticii. Pornind de la rezultatele acestor predecesori, activitatea generațiilor următoare a fost bine direcționată și rodnică. Putem vedea astfel cum lucrările de referință despre gramatica greacă și latină, dintre care cîteva au ajuns pînă la noi, și descrierile gramaticale furnizate de ele s-au menținut în tradiția Evului Mediu și a lumii moderne, devenind baza gramaticilor

Scanned with OKEN Scanner

greceşti şi latine de azi. În plus, teoriile, categoriile şi terminologia elaborate de învăţaţii antici, pornind de la gramatica propriilor lor limbi, au devenit o parte a înzestrării gramaticale generale a lingviştilor descriptivi de azi.

Cadrul descrierii gramaticale în Antichitatea occidentală a fost dat de modelul cuvîntului şi al paradigmei[37]. În ciuda complexităţii morfologiei clasice, nu s-a ajuns la o teorie a morfemelor, iar descrierile gramaticale clasice prezintă toate avantajele şi dezavantajele unei morfologii bazate pe cuvînt. Aşa cum fonologia greacă se baza pe pronunţia literelor din alfabetul grecesc, tot aşa şi gramatica greacă se concentra asupra limbii scrise, în special a limbii greceşti atice a autorilor clasici, deşi acorda întotdeauna o atenţie corespunzătoare rolului mare al pronunţiei în citirea cu voce tare.

O gramatică bazată pe cuvînt implică trei proceduri principale: identificarea cuvîntului ca entitate lingvistică distinctă, stabilirea unui set de clase de cuvinte, cu ajutorul cărora să se poată distinge şi clasifica cuvintele limbii, şi elaborarea unor categorii gramaticale adecvate pentru a descrie şi a analiza morfologia cuvintelor grupate în paradigme de forme asociate şi raporturile sintactice existente între cuvinte în construcţia propoziţiilor.

Deşi există argumente gramatice generale în favoarea tratării raporturilor sintactice ca o componentă centrală a gramaticii (în gramatica generativă, de exemplu, ele sînt tratate înainte de morfologia cuvîntului), în istoria teoriei gramaticale occidentale morfologia pare să fi fost prima pusă într-o formă clară. Prima descriere a morfologiei greceşti pe care o avem este anterioară cu două secole primei descrieri a sintaxei greceşti, iar formulările din lucrarea de sintaxă se bazează pe cea de morfologie.

Logic, se poate aduce argumentul că, în crearea unei gramatici bazate pe cuvînt, trebuie să se facă în primul rînd identificarea formală a unităţii cuvîntului, apoi a claselor de cuvinte şi, în final, a categoriilor legate de ele. Aceasta este, de fapt, ordinea de abordare a gramaticii greceşti atribuită lui Dionysios Thrax. Cronologic însă, găsim sporadic la sofiştii din secolul al V-lea ceea ce va fi mai tîrziu o parte a sistemului de categorii gramaticale. Protagoras a analizat categoria nominală a genului în greacă şi se cunoaşte faptul că şi-a dorit ca *mênis* (μῆνις), „mînie", şi *pélēx* (πήληξ), „coif", să fie masculine în loc de

feminine, probabil pe baza asocierii semantice cu nişte trăsături şi activităţi mai degrabă masculine decît feminine[38]. Se pare că însuşi Socrate a discutat această categorie, deoarece Aristofan l-a ridiculizat în comedia *Norii* pentru că a sugerat cuvinte noi, cu formă de feminin, cum ar fi *alektryaina* (ἀλεκτρύαινα), „găină", în locul lui *alektryōn* (ἀλεκτρυών), folosit şi pentru „cocoş", şi pentru „găină", şi pentru că îl supărau cuvinte cum ar fi *kárdopos* (κάρδοπος), „copaie", unul dintre puţinele substantive de declinarea a doua care se termină în *-os* şi este de genul feminin[39].

Şi Protagoras a stabilit tipuri diferite de propoziţii în care o funcţie generală semantică era asociată cu o anumită structură gramaticală, cum ar fi, de exemplu, dorinţă, întrebare, afirmaţie, ordin[40]. Aceste tipuri ţineau de domeniul retoricii, dar ele le-au furnizat generaţiilor de mai tîrziu materialul pentru o analiză sintactică mai formală a structurilor frazei.

Platon şi Aristotel se referă ocazional la gramatică, dar nu o tratează sistematic sau ca subiect aparte. Totuşi, Platon este considerat primul care a tratat cu seriozitate acest subiect, întrucît în dialogurile sale întîlnim împărţirea fundamentală a propoziţiei într-o componentă nominală şi una verbală, *ónoma* şi *rhêma* (ὄνομα, ῥῆμα), aceasta fiind distincţia gramaticală primară care stă la baza analizei sintactice şi a clasificării cuvintelor din toate descrierile lingvistice europene ulterioare[41].

Aristotel a păstrat această distincţie, însă a adăugat la ea o a treia clasă de componente sintactice, numită *sýndesmoi* (σύνδεσμοι), incluzînd elementele care ulterior aveau să fie numite conjuncţii (şi probabil şi prepoziţii, deşi nu este prea evident în exemplul citat), articole şi pronume[42]. Rostul acestei analize tripartite a propoziţiei era, probabil, de a distinge componentele enunţului declarativ, *apophantikòs lógos* (ἀποφαντικὸς λόγος), de care Aristotel, ca logician, se interesa foarte mult, considerîndu-l fundamental. El a dat, în plus, o definiţie formală a cuvîntului ca unitate lingvistică: componentă a propoziţiei, *méros lógou* (μέρος λόγου), care are un înţeles propriu, dar nu mai poate fi împărţit în unităţi de înţeles mai mici. De exemplu, el definea *ónoma* (ὄνομα), „nume, substantiv", ca „secvenţă de sunete cu înţeles convenţional şi fără nici o referinţă temporală"[43]. Platon nu a precizat dacă *ónoma* şi *rhêma* se referă la cuvinte, la propoziţii sau la ambele. Definiţia lui Aristotel seamănă surprinzător de mult cu cea a lui Meillet: „asocierea unui anumit sens cu un anumit grup de sunete care să poată îndeplini o

Scanned with OKEN Scanner

funcţie gramaticală"[44]. De fapt, nici una dintre definiţii nu se potriveşte pe deplin, deoarece nici una nu ia în calcul morfemul, care poate avea întotdeauna „o funcţie gramaticală" şi care adesea are un înţeles izolabil. La Aristotel, propoziţia (*lógos*) era mai complexă din punct de vedere semantic, din moment ce, spre deosebire de un cuvînt izolat, ea afirmă sau neagă un predicat ori exprimă ceva existenţial[45]. El arată că *rhêma* (spre deosebire de *ónoma*) conţine în plus şi o referinţă temporală şi faptul că reprezintă predicatul[46]. Această a doua parte a definiţiei i-a permis lui Aristotel ca, la fel cu Platon, să includă adjective ca *leukós* (λευκός), „alb", şi *díkaios* (δίκαιος), „corect", printre *rhēmata*[47], deoarece în greacă ele funcţionează adesea ca predicate (*leukòs ho híppos* (λευκος ὁ ἵππος), „calul este alb"). Apoi, copula *estí* (ἐστί), „este", fiind „subînţeleasă" şi întotdeauna disponibilă pentru a fi introdusă, se poate spune că ele reprezintă şi o marcă a timpului (prezent). De aceea, traducerea cuvintelor *ónoma* şi *rhêma* prin „substantiv" şi „verb" în acest stadiu al dezvoltării teoriei gramaticii greceşti poate să inducă în eroare.

Aristotel, ca şi Protagoras, a recunoscut categoria genului la substantive şi a făcut o listă de terminaţii specifice pentru fiecare gen[48], dar celelalte diferenţe formale din construcţia cuvîntului sînt tratate în cadrul categoriei *ptôsis* (πτῶσις). Aristotel a folosit acest termen pentru un număr considerabil de modificări relevante din punct de vedere gramatical ale formei descriptive de bază a cuvîntului; cazuri oblice ale substantivelor, forme de comparativ şi superlativ ale adjectivelor, adverbele terminate în *-os*, provenite din adjective, cum ar fi *dikaíōs* (δίκαιος), „în mod corect", timpurile verbale în afară de prezent şi alte flexiuni verbale sînt toate *ptőseis*, toate pornind de la forma de bază a cuvîntului flexionar respectiv[49].

Este uşor să remarcăm inadvertenţele dintre sistemul de referinţă gramatical al lui Platon şi cel al lui Aristotel, dar mult mai important este să remarcăm primul pas făcut de ei în crearea unui metalimbaj tehnic pentru descrierea şi analiza limbii greceşti, pornind de la resursele lexicale ale limbii, care pînă atunci nu mai fuseseră folosite în acest scop. Şi acesta face parte dintre motivele pentru care urmărirea dezvoltării treptate a sistemului descriptiv creat de gramaticienii greci este fascinantă. *Ónoma*, pînă să ajungă să însemne „substantiv", a avut sensul iniţial de „nume", iar *rhêma*, „predicat" şi, mai tîrziu, „verb", era

Scanned with OKEN Scanner

folosit cu sensul de „zicală" sau „proverb"[50]; *ptôsis*, literal „cădere", cu etimologie necunoscută, a fost folosit de Aristotel atît ca termen logic, cît şi ca termen gramatical cu sens foarte general[51]. Acest termen urma să aibă o istorie lungă – restrîngerea înţelesului său la „caz", în latină *cāsus*, „cădere", a fost unul dintre progresele semnificative în teorie realizate de gramaticienii stoici[52].

Generaţiile succesive de filozofi stoici au avut un rol foarte important în gramatică. Unii cercetători afirmă, pe drept cuvînt, că gramatica – în sensul modern al cuvîntului – este creaţia lor. Însă lucrările prezentate mai sus au fost cele care le-au oferit punctul de plecare. Stoicii, a căror atitudine filozofică i-a făcut să acorde o atenţie specială limbii, au contribuit în mod semnificativ la dezvoltarea analizei descriptive a limbii greceşti şi la rafinarea conceptelor gramaticale folosite în acest scop, deoarece textele lor, care apar în numeroase scrieri, aşa cum am remarcat deja (pp. 35-37, *supra*), au fost preluate şi continuate de gramaticienii de mai tîrziu ai importantei Şcoli din Alexandria. Datorită importanţei unor aspecte ale concepţiei lingvistice stoice şi din cauza dificultăţii de a reconstitui detaliile teoriei lor, deduse în principal pe baza unor surse fragmentare şi indirecte, în ultimii ani s-au scris numeroase lucrări de specialitate (a se vedea referinţele bibliografice de la sfîrşitul capitolului)[53].

Deşi această teorie a cedat apoi întîietatea tradiţiei alexandrine dominante, ea a exercitat o influenţă considerabilă asupra abordărilor ulterioare; deci, este important să prezentăm principalele realizări ale stoicilor.

Sistemul aristotelic al clasificării cuvintelor şi al categoriilor gramaticale a fost dus mai departe de stoici în două direcţii: numărul claselor de cuvinte s-a mărit şi au fost introduse definiţii mai precise şi categorii gramaticale noi, pentru a cuprinde morfologia şi o parte din sintaxa acestor clase. Autorii de mai tîrziu au văzut dezvoltarea sistemului claselor de cuvinte ca o subdivizare progresivă a sistemului iniţial[54]. Se pare că stoicii au acţionat în trei etape. În prima, membrii flexionari din clasa *sýndesmoi* a lui Aristotel (ulterior pronumele şi articolul) au fost separaţi de rest şi grupaţi împreună, primind denumirea de *árthra* (ἄρθρα), literal „elemente de legătură", fiind despărţiţi de membrii neflexionari, invariabili, care îşi păstrau denumirea *sýndesmos* (ulterior, prepoziţia şi conjuncţia); în al doilea rînd, *ónoma* (Aristotel) au fost împărţite în substantive proprii, numite *ónoma*, şi substantive comune, numite *prosēgoría* (προσηγορία);

Scanned with OKEN Scanner

în al treilea rînd, tot de aici s-au desprins şi adverbele, numite *mesótēs* (μεσότης) – literal „cei de la mijloc" –, poate pentru că adverbele ţineau din punct de vedere sintactic de verbe, dar cel mai adesea erau asociate din punct de vedere morfologic cu tulpinile substantivale.

Toate aceste clase folosite de stoici au fost preluate de autorii de mai tîrziu, excepţie făcînd *prosēgoría*, unită cu *ónoma* într-o singură clasă cu o singură definiţie, unde *prosēgoría* era doar subclasă. Stoicii au definit semantic distincţia dintre cele două clase de substantive, făcînd referire la calitatea individuală („a fi Socrate") faţă de calitatea generală („a fi un cal"). Acest lucru este important din punct de vedere semantic şi logic, dar nu este o distincţie morfologică, iar încercările de a atribui paradigme separate substantivelor proprii şi celor comune nu sînt potrivite pentru limba greacă, deşi o analiză sintactică mai detaliată poate oferi baza formală pentru o subclasă de nume proprii[55].

Cazul, în sensul modern de categorie flexionară a substantivelor şi a altor cuvinte cu flexiune similară, a fost creaţia stoicilor. De acum, *klísis* (κλῖσις) avea să fie folosit generic pentru orice variaţie gramaticală a formei cuvîntului. Restrîngînd *ptôsis* la subtantive şi la alte părţi de vorbire cu acelaşi tip de flexiune, stoicii au făcut din declinare *fundamentum divisionis* între *ónoma* şi *rhêma*, rămasă şi astăzi valabilă (rezultatul a fost că, în greacă şi latină, adjectivele au fost considerate de atunci subclase ale substantivelor, *ónomata*), şi între *árthra* (declinabile) şi *sýndesmoi* (neflexionare). În cadrul acestei categorii, ei au extins folosirea termenului la toate formele de cuvinte declinabile şi le-au împărţit în *ptôsis eutheîa* (εὐθεῖα) sau *orthḗ* (ὀρθή), nominativul (în latină *cāsus rectus*), şi *ptôsis plágiai* (πλάγιαι), cazurile oblice (în greacă acuzativul, genitivul şi dativul). Poziţia vocativului în sistemul stoic este neclară. S-a văzut că nominativul, cazul subiectului, acordîndu-se în număr cu verbul finit, era diferit de cele trei cazuri oblice, care se asociau cu verbe în diferite relaţii sintactice şi cu prepoziţii, dar şi de genitiv, care se asocia cu alte substantive.

Restrîngerea lui *ptôsis* la elementele nominale implica, pe de o parte, o terminologie separată pentru categoriile verbale şi, pe de alta, oferea criterii pentru folosirea acestora. Verbele tranzitive active (*rhḗmata orthá*, literal „drept", „vertical"), pasive (*hyptía* (ὑπτία), literal „aplecat pe spate") şi verbele „neutre" (intranzitive) (*oudétera* (οὐδέτερα)) au fost definite cu ajutorul construcţiei lor directe cu un caz oblic (de obicei acuzativul),

Scanned with OKEN Scanner

cu *hypó* (ὑπό) şi cu genitivul, sau, respectiv, cu nici unul dintre ele[56]. Această terminologie parţial comună, *ptôsis orthḗ* şi *rhêma orthón*, nu era întîmplătoare, sintaxa verbelor active şi pasive din limbile clasice fiind strîns legată de diferenţele de caz[57]. Această etapă a teoriei gramaticale stoice oferă exemple relevante despre modul în care cuvintele din limbajul curent erau preluate de gramaticieni şi înzestrate cu înţeles tehnic specific. În sistemul stoic au apărut şi alte distincţii şi categorii verbale, dar contribuţia lor cea mai importantă la analiza verbului grecesc a fost deducerea înţelesului temporal şi de aspect, inerent acestor forme temporale.

Indicarea timpului, identificată de Aristotel, este doar o parte din funcţia semnatică a timpurilor verbale greceşti. Ca în multe alte limbi, sînt implicate două dimensiuni, indicarea timpului şi aspectul perfectiv, în opoziţie cu cel imperfectiv sau continuu. Prin combinarea acestor două categorii distinctive se pot obţine patru timpuri:

Timpul	*prezent*	*trecut*
aspect imperfectiv	prezent *gráphei* (γράφει) scrie	imperfect *égraphe* (ἔγραφε) scria
aspect perfectiv	perfect *gégraphe* (γέγραφε) a scris	mai mult ca perfectul *egegráphei* (ἐγεγράφει) scrisese

Viitorul, (*méllōn* (μέλλων) *grápsei* (γράψει), „va scrie") şi aoristul (trecutul *aóristos* (ἀόριστος) „nedeterminat" aspectual, *égrapse* (ἔγράψε), „scria") nu se integrau în acest sistem simetric, de aceea erau privite ca nedeterminate, *méllōn*, cu referire la viitor, şi *aóristos*, cu referire la trecut. Este posibil ca asemănarea morfologică a tulpinii în multe dintre formele de viitor şi cele de aorist să fi întărit această interpretare semantică[58]. Viitorul perfect al limbii greceşti a fost privit ca o caracteristică specifică dialectului atic, dar nici acolo apariţia lui nu era frecventă[59].

Membrii şcolilor filozofice stoice şi-au continuat studiile lingvistice pe tot parcursul Antichităţii, însă în istoria lingvisticii acest subiect, mai ales în aspectele sale gramaticale, a ajuns în starea în care a fost preluat de gramaticienii latini şi, prin ei, de tradiţia europeană datorită modificărilor aduse de cărturarii alexandrini.

Scanned with OKEN Scanner

Spre deosebire de stoici, al căror interes pentru limbă era în principal filozofic, lingviştii Şcolii din Alexandria sau cei care au avut legătură cu ea erau interesaţi de limbă mai ales ca parte a studiilor literare şi erau adepţi ai poziţiei analogiste. Ei au aplicat principiile analogiste la corectarea textelor şi la determinarea standardelor de corectitudine (*Hellēnismós*). Studiilor homerice li se acorda o atenţie specială, iar unul din cei mai faimoşi alexandrini, Aristarh (secolul al II-lea î.Hr.), a fost considerat fondatorul studiilor homerice ştiinţifice. Lui îi sînt atribuite şi unele progrese din gramatică şi el a fost profesorul lui Dionysios Thrax (cca 100 î.Hr.), considerat autorul primei descrieri explicite a limbii greceşti care s-a păstrat.

Această carte, *Téchnē grammatikḗ* (τέχνη γραμματική), cum este ea intitulată, are cincisprezece pagini şi 25 de secţiuni şi cuprinde un rezumat al structurii limbii greceşti. Îi lipseşte orice referire la sintaxă, deşi sistemul claselor de cuvinte şi analiza morfologică prezente aici au fost baza formulărilor sintactice ulterioare. În esenţă, lucrarea aparţine Şcolii din Alexandria, dar este evident că autorul cunoştea lucrările stoicilor, deoarece se poate depista influenţa acestora.

Au existat încă de la sfîrşitul Antichităţii îndoieli privind autenticitatea textului care ne-a parvenit. Ele au reapărut în epoca modernă şi nu pot fi uşor înlăturate, deşi nu sînt acceptate de toată lumea. Este sigur că a existat un gramatician pe nume Dionysios Thrax, elevul lui Aristarh, care a lucrat şi a predat în Alexandria şi în alte locuri cam prin anul 100 î.Hr. şi care a scris o lucrare concisă de gramatică a limbii greceşti clasice. Prima secţiune din *Téchnē*, aşa cum a ajuns la noi, prezintă un imens interes din punct de vedere istoric şi este evident autentică, deoarece Sextus Empiricus (secolul al II-lea d.Hr.) îl citează pe Dionysios în legătură cu ea, iar prima parte a definiţiei este tradusă în latină, cu o mică adăugire, de contemporanul său Varro (116-27 î.Hr.). Texte consemnate pe papirusuri egiptene de la începutul erei creştine dovedesc că în acea vreme gramatica grecească era prezentată şi predată curent ca în *Téchnē*, iar sistemul claselor de cuvinte şi categoriile gramaticale din *Téchnē* au fost folosite fără nici o schimbare de Apollonius Dyscolus în lucrările sale despre sintaxă (secolul al II-lea d.Hr.). Se pare, deci, că membrii Şcolii din Alexandria foloseau în primul secol î.Hr. ceva asemănător gramaticii greceşti, aşa cum arată ea în textul din *Téchnē* realizat de Dionysios şi pe care l-am moştenit. Dacă această gramatică a fost într-adevăr atît de populară pe cît semnalează mărturiile

Scanned with OKEN Scanner

antice şi moderne, este foarte probabil să fi existat versiuni succesive, incluzînd diverse schimbări şi adaptări (în acelaşi mod în care se reeditează manualele moderne), şi este posibil ca o mare parte din textul de care dispunem să fi fost scris mult mai tîrziu, poate chiar în secolul al III-lea sau al IV-lea d.Hr. Îndoiala cu privire la autorul şi la autenticitatea lucrării *Téchnē* în forma care a ajuns la noi este o problemă de filologie clasică şi, deci, nu va fi discutată amănunţit aici. Referinţe în legătură cu această problemă pot fi găsite în lucrările citate în note[60].

De fapt, descrierea din *Téchnē* era considerată definitivă. Ea a fost tradusă la începutul erei creştine în armeană şi în siriana veche şi a fost subiectul multor comentarii şi exegeze din partea scoliaştilor bizantini. Lucrarea a fost considerată una de referinţă timp de treisprezece secole. Un autor modern a declarat că aproape orice carte de gramatică engleză îi datorează ceva lui Thrax[61]. Caracterul ordonat, concizia şi limpezimea sa fac ca lucrarea să merite să fie studiată de orice cunoscător de elină, fie din punctul de vedere al lingvisticii generale, fie din cel al studiilor clasice, şi orice istorie a lingvisticii trebuie să conţină o scurtă prezentare a trăsăturilor ei principale.

Téchnē începe cu expunerea contextului studiilor gramaticale, aşa cum era văzut de alexandrini. Dionysios scrie: „Gramatica este cunoaşterea practică a ceea ce folosesc în general poeţii şi prozatorii. Ea are şase părţi: prima, parcurgerea (cu voce tare), dînd cuvenita atenţie prozodiei; a doua, explicarea expresiilor literare din opere; a treia, redactarea notelor referitoare la stil şi la subiect; a patra, descoperirea etimologiilor; a cincea, descoperirea regularităţilor analogice; a şasea, aprecierea compoziţiilor literare, care este partea cea mai nobilă a gramaticii". Această definiţie cuprinzătoare explica foarte clar ce reprezenta gramatica şi chiar studiile lingvistice ca întreg şi care era rolul acestor studii. Nimeni nu a contestat-o şi ea a fost fie preluată ca atare, fie reprodusă fragmentar în gramaticile greceşti şi latineşti de mai tîrziu. Ea şi-a pus amprenta asupra orientării practice şi literare a studiilor lingvistice din Europa, opusă celei filozofice, pînă la apariţia gramaticii speculative din perioada scolastică. Remarcăm faptul că, la începutul tratatului său de sintaxă, Apollonius o prezintă ca „extrem de importantă pentru interpretarea scrierilor poetice"[62].

Vedem că atitudinea autorului gramaticii *Téchnē* era observaţională; exemplele au fost extrase din textele unor autori recunoscuţi, alese astfel încît să justifice enunţurile descriptive. Această abordare empirică îşi

Scanned with OKEN Scanner

găseşte mulţi adepţi azi, dar unii comentatori fuseseră lezaţi de faptul că el folosea *empeiríā* (ἐμπειρία), „cunoaşterea practică". Folosindu-se o scară valorică acceptată, care începe de la *peîra* (πεῖρα), „tehnica", cea mai de jos treaptă, trece prin *empeiríā* şi *téchnē*, „ştiinţă", pînă la *epistémē* (ἐπιστήμη), „înţelegere", treapta cea mai înaltă, ei i-au reproşat autorului că a trivializat subiectul abordat[63]. Această controversă, menţionată de scoliaşti, poate fi privită ca una dintre primele reacţii din disputa care continuă şi acum între (a) cei care consideră că lingvistica este, în esenţă, înregistrarea exactă şi analiza meticuloasă a limbilor, aşa cum apar în vorbirea şi în scrisul vorbitorilor nativi, şi (b) cei care caută în profunzime o teorie a limbajului capabilă să explice şi să justifice însăşi existenţa gramaticilor, să explice capacitatea oamenilor de a învăţa şi de a folosi limba maternă şi să dezvăluie parţial natura şi modul de funcţionare ale minţii sau creierului uman (*psychḗ* (ψυχή), în terminologia stoică).

Mai departe, vedem că gramatica, în sensul strict al cuvîntului, făcea parte dintr-o schemă mai largă de studii propedeutice care vizau aprecierea corespunzătoare a literaturii clasice greceşti. Doar cea de-a cincea secţiune a cărţii, descoperirea regularităţilor din limbaj sau a analogiei, acoperă ceea ce a fost considerat şi atunci, şi mai tîrziu, domeniul principal al gramaticii şi aceasta este singura secţiune care a fost dezvoltată pe larg în text. Astfel, prima formulare a gramaticii greceşti care s-a păstrat pînă astăzi şi care a dat modelul pentru secolele următoare poate fi considerată produsul unei dispute de tip analogie-anomalie. Unul dintre comentatori remarca faptul că cele „şase părţi" reprezintă mai degrabă îndatoririle unui profesor de gramatică decît părţi ale gramaticii în sens literal[64].

Descrierea începe cu o trecere în revistă a valorilor fonetice ale literelor din alfabetul grecesc. Literele, *grámmata* (γράμματα), sînt definite ca elemente, *stoicheîa* (στοιχεῖα), termen deja folosit pentru elementele constitutive fundamentale ale lumii fizice[65] şi definite din punct de vedere lingvistic de un autor de prin anul 20 d.Hr. ca elemente primare şi indivizibile ale vorbirii articulate[66], o definiţie compatibilă cu cea dată mai sus pentru *grámma* (p. 45, *supra*) şi comparabilă cu primele definiţii date fonemului în secolul nostru. Acesta a fost cadrul studiilor de fonetică şi fonologie greacă de pînă atunci, iar *Téchnē* se bazează în cea mai mare parte pe lucrările predecesorilor. Ea se

Scanned with OKEN Scanner

limitează la descrierea fonemelor segmentale şi a deosebirilor de lungime ale vocalelor şi silabelor, deşi se ocupă şi de elemente prozodice, subiect preluat de comentatorii de mai tîrziu. Aceste secţiuni aduc mărturii preţioase pentru reconstituirea vechii pronunţii greceşti. Diferenţele alofone nu sînt menţionate, dar unul dintre comentatorii ulteriori, referindu-se la tripla distincţie sunet – formă – nume (p. 46, *supra*), făcută deja de stoici, a remarcat faptul că există litere care au mai mult de o singură pronunţie[67]. Este aproape sigur că şi în greaca atică clasică, şi în cea elenistică, secvenţele vocalice scrise *ei* (ει) şi *ou* (ου) au reprezentat monoftongi lungi, [e:], (mai tîrziu [i:]) şi [o:] (mai tîrziu [u:])[68], dar în *Téchnē* nu se face nici o referire la aceasta. Un scoliast a explicat totuşi că *ei* (ει) şi „diftongii subscrişi", în care litera *i* era scrisă sub cealaltă vocală, ᾳ, ῃ şi ῳ, se pronunţau la fel ca literele simple ε, α, η şi ω[69].

Autorul a identificat la triadele de consoane din greacă, *p*, *ph*, *b*, *t*, *th*, *d* şi *k*, *kh*, *g* acelaşi set de trăsături articulatorii. El a diferenţiat membrii aspiraţi şi cei neaspiraţi ca „aspru" (*daséa* (δασέα)) şi „neted" sau „gol" (*psilá* (ψιλά)), legînd astfel trăsătura distinctivă de diferenţa dintre vocalele aspirate şi neaspirate din poziţiile iniţiale, ca, de exemplu, *heîs* (εἷς), „unu" şi *eis* (εἰς), „în". Nu se ştie de ce, el s-a referit la membrii sonori ai triadelor ca fiind „cei de la mijloc" (*mésa* (μέσα)). Sensul termenului este neclar, dar pare limpede că acest autor şi comentatorii lui de mai tîrziu nu au înţeles baza articulatorie a contrastului surd-sonor în limbă, eroare întîlnită în întregul Occident antic. Termenul *mediae* (*litterae*), traducerea latină a lui *mésa* (*grámmata*) din *Téchnē*, mai putea fi întîlnit în unele scrieri din secolul al XIX-lea, cu referire la consoanele sonore, iar termenul actual, aparent fonoestetic, de „lichid", pentru tipurile de sunete [l] şi [r] este întîlnit în *Téchnē*, unde *hygrá* (ὑγρά), „lichid", desemnează literele greceşti *l* (λ), *r* (ρ), *m* (μ) şi *n* (ν).

Învăţaţii alexandrini au creat accentele grafice, folosite şi azi în scrierea limbii greceşti clasice, pentru trei accente sau tonuri: acut (înalt)´, grav (jos)` şi circumflex (înalt şi apoi coborîtor) ^. Acestea nu erau însoţite de comentarii sau explicaţii, dar găsim detalii despre ele în observaţiile făcute de scoliaşti[70].

Trecînd la secţiunile strict gramaticale din *Téchnē*, întîlnim cele două unităţi de bază ale descrierii gramaticale: propoziţia (*lógos* (λόγος)),

Scanned with OKEN Scanner

limita maximă a descrierii, şi cuvîntul (*léxis* (λέξις)), unitatea minimă[71]. Propoziţia este definită noţional ca „exprimarea unui gînd complet"[72]. Termenul *méros lógou* (μέρος λόγου), din care a derivat echivalentul modern „parte de vorbire", apare frecvent în lista claselor gramaticale de cuvinte. El a fost folosit pentru prima dată de Platon, cel puţin din cîte ştim noi, pentru reprezentarea elementelor constitutive ale propoziţiei; această expresie a căpătat sensul ulterior de „clasă de cuvinte" doar o dată cu creşterea numărului claselor de cuvinte distinse de lingvişti greci.

Au fost remarcate opt clase de cuvinte, al căror număr, cu o singură schimbare, impusă de absenţa unui cuvînt care să desemneze articolul în latină, a rămas acelaşi pînă la sfîrşitul Evului Mediu în toate descrierile gramaticale ale limbii greceşti şi latine şi a influenţat puternic analiza gramaticală a cîtorva limbi europene moderne. Acest sistem de clase de cuvinte este unul dintre principalele motive pentru care Dionysios are dreptul la recunoştinţa posterităţii[73]. Cele care la stoici erau substantive proprii şi substantive comune au fost unite într-o singură clasă, *ónoma*; participiul (*metoché* (μετοχή)) a fost despărţit de verb, alcătuind o clasă de cuvinte de sine stătătoare, iar *sýndesmos* şi *árthron* ale stoicilor au fost împărţite în *sýndesmos* (σύνδεσμος), conjuncţie, şi *próthesis* (πρόθεσις), prepoziţie, şi, respectiv, în *árthron*, articol, şi *antōnymía* (αντωνυμία), pronume. Adverbul a fost rebotezat *epirrhēma* (ἐπίρρημα), în locul termenului stoic *mesótēs*. Cele opt clase de cuvinte merită să fie menţionate, cu definiţiile lor, ca exemplu al conciziei terminologice la care se ajunsese în acel moment şi al modului în care se aplicau în lingvistică metodele de clasificare aristotelice:

ónoma (substantiv): parte de vorbire cu flexiune cazuală, semnificînd o entitate concretă sau abstractă;

rhêma (verb): parte de vorbire a cărei flexiune nu este cazuală, ci în funcţie de timpul gramatical, de persoană şi număr, semnificînd o activitate sau un proces efectuat sau suferit;

metoché (participiu): parte de vorbire avînd caracteristici atît de verb cît şi de substantiv;

árthron (articol): parte de vorbire cu flexiune cazuală, care se află în faţa sau în spatele unui substantiv[74];

antōnymía (pronume): parte de vorbire care înlocuieşte un substantiv şi se modifică după persoană;

próthesis (prepoziţie): parte de vorbire care se află înaintea altor cuvinte în compunere sau în sintaxă;

Scanned with OKEN Scanner

epírrhēma (adverb): parte de vorbire fără flexiune, care modifică sau însoţeşte un verb;

sýndesmos (conjuncţie): parte de vorbire care leagă discursul şi umple golurile în interpretarea sa.

Etapele prin care s-a ajuns la identificarea acestor opt clase de cuvinte, aşa cum apar ele în *Téchnē* şi sînt preluate de gramaticienii greci şi latini de mai tîrziu, pot fi înfăţişate în următoarea diagramă arborescentă, deşi unele detalii din sistemul stoic rămîn neclare. Atunci cînd citim diagrama, trebuie să avem în vedere faptul că şcolile stoice au continuat să existe şi în era creştină, în paralel cu şcolile alexandrine dominante, dar este corect să privim această diagramă din punct de vedere istoric, deoarece alexandrinii fac referiri la schimbările operate de ei în sistemul stoic. De exemplu, în *Téchnē*, la enumerarea claselor de cuvinte, se arată că substantivele proprii şi cele comune au fost incluse într-o singură clasă şi se spune că această decizie a fost luată de doi gramaticieni greci[75].

Învăţaţii din Alexandria au perfecţionat criteriile de diagnosticare, obţinînd un număr mai mare de diferenţieri. Unele dintre caracteristici fuseseră remarcate de stoici, dar aceştia nu le-au dat o formă precisă, ca baze de separare a claselor de cuvinte. Există două discrepanţe esenţiale între sistemul alexandrin şi cel folosit în prezent pentru explicarea gramaticii limbii greceşti. În primul rînd, recunoaşterea separată a participiului – care a iscat controverse în Antichitate, întrucît toate rădăcinile participiilor erau verbale şi invers – se datora importanţei acordate încă din vremea stoicilor flexiunii cazuale, considerată *fundamentum divisionis*. Cele două părţi fundamentale ale vorbirii, substantivul şi verbul, sînt diferenţiate prin prezenţa sau absenţa acestei caracteristici; participiul are însă forme flexionare şi după timp, şi după caz, şi are relaţii sintactice (*metéchei* (μετέχει), „participă" (în latină *participat*)) atît în cazul substantivelor cît şi al verbelor. În al doilea rînd, adjectivul, ale cărui morfologie şi sintaxă erau în greacă şi latină mai apropiate de cele ale substantivului decît sînt în engleză, era inclus în clasa *ónoma* (substantive). Această repartizare este reflectată în termenii „nume substantival" şi „nume adjectival", care mai apar în vorbirea curentă.

Fiecare clasă de cuvinte definită este urmată de o descriere a categoriilor aplicabile în cazul ei. Termenul din *Téchnē* pentru aceste categorii este *parepómena* (παρεπόμενα), atribute subsidiare, iar folosirea acestui cuvînt poate fi comparată cu modul în care Aristotel

Scanned with OKEN Scanner

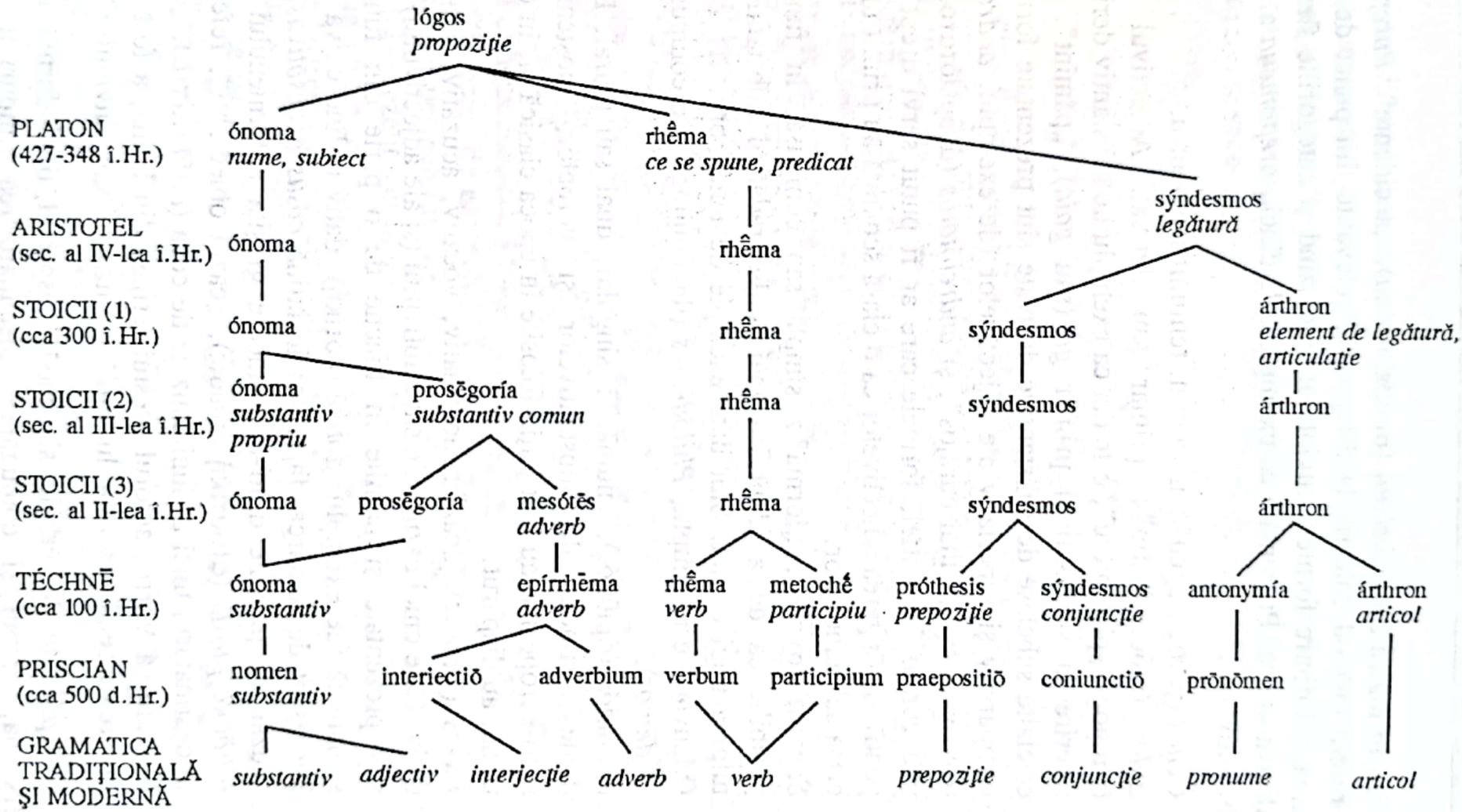

Scanned with OKEN Scanner

utiliza în logică *symbebēkóta* (συμβεβηκότα), „accidente". *Parepómena* se referă în mod colectiv la diferențele relevante din punct de vedere gramatical dintre formele cuvintelor, incluzînd și categoriile flexionare și derivaționale. Prezentăm ca exemplu cele cinci *parepómena* ale clasei substantivelor:

1. *Génos* (γένος), „gen": masculin, feminin sau neutru.
2. *Eîdos* (εἶδος), „tip": primar sau derivat. Adjectivul *gaiéios* (γαιήιος), „pămîntesc", este dat ca exemplu de substantiv derivat, cu referire la substantivul primar *gê̂* (sau *gaîa*), „pămînt". Printre celelalte subclase de substantive derivate sînt prezentate formele de comparativ și superlativ ale adjectivelor (de exemplu, *andreióteros* (ἀνδρειότερος), „mai curajos", și *andreiótatos* (ἀνδρειότατος), „cel mai curajos"). Astfel, formele care ar fi putut servi drept criterii pentru distingerea adjectivelor ca o clasă separată au primit un loc în clasa substantivelor.
3. *Schêma* (σχῆμα), „formă": simplă sau compusă, în funcție de posibilitatea de a identifica mai multe rădăcini substantivale în tulpina unui cuvînt. Sînt date exemple de nume proprii: *Mémnōn* (Μέμνων) este simplu, *Philódēmos* (Φιλόδημος) este compus (*philo* + *dēmos*).
4. *Arithmós* (ἀριθμός), „număr": singular, dual sau plural. Formele duale distincte ale substantivelor și verbelor, moștenite din indo-europeană, au fost puțin folosite în epoca clasică și, în cele din urmă, au dispărut.
5. *Ptôsis* (πτῶσις), „caz": nominativ, vocativ, acuzativ, genitiv sau dativ. Cele cinci cazuri ale substantivului (și ale adjectivului) grecesc sînt prezentate și numite în funcție de o parte din funcția lor semantică (de exemplu, *dōtikê* (δοτική), dativ („dînd cuiva")). Este interesant de remarcat faptul că în latină *cāsus accūsātivus*, „cazul acuzativ", provine dintr-o traducere greșită a termenului grecesc *aitiātikè ptôsis* (αἰτιατικὴ πτῶσις), „cazul obiectului", referindu-se la destinatarul unei acțiuni cauzate de ceva (*aitíā* (αἰτία), „cauză"). Se pare că Varro, autorul acestui termen din latină, a fost indus în eroare de celălalt sens al lui *aitíā*, „acuzație" sau „învinuire"[77].

Parepómena ale verbului sînt modul, aspectul, tipul, forma, numărul, persoana, timpul și conjugarea. Sistematizarea timpurilor verbului

grecesc din *Téchnē* se deosebeşte puţin de cea a stoicilor. Se disting trei referinţe temporale diferite: prezent, trecut şi viitor. Dintre acestea, doar timpul trecut are mai multe forme; el are, de fapt, patru: imperfect, perfect, mai mult ca perfect şi aorist. Cele şase timpuri sînt legate în trei perechi:

prezent	imperfect
perfect	mai mult ca perfect
aorist	viitor

Primele două legături (*syngeneîai* (συγγενεῖαι)) sînt aidoma perechilor de timpuri din cadrul aspectelor de perfectivitate şi imperfectivitate stabilite de stoici, chiar dacă terminologia celor două şcoli diferă parţial; şi la stoici aoristul şi viitorul erau considerate timpuri nedeterminate. Din punct de vedere morfologic, formele verbelor regulate din greacă prezintă corespondenţe proporţionale (*analogíai*), prima pereche fiind construită pe baza tulpinii prezentului, cea de-a doua pe baza tulpinii perfectului (reduplicat), în timp ce în a treia fiecare partener are o tulpină „sigmatică" (– *s* –), deşi cele două nu au, probabil, nici o legătură etimologică[78]. În ciuda asemănărilor terminologice dintre cele două sisteme, nerecunoaşterea dimensiunii aspectuale din structura semantică a timpurilor greceşti vădeşte lipsă de perspicacitate. Comprimarea semnificaţiilor temporale greceşti într-o singură dimensiune, cea a timpului, i-a făcut pe unii comentatori de mai tîrziu să încerce, de exemplu, să deosebească înţelesurile perfectului şi mai mult ca perfectului în termenii distanţei în timp a acţiunii faţă de momentul prezent, ceea ce este cu totul impropriu, în vreme ce distincţia dintre terminarea unei acţiuni în prezent şi terminarea ei cu referire la trecut este pertinentă: *gégrapha* (γέγραφα), „am scris", se poate să se fi petrecut acum cinci ani sau chiar mai demult, dacă referirea se face la starea de lucruri prezentă: „Am scris în viaţa mea zece romane". *Egegráphein* (ἐγεγράφειν), „scrisesem", se poate referi la o acţiune petrecută acum cinci minute: „Îţi scrisesem un bileţel cînd mi-a fost adusă scrisoarea ta". În acelaşi mod, principalul sens al timpului imperfect, *égraphon* (ἔγραφον), „scriam", este că, deşi acţiunea se petrece în trecut, se referă şi la o activitate neterminată: „Îţi scriam atunci cînd mi-ai telefonat"[79].

În morfologia verbelor greceşti se disting patru moduri: indicativul, în general în propoziţii principale afirmative şi interogative; conjunctivul, în general în propoziţii secundare (exemplificate de obicei cu ajutorul conjuncţiei *eán*, „dacă"); optativul, exprimînd în general o dorinţă; şi imperativul, exprimînd o comandă. Limba latină nu a făcut distincţia formală între conjunctiv şi optativ, deşi Priscian a recunoscut aceste două categorii verbale pe baza înţelesurilor lor diferite.

Limba latină face distincţia între cele două diateze ale verbului, activă şi pasivă, în cadre familiare gramaticilor limbilor moderne. Verbele greceşti au avut încă o diateză, marcată formal doar la unele timpuri, numită „de mijloc", (*méson*). Ea exprima o varietate de înţelesuri, implicînd un fel de autoreferinţă, cum ar fi *egrapsámēn*, „mi-am scris", şi *loúsomai*, „mă voi spăla". Atunci cînd ea nu se distingea formal, sensurile diatezei „de mijloc" erau exprimate în formele pasive, existînd unele suprapuneri în folosirea celor două diateze.

La început sînt descrise şi definite cele cinci clase de cuvinte flexionare. Ultimele trei, clasele de cuvinte neflexionare sau invariabile, se disting pe baze sintactice, deşi funcţiile lor sintactice nu mai sînt tratate. Adverbul este desemnat prin *epírrhēma* (*adverbium* în latină, *adverb* în engleză) datorită asocierii lui sintactice în primul rînd cu verbele (gramaticienii greci se pare că au ignorat capacitatea lor de asociere directă cu membrii oricărei alte clase de cuvinte, deşi lucrul acesta este foarte comun în greacă). Termenul stoic *mesótēs*, care nu mai era folosit pentru întreaga clasă, apare în *Téchnē* ca denumire a unei subclase de adverbe şi anume a celor derivate din adjective cu sufixul *-ōs*.

Studiile de gramatică greacă din perioada următoare s-au axat pe dezvoltarea descrierilor lingvistice rezumate în *Téchnē* şi pe comentarea unor fragmente din ea. Principala lor scădere, din punctul de vedere al lingvisticii moderne, este absenţa oricărei secţiuni dedicate sintaxei, deşi termenul *sýntaxis* (σύνταξις) era folosit şi se pot găsi referiri la analiza sintactică în unele definiţii din *Téchnē*. De sintaxă s-a ocupat pe larg Apollonius Dyscolus, care şi-a desfăşurat activitatea în Alexandria în secolul al II-lea d.Hr. El a scris un număr mare de cărţi, dintre care s-au păstrat doar cîteva, şi se pare că a fost primul care a încercat să descrie şi să analizeze sintactic în detaliu limba greacă, deşi au existat lucrări anterioare pe această temă. Importanţa lucrărilor sale, alături de cea a lui *Téchnē*, a fost recunoscută de succesorii lui, iar trei secole mai

Scanned with OKEN Scanner

tîrziu marele gramatician latin Priscian l-a numit „cea mai mare autoritate în gramatică" şi a aplicat în mod explicit metodele apolloniene la descrierea completă pe care a făcut-o limbii latine[80].

Apollonius s-a folosit de materialul oferit de *Téchnē* şi de observaţiile sintactice ale altor scriitorii anteriori, multe dintre ele derivînd din studii de retorică. El a folosit setul de opt clase de cuvinte din *Téchnē*, dar a redefinit cîteva din ele, folosind mai mult terminologia noţională şi stabilind un sens de clasificare comun pentru fiecare clasă de cuvinte[81]. A definit pronumele nu ca simplu înlocuitor al substantivului, aşa cum apare în *Téchnē*, ci şi ca substanţă (*ousiā* (οὐσία)) fără calităţi, afirmaţie repetată de Priscian şi care a avut o importanţă considerabilă în concepţia lingvistică medievală (pp. 91-92 şi 133 *infra*)[82].

Deşi a operat pe baza descrierii morfologice a limbii greceşti care fusese elaborată de Şcoala din Alexandria, abordarea sa lingvistică generală este mai rafinată decît a lor, avînd şi influenţe stoice. El făcea o distincţie clară între formă şi înţeles (*schêma* (σχῆμα) şi *énnoia* (ἔννοια), conform propriei terminologii) şi a argumentat clasificările gramaticale mai mult prin conţinut decît prin forma morfologică[83].

Aşa cum elementele constitutive nominale şi verbale din propoziţia greacă au fost primele recunoscute ca distincte şi au fost întotdeauna privite ca diviziunea de bază din gramatica unei limbi, şi Apollonius şi-a elaborat descrierea sintactică pornind de la relaţiile dintre substantiv şi verb şi de la cele dintre restul claselor de cuvinte şi primele două[84]. În descrierea acestor relaţii, el s-a bazat pe cazurile cuvintelor cu flexiune nominală în relaţiile dintre ele şi cu verbele, ca şi pe cele trei clase de verbe, active (tranzitive), pasive şi neutre (intranzitive), cu legăturile lor specifice cu formele cazurilor nominale. Referitor la verbele active, afirma că ele desemnează o acţiune „transmisă către ceva sau cineva" şi se poate spune că aceasta este originea lui *verbum transitīvum*, „verb tranzitiv", din latină.

Aceste progrese prefigurează distincţia subiect-obiect şi conceptele de regenţă (recţie) şi subordonare. Ele nu par, totuşi, să fi făcut parte din instrumentele analitice ale lui Apollonius. El descrie amănunţit relaţiile de acord (*katallēlótēs* (καταλληλότης), *akolouthiā* (ἀκολουθία)) în ceea ce priveşte numărul şi persoana, care apar, de exemplu, între o formă finită de verb şi un substantiv sau un pronume în nominativ, dar nu între un verb finit şi o formă de caz oblic[86]. Dintre relaţiile sintactice

Scanned with OKEN Scanner

mai abstracte, care pot fi stabilite pentru toate limbile, nu doar pentru cele asemănătoare morfologic cu greaca sau latina, el menționează relaţia de structurare constitutivă (*paralambánesthai* (παραλαμβάνεσθαι), „care trebuie să fie luate împreună"), referindu-se la construcția participiului şi a verbului principal în propoziție sau cea a substantivului sau a pronumelui cu verbul[87]. Substituirea (*anthypágesthai* (ἀνθυπάγεσθαι), apare atunci cînd un cuvînt dintr-o clasă, de exemplu un pronume, poate fi folosit în locul unuia din altă clasă – de exemplu un substantiv[88]. În modul în care el foloseşte relaţia *symparalambánesthai* (συμπαραλαμβάνεσθαι), „care trebuie să fie luate suplimentar", se percepe o asemănare cu conceptele moderne de constituentă imediată şi de ierarhizare. Iată una dintre analizele lui, propoziția *tachỳ elthòn paidíon ōnēsen hēmâs* (ταχὺ ἐλθὸν παιδιον ὤνησεν ἡμᾶς), „sosind repede, un băiat ne-a ajutat", în care adverbul *tachỳ*, „repede", este asociat direct cu participiul *elthón*, „sosit", care la rîndul său este asociat cu verbul principal *ōnēsen*, „(el) a ajutat".

Un exemplu de proces prin care se creează metalimbajul tehnic al sintaxei pe baza vocabularului existent poate fi văzut în încercarea lui Apollonius de a dezvolta conceptul formal al regenţei sintactice dintre verbele tranzitive şi substantive într-un caz oblic. Este folosită o varietate de termeni: *apaiteîn* (ἀπαιτεῖν), „a cere"; *charízesthai tèn ptôsin tôi rhēmati* (χαρίξεσθαι τὴν πτῶσιν τῷ ῥήματι), „a acorda cazul cu verbul"; *eis dotikèn katéntēsen* (εἰς δοτικὴν κατήντησεν), „ajuns la un caz dativ"; *ei kaì tò rhēma ep' aítiatikèn pántōs phéroito* (ει καὶ τὸ ῥῆμα ἐπ' αἰτιατικὴν πάντως φέροιτο), „dacă şi verbul trebuie să fie condus spre cazul acuzativ"[89].

Totuşi, efortul lui Apollonius de a rezolva problemele gramaticale a fost orientat nu atît înspre elaborarea unei teorii a descrierii sintactice, cît spre explicarea trăsăturilor specifice ale construcţiilor greceşti. Astfel, el explică faptul că două verbe care înseamnă „a iubi", *phileîn* (φιλεῖν) şi *erân* (ἐρᾶν), cer acuzativul şi, respectiv, genitivul, prin natura mai pasională şi, deci, mai puţin controlată a iubirii exprimate de *erân*[90] şi ignoră adevărata explicaţie a ciudatului acord al unui verb la singular cu un subiect exprimat de un substantiv neutru plural (*gráphei tà paídia* (γράφει τὰ παιδία), „băieţii scriu"). Aceasta se datorează, aşa cum ştim azi, faptului că, istoric, terminaţia de caz nominativ plural neutru provine de la un substantiv singular colectiv[91].

Scanned with OKEN Scanner

În general, parcurgînd textele lui Apollonius, ai impresia unei descrieri detaliate şi minuţioase a sintaxei limbii greceşti, nu a unei teorii generale a sintaxei cu exemple din greacă. Teoria generală (exemplificată cu ajutorul latinei) a apărut de-abia în Evul Mediu tîrziu (pp. 118-122).

Fiul lui Apollonius, Herodian, este celebru prin lucrările sale despre accent şi punctuaţie în greacă, care ţin de domeniul elementelor *prosōdíai* la care se referea Dionysios Thrax. Ulterior, *prosōdíai* au fost descrise mai amănunţit de scoliaşti şi au ajuns să includă nivelurile tonale distinctive simbolizate prin marcarea accentului la cuvintele scrise, durata vocalelor, caracterul aspirat-neaspirat la vocalele iniţiale (respiraţie „aspră" şi „lină"), precum şi fenomenele de joncţiune, cum ar fi eliziunea vocalică, schimbările de accent în compunerea cuvintelor şi marcarea graniţelor dintre cuvinte, de tipul celei care permite deosebirea lui *estì Náxios* (ἐστὶ Νάξιος), „el este naxiot" de *estìn áxios* (ἐστὶν ἄξιος), „el este demn de..." (comparabil în engleză cu distincţia dintre *a notion*, „o noţiune" şi *an ocean*, „un ocean"). Este interesant faptul că *prosōdía* acoperă gama fenomenelor fonetice căreia i s-a atribuit în analiza fonologică firthiană termenul *prosody*[92].

Analogíai din morfologie stabilite în *Tēchnē* îşi găsesc suprema utilizare în listele de flexiuni substantivale şi verbale cunoscute sub numele de canoane (*kanónes* (κανόνες)), pe baza cărora au fost create ulterior paradigme. Cel mai cunoscut este setul complet al tuturor formelor disponibile ale verbului *týptein* (τύπτειν), „a lovi", cu toate că în greaca clasică erau folosite doar cîteva dintre ele.

Lingvistica din Imperiul de Răsărit (Bizanţ), a fost în mare parte o continuare, sub auspicii creştine, a lingvisticii din perioada elenistică şi romană. Romanii recunoscuseră dominaţia vorbitorilor de greacă în Grecia şi în aria elenizată a Orientului Apropiat şi Mijlociu, unde limba oficială era greaca. După despărţirea Imperiului de Răsărit de cel de Apus, bizantinii s-au considerat, în ceea ce priveşte studiile lingvistice şi literare, continuatorii şi păstrătorii tradiţiei Greciei clasice şi chiar a Imperiului Roman, atunci cînd Imperiul de Apus a căzut în mîinile năvălitorilor de neam germanic.

Téchnē şi lucrările despre sintaxă ale lui Apollonius au constituit baza studiilor lingvistice în lumea bizantină, adică în jumătatea de est, grecofonă, a ceea ce fusese Imperiul Roman unitar, cu capitala la Bizanţ,

Scanned with OKEN Scanner

botezat Constantinopol (acum Istanbul) după reîntemeierea oraşului şi punerea lui sub protecţia unui nou patron, în anul 330 d.Hr. Imperiul Bizantin, aşa cum a fost numit, a rezistat în cei peste o mie de ani de tulburări din interior şi din exterior, pierzînd din teritoriu în faţa arabilor, a turcilor şi a invadatorilor din vest, pînă la căderea Constantinopolului în mîinile turcilor, în 1453.

Studiile bizantine, cu excepţia lucrărilor teologice, au constat mai ales în continuarea studierii şi predării autorilor clasici greci (inclusiv Homer), desigur, precum şi a gramaticii limbii greceşti clasice, de care limba vorbită de cea mai mare parte a populaţiei s-a îndepărtat continuu, pînă s-a ajuns la greaca modernă. Lucrarea concisă *Téchnē* a fost îmbogăţită cu un mare număr de comentarii (*schólia*) şi printre ele se află cîteva informaţii şi explicaţii de mare valoare, care nu pot fi găsite nicăieri altundeva. Din cauză că lucrările despre sintaxă ale lui Apollonius erau prea extinse ca lungime şi conţinut, au fost create pe baza lor, în scopuri pedagogice, multe rezumate şi sinteze. Unele dintre acestea, la fel ca echivalentele lor latine din vest, erau scrise după modelul cărţilor de învăţături religioase catehetice, cu întrebări şi răspunsuri. Tocmai din acest mod de a studia, păstrat viu în Imperiul Bizantin, în vreme ce la începutul Evului Mediu cunoaşterea şi studierea limbii greceşti aproape că dispăruseră la popoarele din vest, au apărut profesorii, cărţile de gramatică şi tradiţia educaţiei ştiinţifice, care au făcut posibilă în perioada Renaşterii restabilirea rapidă a sistemului de predare a limbii greceşti ca parte importantă a educaţiei liberale în şcolile şi universităţile din Italia şi apoi din restul Europei Occidentale.

Cărturarii bizantini au aparţinut unei epoci postclasice. Este unanim acceptată ideea că, din punctul de vedere al varietăţii, spontaneităţii sau profunzimii, literatura din epoca lor nu a atins niciodată standardele epocii clasice greceşti. În perioada bizantină, studiile literare, în afară de tratatele teologice, se concentrau în general asupra trecutului, iar studiul lingvisticii a fost şi el un produs tipic al acelor timpuri. Descrierile, analizele şi explicaţiile gramaticienilor şi comentatorilor se înscriau într-un corpus general de studii asupra operelor literare din trecut. A fost o epocă a dicţionarelor, glosarelor, antologiilor şi comentariilor şi a cercetării textelor din vechime, mai puţin a producerii de lucrări noi.

Ştim că lucrările lingvistice şi literare bizantine au fost esenţiale pentru menţinerea continuităţii studiilor clasice şi pentru păstrarea şi

Scanned with OKEN Scanner

copierea manuscriselor clasice greceşti, care astfel au putut fi reproduse în tipografiile renascentiste din Occident. Însă, în general, istoricii nu le-au recunoscut bizantinilor meritul de a fi avut o gîndire originală, cu excepţia unor probleme de teologie. Este adevărat că savanţii şi dascălii bizantini au fost mai degrabă autori de rezumate, comentatori şi păstrători ai tradiţiei decît pionieri şi creatori. Totuşi, să nu uităm că gramatica greacă, în forma care era utilizată în şcoli şi în care este folosită astăzi, derivă dintr-o succesiune de manuale concise şi cuprinzătoare scrise de cărturarii bizantini în acest scop, plecînd de la *Téchnē* şi de la compilaţiile exhaustive ale lui Apollonius. În anumite domenii ale teoriei gramaticale, cîţiva dintre învăţaţii de frunte ai Bizanţului par să fi avut idei originale în ceea ce priveşte unele categorii, cum sînt cazurile, ca şi în analiza semantică a sistemului timpurilor.

Cărturarii bizantini au continuat studiul sistemului cazurilor în limba greacă. Analiza semantică a cazurilor, făcută de Maximus Planudes (cca 1260-1310), probabil cel mai original gînditor dintre gramaticienii bizantini, foarte lăudat de Hjelmslev în studiul său privind această categorie, a fost una dintre contribuţiile lingvistice bizantine de la sfîrşitul Evului Mediu la zestrea Europei renascentiste, avînd o influenţă deosebită asupra dezvoltării teoriilor despre caz în Europa modernă.

Esenţa analizei cazurilor propusă de ei era teoria „localistă", conform căreia înţelesul fundamental şi original al cazurilor oblice provine din relaţiile spaţiale sau locale de tipul „mişcare către...", „mişcare dinspre...", „situare la... sau în..." şi din ele derivă celelalte înţelesuri mai abstracte şi funcţiile gramaticale. Încercările de a determina setul limitat de concepte fundamentale care stau la baza diferitelor funcţii semantice ale cazurilor, indiferent de modul în care sînt ele exprimate în gramaticile diferitelor limbi, au fost reluate în secolul al XIX-lea, ca teren de speculaţii şi cercetări. Localismul a continuat, deşi pe alte direcţii; alte noţiuni fundamentale ne-localiste, cum sînt subiectul şi complementul, au fost introduse şi ele în semantica acestei categorii gramaticale. Întreaga secvenţă de teorii ale sensurilor exprimate de cazuri poate fi văzută ca o înşiruire de versiuni timpurii ale gramaticii cognitive (pp. 320-321)[93]. În privinţa analizei timpurilor, se pare că s-a încercat o abordare mai apropiată de sistemul bidimensional stoic (p. 52, *supra*), rămînînd în parametrii de referinţă temporală preluaţi din tradiţia aristotelic-alexandrină. Trebuie să recunoaştem însă faptul că studiile lingvistice bizantine rămîn controversate[94].

Scanned with OKEN Scanner

Nu este greu să descoperim omisiuni şi reprezentări greşite în acea parte a gramaticii greceşti rezumată în *Téchnē*, ca şi în contribuţiile ulterioare ale lui Apollonius Dyscolus şi ale succesorilor lui. Deşi o astfel de critică poate părea la prima vedere o laudă pentru lingvistica modernă, mult mai potrivit ar fi să ne gîndim la marile realizări ale generaţiilor de cărturari greci, care au creat şi sistematizat terminologia formală necesară descrierii limbii greceşti clasice, aşa cum era ea scrisă şi rostită (şi, cu excepţia unor stoici, aceasta era ţinta pe care şi-o propuseseră), terminologie care, prin traducerile şi adaptările în latină, a devenit baza a circa două mii de ani de teorie gramaticală şi de predare şi studiere a limbilor greacă şi latină. Folosind resursele unei limbi care nu fusese destinată formulărilor metalingvistice precise, grecii au făurit pentru descrierile gramaticale un vocabular tehnic detaliat şi bine închegat, realizat în etape pe care putem, în cea mai mare parte, să le urmărim.

Privind retrospectiv, este uşor să prezentăm acest proces ca pe o mişcare uniformă de-a lungul unui singur făgaş, în cadrul căruia fiecare generaţie şi-a adus contribuţia la dezvoltarea corpusului de teorii, metodologii şi informaţii sistematizate. În linii generale, se pot aduce multe argumente care să susţină această idee, deoarece generaţiile succesive de învăţaţi cunoşteau lucrările predecesorilor lor şi reacţionau la ele favorabil sau critic. Însă nu toate stadiile anterioare au fost înlocuite şi date uitării. După cum ştim, teoria gramaticală stoică s-a perpetuat ca parte a filozofiei stoice, chiar dacă ea nu s-a încadrat în linia tradiţională a studiilor lingvistice greceşti şi apoi a celor latine. În încercarea de a recunoaşte curentele principale, nu trebuie să impunem, în mod stupid, un tipar sau o succesiune de evenimente mai ordonate decît ar fi fost probabil în succesiunea reală a stării de lucruri, întrucît erau mulţi cei care îşi aduceau contribuţia, de pe poziţia în care se aflau sau în care le convenea să lucreze[95]. Evident, acest lucru este valabil şi în alte domenii ale istoriografiei intelectuale.

Triumful grec în cadrul civilizaţiei intelectuale constă în marile lor realizări din numeroase domenii. Ne gîndim imediat la logică, etică, politică, retorică şi matematică, şi nu sînt singurele. Rezultatele lor în acea parte a lingvisticii în care au fost cei mai buni, şi anume teoria şi descrierile gramaticale, sînt atît de importante încît merită o examinare critică şi rezistă perfect la ea. Şi, în acelaşi timp, merită toată recunoştinţa şi admiraţia noastră.

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie suplimentară

H. ARENS, *Sprachwissenschaft : der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München (ediția a doua), 1969, pp. 3-30.

M. BARATIN şi F. DESBORDES, *L'analyse linguistique dans l'antiquité clasique*, vol. I, „Les théories", Paris, 1981.

K. BARWICK, „Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik", în *Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philologisch-historische Klasse* 49.3 (1957).

F. H. COLSON, „The analogist and anomalist controversy", în *Classical quarterly*, nr. 13 (1919), pp. 24-36.

E. EGGER, *Apollonius Dyscole : essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité*, Paris, 1854.

H. KOLLER, „Die Anfänge der griechischen Grammatik", în *Glotta* nr. 37 (1958), pp. 5-40.

J. LALLOT (ed.), „Etudes sur les grammairiens grecs", în *Histoire epistémologie langage* 7.1 (1985).

G. LEPSCHY, *History of Linguistics*, vol. al II-lea, pp. 1-133.

A. A. LONG (ed.), *Problems in Stoicism*, Londra, 1971.

B. MATES, *Stoic logic*, Berkeley, 1953 (UCP Phil. 26).

M. POHLENZ, „Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa", în *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philologisch-historische Klasse Fachgruppe 1 Altertumswissenschaft*, N. F. 3.6 (1939).

J. RIST (ed.), *The Stoics*, Berkeley, 1978.

R. H. ROBINS, *Ancient and mediaeval grammatical theory in Europe*, Londra, 1951, capitolul 1.

R. H. ROBINS „The *Technē grammatikē* of Dionysius Thrax in its historical perspective", în P. SWIGGERS şi W. VAN HOECHE (ed.), *Mots et parties du discours*, Leuven, 1986, pp. 9-37.

J. E. SANDYS, *History of classical scholarship* (ediția a treia), Cambridge, 1921, vol. 1.

T.A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 69-126.

I. SLUITER, *Ancient grammar in context*, Amsterdam, 1990.

H. STEINTHAL, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (ediția a doua), Berlin, 1890.

P. SWIGGERS şi A. WOUTERS (ed.), *Le langage dans l'Antiquité*, Leuven, 1990.

Scanned with OKEN Scanner

(curs inaugural), Londra, 1965, p. 21; N. CHOMSKY, *Language and mind*, New York, 1972, p. 1: „acea ramură specifică a psihologiei cognitive cunoscută sub numele de lingvistică"; *cf. id. Rules and representations*, Oxford, 1980, pp. 4, 48; *cf. id. Reflexions on language*, Londra, 1976, capitolul 3.

11. DIOGENES, 7.62 (τὸ σημαῖνον şi τὸ σημαινόμενον); BARWICK, 1957, capitolul 1; LONG, 1971, capitolul 5; F. de SAUSSURE, *Cours de linguistique générale* (ediţia a patra), Paris, 1949, 156-157.
12. STHEINTAL, 1890, vol. 1, pp. 305-307; V. EGLI, „Stoic syntax and semantics", în TAYLOR, 1987, pp. 107-132.
13. PLATON, *Cratylos*, 384 D. Despre acest dialog vezi şi J. C. RIJLAARSDAM, *Platon über die Sprache: ein Kommentar zum Kratylos*, Utrecht, 1978; G. CLERICO, „Lectures du *Cratyle*, 1960-1990", în *Historiographia linguistica* (1992), pp. 333-359.
14. *Ibid.*, 399 C, 414 C, 421 D, 423 B, 426 C-427 D.
15. *Ibid.*, 384 D.
16. *Lectures on the science of language*, Londra, 1862, prelegerea 9.
17. ARISTOTEL, *De interpretatione*, 16a 27: κατὰ συνθήκην, ὅτι φύσει τῶν ὀνομάτων οὐδέν ἐστιν.
18. *Ibid.*, 16a 4-5: ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόνεμα τῶν ἐν τῇ φωνῇ.
19. ORIGEN, *Contra Celsum* 1.24: νομίζουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς φυσει [εστὶ τὰ ὀνόματα] μιμουμένων τῶν πρώτων φωνῶν τὰ πράγματα.
20. *Ibid.*, 1.24, BARWICK, 1957, capitolul 4.
21. DIOGENES, 7.192; D. FEHLING, „Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion", în *Glotta*, nr. 3 (1956), pp. 214-270; nr. 36 (1956), pp. 48-100.
22. „Vix tanto hiatu digna esse videtur", J. CLASSEN, *De grammaticae Graecae primordiis*, Bonn, 1829, p. 80.
23. I. BEKKER, *Anecdota Graeca*, Berlin, 1816, vol. 2, p. 629 (G. UHLIG (ed.), *Grammatici Graeci*, 1.1, Leipzig, 1883, 6.2).
24. *Cf.* COLSON, 1929.
25. SEXTUS EMPIRICUS, *Adversus grammaticos*, p. 195; QUINTILIAN, *Institutio oratoria* 1.6.27.
26. SEXTUS, *op.cit.*, pp. 148-153.
27. STEINTHAL, 1890, vol. 1, p. 360.
28. *Cf.* ARISTOTEL, 1131a 29, 1131a 31, 1096b 28, 1106a 36.
29. DIOGENES, 7.59; SANDYS, 1921, p. 149.
30. A. HILGARD (ed.), *Grammatici Graeci*, 1.3, Leipzig, 1901, 14.23-24: ἐτυμολογία ἐστὶν ἡ ἀνάπτυξις τῶν λέξεων δι' ἧς τὸ ἀληθὲς σαφηνίξεται. O cercetare interesantă asupra acestui subiect se găseşte în C. FRESINA, *La langue de l'être: essai sur l'étymologie ancienne*, Münster, 1991.

Scanned with OKEN Scanner

31. L. KUKENHEIM, *Contributions à l'histoire de la grammaire grecque, latine, et hébraique à l'époque de la Renaissance,* Leiden, 1951, p. 80.
32. BEKKER, *Anecdota Graeca*, 2, pp. 774-775 (*Gram. Graec.*, 1.3, 32-34).
33. PRISCIAN, 1.2.4: *Sicut enim illa (sc. elementa mundi) coeuntia omne perficiunt corpus, sic etiam haec (sc. elementa vocis) literalem vocem quasi corpus aliquod componunt.*
34. *Cratylos*, 424 C; *Theaitetos*, 203 B; *Cratylos*, 399 A-B.
35. DIOGENES, 7.55-56; BEKKER, *op.cit.*, p. 773 (*Grammatici Graeci*, 1.3, 31).
36. DIOGENES, 7.57.
37. *Cf.* C. F. HOCKETT, „Two models of grammatical description", în *Word*, nr. 10 (1954), pp. 210-234.
38. ARISTOTEL, *De sophisticis elenchis*, 173b 20.
39. ARISTOFAN, *Norii*, versurile 660-680.
40. DIOGENES, 9.53-54. Despre fonetica greacă, v. W. S. ALLEN, „The Greek contribution to the history of fonetics", în R. E. ASHER şi E. HENDERSON (ed.), *Towards a history of phonetics,* Edinburgh, 1981, pp. 115-122.
41. *Cratylos*, 399B; *Sofistul*, 262A-263D.
42. *Rhetorica*, 3.5 § 2; 3.12 § 4.
43. *De interpretatione*, 16a 20-17a 24.
44. A. MEILLET, *Linguistique historique et linguistique générale,* Paris, 1948, p. 30.
45. *De interpretatione*, 16b 6, 17a 21-24.
46. *Op.cit.*, 16b 6-8: ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημῦνον χρόνον [...] καί ἐστιν ἀεὶ τῶν καθ' ετέρου λεγομένιον σημέιον.
47. *Op.cit.*, 16a 1-19; *cf.* PLATON, *Cratylos*, 399B.
48. *De sophistichis elenchis*, 173b 20.
49. *De interpretatione*, 16b 1-2; *Topica*, 106b 29-30; 136b 15-34. Despre contribuţia lui Aristotel în general, vezi G. L. BORDONI, *Linguaggio e realtà in Aristotele,* Bari, 1994.
50. PLATON, *Protagoras*, 342 E, 343 A-B.
51. *Analytica priora*, 42b, 30; *Analytica posteriora*, 94a12.
52. L. HJELMSLEV, *La catégorie des cas,* Aarhus, 1935, pp. 1-70.
53. J. VON ARNIM, *Stoicorum veterum fragmenta,* Leipzig, 1905-1924, vol. 2, 206a; DIOGENES, 7.192; LONG, 1971, capitolele 4 şi 5; MATES, 1953, capitolul 2; F. P. DINNEEN, „On the Stoic contribution to grammatical theory", în *Historiographia linguistica*, nr. 12 (1985), pp. 149-164; M. FREDE, „Principles of Stoic grammar"; *RIST*, 1978, cap. 2; H. E. BREKLE, *Einführung in die Geschichte der Sprachwissenschaft,* Darmsteter, 1985, pp. 44-67; I. SLUITER, *Grammar in context,* Amsterdam, 1990, pp. 1-38.

Scanned with OKEN Scanner

54. De exemplu, DIONYSIOS DIN HALICARNAS, *De compositione verborum*, 2.
55. DIOGENES, 7.57-58; BEKKER, *op.cit.*, 842 (*Gram. Graec.*, 1.3, 58.20-6); BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. 205.
56. DIOGENES, 7.64; STEINTHAL, 1890, vol. 1, p. 299.
57. HJLEMSLEV, *Cas*, p. 7.
58. BEKKER, *op.cit.*, pp. 890-891 (*Gram. Graec.*, 1.3, 249.33-250.25); STEINTHAL, 1890, vol. 1, pp. 307-17; BARWICK, 1957, pp. 51-53.
59. BEKKER, *op.cit.*, pp. 891-892 (*Gram. Graec.*, 1.3, 250.26-251.25); C. H. M. VERSTEEGH, 1980, pp. 338-357, oferă o trecere în revistă concisă, de ultimă oră, a analizei lingvistice a sistemului verbal grec din perspectiva stoicilor, însoțită de o evaluare critică a interpretărilor anterioare, precum și o comparație cu Varro și cu gramatica tradițională latină în ceea ce privește verbul latinesc.
60. Textul lui *Téchnē* apare în BEKKER, *op.cit.*, pp. 627-643, și în G. UHLIG, *Grammatici Graeci*, 1.1, Leipzig, 1883. Se găsesc traduceri în engleză și franceză în lucrarea lui J. LALLOT, „Dénys le Thrace: *Technē grammatikē*", în *Archives et documents de la Société d'histoire et d'épistémologie des sciences du langage*, nr. 6 (1985), pp. 1-104 (cu note) și în A. KEMP, „The *Technē grammatikē* of Dionysius Thrax: English translation with introduction and notes", în TAYLOR, 1987, pp. 169-189. Autenticitatea textului modern a fost serios pusă la îndoială pentru prima dată de V. DI BENEDETTO, „Dionisio Trace e la *Techne* a lui atribuita", în *Annali della Scuola Normale Superiore de Pisa*, seria 2, nr. 27 (1958), pp. 169-210, și nr. 28 (1959), pp. 87-118. Pentru evoluția controversei, vezi V. A. LAW și I. SLUITER (ed.), *Dionysius Thrax and the* Technē grammatikē, Münster, 1995, care conține articole pe această temă și în legătură cu alte aspecte ale textului în forma sa prezentă.
61. P. B. R. FORBES, „Greek pioneers in philology and grammar", în *Classical Review*, nr. 47 (1933), p. 112.
62. BEKKER, *op.cit.*, p. 629 (*Gram. Graec.*, 1.1, 5.2-63): ἐ γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐτὶ τὸ πολὺ λεγομένον. μέρη δὲ αὐτῆς εἰσὶν ἕξ. πρῶτον 'ανάγνωσις ἐντριβὴς κατὰ προσῳδίαν, δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνὑπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὑρέσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὁ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ. *Cf.* APOLLONIUS DYSCOLUS, *Syntax*, 3, în G. UHLIG, *Grammatici Graeci*, 2.2, Leipzig, 1910, pp. 1-2: [...] τὴν σύνταξιν [...] ἀναγκαιοτάτην οὖσαν ἐξήγησιν τῶν ποιημάτων. Referințele la *Sintaxa* lui Apollonius sînt date mai întîi după paginația lui Bekker, apoi după cea a lui Uhlig din *Grammatici Graeci*, 2.2.

Scanned with OKEN Scanner

63. BEKKER, *op.cit.*, pp. 656, 732 (*Gram. Graec.*, 1.3, 112.34-113.7, 166.25-30).
64. *Cf.* ROBINS, „Theory-orientation versus data-orientation: a recurrent theme in linguistics", în *Historiographia linguistica*, nr. 1 (1973), pp. 11-26. *Gram. Graec.*, 1.3, 452.33-453.4.
65. De ex. PLATON, *Theaitetos*, 201E; ARISTOTEL, *Metaphysica*, 983b 12, 1014 a 26-29.
66. DIONYSIOS DIN HALICARNAS, *De compositione verborum*, 14.1-2: ἀρχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ ἐνάρθρου φωνῆς, αἱ μηκέτι δεχόμεναι διαίρεσιν.
67. BEKKER, *op.cit.*, p. 774 (*Gram. Graec.*, 1.3, 32.14-24).
68. BUCK, *Comparative grammar*, § 89, 92; W. S. ALLEN, *Vox Graeca*, Cambridge, 1968, pp. 66-67, 71-72.
69. BEKKER, *op.cit.*, p. 804 (*Gram. Graec.*, 1.3, 15.41-43).
70. *Ibid.*, pp. 754-757 (*Gram. Graec.*, 1.3, 174.25-176.15); ALLEN, *op.cit.*, pp. 80-82.
71. *Ibid.*, p. 633 (*Gram. Graec.*, 1.1, 22.4): λέξις ἐστὶ μέρος τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου ἐλάχιστον.
72. *Ibid.*, p. 634 (*Gram. Graec.*, 1.1, 22.5): λέξεως σύνθεσις διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα.
73. *Ibid.*, p. 676 (*Gram. Graec.*, 1.3, 128, 27-28): ὁ Θρᾷξ Διονύσιος, ὁ περὶ τῶν ὀκτὼ μερῶν του λόγου διδάξας ἡμᾶς.
74. *Technē* a inclus pronumele relativ ὅς, ἥ, ὅ în clasa *árthron*. Poziția propozițiilor relative, care de obicei urmează sintagma nominală regentă, și morfologia similară a articolului și a pronumelui i-au permis autorului să-l considere un articol postpus.
75. Vezi definițiile de la începutul fiecărei secțiuni:
ὄνομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον.
ῥῆμά ἐστι λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστῶσα.
μετοχή ἐστι λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτωμ καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἰδιότητος.
ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων.
ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανομένη, προσώπων ὡρισμένων δηλωτική.
πρόθεσίς ἐστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν, ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει.
ἐπίρρημά ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι.
σύνδεσμός ἐστι λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως καὶ τὸ τῆς ἑρμηνείας κεχηνὸς πληροῦσα.

Scanned with OKEN Scanner

(BEKKER, *op.cit.*, pp. 634-643 (*Gram. Graec.*, 1.1, 24-100). Pentru înţelesul termenilor „substantiv propriu" şi „substantiv comun", vezi *Gram. Graec.*, 1.3, 356.22; QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, 1.4.20.

76. De ex. *De sophisticis elenchis*, 168b 28-31; *Topica*, 117a 7, 128a 38, 131a 27. Gramaticienii latini au tradus *parépomena* prin *accidentia*.
77. *De lingua Latina*, 8.66-67.
78. BUCK, *Comparative grammar*, § 389. Despre tratarea diatezei verbale în *Téchnē*, vezi P. K. ANDERSEN, „Remarks on Dionysius Thrax's concept of «diathesis»", în *Historiographia linguistica*, nr. 21 (1994), pp. 1-37. Conjugarea (*syzygía*) nu este o categorie în sensul celorlalte elemente din listă, ci o subclasificare a verbelor în funcţie de tiparele morfologice ale flexiunilor lor.
79. *Gram. Graec.*, 1.3, 250. (BEKKER, 1816, p. 891).
80. PRISCIAN, 11.1.1: *„Maximus auctor artis grammaticae"*. Textele lui Apollonius se găsesc în R. SCHNEIDER şi G. UHLIG (ed.), *Gram. Graec.*, 2.1. şi 2.2, Leipzig, 1878, 1910. O traducere în limba engleză a celor patru cărţi despre sintaxă se află în F. W. HOUSEHOLDER (tr.), *The Syntax of Apollonius Dyscolus*, Amsterdam, 1981; vezi şi MATTHEWS în LEPSCHY, *History of Linguistics*, pp. 80-96. Referinţele iniţiale sînt din BEKKER, 1817.
81. *Syntax*, 23 (*Gram. Graec.*, 2.2, 35).
82. *De pronomine*, 33 b (*Gram. Graec.*, 2.1., 27-29); PRISCIAN, 13.6.29; 13.6.31.
83. *Syntax*, 23 (*Gram. Graec.*, 2.2, 35): ἕκαστον αὐτῶν ἐξ ἰδίας ἐννόιας ἀνάγεται. *De pronomine*, 85a (*Gram. Graec.*, 2.1, 67.6-7): οὐ φωναῖς μεμέρισται τὰ τοῦ λόγου μέρη, σημαινομένοις δέ.
84. *Syntax*, 22 (*Gram. Graec.*, 2.2, 33): τὰ ὑπόλοιπα τῶν μερῶν τοῦ λόγου ἀνάγεται πρὸς τὴν τοῦ ῥήματος καὶ τοῦ ὀνόματος σύνταξιν.
85. *Ibid.*, p. 277 (*Gram. Graec.*, 2.2, 395): ἡ ἐνέργεια ὡς πρὸς ὑποκείμενόν τι διαβιβάξεται.
86. *Ibid.*, pp. 202-203 (*Gram. Graec.*, 2.2, pp. 280, 282-283).
87. *Ibid.*, pp. 114-116 (*Gram. Graec.*, 2.2, pp. 156-160).
88. *Ibid.*, p. 22 (*Gram. Graec.*, 2.2, p. 33).
89. *Ibid.*, p. 34 (*Gram. Graec.*, 2.2, 47-48). O analiză alternativă a propoziţiei, aşa cum a fost ea considerată de Apollonius, tratează ταχὺ ἐλθὸν ca o expresie adjectivală neutră legată de παιδίον, „venind un băiat iute, ne-a ajutat" cu o structură diferită a constituenţilor imediaţi *Cf.* STEINTHAL, vol. 2, 1890, p. 342; HOUSEHOLDER, 1981, p. 40. Despre termenii folosiţi pentru regenţă, *cf.* p. 107 (*Gram. Graec.*, 2.2, 142-143); p. 89 (*ibid.*, 121); p. 298 (*ibid.*, 427); p. 287 (*ibid.*, 411).

Scanned with OKEN Scanner

90. *Syntax*, 291 (*Gram. Graec.*, 2.2, pp. 418-419): τὸ ἐρᾶν ὁμολογεῖ τὸ προσδιατίθεσθαι ὑπὸ τοῦ ἐρωμένου, „a fi îndrăgostit înseamnă a fi afectat de cel pe care îl iubeşti", prin urmare, verbul se construieşte foarte firesc cu cazul genitiv, caz folosit pentru agent în propoziţiile pasive.
91. BUCK, *Comparative grammar*, § 240; J. WRIGHT, *Comparative grammar of the Greek language*, Londra, 1912, § 326; *Syntax*, pp. 225-226 (*Gram. Graec.*, 2.2, 318.5-319.2).
92. ROBINS, 1986, p. 18.
93. HJELMSLEV, *Cas*, p. 12. Maximus Planudes a arătat o mai mare originalitate în gîndire decît oricare alt gramatician bizantin (ROBINS, „The case theory of Maximus Planudes", în *Proc. Eleventh International Congress of Linguistics*, Bologna, 1974, pp. 107-111).
Prezentarea istorică completă şi discutarea „teoriei localiste" şi a teoriilor rivale pot fi găsite în HJELMSLEV, *Cas*. Pentru un punct de vedere contrar, vezi D. L. BLANK, „Apollonius and Maximus on the order and meaning of the oblique cases", în TAYLOR, 1987, pp. 67-83. Cîteva articole despre aceste subiecte au apărut în LALLOT, 1985, cu referinţe bibliografice la publicaţiile anterioare. La acestea se adaugă ROBINS, „Ex Oriente Lux: a contribution of the Byzantine grammarians", în S. AUROUX *et al.* (ed.), *Matériaux pour une histoire des théories linguistiques*, Lille, 1984, pp. 217-225, şi „Text and textual interpretation in ancient Greek linguistics", în *Semiotica*, nr. 70 (1988), pp. 331-344; *cf.* „19th and 20th century theory of case: a comparison of localist and cognitive approaches", în *Historiographia linguistica*, nr. 22 (1995), pp. 123-162.
94. În ROBINS, *The Byzantine grammarians: their place in history*, Berlin, 1993, se încearcă interpretarea şi evaluarea plină de înţelegere a lingviştilor bizantini şi a contribuţiei lor la reinstituirea literaturii clasice şi a educaţiei greceşti în Europa apuseană în perioada Renaşterii.
95. Vezi D. J. TAYLOR, „Rethinking the history of language science in classical Antiquity", în TAYLOR, 1987, pp. 1-16, în care se propune revizuirea prezentărilor anterioare ale cursului istoriei lingvisticii. Cîteva dintre problemele pe care le ridică sînt analizate în acest capitol şi în capitolul 3.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 3

ROMA

Trecînd de la Grecia la Roma, intrăm într-o lume foarte diferită. Epoca greco-romană este considerată, pe drept cuvînt, o perioadă de civilizaţie unificată în jurul Mediteranei, dar Grecia şi Roma au jucat roluri diferite şi complementare. Contribuţia fiecăreia la civilizaţia europeană nu ar fi fost atît de semnificativă şi de rodnică dacă nu exista cealaltă.

Romanii avuseseră de multă vreme şansa contactului cu creaţiile intelectuale şi materiale ale Greciei, prin intermediul aşezărilor greceşti din sudul Italiei, iar scrisul l-au învăţat de la grecii din vest. Dar de abia în cursul secolelor al III-lea şi al II-lea î.Hr. lumea greacă a început să cadă treptat sub controlul Romei, care stăpînea pe atunci întreaga Italie. În era creştină, expansiunea stăpînirii romane era aproape încheiată, Imperiul Roman ajungînd la o poziţie relativ staţionară, deoarece, cu excepţia cîtorva mici schimbări în Britania şi la frontierele de nord şi de est, nu a mai purtat nici un război important în următoarele două sute de ani. A doua jumătate a acestei perioade a fost cea căreia Gibbon i-a adus bine cunoscutul elogiu: „Dacă i s-ar cere cuiva să stabilească perioada din istoria lumii în care umanitatea a fost cea mai fericită şi prosperă, el ar indica-o, fără ezitare, pe cea dintre moartea lui Domiţian şi urcarea pe tron a lui Commodus" (adică 96-180 d.Hr.)[1].

Preluînd lumea elenistică, romanii au adus în sfera lor de influenţă poporul evreu şi tărîmul Vechiului şi Noului Testament. Fondul intelectual al Greciei şi al Iudeei, precum şi unitatea politică şi libertatea schimburilor, asigurate de stabilitatea romană, au fost condiţiile în care s-a dezvoltat şi s-a răspîndit creştinismul, care a devenit în secolul al IV-lea d.Hr. religia de stat a Imperiului Roman. În aceste trei popoare – grecii, romanii şi evreii – îşi află Europa, ca şi cea mai mare parte a lumii moderne, originile civilizaţiei intelectuale, morale, politice şi religioase.

Scanned with OKEN Scanner

Încă de la primele lor contacte, romanii au recunoscut cu încîntare superioritatea intelectuală şi artistică a grecilor. Din punct de vedere lingvistic, acest lucru s-a reflectat în diferenţele dintre limbile vorbite în provinciile din est şi din vest. În partea de vest a imperiului, acolo unde romanii nu au întîlnit civilizaţii recunoscute, latina a devenit limba oficială în administraţie, în afaceri, în justiţie şi învăţămînt, permiţînd înaintarea pe scara socială. În cele din urmă, latina vorbită (cu totul diferită de latina literară clasică) a înlocuit limbile vorbite anterior în provinciile din vest şi a dat naştere, în procesul de evoluţie lingvistică, limbilor romanice (sau neolatine) ale Europei contemporane. În est însă, unde dominaţia grecească era puternică încă din perioada elenistică, limba greacă şi-a păstrat poziţia dobîndită. Adesea, autorităţile romane învăţau limba greacă şi o foloseau în munca lor, iar literatura şi filozofia greacă erau la loc de cinste. În cele din urmă, această diviziune lingvistică a fost recunoscută în planul politic prin împărţirea lumii romane în Imperiul de Răsărit şi cel de Apus, cu o nouă capitală în est, la Constantinopol (Bizanţ), oraşul care avea să rămînă centrul teritoriilor bizantine, din ce în ce mai puţine, pînă în timpul Renaşterii occidentale.

Relaţiile dintre administraţia romană şi civilizaţia greacă au fost cel mai bine prezentate, probabil, în faimoasa sentinţă a lui Virgiliu privind rolul şi îndatoririle Romei: să îi lase pe ceilalţi (adică pe greci) să excelеze în arte, dacă vor, în timp ce Roma veghează asupra păcii lumii[2].

În perioada în care Roma a stăpînit lumea occidentală civilizată, au existat, desigur, contacte între vorbitorii de limbă latină şi vorbitorii altor limbi, la toate nivelurile şi în toate zonele geografice. Probabil că traducătorii aveau mare căutare, iar predarea şi învăţarea limbii latine (şi, în provinciile din est, a limbii greceşti) trebuie să fi angrenat un număr mare de persoane, atît în familie, cît şi în şcoli. S-au făcut numeroase traduceri. Prima traducere în greacă a Vechiului Testament (*Septuaginta*) a fost făcută de cărturari evrei din epoca elenistică, iar din secolul al III-lea î.Hr. literatura greacă a început să fie tradusă sistematic în latină. Atît de mare era prestigiul scrierilor greceşti, încît poezia latină a abandonat metrica sa proprie şi a fost compusă, în timpul perioadei clasice şi după aceea, în metrii învăţaţi de la poeţii greci. Adaptarea limbii latine la metrii greceşti a atins punctul culminant în magnificii hexametri ai lui Virgiliu şi în elegiile perfecte scrise de

Scanned with OKEN Scanner

Ovidiu. Este surprinzător faptul că nu ştim mai nimic despre această activitate lingvistică şi că s-au păstrat ca atare sau sînt menţionate atît de puţine texte privind diversele aspecte ale contactelor lingvistice. Romanii erau conştienţi că a cunoaşte mai multe limbi este o realizare importantă. Aulus Gellius îl pomeneşte pe remarcabilul rege Mitridate din Pont (120-63 î.Hr.), care putea vorbi cu oricare din supuşii lui, aceştia făcînd parte din peste douăzeci de comunităţi lingvistice[3].

Nici în privinţa lingvisticii experienţa romană nu a făcut excepţie de la starea generală a relaţiilor cu creaţia intelectuală greacă. Lingvistica romană a constat în cea mai mare parte în aplicarea gîndirii, a controverselor şi a categoriilor greceşti la limba latină. Structurile de bază relativ asemănătoare ale celor două limbi, alături de unitatea de civilizaţie atinsă de lumea greco-romană, au facilitat acest transfer metalingvistic.

Introducerea studiilor lingvistice în Roma este atribuită uneia dintre acele întîmplări pitoreşti care înviorează discursul istoricului. Crates, filozof şi gramatician stoic, a venit la Roma cu o delegaţie politică la mijlocul secolului al II-lea î.Hr. şi, în timp ce vizita oraşul, a căzut într-un canal deschis şi a ajuns la pat, cu piciorul rupt. Pînă la însănătoşire, ca să treacă timpul mai uşor, a ţinut prelegeri pe teme literare în faţa unui public foarte receptiv.

Probabil că, fiind stoic, în cursul acestor prelegeri a prezentat în special doctrina stoică, însă în această perioadă gînditorii greci şi învăţăturile lor în general au început să pătrundă masiv în lumea romană, astfel încît pe vremea lui Varro (116-27 î.Hr.) atît opiniile alexandrinilor, cît şi cele ale stoicilor erau deja cunoscute şi discutate. Varro este primul autor important din lingvistica latină de la care avem documente. A fost un cercetător polivalent, interesul său mergînd de la agricultură la procedurile senatoriale şi la antichităţile romane. Numărul lucrărilor pe care le-a scris i-a uimit pe contemporanii săi, căci *De lingua Latina*, în care şi-a expus teoriile lingvistice, avea 25 de volume, din care s-au păstrat doar volumele 5-10 şi cîteva fragmente din celelalte.

Unul dintre aspectele principale ale activităţii lingvistice a lui Varro este expunerea detaliată şi formalizarea controversei analogie-anomalie (pp. 40-43, *supra*), din care reiese în mare măsură modul în care a descris şi analizat limba latină. De fapt, Varro este una dintre sursele

Scanned with OKEN Scanner

principale a detaliilor acestei controverse, deşi se poate aduce obiecţia că el a prezentat-o greşit, ca pe o luptă academică permanentă, şi nu ca pe coexistenţa unor tendinţe şi atitudini opuse, variantă mult mai probabilă[4]. Este clar, oricum, că unele neregularităţi şi excepţii lexicale confirmate prin limba vorbită trebuie să fie acceptate, dar obiectivul oricărui gramatician este să-şi organizeze descrierea astfel încît să cuprindă în regulile gramaticale sau în generalizări cît mai mult posibil din limbă. Aceasta este *analogías eklogismós*, „stabilirea regularităţilor", a cincea componentă a rolului gramaticianului, aşa cum a fost el definit de Dionysios Thrax (p. 54, *supra*).

Stilului lui Varro i s-a reproşat lipsa de farmec, dar în privinţa problematicii el a fost, se pare, cel mai original dintre învăţaţii latini. A fost foarte influenţat de gîndirea stoicilor, printre care se număra şi profesorul lui, Stilo, însă cunoştea şi doctrina alexandrină, iar un fragment cuprinzînd definiţia dată de el gramaticii – „cunoaşterea sistematică a modului în care folosesc limba majoritatea poeţilor, istoricilor şi oratorilor"[5] – pare să fie preluat direct din definiţia lui Thrax (p. 54, *supra*). Pe de altă parte, el pare să fi explorat textele predecesorilor şi contemporanilor greci, aşadar nu s-a mulţumit doar să le aplice, cu un minimum de schimbări, la limba latină. Afirmaţiile şi concluziile la care ajunge sînt susţinute cu argumente şi expuneri şi se bazează pe investigarea stadiilor anterioare ale limbii latine. Varro a fost foarte admirat şi citat de urmaşi, deşi viziunea lui asupra gramaticii latine nu i-a influenţat pe cercetătorii din Evul Mediu tot atît de mult cît au reuşit cărturarii mai inventivi, ca Priscian, care au descris limba latină în cadrul general creat deja pentru limba greacă în *Téchnē* şi în lucrările despre sintaxă ale lui Apollonius.

În evaluarea studiilor lingvistice ale lui Varro ne lovim de faptul că au supravieţuit doar şase dintre cele 25 de volume ale lucrării *De lingua Latina*. S-a păstrat tripla împărţire pe care o face studiilor lingvistice: etimologie, morfologie şi sintaxă[6], şi avem materialul care ne permite să le apreciem pe primele două.

Ideea lui Varro este că limba s-a dezvoltat dintr-un set original limitat de cuvinte primare, impus lucrurilor pentru a le desemna, care s-a comportat productiv, devenind sursa unui mare număr de alte cuvinte, create prin schimbări ale literelor sau ale formei fonetice pe măsură ce civilizaţia avansa, iar viaţa oamenilor se îmbogăţea[7].

Scanned with OKEN Scanner

Aceste schimbări ale literelor au avut loc de-a lungul timpului şi, ca exemplu, sînt citate forme timpurii, cum ar fi *duellum*, pentru clasicul *bellum*, război. În acelaşi timp, şi sensul a evoluat, astfel că, de exemplu, *hostis*, care însemna odată „străin", devenise „duşman" în timpul lui Varro, ca şi în latina clasică şi în cea de mai tîrziu[8]. Aceste afirmaţii etimologice sînt susţinute de studiile moderne, dar o mare parte din etimologia elaborată de Varro a urmat aceleaşi principii şi a servit aceloraşi scopuri ca şi lucrările greceşti din acest domeniu (pp. 44-45, *supra*). *Anas*, „raţă", de la *nāre*, „a înota", *vītis*, „vin", de la *vís*, „putere", şi *cūra*, „grijă", de la *cor ūrere*, „a arde inima", sînt tipice atît pentru opera lui, cît şi pentru studiile de etimologie latine în general[9].

Modul în care se referă Varro la limba greacă vădeşte completa lui ignoranţă în materie de istorie lingvistică. Asemănările dintre formele cuvintelor care au sensuri comparabile în greacă şi latină sînt evidente. Unele erau rezultatul împrumuturilor istorice din diferite perioade, apărute în urma contactelor indirecte şi apoi directe dintre cele două comunităţi; altele erau descendenţi paraleli din forme indo-europene vechi, a căror existenţă poate fi dedusă şi ale căror forme pot fi „reconstruite" într-o oarecare măsură prin metodele lingvisticii comparative şi istorice. Se pot da două exemple: grecescul *phérō* (φέρω) şi latinescul *ferō*, „eu duc", derivă amîndouă de la verbul indo-european reconstruit **bher-*. În latină *feretrum*, „targă", este un împrumut direct din greacă: *phéretron* (φέρετρον). Dar Varro, ca şi întreaga Antichitate, ignora aceste aspecte. El privea toate aceste cuvinte ca pe nişte împrumuturi directe din limba greacă, al cărei loc în istoria limbii latine a fost perceput eronat, exagerat, din pricină romanii se considerau datori din punct de vedere cultural faţă de Grecia şi fiindcă alfabetul latin a fost derivat direct dintr-o varietate a alfabetului grecesc şi de asocierile mitologice ale eroilor greci cu legenda despre crearea Romei.

Susţinînd că vocabularul s-a dezvoltat în urma modificărilor suferite de forma cuvintelor primordiale, Varro unea două domenii diferite, etimologia istorică şi formarea sincronică a derivărilor şi a flexiunilor. El considera că unii membri canonici ale seriilor de cuvinte asociate paradigmatic sînt primordiali, toţi ceilalţi provenind din „declinare" (*dēclīnātiō*), procesele formale de schimbare[10]. Prefixele de derivare sînt tratate pe larg în volumul al şaselea, capitolul 38.

Scanned with OKEN Scanner

Este regretabil că Varro nu a făcut distincția între aceste două dimensiuni ale cercetării lingvistice, deoarece, ca și în cazul celorlalți lingviști ai Antichității, observațiile sale descriptive sincronice sînt mult mai bogate și pătrunzătoare decît încercările de a stabili etimologii istorice. Ca exemplu al aparentei conștientizări a acestei distincții, notăm remarca sa că în latină *equitātus*, „cavalerie", și *eques* (tulpina *equit-*), „călăreț", pot fi asociate cu *equus*, „cal", și se leagă din punct de vedere descriptiv de acest cuvînt, dar că nici o altă explicație mai detaliată în aceeași linie nu este posibilă pentru *equus*[11]. Pentru latină, acesta este un cuvînt primar și orice explicație a formei și a sensului lui ar implica o cercetare diacronică privind stadiile sale anterioare din familia indo-europeană și formele înrudite din alte limbi decît latina.

În privința variației formelor cuvintelor provenite din aceeași rădăcină, atît prin derivare, cît și prin flexiune, Varro a repetat argumentele pro și contra din disputa analogie-anomalie, citînd exemple latine de regularitate și neregularitate. Concluzia sa justă a fost că ambele principii trebuie să fie recunoscute și acceptate în formarea cuvintelor dintr-o limbă și a sensurilor asociate lor[12]. Discutînd limitele regularității stricte în formarea cuvintelor, el a remarcat natura pragmatică a limbii, cu vocabularul mai diferențiat în ariile mai importante din punct de vedere cultural decît în celelalte. Astfel, *equus*, „cal", și *equa*, „iapă", au avut forme distincte de masculin și feminin, deoarece diferența de sex era semnificativă pentru vorbitor, în vreme ce la *corvus*, „corb", nu există nici o distincție de sex, pentru că aceasta nu era importantă. Același lucru fusese valabil cîndva și în cazul porumbeilor, desemnați inițial doar prin forma de feminin *columba*, dar, de cînd au fost domesticiți, a apărut și forma separată analogă pentru masculin, *columbus*[13]. Varro a remarcat și intervenția vorbitorului individual, în special în dicția poetică, din punctul de vedere al producerii unor variații (anomalii), mergînd dincolo de cele admise în limbajul majorității, o teorie care nu este foarte departe de concepția saussuriană despre *langue* și *parole*.

Una dintre cele mai pătrunzătoare observații ale lui Varro în acest context a fost distincția între formarea prin derivare și cea prin flexiune, rar întîlnită în Antichitate. O trăsătură caracteristică a flexiunilor este marea lor generalitate: paradigmele flexionare sînt aproape complete și

Scanned with OKEN Scanner

aproximativ identice pentru toţi vorbitorii unui dialect sau ai unei limbi standard atestate. Varro a numit această parte a morfologiei „variaţia naturală a formei cuvintelor" (*dēclinātiō nātūrālis*) deoarece, dacă avem un cuvînt şi clasa lui flexionară, putem deduce toate formele lui flexionare[14]. În schimb, derivările sincronice variază ca uz şi acceptabilitate de la o persoană la alta şi de la o rădăcină cuvîntului la alta (p. 42, *supra*): de la *ovis*, „oaie", şi *sūs*, „porc", sînt formate *ovīle*, „stînă" şi *suīle*, „cocină", dar Varro nu admite forma *bovile*, de la *bōs*, „bou", deşi se pare că ea a fost folosită de Cato (cuvîntul latin uzual era *būbīle*, „grajd")[15]. Varro a semnalat caracterul facultativ şi mai puţin ordonat al acestei părţi a morfologiei, care asigură flexibilitatea limbii, în formularea „variaţie spontană a formei cuvintelor" (*dēclinātiō voluntāria*).

Varro a dovedit aceeaşi originalitate în clasificarea morfologică propusă pentru cuvintele flexionare din latină. Felul în care a folosit categoriile gramaticale în această clasificare arată modul în care a înţeles şi a folosit sursele greceşti, fără a le imita concluziile. El a considerat, ca şi grecii, cazul şi timpul drept categorii distinctive primare ale cuvintelor flexionare din limbile clasice şi a realizat un sistem de patru clase flexionare contrastante:

cele cu flexiune după caz	substantivele (inclusiv adjectivele)
cele cu flexiune după timp	verbele
cele cu flexiune după caz şi timp	participiile
cele fără flexiune	adverbele

Aceste patru clase erau definite mai departe după funcţiile lor sintactice şi semantice. Substantivele denumesc, verbele declară, adverbele sprijină (adică sînt construite cu verbe cărora li se subordonează), iar participiile unesc, în sensul că, morfologic şi sintactic, ţin în bună măsură şi de verbe, şi de substantive, constituind mijlocul principal de legare sau încastrare a propoziţiilor în frază: de exemplu, *puer legit*, „băiatul citeşte"; *puerum vīdī*, „l-am văzut pe băiat"; *puerum legentem vīdī*, „l-am văzut pe băiat citind"[16]. În pasajele care analizează aceste clase, exemplele de adverbe sînt toate forme derivate morfologic, ca *doctē*, „în mod erudit", şi *lectē*, „în mod ales". Definiţia sa s-ar putea aplica şi adverbelor nederivate şi monomorfemice din latină, ca *mox*,

Scanned with OKEN Scanner

„curînd", şi *tunc*, „atunci", dar acestea sînt considerate cuvinte neflexionare, invariabile sau „goale" (*sterīle*)[17]. Pentru clasificarea completă a cuvintelor invariabile din latină este nevoie să se distingă subclasele definite sintactic, cum s-a făcut pentru limba greacă în *Téchnē*, exemplu pe care gramaticienii latini de mai tîrziu l-au preluat şi l-au aplicat la limba latină. Însă din exemplele sale rezultă că Varro era interesat în primul rînd de seria cuvintelor diferite gramatical care se puteau forma pornind de la o rădăcină comună (de exemplu, *legō*, „aleg" sau „citesc", *lector*, „cititor", *legens*, „citind", „cel care citeşte", şi *lectē*, „în mod ales"). Tot acest studiu, împreună cu etimologiile, făcea parte din încercările sale de a descrie felul în care a crescut fondul de cuvinte al limbii, în intervalul de timp relativ scurt al vremurilor vechi, pînă la nivelul la care putea să satisfacă nevoile lumii civilizate.

În abordarea categoriei verbale a timpului, Varro şi-a arătat simpatia faţă de doctrina stoică, în care distingea două funcţii semantice în formele paradigmelor timpurilor: referinţa temporală şi aspectul (p. 52, *supra*). În analiza celor şase timpuri ale indicativului, active şi pasive, diviziunea aspectuală, imperfectiv-perfectiv, era cea pe care o considera fundamentală, deoarece fiecare aspect păstra cu regularitate forma tulpinii, iar la diateza pasivă timpurile aspectului completiv se formau din două cuvinte. Totuşi, Varro susţinea că majoritatea oamenilor greşesc, luînd în considerare doar dimensiunea referinţei temporale[18].

Varro a pus formele timpului „perfect" din latină (*didicī* etc.) în locul ocupat de prezentul completiv, corespunzător locului ocupat în greacă de formele timpului perfect. Din textele de care dispunem sau despre care am auzit reiese că el nu a ţinut seama de o diferenţă majoră dintre paradigmele verbelor din greacă şi latină şi anume că în latină sensul timpului „perfect" rezulta dintr-un sincretism al sensului formei de trecut simplu („eu am făcut") cu cel al formei de perfect („eu făcusem"), acestea corespunzînd aoristului şi, respectiv, perfectului din greacă. Formele de „perfect" din latină aparţin ambelor categorii de aspect, lucru arătat limpede de Priscian într-o analiză similară a timpurilor verbale din limba latină[19].

Scanned with OKEN Scanner

	ASPECTUL	TIMPUL Trecut	Prezent	Viitor
ACTIV	Imperfectiv	*discēbam*	*discō*	*discam*
		învățam	învăț	voi învăța
	Perfectiv	*didiceram*	*didicī*	*didicerō*
		învățasem	am învățat	voi fi învățat
PASIV	Imperfectiv	*amābar*	*amor*	*amābor*
		eram iubit	sînt iubit	voi fi iubit
	Perfectiv	*amātus eram*	*amātus sum*	*amātus erō*
		fusesem iubit	am fost iubit	voi fi fost iubit

Notă: În latină, viitorul perfect era mai des folosit decît corespondentul lui în limba greacă (atică).

Dacă diferența de uz și de sens dintre formele timpurilor perfecte în greacă și latină pare să fi scăpat analizei lui Varro, contrastul mult mai evident dintre sistemul celor cinci cazuri din greacă și al celor șase din latină i s-a impus de la sine, așa cum se întîmplă cu oricine cunoaște ambele limbi. În latină există un caz aparte, diferențiat formal, ablativul, explicația dată de Varro fiind aceea că ablativul ar reprezenta cazul „prin intermediul căruia se desfășoară o acțiune”[20]. Acest caz are o serie de înțelesuri și funcții sintactice comune cu formele cazurilor genitiv și dativ din limba greacă. Din acest motiv, ablativul a fost numit „cazul latin” sau „al șaselea caz”[21]. Varro a considerat formele de nominativ forme de bază ale cuvintelor, din care s-au dezvoltat cazurile oblice, mulțumindu-se, asemenea predecesorilor săi greci, să asocieze fiecărui caz cîte un singur sens tipic sau o singură relație, considerate definitive (am menționat deja traducerea eronată a lui *aitiātikè ptôsis* prin *cāsus accūsātivus* (p. 60, *supra*)).

Varro a fost, probabil, cel mai independent și original dintre autorii romani care s-au ocupat de lingvistică[22]. După el, întîlnim mai mulți autori care reiau problemele existente, dar nici unul nu ne atrage în mod special atenția. Ei merită însă un loc în istoria lucrărilor despre gramatică din Europa Occidentală. Controversa analogie-anomalie s-a stins treptat. Priscian a folosit termenul *analogia* pentru a desemna o flexiune regulată sau cuvinte flexionate, fără a menționa *anōmalia*.

Scanned with OKEN Scanner

Termenul *anōmalia* (de unde provine cuvîntul englezesc *anomalous*, „neregulat", folosit uneori ca termen tehnic în gramatică) apare ocazional şi la gramaticienii de mai tîrziu[23]. Atunci cînd evaluăm gîndirea lingvistică a lui Varro, atît cît reiese din textele care s-au păstrat, trebuie să avem în vedere faptul că, din cîte ştim, în acea perioadă nu existau încă în circulaţie gramatici sau dicţionare ale limbii latine.

Concepţia lui Varro despre clasificarea cuvintelor în latină a fost remarcată, dar sistemul de clase de cuvinte consacrat în tradiţia limbii latine, cel întronat în scrierile lui Priscian şi ale gramaticienilor de mai tîrziu, era mult mai apropiat de cel propus de *Téchnē*. Au rămas opt clase de cuvinte, cu o singură schimbare. În latina clasică nu exista o clasă de cuvinte corespunzătoare articolului (hotărît) din greacă, *ho*, *hē*, *tó*. Articolele hotărîte din limbile romanice s-au dezvoltat mai tîrziu, din formele atenuate ale pronumelui demonstrativ *ille*, *illa*, *illud*, „acela", „aceea". Pronumele relativ grecesc era similar din punct de vedere morfologic cu articolul, fiind clasificat de *Téchnē* şi de Apollonius împreună cu acesta. În latină, pronumele relative *quī*, *quae*, *quod*, „cine", „care", era înrudit morfologic cu pronumele interogativ *quis*, *quid*, „cine?", „care?", ambele fiind incluse fie în clasa substantivului, fie în cea a pronumelui[25].

În locul articolului, gramaticienii latini au recunoscut interjecţiile ca o clasă de cuvinte distinctă, în loc să le considere o subclasă a adverbelor, aşa cum apar la Apollonius şi în *Téchnē*[26]. Priscian a considerat această distincţie un lucru obişnuit printre cărturarii latini din acea vreme, dar primul autor atestat care a procedat astfel a fost Remmius Palaemon, gramatician şi exeget literar din secolul I d.Hr., care a definit interjecţiile ca fiind lipsite de înţeles definibil, dar exprimînd emoţii[27]. Priscian a pus un accent mai mare pe independenţa lor sintactică în structura propoziţiei.

Criticul literar şi pedagogul Quintilian (secolul I d.Hr.) a fost elevul lui Palaemon. El a scris mult despre educaţie şi, în *Institutio oratoria*, carte în care şi-a expus concepţiile, s-a ocupat puţin şi de gramatică, pe care o considera o propedeutică a studiilor literare în cadrul educaţiei liberale, definind-o în termeni asemănători celor folosiţi de Dionysios Thrax în introducerea la *Téchnē* (p. 53, *supra*). Quintilian a analizat amănunţit sistemul cazului în latină, un subiect asupra căruia cărturarii latini care au studiat limba greacă şi-au concentrat întotdeauna atenţia.

Scanned with OKEN Scanner

El a sugerat izolarea sensului instrumental al ablativului (*gladiō*, „cu o sabie") ca al şaptelea caz, din moment ce acesta nu are nimic în comun, din punct de vedere semantic, cu celelalte sensuri ale lui[28]. În sanscrită apar forme distinctive de instrumental şi se poate deduce existenţa lor şi în indo-europeană, deşi grecii şi romanii nu ştiau aceasta. Era (şi este) un lucru obişnuit să denumeşti cazurile după unul dintre sensurile lor (dativ „dînd", ablativ „luînd" etc.), dar identitatea lor formală, ca membri ai unei paradigme cu şase termeni, se bazează pe înţelesul sau, mai general, pe înţelesurile lor, la care se adaugă funcţiile sintactice, asociate cu o formă morfologică distinctă cel puţin pentru cîţiva membri ai claselor de cuvinte cu flexiune cazuală. Priscian a remarcat acest lucru şi, dată fiind absenţa oricărei caracteristici morfologice care să distingă sensul instrumental al formelor cazuale de ablativ de celelalte sensuri ale acestui caz, a respins acest adaos la gramatica descriptivă a limbii latine, considerînd că ar fi superfluu (*supervacuum*)[29].

Lucrările lui Varro, ale lui Quintillian şi ale altor autori din epoca romană clasică arată procesul de absorbţie a teoriei, a controverselor şi a categoriilor lingvistice greceşti în limba latină. Dar ştiinţa lingvistică latină s-a remarcat mai ales prin formalizarea gramaticii descriptive şi didactice, care avea să devină ulterior baza întregii educaţii din Antichitate şi din Evul Mediu, dar şi o parte a învăţămîntului tradiţional din lumea modernă. Gramaticile latine din zilele noastre descind direct din compilaţiile gramaticienilor latini, aşa cum reiese din următoarea prezentare concisă a lucrării lui Priscian, *Institutiones grammaticae*.

Cartea (cca 500 d.Hr.), care are optsprezece volume (aproape 1.000 de pagini în ediţiile din prezent), poate fi considerată reprezentativă pentru acea perioadă. Din secolul I d.Hr. încoace, cunoaştem un număr considerabil de autori de gramatici latine, din diferite părţi ale Imperiului Roman[30]. Dintre ei, cei mai cunoscuţi sînt Donatus (secolul al IV-lea) şi Priscian. Deşi se deosebesc în unele detalii, în general toţi folosesc acelaşi sistem fundamental de descriere gramaticală. Cei mai mulţi dintre ei nu dau dovadă de originalitate, străduindu-se doar să aplice cît mai bine la limba latină terminologia şi categoriile create de gramaticienii greci. Termenii tehnici greceşti erau traduşi literal, folosindu-se cel mai apropiat cuvînt latin: *ónoma – nōmen*; *antōnymiā – prōnōmen*; *sýndesmos – coniunctiō* etc. Ei au fost încurajaţi să procedeze aşa de Didymus, un învăţat alexandrin prolific

Scanned with OKEN Scanner

din a doua jumătate a secolului I î.Hr., care a afirmat că fiecare trăsătură a gramaticii greceşti poate fi regăsită în latină[31]. El a adoptat sistemul stoic al claselor de cuvinte, care includea articolul şi pronumele personale într-o singură clasă (p. 59, *supra)*, astfel încît absenţa unei forme care să corespundă articolului grecesc nu a dăunat cu nimic acestei clasificări[32]. Dintre gramaticienii latini, Macrobius (cca 400 d.Hr.) a alcătuit o listă de „deosebiri şi asemănări" între verbele din limbile greacă şi latină[33], dar ea nu constituie altceva decît o prezentare paralelă a formelor, fără o cercetare mai profundă a sistemelor verbale ale celor două limbi.

În primele cinci secole ale erei creştine, s-au succedat generaţiile de cărturari care au desăvîrşit descrierea gramaticală consacrată a limbii latine, aducîndu-o la forma preluată de Evul Mediu. Această perioadă a inclus *pax Romana* şi civilizaţia unitară greco-romană mediteraneană din primele două secole, urmată de sfîrşitul păcii imperiale, în secolul al III-lea, şi de destrămarea provinciilor occidentale, inclusiv a Italiei, în secolele al IV-lea şi al V-lea, în urma invaziilor de dincolo de frontierele de altădată ale imperiului. Din punct de vedere istoric, în aceste secole au avut loc două evenimente cu semnificaţie durabilă în viaţa lumii civilizate. În primul rînd, creştinismul, care, din punct de vedere secular, a fost la început religia unei mici secte de zeloţi evrei, s-a răspîndit şi şi-a extins influenţa în întreg imperiul; în cele din urmă, la începutul secolului al IV-lea, după ce supravieţuise numeroaselor persecuţii şi încercări de a-l suprima, a fost declarat religie oficială de către împăratul Constantin. Avea să domine în următorul mileniu gîndirea şi cultura din Europa şi nici schismele doctrinale, nici ereziile, nici căderea unui împărat în apostazie nu au putut să-i încetinească sau să-i împiedice evoluţia. Pe măsură ce creştinismul devenea din ce în ce mai puternic, atrăgînd de partea lui tot mai mulţi inşi din clasele superioare şi oameni de cultură, ştiinţa acelei epoci începea să reflecte şi ea lupta dintre apărătorii vechilor standarde păgîne ale Antichităţii clasice, care erau în declin, şi noile generaţii de apologeţi, filozofi şi istorici creştini, care interpretau şi adaptau moştenirea trecutului în lumina propriilor concepţii şi cerinţe.

Cel de-al doilea eveniment s-a produs mult mai brusc: împărţirea lumii romane în două jumătăţi, de est şi de vest. După un secol de tulburări civile şi de presiune a barbarilor, Roma a încetat, în timpul lui

Scanned with OKEN Scanner

Diocleţian (284-305), să fie centrul administrativ al imperiului. Un succesor al lui de mai tîrziu, împăratul Constantin, a mutat capitala într-un nou oraş, construit în locul fostului Bizanţ şi numit în cinstea lui, în 330, Constantinopol. La sfîrşitul secolului al IV-lea, imperiul era deja oficial împărţit în teritoriul de est şi cel de vest, fiecare fiind guvernat de un împărat. Zonele respective corespundeau, în mare, vechii arii elenizate, care fusese cucerită de Roma, dar rămăsese grecească în cultură şi limbă, şi Italiei, împreună cu provinciile scoase din barbarie de stăpînirea şi cultura romane. Constantinopolul, atacat şi din est, şi din vest, a rămas timp de o mie de ani capitala Imperiului Răsăritean (Bizantin), pînă în 1453, cînd a fost cucerit de turci. În timpul despărţirii de Imperiul de Apus şi după aceea, Roma a fost capitala Bisericii Catolice, în timp ce creştinismul din est a evoluat treptat în altă direcţie, devenind Biserica Ortodoxă Răsăriteană.

Din punct de vedere cultural, pe măsura îndepărtării de aşa-zisa „Epocă de Argint" (sfîrşitul secolului I d.Hr.), se observă declinul valorilor literare, epuizarea treptată a vechilor teme şi lipsa de energie în crearea altora noi. În afară de comunităţile creştine în continuă ascensiune, ştiinţa privea înapoi, luînd forma unei erudiţii dedicate standardelor consacrate ale trecutului. În vestul latin, ca şi în estul grecesc, aceasta a fost o epocă a comentariilor, a rezumatelor şi a dicţionarelor. Gramaticienii latini, a căror concepţie era similară cu cea a cărturarilor greci din Alexandria, şi-au concentrat atenţia asupra limbii folosite în literatura clasică, gramatica slujind drept introducere şi bază pentru acest studiu. Schimbările care interveneau în latina orală şi în cea scrisă neliterară din vremea lor nu îi interesau. În lucrările lor sînt numeroase exemplificări cu texte luate din proza şi versurile autorilor latini clasici şi din ale predecesorilor preclasici, Plaut şi Terenţiu.

Putem vedea cît de diferită devenise latina scrisă acceptată dacă facem o comparaţie între gramatica şi stilul din traducerea Bibliei (*Vulgata*), făcută de sfîntul Ieronim în secolul al IV-lea, în care pot fi anticipate mai multe trăsături gramaticale ale limbilor romanice, cu latina păstrată şi descrisă de gramaticieni, dintre care unul, Donatus, întrecut ca reputaţie doar de Priscian, fusese dascălul Sfîntului Ieronim.

Natura şi valoarea realizărilor gramaticienilor latini de mai tîrziu pot fi apreciate cel mai bine analizînd opera celui mai mare reprezentant al lor, Priscian, care a predat gramatica latină la Constantinopol, la începutul

Scanned with OKEN Scanner

secolului al VI-lea. Deşi a preluat foarte multe de la predecesorii săi latini, scopul lui era, ca şi al acestora, să transpună pe cît posibil în latină sistemul gramatical din *Téchnē* şi din scrierile lui Apollonius. Admiraţia lui faţă de studiile lingvistice greceşti şi dependenţa de Apollonius şi mai ales de fiul acestuia, Herodian, „cele mai mari autorităţi în gramatică", reiese limpede din paragrafele introductive, ca şi din întregul text al gramaticii sale[34].

Priscian s-a ocupat în mod sistematic de subiectul abordat: descrierea limbii din literatura latină clasică. Pronunţia şi structura silabică sînt tratate prin descrierea literelor (*litterae*), traducerea cuvîntului grecesc *grámmata* (γράμματα), desemnînd cele mai mici părţi din vorbirea articulată. Proprietăţile lor sînt *nōmen*, numele literei, *figūra*, forma scrisă, şi *potestās*, valoarea lor fonetică. Toate acestea fuseseră stabilite pentru limba greacă (p. 46, *supra)*, iar descrierea fonetică a cuvintelor, ca segmente pronunţate, ca şi cea a structurilor vocalice, folosesc terminologia stabilită de lingvişti greci. Ele ne oferă unele indicii privind pronunţia limbii latine[35].

De la fonetică, Priscian trece la morfologie, definind cuvîntul (*dictiō*) şi propoziţia (*ōrātiō*) în termenii din *Téchnē*: unitatea minimală a structurii propoziţiei şi, respectiv, exprimarea unui gînd complet[36]. Ca şi la ceilalţi autori din Antichitatea occidentală, modelul gramatical al lui Priscian se bazează pe cuvînt şi paradigmă, autorul refuzînd în mod explicit să atribuie vreo semnificaţie lingvistică subdiviziunilor cuvîntului în ceea ce azi s-ar numi o analiză morfemică[37]. Într-una dintre rarele abordări ale acestui domeniu, el interpretează greşit compunerea morfemică a cuvintelor cu prefixul negativ *in-* (*indoctus*, „neînvăţat" etc.), identificîndu-l pe acesta cu prepoziţia *in*, „în", „înăuntru"[38]. Deosebirea dintre morfemele *in-*, negativ, şi *in-*, prefix prepoziţional, se poate vedea în cuvintele *invīsus*, „nevăzut", şi *invīsus*, „detestat" (literal „privit chiorîş").

După o scurtă trecere în revistă a teoriilor lingvişti lor greci, Priscian expune sistemul clasic al celor opt clase de cuvinte din *Téchnē* şi de la Apollonius, omiţînd articolul şi avînd o clasă separată pentru interjecţii, aşa cum s-a arătat mai sus. Fiecare clasă de cuvinte este definită şi descrisă făcîndu-se referire la categoriile ei formale relevante (accidentele (*accidentia*), din care provine termenul ulterior *accidence*, folosit în morfologie), care sînt ilustrate cu numeroase exemple din

Scanned with OKEN Scanner

textele clasice. Toate acestea se întind pe 16 volume din cele 18, ultimele două fiind dedicate sintaxei. Priscian, care şi-a redactat lucrarea într-un oraş grecofon, se adresa unor cititori cunoscători de greacă, aşa că a folosit pe larg exemple din această limbă şi a făcut numeroase comparaţii cu ea. De fapt, ultima sută de pagini (18.20.157 şi urm.) cuprinde doar comparaţii ale diferitelor structuri din cele două limbi. Deşi Constantinopolul era un oraş grecesc situat într-o regiune greacă, latina devenise şi aici limba oficială atunci cînd noul oraş a fost declarat capitala Imperiului Roman răsăritean, iar mulţi dintre cei a căror limbă maternă era greaca au fost nevoiţi să înveţe latina. După secolul al VIII-lea însă ea a ajuns să fie prea puţin cunoscută sau folosită.

Cele opt părţi de vorbire (clase de cuvinte) din gramatica lui Priscian pot fi comparate cu cele ale lui Dionysios Thrax din *Téchnē*. Referirile la definiţiile rămase de la Apollonius şi consideraţia pe care i-o arăta Priscian ne permit să presupunem că definiţiile lui Priscian se conformează în mare parte celor date de Apollonius, aşa cum este, de pildă, remarcă sa că fiecare clasă de cuvinte poate fi identificată prin conţinutul ei semantic[39]:

nōmen (substantiv, incluzînd şi cuvintele cuprinse în prezent în clasa adjectivelor): are proprietatea de a indica o substanţă şi o calitate şi de a atribui o calitate comună sau particulară fiecărui corp sau lucru[40];

verbum (verb): are proprietatea de a indica o acţiune sau suportarea unei acţiuni; are forme de timp şi de mod, dar nu şi flexiune cazuală[41];

participium (participiu): clasă de cuvinte care derivă întotdeauna din verbe, avînd şi caracteristici verbale, şi substantivale (timpuri şi cazuri) şi fiind, deci, distinctă de ambele clase[42]. Definiţia urmează concepţia grecilor despre aceste cuvinte (pp. 57-58, 60, *supra*);

prōnōmen (pronume): are proprietatea de a înlocui substantive proprii şi de a fi diferenţiat după persoană (prima, a doua, a treia)[43]. Limitarea la substantivele proprii, cel puţin în ceea ce priveşte pronumele la persoana a treia, contravine realităţii limbii latine. În alt loc, Priscian repetă afirmaţia lui Apollonius că o proprietate specifică a pronumelui este indicarea substanţei fără calitate[44], un mod de a interpreta lipsa unei restricţii gramaticale în ceea ce priveşte substantivele la care se poate face referire în mod anaforic prin pronume;

adverbium (adverb): are proprietatea de a fi folosit împreună cu un verb, căruia îi este subordonat sintactic şi semantic[45];

Scanned with OKEN Scanner

praepositiō (prepoziţie): are proprietatea de a fi folosită ca un cuvînt separat înaintea cuvintelor declinate sau nedeclinate[46]. La fel ca în *Téchnē*, Priscian consideră că prima parte a unor cuvinte ca *prōconsul*, „proconsul", şi *intercurrere*, „a se amesteca", este o prepoziţie;

interiectiō (interjecţie): clasă de cuvinte independentă de verbe din punct de vedere sintactic, indicînd un sentiment sau o stare de spirit[47];

coniunctiō (conjuncţie): are proprietatea de a lega sintactic doi sau mai mulţi membri ai celorlalte clase de cuvinte, indicînd o relaţie între ei[48].

Trecînd în revistă în întregime opera lui Priscian, se observă că, în contextul în care scria şi dată fiind forma aleasă pentru această descriere a limbii latine, el nu a considerat necesar să dea şi definiţia gramaticii. Cînd alţi gramaticieni latini tîrzii au definit termenul, nu au făcut altceva decît să rezume definiţia dată de Thrax la începutul lucrării *Téchnē*. Este clar că locul pe care gramatica şi studiile lingvistice în general îl ocupau în educaţie era acelaşi cu cel stabilit deliberat şi cu precizie în *Téchnē* şi rezumat de Quintilian. Omisiunea lui Priscian dovedeşte continuitatea, pe tot parcursul acestor secole, a condiţiilor şi obiectivelor respective, considerate de la sine înţelese de-a lungul secolelor.

Priscian a organizat descrierea morfologică a formelor substantivelor şi verbelor, ca şi pe cea a celorlalte cuvinte flexionare, stabilind formele de bază: nominativul singular pentru substantive şi indicativul activ prezent, la persoana I singular, pentru verbe. De la acestea, el a dedus celelalte forme printr-o serie de schimbări ale literelor, litera fiind pentru el, ca şi pentru restul Antichităţii occidentale, unitatea minimală grafică şi fonologică. Etapele acestor schimbări au prea puţine legături sau chiar nici o legătură cu analiza morfemică, dar urmează principiile aplicate la definirea regulilor morfologice într-o gramatică bazată pe cuvînt, aşa cum erau cele mai multe în Antichitate[49].

Accidentele sau categoriile după care a clasificat Priscian formele diferite ale cuvintelor flexionate sau variabile includeau atît seturile derivaţionale, cît şi pe cele flexionare. Ca şi predecesorii lui greci, Priscian nu făcea nici o distincţie între ele. Importanta descoperire a lui Varro nu a fost luată în considerare. Dar Priscian cunoştea cu siguranţă teoria stabilirii categoriilor şi pe cea a folosirii descrierilor semantice pentru identificarea lor. Verbele erau definite în raport cu o acţiune exercitată sau suportată, dar el a arătat că, la o analiză mai aprofundată („*sī quis altius consīderet*"), această definiţie trebuie să fie însoţită de

Scanned with OKEN Scanner

lămuriri suplimentare în cazul unor verbe ca *audiō*, care este activ ca formă, dar pasiv ca înţeles: „aud". Numele cazurilor erau date, în cea mai mare parte, conform unei singure valori de întrebuinţare a cazului respectiv, cea mai frecventă dintre toate[50]. Această abordare este, probabil, mai prudentă – chiar dacă nu tot atît de interesantă – decît căutarea cu tot dinadinsul a unui sens comun, fundamental, care să reunească toate funcţiile semantice asociate setului de forme identificate morfologic pentru fiecare caz. Statutul celor şase cazuri ale substantivelor în latină nu se bazează, în concepţia sa, pe formele cazuale diferite ale unui substantiv sau ale unei declinări, ci pe funcţiile semantice şi sintactice, corelate sistematic cu diferenţele de formă morfologică într-un punct oarecare din paradigmele de declinare ale clasei substantivelor, luată ca întreg. Analiza făcută ţine seama în mod corect de legăturile de tip „mai mulţi – unul" care există în latină (ca şi în alte limbi) între forme şi utilizări, ca şi între utilizări şi forme[51].

Pentru a descrie morfologia verbului latin, Priscian a adoptat sistemul elaborat în *Téchnē* pentru verbul din limba greacă (pp. 60-62, *supra*), cu prezent, trecut şi viitor, şi cu trecutul împărţit semantic în patru forme: imperfect, perfect, trecut simplu (aorist) şi mai mult ca perfect, recunoscînd contopirea sensurilor perfectului şi aoristului în formele timpului perfect din latină[52]. Cu excepţia recunoaşterii statutului gramatical deplin al formelor timpului perfect din latină, analiza lui Priscian, bazată pe cea din *Téchnē*, este vădit inferioară celei elaborate de Varro sub influenţa stoicilor. Nu este evidenţiată distincţia dintre aspectele imperfectiv şi perfectiv, corelată cu diferenţele de formă ale tulpinii, pe care Varro a pus un mare accent, deşi Priscian a recunoscut diferenţa morfologică dintre cele două forme de tulpini care stau la baza celor şase timpuri[53]. Este ciudat faptul că Priscian pare să fi înţeles greşit folosirea şi sensul viitorului perfect din latină, numindu-l conjunctiv viitor, deşi forma de persoana întîi singular citată de el (*scripserō*, „voi fi scris") face parte din altă paradigmă decît cea a conjunctivului perfect (*scripserim*, „să fi scris") şi a oricărei forme de conjunctiv, deoarece nici una din aceste forme nu are terminaţia persoanei întîi în *-ō*. Faptul pare cu atît mai surprinzător cu cît formele corespunzătoare în greacă, de exemplu *tetýpsomai* (τετύψομαι), „mă voi fi lovit pe mine", sînt identificate corect[54]. O posibilă explicaţie este faptul că predecesorii lui greci excluseseră viitorul perfect din

schematizarea timpurilor, întrucît acesta nu era folosit curent în limba greacă, fiind perceput ca aticism (p. 52, *supra*). Aceeaşi dependenţă de sistemul categoriilor din greacă l-a făcut, probabil, să recunoască la verbul latin atît un mod conjunctiv (de subordonare), cît şi unul optativ (independent, exprimînd o dorinţă). Însă latina, spre deosebire de greacă, nu face nicăieri distincţia morfologică între aceste două moduri, aşa cum Priscian şi admite, de fapt, contrazicînd astfel propria recunoaştere explicită a statutului de categorie gramaticală formală (pp. 86-88, *supra*)[55].

În ciuda acestor erori evidente, datorate în primul rînd convingerii că *Téchnē* şi sistematizarea limbii greceşti făcută de Apollonius pot fi aplicate *ad litteram* limbii latine, morfologia lui Priscian este detaliată, ordonată şi, în majoritatea cazurilor, definitivă. Nu acelaşi lucru se poate spune despre modul în care abordează sintaxa în ultimele două volume: din expunerea sa lipsesc unele elemente de organizare pe care le găsim în gramaticile moderne ale limbii latine, fiind adăugate de cărturarii medievali şi renascentişti la fundamentul constituit de morfologia priscianică. Afirmaţia lui Priscian că topica uzuală în latină – substantivul sau pronumele în nominativ (subiectul) urmat de verb – este cea naturală, deoarece substanţa precede acţiunea pe care o efectuează, nu are darul de a ne spori încrederea în teoria lui despre sintaxă[56]. Iată riscul de a filozofa pe baza nesigură a unui fapt empiric.

Făcînd descrierea sintactică a limbii latine, Priscian clasifică verbele după principiile aplicate de gramaticienii greci la verbele greceşti, împărţindu-le în verbe active (tranzitive), pasive şi neutre (intranzitive) şi acordînd atenţia cuvenită verbelor deponente, pasive ca formă morfologică şi active sau intranzitive semantic şi sintactic, care nu au timpurile pasive corespunzătoare[57]. Verbele tranzitive sînt cele asociate cu un caz oblic (*laudō tē*, „te laud", *noceō tibi*, „te rănesc", *egeō miserantis*, „am nevoie de cineva care să mă compătimească"), iar autorul remarcă absenţa acordului între formele cazurilor oblice şi verbele finite[58]. Dar termenii de subiect şi obiect (complement) nu erau încă folosiţi în timpul lui Priscian ca termeni gramaticali, deşi *subiectum* desemna în mod curent subiectul logic al unei propoziţii.

Priscian a menţionat construcţia ablativă absolută, deşi denumirea ca atare a apărut ulterior. El a descris-o şi a dat exemple ale acestui tip de ablativ: *mē vidente puerum cecīdīsti*, „în timp ce te priveam l-ai lovit

Scanned with OKEN Scanner

pe copil", şi *Augustō Imperātōre Alexandria prōvincia facta est*, „pe cînd Augustus era împărat, Alexandria a fost transformată în provincie"[59].

Priscian a avut o contribuţie neînsemnată la analiza sistematică a structurilor sintactice latine. Ca şi modelul său, Apollonius (pp. 64-65, *supra*), el excela în exemplificările detaliate, nu în teoria sintaxei. Relaţia de subordonare era considerată funcţia sintactică primară a pronumelor relative *quī*, *quae*, *quod* şi a altor cuvinte asemănătoare folosite pentru încadrarea unui verb sau a unei propoziţii în frază[60]. Conceptul de subordonare era folosit pentru a distinge substantivele (sau pronumele care le înlocuiesc) şi verbele de toate celelalte cuvinte, acestea din urmă fiind folosite în general doar în relaţii sintactice de subordonare faţă de primele. Substantivele şi verbele pot constitui, fără ajutorul celorlalte clase, propoziţii tipice, preferate de vorbitori şi foarte frecvente în latină[61]. Dar la subclasificarea conjuncţiilor latine nu este menţionată distincţia gramaticală primară dintre conjuncţiile subordonatoare şi cele coordonatoare, *tamen*, „totuşi", cu rol coordonator, fiind clasată alături de conjuncţiile subordonatoare *quamquam* şi *quamsī*, „deşi"[62].

Trebuie să repetăm aici că este uşor să priveşti în urmă şi să arăţi greşelile şi omisiunile predecesorilor. Este mult mai echitabil şi mai util să recunoaştem meritul activităţii lui Priscian de a fi alcătuit această descriere vastă, detaliată şi cuprinzătoare a limbii latine folosite de autorii clasici, care a constituit baza teoriei gramaticale timp de opt secole şi fundamentul predării limbii latine pînă în prezent. Adăugirile şi corecturile pe care i le-au adus generaţiile următoare, mai ales în domeniul sintaxei, s-au înscris în cadrul referenţial folosit şi expus de Priscian.

Orice împărţire a lingvisticii (sau a oricărei ştiinţe) în perioade foarte strict delimitate este un mod greşit de a înfăţişa evoluţia descoperirilor, teoriilor şi atitudinilor care caracterizează cea mai mare parte a istoriei intelectuale umane. Dar este îndreptăţit să încheiem prezentarea lingvisticii romane cu Priscian. Prin efortul minuţios (chiar dacă pe alocuri greşit) de a adapta teoria şi metodele de analiză greceşti la limba latină, el reprezintă punctul culminant al strădaniilor celor mai mulţi dintre învăţaţii romani după contactul cu lingvistica greacă. Aceasta este în perfectă concordanţă cu atitudinea generală a romanilor, în plan intelectual şi artistic, faţă de „Grecia captivă" care „şi-a cucerit necivilizatul cuceritor şi a adus artele cele rafinate în rusticul Latium"[63].

Scanned with OKEN Scanner

Opera lui Priscian înseamnă mai mult decît sfîrşitul unei epoci. În domeniul lingvisticii, ea este puntea de legătură dintre Antichitate şi Evul Mediu. *Institutiones grammaticae* a circulat în sute de manuscrise şi a format baza gramaticii latine şi a filozofiei lingvistice medievale, care constituie subiectul capitolului următor. Gramatica lui Priscian a fost rodul unei lungi perioade de unitate greco-latină. Această unitate deja dispăruse în epoca lui Priscian, iar în secolele următoare Occidentul latin s-a destrămat cu totul. În confuzia acelor vremuri întunecate, gramaticienii, cu studiile şi învăţăturile lor, au fost unii dintre cei mai de seamă apărători ai moştenirii clasice[64].

Bibliografie suplimentară

H. ARENS, *Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, pp. 30-34.

M. BARATIN şi F. DESBORDES, *L'analyse linguistique dans l'antiquité classique*, vol. I, „Les théories", Paris, 1981.

R. R. BOLGAR, *The classical heritage and its beneficiaries*, Cambridge, 1954.

J. COLLART, *Varron grammairien latin*, Paris, 1954.

D. FEHLING, „Varro und die grammatische Lehre van der Analogie und der Flexion", în *Glotta*, nr. 35 (1956), pp. 214-270, nr. 36 (1957), pp. 48-100.

G. LEPSCHY, *History of Linguistics*, vol. 2, 67-133.

R. H. ROBINS, *Ancient and mediaeval grammatical theory in Europe*, Londra, 1951, capitolul 2.

J. E. SANDYS, *History of classical scholarship* (ediţia a treia), Cambridge, 1921, vol. 1.

T. A. SEBEOK, *Historiography of Linguistics*, pp. 127-177.

H. STEINTHAL, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (ediţia a doua), Berlin, 1890.

D. J. TAYLOR, *Declinatio: a study of the linguistic theory of Marcus Terentius Varro*, Amsterdam, 1975.

D. J. TAYLOR (ed.), *The history of linguistics in the classical period*, Amsterdam, 1987 (=*Historiographia linguistica*, 13.2-3, dar cu paginaţie diferită).

Scanned with OKEN Scanner

Note

1. E. GIBBON, *The decline and fall of the Roman Empire* (ed. J. B. BURY), Londra, 1909, vol. I, pp. 85-86.
2. VIRGILIUS, *Eneida* 6, versurile 851-853:
„Tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacisque imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos."
3. *Noctes Atticae*, 17.17.2; H. S. GEHMAN, *The interpreters of foreign languages among the ancients*, Lancaster, Pa., 1914.
4. *Cf.* FEHLING, 1956-1958. Despre posibilele reminescenţe la Varro (*De lingua latina*, 8.68-69) ale controversei analogie-anomalie printre cărturarii greci, vezi ROBINS, *„Varro and the tactics of analogist grammarians"*, în *Studies in Greek, Italic, and Indo-European linguistics* (ed., A. M. DAVIES şi W. MEID), Innsbruck, 1976, pp. 333-336. Faptul că această controversă era destul de răspîndită printre romanii culţi este dovedit de interesul manifestat faţă de ea de Iulius Cezar, care a scris despre analogia în limbă (GELLIUS, *Noctes Atticae*, 1.10.4; 9.14.25; 19.8; SUETONIUS, *Caesar*, 56).
5. H. FUNAIOLI, *Grammaticorum Romanorum fragmenta*, Leipzig, 1907, p. 265: „Ars grammatica scientia est eorum quae a poetis historicis oratoribusque dicuntur ex parte maiore."
6. *De lingua latina*, 8.1.
7. *Ibid.*, 8.5.
8. *Ibid.*, 5.3, 5.73.
9. *Ibid.*, 5.37, 5.78, 6.46. M. AMSLER, *Etymology and grammatical discourse in Late Antiquity and the early Middle Ages*, Amsterdam, 1989.
10. *Ibid.*, 6.37-38, 8.3.
11. *Ibid.*, 7.4.
12. *Ibid.*, 9.3, 10.74.
13. *Ibid.*, 9.56.
14. *Ibid.*, 8.21-22, 9.35, 10.16.
15. *Ibid.*, 8.54; CHARISIUS, *Ars grammaticae* (H. KEIL, *Grammatici Latini*, 1, Leipzig, 1857, p. 104).
16. VARRO, *op.cit.*, 6.36, 8.44, 10.17.
17. *Ibid.*, 8.9-10.
18. *Ibid.*, 9.96-97, 10.48.
19. PRISCIAN, 8.10.54.
20. VARRO, *op.cit.*, 8.16.

Scanned with OKEN Scanner

21. *Ibid.*, 10.62.
22. Despre teoria lui Varro şi raportul ei cu lingvistica modernă, *cf.* D. T. LANGENDOEN, *„A note on the linguistic theory of M. Terentius Varro"*, în *Foundations of language*, vol. al II-lea (1966), pp. 33-36; TAYLOR, 1975.
O realizare independentă care poate fi atribuită gramaticienilor latini a fost subclasificarea substantivelor în cele cinci declinări din gramaticile de azi ale limbii latine, pe baza paradigmelor lor flexionare. Ele sînt definite în modul în care le avem şi azi în *Institutio de nomine et verbo* a lui Priscian (H. KEIL, *Grammatici Latini*, vol. al III-lea, Leipzig, 1868, p. 443), o lucrare mult mai concisă decît a sa *Institutiones grammaticae*. Gramaticienii greci au început formularea unor astfel de declinări doar la sfîrşitul Evului Mediu, atunci cînd influenţele latine au început să se facă simţite şi în rîndul cărturarilor bizantini. Varro este creditat cu primele abordări ale subclasificării declinărilor (*cf.* D. J. TAYLOR, „Dionysius Thrax versus Marcus Varro", în F. P. DINNEEN şi E. F. KOERNER (ed.), *North American contributions to the history of linguistics*, Amsterdam, 1990, pp. 15-27).
23. PRISCIAN, *Institutio de nomine pronomine et verbo*, 38, *Institutiones grammaticae*, 5. 7. 38; PROBUS, *Instituta artium* (H. KEIL, *Grammatici Latini*, Leipzig, 1864, vol. al IV-lea), 48.
24. *Téchnē*, § 20 (I. BEKKER, *Anecdota Graeca*, 2, Berlin, 1816, p. 640) (*Gram. Graec.*, 1.1: 61-62): APOLLONIUS DYSCOLUS, *Syntax* (BEKKER), 85 (*Gram. Graec.*, 2.2, 142).
25. Ca substantiv, v. PRISCIAN, 2.4.18, 2.6.30, 13.3.11; ca pronume, v. PROBUS, *Instituta* (KEIL, *Grammatici*, 4), 133.
26. APOLLONIUS, *De adverbio*, *Gram. Graec.*, 2.1, 121; BEKKER, *Anecdota Graeca*, 2, p. 531.
27. CHARISIUS, *Ars grammaticae*, 2.16 (KEIL, *Grammatici*, 1 (1857), p. 238): „Nihil docibile habent, significant tamen adfectum animi."
28. QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, 1.4.2-3, 1.4.26.
29. PRISCIAN, 5.14.79.
30. Lucrările lor sînt publicate în opt volume în H. KEIL, *Grammatici Latini*, Lepzig, 1855-1923. Pentru Donatus şi Priscian, vezi şi Matthews în LEPSCHY, *History of Linguistics*, vol. al II-lea, pp. 68-74. În afară de Donatus şi Priscian, aceşti gramaticieni latini nu sînt prea cunoscuţi lingviştilor. Dar Sfîntul Augustin (354-430), mult mai faimos ca autor al cărţii *Civitas Dei* şi al altor scrieri teologice şi filozofice, se referă la o lucrare a sa despre gramatică, care poate fi identificată cu un text existent (vezi V. A. LAW, „St Augustine's De grammatica: lost or found?", în *Recherches augustiniennes*, nr. 19 (1984), pp. 155-183). O descriere generală a teoriei lingvistice augustiniene, cu referire în primul rînd la semantică şi semiotică, aşa cum rezultă din întreaga sa operă, se găseşte în

Scanned with OKEN Scanner

S. VECCHIO, *Le parole como segni : introduzione alla linguistica agustiniana*, Palermo, 1994.

31. PRISCIAN, 8.17.96 ; *De figuris numerorum*, 9.
32. PRISCIAN, 11.1.1.
33. *De differentiis et societatibus Graeci Latinique verbi*, în KEIL, *Grammatici*, 5, Lepzig, pp. 595-655.
34. „Artis grammaticae maximi auctores", prefață cu dedicație 1-2, 6.1.1., 11.1.1.
35. 1.2.3, 1.3.7-8. Despre pronunția limbii latine, v. W. S. ALLEN, *Vox Latina*, Cambridge, 1978.
36. 2.3.14 : *„Dictio este pars minima orationis constructae"* ; 2.4.15 : *„Oratio est ordinatio dictionum congrua, sententiam perfectam demonstrans."*
37. 2.3.14.
38. 17.16.104.
39. 2.4.17.
40. 2.4.18 : *„Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare"* ; 2.5.22 ; *„Nomen est pars orationis, quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem vel propriam qualitatem distribuit."*
41. 2.4.18 : *„Proprium est verbi actionem sive passionem [...] significare"* ; 8.1.1 : *„Verbum est pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum."*
42. 2.4.18 : *„Participium lure separatur a verbo, quod et casus habet, quibus caret verbum, et genera ad similitudinem nominum, nec modos habet, quos continet verbum"* ; 11.2.8 : *„Participium est pars orationis, quae pro verbo accipitur, ex quo et derivatur naturaliter, genus et casum habens ad similitudinem nominis et accidentia verbo absque discretione personarum et modorum."*
    Problemele cauzate de poziția specifică a participiului în cadrul claselor de cuvinte, în sistemul de clasificare predominant în Antichitate, sînt dezbătute în 11.1.1-11.2.8.
43. 2.4.18 : *„Proprium est pronominis pro aliquo nomine proprio poni et certas significare personas"* ; 12.1.1 : *„Pronomen est pars orationis, quae pro nomine proprio uniuscuiusque accipitur personasque finitas recipit."*
44. 13.6.29 : *„Substantiam significat sine aliqua certa qualitate"* (*cf.* 13.6.31).
45. 2.4.20 : *„Proprium est adverbii cum verbo poni nec sine eo perfectam significationem posse habere"* ; 15.1.1. : *„Adverbium est pars orationis indeclinabilis, cuius significatio verbis adicitur."*
46. 2.4.20 : *„Praepositionis propnum est separatim quidem per appositionem causalibus praeponi [...] coniunctim vero per compositionem tam cum habentibus casus quam cum non habentibus"* ; 14.1.1 : *„Est praepositio pars orationis indeclinabilis, quae praeponitur aliis partibus vel appositione vel compositione."*

Scanned with OKEN Scanner

47. 15.7.40: *„Videtur affectum habere in se verbi et plenam motus animi significationem, etiamsi non addatur verbum, demonstrare."*
48. 2.4.21: *„Proprium est coniunctionis diversa nomina vel quamscumque dictiones casuales vel diversa verba vel adverbia coniungere"*; 16.1.1: *„Coniunctio est par orationis indeclinabilis, coniunctiva aliarum partium orationis, quibus consignificat, vim vel ordinationem demonstrans."*
49. Pentru o versiune modernă a descrierii acestor reguli morfologice, v. P. H. MATTHEWS, *„The inflexional component of a word-and-paradigm grammar"*, în *Journal of linguistics*, nr. 1 (1965), pp. 139-171.
50. 8.2.7; 5.13.73.
51. 17.25, 182-186.
52. 8.8.38; 8.10.51-58.
53. 8.10.55.
54. 8.8.38.
55. 18.8.76; 18.10.79; 18.10.82.
56. 17.16.105-106.
57. 8.2.7-8; 8.3.14.
58. 17.15.93; 17 21.153-154.
59. 18.2.30.
60. 17.5.30.
61. 17.2.12-13.
62. 16.1.1.; 16.2.10.
63. HORAȚIU, *Epistole*, 2.1.156-157:
Graecia capta ferum victorem cepit et artes
Intulit agresti Latio.
64. F. LOT, *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris, 1951, p. 189. Se spune că de la ediția lui Keil (*Grammatici*, 2 (1885), p. xiii) încoace ar fi existat o mie de manuscrise priscianice cunoscute. H. BUTTENWIESER (*Speculum*, 17 (1942), pp. 50-55) a redus această cifră la aproximativ 370, dar și acest număr este destul de impresionant, dacă ne gîndim că, înainte de inventarea tiparului, fiecare manuscris era copiat separat.
Pentru cea mai recentă enumerare a manuscriselor lui Priscian, vezi M. PASSALACQUA, *I codici di Prisciano*, Roma, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 4

EVUL MEDIU

„Evul Mediu" este un termen care desemnează şi caracterizează perioada din istoria europeană cuprinsă între dispariţia Imperiului Roman ca arie unitară de civilizaţie şi administraţie şi seria de evenimente şi schimbări culturale cunoscută sub numele de Renaştere, considerată în general faza incipientă a lumii moderne. Acest tip de periodizare este pentru istoric mai mult o schemă descriptivă decît o evidenţă precisă a faptelor: nu putem data cu precizie „declinul şi căderea" Imperiului Roman, revigorarea educaţiei, apariţia umanismului şi a spiritului naţional, reforma religioasă, precum şi celelalte trăsături considerate de toată lumea drept caracteristici ale Renaşterii. Ele sînt rezultatul unei mulţimi de evenimente semnificative din punct de vedere istoric şi – ceea ce este, probabil, şi mai important – al unor schimbări în atitudinea şi în felul de a fi al oamenilor, care s-au produs treptat, în momente şi în locuri diferite. Cumulate, ele au avut ca efect o schimbare evidentă şi ireversibilă a situaţiei din Europa. Orice dată considerată simbolic începutul sau sfîrşitul Evului Mediu este arbitrară, iar dacă este luată în sens literal, induce în eroare.

Desigur, termenul „mediu" nu ar avea nici un sens pentru cei care au trăit în perioada medievală. El a apărut din convingerea renascentiştilor că, pe lîngă alte realizări, dau mîna peste o prăpastie de întuneric şi barbarie[1] cu reprezentanţii civilizaţiei strălucite şi ai umanismului din era clasică. În această generalizare largă, cei care au trăit în primii ani ai Europei moderne au exagerat culorile sumbre şi au subestimat activitatea intelectuală şi operele din epoca medievală. Dar este la fel de adevărat şi că, în secolele care au urmat căderii Romei, s-a înregistrat un declin în multe dintre domeniile existenţei umane.

Primele şase secole de după dezmembrarea Imperiului Roman de Apus sînt numite adesea „epoca întunecată", spre deosebire de perioada

Scanned with OKEN Scanner

medievală tîrzie, de la 1100 pînă la Renaştere, cînd înflorirea civilizaţiei medievale a recuperat din terenul pierdut în zbuciumul primilor ani[2]. Totuşi, istoricii actuali recunosc meritele savanţilor din epoca medievală timpurie şi, în primul rînd, rolul lor în asigurarea materialelor pentru predarea limbii latine, în special în perioada carolingiană (la începutul secolului al IX-lea).

Între timp, Imperiul de Răsărit se menţinea fără mari probleme. Cu toate că era atacat din mai multe părţi şi pierdea mereu cîte o bucată din teritoriu, gîndirea şi şcoala greceşti continuau să existe, concomitent cu răspîndirea creştinismului ca religie oficială, care a dobîndit treptat statutul de Biserică Răsăriteană separată. Nu au avut loc schimbări bruşte ale vieţii şi civilizaţiei, ca în Apus, iar în ceea ce priveşte învăţămîntul s-au păstrat filozofia şi literatura greacă, iar autorii antici elini au fost permanent subiect de comentarii şi exegeze. Cărturarii bizantini au scris note explicative şi comentarii la lucrările lui Dionysios Thrax şi Apollonius Dyscolus, iar cercetările au continuat în domeniul teoretizării asupra unor categorii gramaticale (pp. 65-67, *supra*).

Imperiul Roman de Apus, deja ameninţat de barbarii de dincolo de hotarele bine apărate între domnia lui Augustus (27 î.Hr.-14 d.Hr.) şi cea a lui Marcus Aurelius (161-180), nu a mai rezistat presiunii din exterior şi a fost ocupat de diverse triburi, în marea lor majoritate germanice. În 410, Roma a suferit umilinţa jefuirii de către vizigoţi, iar în 476, ultimul împărat al Imperiului de Apus, nefericitul Romulus Augustulus, a fost azvîrlit de pe tron de un mercenar german, Odoacru. După şaptesprezece ani, Italia a fost inclusă în regatul ostrogot, sub domnia lui Teodoric.

Cauzele prăbuşirii imperiului „oraşului etern" au fost cercetate cu seriozitate încă din vremea în care, cu gîndul la jefuirea Romei, Sfîntul Augustin căuta în *Civitas Dei* o interpretare creştină a istoriei seculare. Este sigur că, de la sfîrşitul secolului al II-lea d.Hr., presiunile asupra frontierelor erau mai mari şi că putem vorbi despre slăbiciuni grave ale caracterului uman şi despre greşelile celor care trebuiau să înfrunte aceste presiuni. Războaiele civile, invaziile şi, mai tîrziu, războaiele dintre Imperiul de Răsărit şi succesorii împăraţilor din Apus au dus la prăbuşirea standardelor de trai, a siguranţei vieţii şi a civilizaţiei înfloritoare din primele două secole ale erei creştine. Există două evenimente pe care le putem considera simbolice: fortificarea Romei

Scanned with OKEN Scanner

sub domnia lui Aurelian (270-275) şi distrugerea apeductelor care alimentau oraşul cu apă, în timpul războaielor din secolul al VI-lea, prin care Iustinian încerca să recucerească teritoriul vechiului Imperiu Roman. Aceşti ani funeşti au fost, probabil, marcaţi de tot atîta rătăcire, nesocotinţă şi îndărătnicie în urmărirea unor ţeluri imposibile şi nepotrivite ca şi evenimentele ce au desfigurat prima jumătate a secolului XX. Numai că mai puţin norocoşii noştri predecesori nu dispuneau de avantajul tehnologiei moderne care să repare urmările nesăbuinţei.

Dar să nu exagerăm acest tablou sumbru. Multe dintre triburile germanice trecuseră la creştinism, dorind să se considere parte a Imperiului Roman şi să-şi apere noul teritoriu de triburile mai sălbatice, a căror presiune îi împinsese pe ei să încalce graniţele imperiului. Latina provinciilor din Apus a rezistat invadatorilor de neam germanic, din ale căror limbi s-au păstrat în limbile romanice moderne doar cîteva elemente lexicale, descendente ale limbii vorbite în aceste regiuni.

În Apus, o mare parte din literatura clasică a fost pierdută ireparabil. Timp de cîteva secole, studiul şi chiar cunoaşterea limbii greceşti au fost diminuate considerabil, iar în „epoca întunecată" o mare parte din filozofia greacă disponibilă apărea sub forma unor traduceri latineşti de fragmente selectate din operele originale. În acea perioadă tulbure, cînd autoritatea şi standardele păgîne se fărîmiţau, prestigiul Bisericii ca loc de refugiu şi ca susţinătoare a educaţiei şi culturii creştea, căci ea dispunea de centre de putere laică în domenile papale şi în episcopate. Cea mai instructivă literatură din acea perioadă era cea creştină, de diferite tipuri, iar după ce Iustinian a închis, în 529, şcolile filozofice din Atena, acest tip de învăţămînt a continuat atît în Răsărit, cît şi în Apus, tolerat sau patronat de cler şi de multe ori chiar inspirat de el.

În privinţa asigurării continuităţii educaţiei şi învăţămîntului datorăm mult mănăstirilor, abaţiilor, bisericilor şi, mai tîrziu, universităţilor, care au fost create în Evul Mediu. În instituţiile dominate de clerul creştin era normal să fie suspiciuni faţă de literatura păgînă, adică literatura clasică a Antichităţii, aşa că există exemple de atacuri la adresa acestor autori şi a limbii în care au scris, spre deosebire de limba latină ulterioară, mai familiară, cea a Bibliei (*Vulgata*) şi a bisericilor. Deja Sfîntul Ieronim se simţea vinovat pentru că i-a preferat pe Cicero şi pe ceilalţi clasici Sfintelor Scripturi, iar papa Grigore cel Mare

Scanned with OKEN Scanner

(590-604) a criticat regulile lui Donatus aplicate limbii de inspiraţie divină. Pentru a nu stîrni mînia clerului, un abate francez din secolul al IX-lea alegea exemplele pentru ilustrarea prelegerilor sale despre gramatică din scripturi. Dar existau instituţii de învăţămînt în care continua studierea literaturii vechi, se copiau şi se conservau manuscrise vechi şi se preda teoria gramaticală[3].

Latina rămînea limba celor educaţi, iar autoritatea sa a crescut de cînd a început să fie folosită în literatura patristică, în serviciile şi în administraţia Bisericii (Romane) de Apus. Atît era suficient pentru a-i asigura un loc privilegiat, iar studiile lingvistice din primii ani ai Evului Mediu au fost în cea mai mare parte reprezentate de studiile de gramatică latină. Educaţia medievală era construită pe baza „celor şapte arte liberale": gramatica, dialectica (logica) şi retorica formau prima parte, *trīvium*, iar muzica, aritmetica, geometria şi astronomia formau cea de-a doua parte, *quadrīvium*. Funcţiile lor sînt rezumate într-un distih:

Gram loquitur; dia vēra docet; rhet verba colōrat;
Mūs canit; ar numerat; ge ponderat; ast colit astra[4].

Împărţirea în *trīvium* şi *quadrīvium*, precum şi termenii înşişi, îi aparţin lui Boethius (cca 500 d.Hr.), cărturar şi personaj politic roman care, printre numeroase alte scrieri, a tradus în latină o parte din operele lui Aristotel. Acestea reprezintă o mare parte din puţinele opere greceşti disponibile în Apus la începutul Evului Mediu.

Astfel, gramatica a stat la baza învăţămîntului medieval atît ca artă liberală, cît şi ca o necesitate pentru citirea şi scrierea corectă în limba latină. Toate aceste studii erau subordonate teologiei, studiul credinţei şi al doctrinei creştine, dar, ca exemplu de persistenţă a temelor culturale, organizarea celor şapte arte datează din perioada clasică. Se ştie că Varro a scris *Disciplinae*, o enciclopedie a subiectelor de educaţie, care includea cele şapte arte, alături de medicină şi arhitectură. Ea a fost modelul Sfîntului Augustin în prezentarea celor şapte arte (în care a înlocuit astronomia cu filozofia) şi, cam în acelaşi timp, Martianus Capella (secolul al V-lea d.Hr.) a descris cele şapte arte în alegoria căsătoriei lui Mercur cu Filologia, la care cele şapte domnişoare de onoare erau: Gramatica, Logica, Retorica, Geometria, Aritmetica, Astronomia şi Muzica. Stilul lui Capella a fost considerat plictisitor, dar

Scanned with OKEN Scanner

cartea a devenit un manual şcolar clasic. Cassiodor, unul dintre cei care s-au ocupat intens de organizarea vieţii monastice în sfera studierii şi păstrării literaturii clasice şi a celei creştine, a prezentat şi el cele şapte arte liberale în lucrarea sa, *Institutiones* (cca 550).

Acesta era contextul în care a fost studiată şi predată gramatica în primele secole de după căderea Imperiului Roman de Apus. Studiul în sine era în această perioadă mai ales unul practic şi normativ.

Scrierile ulterioare au luat forma nenumăratelor comentarii şi glose, în special pe marginea lucrărilor lui Priscian. În alte domenii, acest studiu lingvistic era sprijinit pe scrieri etimologice şi lexicografice, aşa cum se ştie de la Isidor din Sevilla (secolul al VII-lea). Cîteva dintre lucrările care apar în *Grammatici latini* (p. 98, *supra*) a lui Keil aparţin autorilor folosiţi pentru predarea gramaticii latine. Dintre aceştia, Donatus a fost principala autoritate pînă prin anul 800, cînd gramatica mult mai cuprinzătoare a lui Priscian a devenit cunoscută peste tot în Apus. De atunci, Donatus şi Priscian au fost cei mai importanţi gramaticieni ai Evului Mediu în domeniul textelor pedagogice. Există, desigur, diferenţe semnificative între teoria şi metoda gramaticilor mai concise ale lui Donatus şi cele din alte gramatici de aceeaşi întindere. Putem să nu ţinem seama de ele în lucrarea de faţă, dar printre gramaticienii latini tîrzii a existat un autor, cunoscut sub numele de Virgilius Maro Grammaticus, a cărui operă, scrisă probabil la începutul secolului al VII-lea, a fost pînă de curînd respinsă, ca produs al unui autor cu totul incompetent şi chiar ţicnit. Un studiu recent a demonstrat că el nu scrisese un manual şcolar, ci o critică, din mai multe puncte de vedere, a relaţiilor dintre predarea tradiţională a gramaticii latine, pe de o parte, şi gîndirea religioasă şi clasică, plus contextul intelectual al Evului Mediu timpuriu, pe de altă parte[5].

Nu putem exagera importanţa istorică a acestor opere în predarea limbii latine şi în păstrarea consecventă a legăturilor culturale majore cu trecutul clasic. Şi totuşi, ea a fost neglijată în mod nejustificat de istoriografia lingvisticii, poate din cauza marelui interes teoretic suscitat de gramaticienii filozofi din epoca scolastică a Evului Mediu tîrziu. În perioada de început s-a acordat multă atenţie metodelor şi materialelor necesare pentru predarea corectă a limbii latine, mai ales în timpul şi după perioada carolingiană. Carol cel Mare, încoronat împărat de către papă în anul 800, a fost şocat de nivelul scăzut de cunoaştere a limbii

Scanned with OKEN Scanner

latine dovedit de mulţi clerici şi a adus la curtea sa profesori de gramatică pentru a ridica nivelul educaţiei. Alcuin din York a fost unul din aceşti cărturari. Trebuia să se aibă în vedere în special nevoile elevilor a căror limbă maternă era din familia limbilor germanice şi care învăţau limba latină pornind de la zero, spre deosebire de tinerii de viţă latină din vechiul Imperiu de Apus, care erau învăţaţi să păstreze standardele clasice ale limbii latine şi care vorbeau deja varietăţi ulterioare ale acesteia. Cărţile de gramatică pot fi considerate texte esenţialmente didactice, avînd ca scop predarea limbii latine la diferite niveluri[6].

Creştinismul a fost conceput încă de la început ca o potenţială religie universală, iar misionarismul era considerat de majoritatea confesiunilor o parte importantă a activităţii Bisericii. Contactele dintre creştini şi necreştini au implicat de la început o activitate lingvistică de natură practică şi au contribuit semnificativ, de-a lungul istoriei, la creşterea şi dezvoltarea ştiinţei lingvistice. Sf. Ieronim, cel care a tradus Biblia (*Vulgata*), şi-a dedicat una dintre scrisori teoriei traducerii, recomandînd traducerea sensului, nu traducerea cuvînt cu cuvînt[7]. Tot ce ştim despre limba gotică datorăm aproape în întregime unor fragmente traduse din Noul Testament în această limbă de către Ulfilas, în secolul al IV-lea, iar alfabetul folosit azi în limba rusă şi în alte limbi slave este descendent al celui creat în secolul al IX-lea de sfinţii evanghelişti bizantini Chiril şi Metodiu, din Biserica şi Imperiul Răsăritean, care au adaptat alfabetul grec la limba slavilor creştinaţi.

Deşi în perioada de înflorire a Romei trebuie să se fi predat intens limba latină, se cunosc puţine lucruri despre metodele didactice. Activitatea misionară creştină şi construirea de mănăstiri şi biserici pe tărîmuri străine au dat un nou impuls predării gramaticii latine, iar statutul de care se bucurau în Europa creştinată atît Biserica Romană, cît şi latina, limba ei oficială, stîrneau la rîndul lor dorinţa de a învăţa.

În Anglia, Bede şi Alcuin au scris gramatici latine în secolele al VII-lea şi al VIII-lea. Ca exemplu de gramatică a limbii latine cu specific didactic, citărm lucrarea lui Aelfric, *Latin Grammar*, împreună cu *Colloquium* (manual de conversaţie în limba latină) şi glosarul de latină-engleză veche care îl însoţea. Acestea au fost scrise în jurul anului 1000 pentru copiii vorbitori de engleză veche (anglo-saxonă). Aelfric a fost abate la Eynsham, în Oxfordshire. El a scris un manual pentru elevi,

Scanned with OKEN Scanner

în care a folosit ca model scrierile lui Priscian şi ale lui Donatus. Este semnificativ faptul că Aelfric le-a spus cititorilor lui că această carte ar putea fi o bună introducere pentru gramatica limbii engleze (vechi), cu toate că nu acesta era scopul explicit al lucrării[8]. Deşi era conştient de diferenţele dintre cele două limbi, cum ar fi distribuţia genurilor între substantive echivalente lexical şi lipsa corespondenţei exacte între cele două sisteme cazuale[9], el nu a pus la îndoială şi nu a discutat aplicabilitatea sistemului priscian la engleza veche, iar, întrucît gramatica sa este una dintre primele cunoscute despre care ştim că era destinată învăţăceilor vorbitori de limbă engleză, se poate considera că ea şi-a pus amprenta pe cîteva secole de gramatică engleză de inspiraţie latină.

După creştinarea Irlandei, în secolul al V-lea, studiul limbii latine a înflorit în timpul primului mileniu în centrele de învăţămînt fondate de biserică. Pînă la invaziile scandinave din secolul al IX-lea, Irlanda a fost în primele rînduri ale civilizaţiei creştine, iar clericii irlandezi au jucat un rol important în răspîndirea creştinismului şi a ştiinţei de carte în Europa. Gramatica latină era studiată în Irlanda prin intermediul lucrărilor lui Donatus, Priscian şi Isidor, iar studiul lingvistic s-a asociat cu tradiţia poetică autohtonă, dînd naştere studiului gramatical şi poetic al operelor barzilor medievali, care a continuat pînă în secolul al XVII-lea. Terminologia tehnică a studiului lingvisticii irlandeze prezintă o combinaţie de termeni latini împrumutaţi şi adaptaţi, în paralel cu dezvoltarea termenilor tehnici proveniţi din cuvinte irlandeze. Această ultimă componentă include terminologia creată pentru a descrie trăsăturile mutaţiilor iniţiale, foarte importante pentru fonologia şi gramatica limbilor celtice, dar care nu se găseşte în latină (sau în celelalte limbi indo-europene). Un manuscris din secolul al IX-lea, cuprinzînd comentarii la textele lui Priscian, arată asimilarea parţială în limba irlandeză a terminologiei şi descrierilor lui, iar *Auraicept na nÉces* (curs introductiv despre poeţi sau cărturari) – unde unele fragmente se presupune că datează din secolul al VII-lea – exemplifică, de asemenea, amestecul dintre limba latină şi tradiţiile lingvistice din Irlanda. Această lucrare a fost studiată pînă în secolele al XI-lea şi al XII-lea[10].

În istoria ştiinţei lingvistice, cea de-a doua jumătate a Evului Mediu, cam din anul 1100 pînă la sfîrşitul epocii, este şi cea mai semnificativă. Aceasta a fost perioada filozofiei scolastice, în care studiile lingvistice au ocupat un loc important şi în care au fost scrise numeroase lucrări

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice. De asemenea, această epocă a fost marcată de înflorirea şi dezvoltarea arhitecturii (stilul „gotic") şi a literaturii medievale, precum şi de fondarea unora dintre cele mai vechi universităţi din Europa. Se încheiaseră migraţiile popoarelor, iar ascendenţa Bisericii Romane, întărită de fondarea ordinelor dominican şi franciscan, a furnizat o autoritate centrală care, în ciuda controverselor şi antagonismelor, a unit toate activităţile culturale ca parte a slujirii lui Dumnezeu şi a subordonat credinţei toate îndeletnicirile intelectuale.

De acum înainte, scopul studiului lingvistic a fost aproape în întregime didactic, iar doctrina era derivată din el, fiind aplicată predării limbii latine conform culegerilor de texte realizate de Donatus şi Priscian. Această activitate pur didactică a continuat pe tot parcursul perioadei scolastice. Au fost publicate cîteva manuale de gramatică latină în versuri, pentru uşurarea învăţării. Unul dintre ele a fost *Doctrinale* al lui Alexander de Villedieu (Villa dei), scris prin 1200, care cuprindea şi 2.645 de versuri în hexametri destul de barbari[11]. Se pare că latina predată în şcolile în care era folosit acest manual se apropia de latina folosită ca *lingua franca* medievală în mediile culte, aşadar nu era limba latină a autorilor clasici, la care apelase Priscian.

Doctrinale este o scriere pur practică şi a rămas un text didactic popular, recomandat în toată perioada medievală, iar în unele şcoli chiar şi mult după aceea, deşi în general a căzut în dizgraţie în perioada revirimentului clasicismului, aşa cum s-a întîmplat cu toate gramaticile medievale în Renaştere[12].

În această perioadă au apărut descrieri lingvistice ale altor limbi, care foloseau învăţămîntului, literaturii populare şi standardelor de educaţie. Contribuţia irlandeză în acest domeniu a fost menţionată mai sus. Cunoaştem o gramatică galeză din secolul al XIII-lea şi se spune că sursa ei a fost scrisă în secolul al X-lea[13]. Reputaţia literaturii trubadurilor provensali a dat naştere unei cereri de informaţii gramaticale despre limba provensală şi, începînd cu 1240, s-au alcătuit numeroase descrieri gramaticale[14].

Unul dintre exemplele cele mai uimitoare de studii aplicate din această perioadă a fost *Primul tratat de gramatică*. El aparţine unui erudit islandez necunoscut din secolul al XII-lea, care a dat dovadă de o remarcabilă originalitate şi independenţă în gîndire. Textul a căpătat acest titlu destul de nepotrivit pornind de la locul unde era plasat în

Scanned with OKEN Scanner

cadrul manuscrisului original, iar autorul lui este, prin urmare, numit simplu „Primul Gramatician". Opera sa a fost tipărită şi în variantă engleză, cu note[15]. El era interesat în primul rînd de reforma scrierii cuvintelor, de îmbunătăţirea alfabetului derivat din alfabetul latin pentru limba islandeză din acea vreme. Cunoştea foarte bine opera gramaticienilor latini, în special pe cea a lui Donatus, dar, în tratarea problemelor ortografice, dovedeşte că înţelege principiile implicite în analiza fonologică şi în aplicaţiile ei, lucru foarte rar în această perioadă a istoriei lingvisticii. În afară de aceasta, observaţiile lui în legătură cu pronunţia într-o limbă, care sînt o mărturie valoroasă pentru stadiul în care se afla limba islandeză în acel moment, arată că avem de-a face cu un fonetician mai presus decît oricare alt contemporan european al său.

Textul său, de mică întindere, pune în evidenţă defectele alfabetului islandez folosit la acea vreme, anticipînd cu vreo opt sute de ani cîteva elemente din teoria fonologică de la Praga (pp. 272-275, *infra*) şi marea extindere a folosirii conceptului de fonem. Limba islandeză din acea vreme folosea 36 de segmente vocalice distincte, cu nouă calităţi vocalice, fiecare putînd fi lungă sau scurtă, nazalizată sau non-nazalizată. El a reuşit să aranjeze cele nouă calităţi, pe baza trăsăturii închis-deschis, în raport cu valorile atribuite literelor vocalice din latină *a*, *e*, *i*, *o* şi *u*, iar prin marcarea lungimii şi nazalităţii cu diacritice (o marcă a accentului şi, respectiv, un punct scrise deasupra, în vreme ce absenţa lor nu era marcată), a făcut să se distingă grafic cele 36 de vocale doar cu ajutorul a 11 simboluri, nouă litere şi două diacritice. Acestea erau necesare pentru ca ortografia să poată oferi o indicaţie adecvată a pronunţiilor contrastive.

Unele consoane apar în formă lungă sau geminată, în contrast cu perechea lor scurtă sau simplă. El a propus scrierea consoanelor lungi cu literă mare. Astfel, *n* reprezintă [n], iar *N* reprezintă [nn]. În sens contrar, a subliniat faptul că diferenţele fonetice care depind de context trebuie să fie marcate separat, deci pronunţiile [ð] şi [θ], care în acea vreme erau alofonele lui /θ/, au fost desemnate printr-o singură literă, þ, iar nazala velară [ŋ], un alofon al lui /n/, putea fi desemnată distinct prin secvenţa de litere *ng*[16].

Pe lîngă teoria fonologică avansată, metodele sale de descoperire şi demonstraţie erau şi ele foarte moderne. Deosebirile dintre foneme sînt stabilite prin variaţia controlată a unui segment unic într-un context invariabil, în cadrul unor serii ordonate de cuvinte cum ar fi *sár*, *sǫ́r*,

Scanned with OKEN Scanner

sér, *sęr*, *sór*, *sør*, *súr*, *sýr*, iar acestea sînt exemplificate prin seturi de perechi de cuvinte cu diferenţe minime, ale căror deosebiri de sens depind de o diferenţă de o singură literă (un fonem). Perechile apar în propoziţii, unele dintre ele fiind pline de savoare şi umor.

> Eigi eru *ǫl ǫL* at einu
> Nu *toate berile* sînt la fel.
>
> Mjǫk eru þeir menn *frámér*, er eigi skammask at taka mina konu *frá mér*.
> *Neobrăzaţii* sînt bărbaţii cărora nu le este ruşine să-*mi ia* nevasta.

(Exemplele sînt date în forma de transcriere obişnuită din limba veche norvegiană. Numai exemplele de excepţii apar în ortografia modificată a Primului Gramatician.)

Este o adevărată plăcere să îl citeşti pe Primul Gramatician, atît pentru expunerea teoretică şi aplicaţiile practice, cît şi pentru stilul în care a răspuns la obiecţiile imaginate. Totuşi, soarta *Tratatului* său a fost tristă. Imediat după secolul al XII-lea, situaţia din Islanda s-a înrăutăţit din cauza schimbărilor climaterice şi a bolilor, iar ţara s-a îndepărtat de viaţa şi ştiinţele din Europa. Textul a rămas nepublicat pînă în 1818 şi chiar şi după aceea nu a fost prea cunoscut în afara Scandinaviei. Multe dintre problemele dezbătute atît de bine aici au fost reluate în timpurile moderne de cărturari care au fost consideraţi pionieri în materie. Pentru a-ţi asigura un loc în istorie, nu e suficient să ai ceva de spus; trebuie ca şi situaţia culturală să fie propice, pentru ca acel ceva să devină cunoscut şi apreciat.

Cel mai interesant şi important progres al lingvisticii în Evul Mediu îl constituie „gramaticile speculative", sau tratatele *De modis significandi* („despre modurile în care poţi să spui un lucru") ale unor autori din timpul perioadei de înflorire a filozofiei scolastice (cca 1200-1350). Gramatica speculativă a depăşit cu mult cerinţele predării limbii latine, iar scrierile în care a fost prezentată au coexistat cu manualele standard de genul *Doctrinalelor* lui Alexander de Villedieu.

Gramatica speculativă este un stadiu distinct, bine definit, în teoria lingvistică, iar diferiţii autori sau modiştii (aşa cum sînt numiţi uneori, datorită termenului-cheie *modī significandī*) au în cea mai mare parte acelaşi punct de vedere teoretic şi aceleaşi concepţii despre ştiinţa lingvistică, despre obiectivele şi despre locul ei în cadrul celorlalte studii intelectuale. Aceste studii diferă, desigur, prin numeroase detalii

Scanned with OKEN Scanner

de prezentare, aşa cum era de aşteptat. Un studiu şi o apreciere completă a acestei perioade din lingvistică ar impune o notare adecvată a diferenţelor, dar într-o trecere în revistă din punct de vedere istoric sînt vizate liniile mari ale teoriei, urmate de toţi adepţii ei.

Gramatica speculativă este rezultatul integrării descrierii gramaticale a limbii latine, aşa cum a fost ea formulată de Priscian şi Donatus, în sistemul filozofiei scolastice. Scolastica însăşi era rezultatul integrării filozofiei aristotelice, reprezentată de gînditori ca Toma d'Aquino, în teologia catolică. Era un sistem de gîndire întărit de credinţa creştină din acele vremuri şi care la rîndul lui o întărea, ceea ce a dus la unificarea în sînul ei a tuturor ramurilor şi sectoarelor educaţiei umane, armonizînd abordările raţionale cu cele care ţineau de revelaţie. S-a declarat oficial că nu există nici o incompatibilitate între gîndirea aristotelică şi credinţa creştină. Niciodată pînă atunci, probabil, şi cu siguranţă niciodată de atunci încoace structura profundă a cunoaşterii nu a fost atît de solidă.

Apariţia şi dezvoltarea filozofiei scolastice a fost determinată de un număr de factori istorici, la care s-a adăugat prezenţa unor personaje de excepţie din punctul de vedere al capacităţii intelectuale şi al dăruirii. Am menţionat deja existenţa unei ordini şi a unei stabilităţi tot mai sporite în cea de-a doua jumătate a Evului Mediu. În plus, prin secolul al XII-lea limba greacă, operele scriitorilor greci şi mai ales filozofia greacă, în tradiţia lui Aristotel, au devenit mai accesibile Occidentului. Această dezvoltare a cunoaşterii venea de la capetele opuse ale lumii mediteraneene. Cruciadele, deşi nu i-au pus într-o lumină prea bună pe participanţii din Apus, au dus la contacte directe între Biserica Romană şi Imperiul Răsăritean, iar cucerirea Constantinopolului, în 1204, a stimulat interesul pentru sursele greceşti ale filozofiei aristotelice (cunoscute pînă atunci doar prin traducerile în latină) şi a dus la apariţia în Apus a cîtorva manuscrise în limba greacă. În secolul al XIV-lea, limba greacă era predată în mod constant în unele universităţi europene. Din Spania, numeroase scrieri filozofice greceşti au fost reintroduse în restul Europei de Vest prin intermediul traducerilor şi comentariilor în ebraică şi arabă. În timpul ocupaţiei arabe a Spaniei, au existat centre de traduceri în latină ale versiunilor în arabă din Aristotel, cel mai important fiind Toledo. În general, scolasticii au cunoscut şi au studiat filozofia aristotelică prin traducerile în latină mai mult decît din

Scanned with OKEN Scanner

documentele originale în limba greacă, iar comentariile făcute de cărturarii arabi, dintre care cei mai cunoscuţi sînt Averroes şi Avicenna, au contribuit la interpretările lor.

Primii filozofi creştini au acordat mai multă importanţă lui Platon şi gîndirii platoniciene decît lui Aristotel, în mare parte pentru că teoria platoniciană era mai la îndemînă, prin scrierile neo-platonicienilor din secolul al treilea şi de mai tîrziu. Operele lui Aristotel nu au fost acceptate fără luptă de centrele de învăţătură, dar învăţăturile Sfîntului Toma au fost decisive pentru plasarea lui Aristotel într-o poziţie dominantă în gîndirea creştină medievală.

În contextul scolasticismului, simpla descriere a limbii latine, aşa cum a fost făcută de Priscian şi Donatus, era considerată neadecvată, oricît de necesară ar fi fost ea din punct de vedere didactic. Această schimbare în conceperea obiectivelor potrivite pentru studiile gramaticale de nivel înalt s-a produs treptat, aşa cum s-a întîmplat şi cu terminologia în care a fost elaborată gramatica speculativă. Comentatorii începuseră deja să depăşească analiza şi exegeza liniare şi acum s-a formulat ideea că Priscian nu a mers destul de departe cînd a descris, pur şi simplu, limbajul, fiindcă el ar fi trebuit să cerceteze teoria care stă la baza acestuia şi justificarea elementelor şi categoriilor pe care le-a folosit. Guillaume din Conches (secolul al XII-lea) era nemulţumit de faptul că Priscian nu s-a ocupat de baza cauzală a diferitelor părţi de vorbire şi a excepţiilor[17]. Unele dintre criticile aduse lui Priscian şi altor gramaticieni latini seamănă în mod semnificativ cu acuzaţiile referitoare la neglijarea acurateţii explicative a teoriei în favoarea unei acurateţi observaţionale în înregistrarea informaţiilor, pe care le aduc astăzi gramaticienii generativi predecesorilor lor pur descriptivi, în frunte cu Bloomfield şi adepţii curentelor dominante în studiul lingvistic din cel de-al doilea sfert al secolului nostru. Din secolul al XII-lea, ei au dat imboldul care a dus la gramatica speculativă şi la o teorie a limbajului, stabilită în cadrul sistemului filozofic al timpului respectiv. A crescut, de asemenea, volumul cercetării gramaticale şi cel al studiului în acest domeniu[18].

La mijlocul secolului al XII-lea, Peter Helias a scris un comentariu la Priscian, în care a căutat explicaţii filozofice pentru regulile gramaticale elaborate de acesta. Analiza studiului lui Helias, în raport cu alţi comentatori care l-au precedat, sugerează faptul că Priscian nu

Scanned with OKEN Scanner

era chiar un pionier în aplicarea logicii la problemele lingvistice, ci mai degrabă unul dintre primii gramaticieni care au adus o oarecare sistematizare în afirmaţiile precedente, destul de dezordonate[19]. Rolul filozofului în domeniul gramaticii a fost considerat, aşadar, unul foarte important. Baza teoretică a gramaticii, care se distinge de simpla ei expunere în faţa şcolarilor, era domeniul filozofului: „Nu gramaticianul, ci filozoful este cel care, analizînd cu atenţie natura specifică a lucrurilor, descoperă gramatica"; „Aşa cum este nebunul faţă de înţelept, aşa este şi gramaticianul care ignoră logica faţă de cel care o stăpîneşte"[20].

Din această atitudine a apărut, ca o consecinţă, concepţia existenţei unei gramatici universale fundamentale, care a devenit apoi obiectul căutării permanente a teoreticienilor lingvisticii. Gramaticienii de pînă atunci nu făcuseră aserţiuni universale. Nici nu era nevoie; interesul lor era limitat mai întîi la limba greacă şi apoi la limba greacă şi latină, două limbi care erau bine servite de acelaşi set de clase şi categorii. În Evul Mediu, latina a rămas singurul limbaj cărturăresc cu adevărat necesar, cu toată dezvoltarea ulterioară a cunoştinţelor de greacă şi a studiului sporadic al limbilor arabă şi ebraică. Roger Bacon, care a scris el însuşi atît o gramatică a limbii greceşti, cît şi una dintre primele gramatici speculative, şi care a insistat asupra importanţei studiului limbilor arabă şi ebraică, a fost în măsură să declare că gramatica este, în esenţa ei, aceeaşi în toate limbile, iar diferenţele superficiale dintre ele nu sînt decît variaţii accidentale[21]. Unitatea gramaticii, realizată cu diferenţe superficiale în limbi diferite, a fost comparată şi cu unitatea geometriei, care nu depinde de formele şi mărimile diferite ale oricăror figuri reale[22].

În timpul perioadei scolastice, unele subiecte lingvistice au fost discutate de autori a căror preocupare principală nu era ştiinţa lingvistică în sensul restrîns al cuvîntului. A fost clarificată o distincţie importantă în semantică, tratată ulterior sub forma unor termeni diferiţi, dar rămînînd întotdeauna esenţială, într-o formă sau alta. În secolul al XIII-lea, Petrus Hispanus, cel care mai tîrziu a devenit Papa Ioan al XXI-lea, în lucrarea *Summulae logicales,* s-a referit la diferenţa dintre *significātiō* şi *suppositiō* ca proprietăţi semantice distincte, dar înrudite, ale cuvintelor[23]. *Significātiō* poate fi tradus ca sensul unui cuvînt şi a fost definit ca fiind relaţia dintre semn sau cuvînt şi ceea se semnifică el. În virtutea acestei relaţii de sens, un semn dat se poate

Scanned with OKEN Scanner

comporta ca substitut al unui anumit lucru, al unei persoane, al unui eveniment etc. sau poate fi acceptat în locul acestuia ori al unui set de asemenea lucruri. În cazul substantivelor, aceasta este relaţia de *suppositiō*. Astfel, deoarece *homō* înseamnă „om", *homō* sau „om" îl poate reprezenta pe (*suppōnere*) Socrate, Guy Fawkes sau Boris Elţîn. *Significātiō* este anterior lui *suppositiō*, iar cînd *significātiōnē* sau sensurile mai multor cuvinte sînt alăturate în construcţii, *suppositiō* poate suferi restricţii din această cauză. Astfel, *homō albus*, om alb, poate fi acceptat doar în cazul oamenilor care sînt albi, nu şi pentru oamenii cu pielea întunecată, nici pentru alte fiinţe cu pielea albă care nu sînt oameni. Această distincţie de bază apare în mod repetat, în forme diferite şi cu interpretări diferite, în opoziţii binare cum ar fi înţeles şi referinţă, conotaţie şi denotaţie, intensiune şi extensiune.

Unii logicieni şi gramaticieni au extins distincţia, implicînd opoziţia între formă şi conţinut, între supoziţia formală şi cea materială. În supoziţia sa formală, un cuvînt reprezintă un lucru, o persoană etc. sau este acceptat în locul acestuia în ceea ce logicienii din epoca noastră numesc limbaj-obiect sau limbaj de rangul întîi. În supoziţia materială, cuvîntul se reprezintă pe sine, în metalimbaj sau într-un limbaj de rangul doi. Aceste două tipuri de supoziţii sînt exemplificate în *Petru este Papa* şi *„Petru" este un nume*.

Aceeaşi distincţie dintre formă şi conţinut apare în multe locuri în gramatica speculativă modistică. Diferenţa între *vox*, sunet, şi *dictiō*, cuvînt, analizată de Priscian şi care era de fapt prezentă deja la stoici, este exprimată de Michel de Marbais (secolul al XIII-lea) astfel: „Un cuvînt include în el sunetul său, în chip de substanţă, şi înţelesul său, în chip de formă"[24].

Lingvistica modistică medievală s-a concentrat pe gramatică. Faptul că latina era învăţată peste tot ca a doua limbă şi pronunţată cu „un accent" care depindea de prima limbă a vorbitorului şi a comunităţii respective poate explica în parte lipsa de interes faţă de detaliile fonetice. Modiştii au exclus pronunţia din domeniul lor, dar unii autori din această perioadă au menţionat totuşi unele caracteristici ale latinei medievale, semnalînd schimbările faţă de standardele gramaticienilor clasici. Se cunosc astfel un număr de tratate independente despre fonetică. Etimologia şi-a continuat în Evul Mediu evoluţia pe direcţiile deja cunoscute din Antichitate.

Scanned with OKEN Scanner

Teoria gramaticienilor speculativi implică multă terminologie tehnică nouă, iar expunerea ei în detaliu este o sarcină uriaşă. Pentru a înţelege pe deplin teoria şi cadrul conceptual ale acestor gramaticieni, trebuie citită o parte din literatura de specialitate şi cel puţin un text modistic autentic. Din fericire, există acum numeroase cărţi care îndeplinesc aceste cerinţe, precum şi ediţii moderne ale cîtorva texte. *Grammatica speculativa* a lui Thomas din Erfurt (cca 1310), un exemplu relativ recent de teorie modistică (cîndva atribuită în mod eronat lui Duns Scotus) este disponibilă în traducere engleză, alături de textul latin. Pentru informaţii suplimentare, consultaţi bibliografia de la sfîrşitul capitolului şi referinţele[25] date în note. În esenţă, gramatica lui Priscian şi Donatus a fost prezentată ca o reflecţie fidelă a structurii realităţii şi a forţelor minţii umane, de care depindea. Avînd în vedere pretenţiile lor de universalitate, este remarcabil felul în care modiştii au păstrat intacte aproape toate detaliile morfologiei latine a lui Priscian, pînă la subdiviziunile în clase de cuvinte, care se referă, evident, doar la limba latină (de exemplu, subclasificarea substantivelor proprii în *praenōmina*, prenume, *cognōmina*, nume şi *agnōmina*, titluri personale, toate fiind categorii strict limitate la onomastica latină)[26]. În tratarea timpurilor verbale nu s-a făcut nici o încercare de a depăşi, din punct de vedere descriptiv, formularea destul de nepotrivită a lui Priscian sau de a lua în considerare concepţia lui Varro sau pe cea stoică. În aceste privinţe, apare o anume naivitate în baza descriptivă (care nu a fost pusă la îndoială) a ceea ce este, de altfel, un sistem de gramatică filozofică destul de logic, bine gîndit şi coerent. Acest lucru este şi o mărturie privind locul lui Priscian în gîndirea lingvistică medievală şi influenţa sa asupra ei.

În sistemul modistic, lucrurile posedă, ca orice există, proprietăţi sau moduri de a fi (*modī essendī*). Mintea le percepe prin modurile active de înţelegere (*modī intelligendī actīvī*), cărora le corespund modurile pasive de înţelegere (*modī intelligendī passīvī*), calităţile lucrurilor aşa cum sînt ele percepute de minte. În limbaj, mintea conferă înţelesuri sunetelor vocalice (*vōcēs*), prin care ele devin cuvinte (*dictiōnēs*), şi modurilor active de semnificare (*modī significandī actīvī*), prin care ele devin părţi de vorbire (*partēs orātiōnis*) şi reprezintă calităţile lucrurilor. Aceste calităţi sînt reprezentate acum prin modurile pasive de semnificare (*modī significandī passīvī*), calităţile lucrurilor aşa cum sînt ele semnificate de cuvinte.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două *modī essendī*, care au fost găsite în toate lucrurile şi pe care se bazează întreaga noastră percepţie a lumii şi a structurii limbajului nostru, erau *modus entis*, proprietatea de permanenţă sau persistenţă în timp, prin care lucrurile pot fi recunoscute ca lucruri, şi *modus esse*, proprietatea de schimbare şi succesiune (numită şi *modus fluxūs*, *modus fierī* şi *modus mōtūs*), prin care lucrurile persistente pot fi recunoscute ca schimbări în curs de desfăşurare sau ca alte procese care implică o succesiune temporală[27].

Întregul sistem poate fi reprezentat schematic astfel:

modī essendī
modī intelligendī actīvī – modī intelligendī passīvī
modī significandī actīvī – modī significandī passīvī

Referindu-ne din nou la distincţia dintre formă şi substanţă, *modī essendī*, *modī intelligendī passīvī* şi *modī significandī passīvī* se deosebesc formal, fiind situate la niveluri diferite, dar sînt identice ca substanţă, pentru că se referă la proprietăţile lucrurilor aşa cum sînt ele, aşa cum sînt percepute de minte şi aşa cum sînt exprimate prin limbaj[28].

Modī significandī sînt termenii-cheie din acest sistem. Fiecare parte de vorbire sau clasă de cuvinte se distinge de realitatea pe care o reprezintă printr-un anume mod sau dintr-un punct de vedere deosebit, iar fiecare categorie aplicabilă oricărei clase de cuvinte este ea însăşi un mod care îşi aduce contribuţia la propria componentă semantică. Sistemul de descriere şi teoria care îl susţine pot fi ilustrate şi comparate cu sistemul lui Dionysios şi cu cel al lui Priscian, prin stabilirea definiţiilor modistice ale celor opt clase de cuvinte ale lui Priscian din limba latină, aşa cum au fost date de Thomas din Erfurt:

nōmen: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul unei fiinţe sau al unui lucru care are caracteristici distincte (aceasta este considerată o definiţie echivalentă cu cea a lui Priscian, care implică substanţa şi calitatea). Modul unei fiinţe este modul stabilităţii şi al permanenţei[29];

verbum: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul procesului temporal şi care este separată de substanţă (cu care este în raport de predicaţie)[30];

participium: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul procesului temporal şi care nu este separată de substanţă (cu care este în raport de predicaţie)[31];

Scanned with OKEN Scanner

prōnōmen: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul unei fiinţe fără caracteristici distincte. Modul existenţei fără caracteristici distincte decurge din proprietatea sau modul de a fi al substanţei primare (pp. 63 şi 91, *supra*)[32].

Despre restul părţilor de vorbire, cele nedeclinabile, s-a considerat că au mai puţine *modī significandī* în structura lor şi pot fi deduse din mai puţine proprietăţi ale lucrurilor. Un modist timpuriu, Michel de Marbais, le-a comparat, neinspirat, cu termenii sincategorematici din logică[33].

adverbium: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul de combinare cu o altă parte de vorbire care, la rîndul ei, îşi exprimă sensul prin modul procesului temporal[34], calificînd mai detaliat acest mod, fără alt raport sintactic[35];

coniunctio: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul de a face legătura între alţi doi termeni[36];

praepositiō: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul de construcţie sintactică împreună cu un cuvînt declinat, care îl leagă de o acţiune şi îl raportează la ea[37];

interiectiō: parte de vorbire care îşi exprimă sensul prin modul de calificare a unui verb sau a unui participiu, indicînd un sentiment sau o emoţie[38].

Asocierea specifică a interjecţiilor cu verbele şi cu participiile pare să rezulte din includerea lor timpurie în clasa adverbelor, făcută de gramaticienii greci. Alţi modişti, ca, de exemplu, Siger de Courtrai (Sigerus de Cortraco) nu au limitat-o în acest mod, apropiindu-se mai mult de definiţia lui Priscian (pp. 91-92, *supra*) şi de utilizarea specifică limbii latine[39].

Este evident faptul că aspectele formale ale definiţiilor de pînă atunci au fost înlocuite de atribuirea unor categorii semantice specifice, unele dintre ele fiind comune mai multor clase de cuvinte, dar fiecare clasă este definită de un mod specific de exprimare a sensului, care o distinge de toate celelalte. Clasele de cuvinte declinabile (flexionare) sînt definite prin analogie cu categoriile din filozofia scolastică, bazate în esenţă pe categoriile existenţei formulate de Aristotel. Însă, atunci cînd au aplicat această terminologie la clasele de cuvinte nedeclinabile, modiştii au considerat *modus significandī* aproape echivalent cu funcţia sintactică.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă sensurile claselor pot fi atribuite mai uşor (chiar dacă de multe ori în mod aproximativ) substantivelor şi verbelor, este mult mai dificil să faci asta în cazul claselor de cuvinte care se găsesc de obicei în poziţii subordonate în cadrul complexelor sintactice (cum este situaţia cuvintelor neflexionare din latină), în afară de cazul în care sensul cuvîntului este mult lărgit, pentru a include relaţii sintactice formale, aşa cum o fac în mod explicit firthienii şi cum o făceau, implicit, modiştii[40].

Interpretarea scolastică a doctrinei lui Aristotel este evidentă în toată gramatica modistică. Descrierea gramaticală a limbii latine, făcută de Priscian, a fost uşor de adaptat la ea, întrucît influenţa lui Aristotel se simţea foarte puternic în sursa ei de inspiraţie – sistemul elaborat în *Téchnē*. Categoriile definitorii erau numite *modī significandī essentiālēs*, iar *accidentia* ale lui Priscian au devenit *modī significandī accidentālēs*, incluzînd categoriile cazului şi timpului.

Deşi teoria modistică se concentrase la început pe ceea ce putem numi morfosemantica gramaticii latine a lui Priscian, adică atribuirea unei categorii de sens distincte şi bine definite fiecărei diferenţe formale pe care o prezintă clasele de cuvinte, sintaxa este domeniul în care gramaticienii speculativi au adus cele mai însemnate înnoiri şi au făcut cele mai mari progrese. Unele dintre conceptele fundamentale ale teoriei sintactice de mai tîrziu pot fi atribuite acestei perioade a ştiinţei lingvistice. Un autor din secolul al XIII-lea a criticat interesul exagerat acordat pînă atunci morfologiei, declarînd că gramatica se ocupă mai ales de sintaxă, şi se poate spune că în gramaticile speculative medievale a apărut pentru prima dată în Europa, de la stoici încoace (ale căror studii despre sintaxă pot fi reconstituite doar parţial), o teorie bine definită a structurii propoziţiei. Este de remarcat, de asemenea, faptul că în lingvistica din Occident au fost identificate pentru prima dată componente specific sintactice ale propoziţiei, cum ar fi *suppositum* şi *appositum*, la un alt nivel decît formele cazuale morfologice, prin care gramaticienii clasici au analizat sintaxa[41]. Într-adevăr, nu numai teoreticienii modişti, ci şi autorii ulteriori ai manualelor medievale şi ai gramaticilor şcolare, aşa cum a fost cazul lucrării *Doctrinale* a lui Alexander de Villedieu, atunci cînd s-au ocupat de sintaxa formelor cazului nominal, au folosit termeni şi concepte care le depăşeau pe cele folosite de Donatus şi Priscian, în special cel de determinare sau regenţă (*regimen*). Concepţia despre sintaxă a lui Thomas din Erfurt poate fi rezumată ca exemplu de teorie modistică[42].

Scanned with OKEN Scanner

O propoziţie corectă (*sermō congruus et perfectus*) se bazează pe patru principii, comparabile cu cele patru cauze aristotelice:

principiul material: cuvintele ca membri ai claselor gramaticale (*constructibilia*);

principiul formal: unirea lor în diferite construcţii;

principiul eficient: relaţiile gramaticale dintre părţile de vorbire, exprimate în forme flexionare (*modī significandī*), care sînt cerute de construcţie şi impuse de mintea vorbitorului;

principiul final: exprimarea unui gînd complet[43].

Corectitudinea implica satisfacerea a trei condiţii: clasele de cuvinte să fie de aşa natură încît să alcătuiască o construcţie sintactică (de exemplu, substantiv şi verb), cuvintele să aibă categorii flexionare potrivite (*modī significandī accidentālēs*) şi cuvintele, ca unităţi lexicale individuale, să fie colocaţionale (în sens firthian). Asocierea *cappa nigra*, „căciulă neagră", este adecvată (*propria*) din punct de vedere colocaţional, dar asocierea **cappa categorica*, „căciulă categorică", deşi congruentă gramatical (*congrua*), este inadecvată (*impropria*), din moment ce implică o colocaţie inacceptabilă. În secolul dinainte şi cu şapte secole înainte ca pseudo-propoziţii cum ar fi *„sinceritatea îl admiră pe Ioan" să fi devenit celebre, un gramatician a atras atenţia asupra imposibilităţii de a accepta propoziţia **lapis amat filium*, *„piatra îl iubeşte pe băiat", în ciuda corectitudinii ei formale[44]. Cu cîteva secole înainte de acest moment, lingviştii indieni au formulat în mod independent aceeaşi distincţie (p. 214, *infra*).

Construcţia substantiv-verb (*compositiō*) era considerată fundamentală, ca în descrierile sintactice anterioare, iar termenii *suppositum* şi *appositum* (subiect şi predicat) erau folosiţi pentru a exprima funcţiile sintactice ale celor două părţi ale propoziţiei simple. *Modī significandī essentiālēs* ale substantivului şi ale verbului (*modus entis* şi, respectiv, *modus esse*) sînt implicaţi în relaţiile subiect – predicat. Termenii *suppositum* şi *appositum* au fost, desigur, corelaţi cu *subiectum* şi *praedicātum* din logică, dar a fost păstrată, în mod corect, distincţia dintre ei.

Alte construcţii au fost corelate fie cu *suppositum*, *fie* cu *appositum*, iar *Sōcratēs albus currit bene*, „Socrate alb aleargă bine", conţine o structură de bază formată din *suppositum* (*Sōcratēs*) şi *appositum* (*currit*), cu cîte un element subordonat, legat în mod direct de fiecare

element principal şi în mod indirect de restul propoziţiei. Folosirea specifică a lui *suppositum* şi *appositum* ca termeni sintactici, desemnînd substantive şi pronume ca subiecte, precum şi verbe ca predicate de propoziţii declarative (indicative), pare să se fi dezvoltat în secolul al XII-lea, în scrierile lui Petrus Helias. Pînă atunci, *suppositum* fusese folosit mai mult cu sensul general de *suppositiō*, care apare la Petrus Hispanus, însemnînd ceea ce reprezintă sau la ce se referă un substantiv. O utilizare similară, dar ne-tehnică şi ne-teoretică, se găseşte în lucrarea *Institutiones* a lui Priscian[45].

Concepţia gramaticală anterioară făcea distincţia între construcţiile subiect-predicat şi construcţiile predicat-complement, dar termenii *suppositum* şi *appositum* (sau orice alţi termeni strict sintactici) nu erau folosiţi pentru a desemna aceste componente abstracte ale structurii propoziţiei. Modiştii au mers mai departe, analizînd relaţiile sintactice din punctul de vedere al dependenţei şi realizării (satisfacerii) unei dependenţe: „O parte a unei construcţii se raportează la alta fie prin dependenţă faţă de ea, fie prin satisfacerea dependenţei acesteia"[46]. Cu diferite subdiviziuni, relaţia dintre dependent şi elementul de care depinde a fost folosită pentru a caracteriza construcţii cum ar fi cele care urmează:

Determinat	Determinant	
verb (*appositum*)	substantiv în cazul nominativ (*suppositum*)	*Sōcratēs currit*
verb	substantiv în caz oblic (complement)	*legit librum*
adjectiv (*nōmen adiectīvum*)	substantiv	*Sōcratēs albus*
adverb	verb	*currit bene*
substantiv	substantiv în cazul genitiv	*filius Sōcratis*[47]

Se observă că acest raport nu coincide nici cu raportul de subordonare faţă de determinant din sintaxa modernă (în special în ultimul exemplu), nici cu oricare alt raport sintactic simplu. El este important mai ales pentru recunoaşterea raporturilor sintactice în cadrul structurilor propoziţiilor, dincolo de legăturile de suprafaţă exprimate prin acordul flexionar.

Raportul de regenţă (recţiune) între un cuvînt şi altul a fost identificat încă din timpul lui Petrus Helias[48], care a folosit *regere*,

Scanned with OKEN Scanner

a guverna, pentru a desemna atît raportul prepoziţiilor cu substantivele în cazuri oblice, cît şi tipurile de raporturi gramaticale exemplificate mai sus, în care erau implicate forme cazuale. Se spune că el este cel care a definit această relaţie astfel: „care face ca un cuvînt să fie pus în cazul anume în care apare"[49]. Thomas din Erfurt nu a folosit ca termeni tehnici *regere* sau alte cuvinte asociate morfologic, dar, în sensul în care este folosit astăzi „guvernare", mai ales în descrierea unor limbi ca latina, el a folosit – referitor la raportul prepoziţiilor cu anumite forme ale cazurilor oblice – verbul *dēservīre*, „a fi supus", un exemplu interesant de metafore create din două cuvinte cu înţeles literal opus care au exact acelaşi sens tehnic[50]. *Regere* şi *regimen* au fost folosite atît de unii modişti, cît şi de Alexander de Villedieu.

Dependenţa şi realizarea ei sînt folosite şi pentru a deosebi propoziţiile şi construcţiile subordonate de construcţiile independente sau principale. *Sī Sōcratēs currit*, „dacă Socrate aleargă", este dependentă, pentru că cititorul sau ascultătorul se aşteaptă la mai multe informaţii înainte de a accepta fraza ca fiind deplină sau dependenţa realizată[51].

Tranzitivul şi intranzitivul, în calitatea lor de categorii ale construcţiilor sintactice, apar ca atare pentru prima dată în sintaxa modistică. Termenii nu erau folosiţi cu acelaşi sens pe care li-l dădea Priscian în legătură cu verbele (conform terminologiei lui Apollonius, pp. 62-65, *supra*), sens în care sînt folosiţi azi, dar se poate face o legătură generală între ei. Modiştii aplicau termenii *constructiō intransītiva* şi *constructiō transitīva* la anumite raporturi sintactice dintre componentele propoziţiei sau dintre elemente ale structurii propoziţiei, care implicau mai multe clase de cuvinte. Într-o propoziţie substantiv – verb – substantiv, cum ar fi *Sōcratēs legit librum*, „Socrate citeşte o carte", legătura dintre primul substantiv (*suppositum*) şi verb (*appositum*) este o *constructiō intransitīva*, aşa cum este relaţia dintre substantiv şi verb în propoziţii ca *Sōcratēs currit*, „Socrate aleargă". Relaţia dintre *legit* şi *librum* este o *constructiō transitīva* în care verbul *legit*, „citeşte", acţionează ca pivot al întregii structuri, în raport de dependenţă cu fiecare substantiv (p. 120, *supra*). Aceeaşi distincţie este făcută între un adjectiv şi un substantiv acordate în gen, număr, caz (*Sōcratēs albus*, „Socrate alb"), o *constructiō intransitīva*, un substantiv (incluzînd adjectivul) şi un caz oblic, *filius Sōcratis*, „fiu al lui Socrate", *similis Sōcrati*, „ca Socrate", care sînt *constructiōnēs transitīvae*. Esenţa deosebirii constă în faptul că aceste construcţii

Scanned with OKEN Scanner

intranzitive au nevoie doar de un termen din categoria persoană sau lucru, în timp ce construcţiile tranzitive implică neapărat doi termeni (adică substantive sau pronume non-coreferenţiale)[52]. Merită să remarcăm faptul că gramaticienii medievali de mai tîrziu au folosit în mod explicit ordinea cuvintelor pentru a identifica elementele propoziţiei şi că ordinea cuvintelor presupusă drept normală era cea comună limbilor romanice de astăzi, substantiv – verb – substantiv sau subiect – verb – complement, nu ordinea substantiv – substantiv – verb (subiect – complement –verb), caracteristică latinei literare clasice[53]. În epoca medievală, latina de tipul exemplificat în textele scolastice era un mod viu de comunicare, chiar dacă era învăţată pretutindeni ca a doua limbă.

Modiştii au urmat modelul de descriere morfologică al lui Priscian, dar, în relaţia dintre categoriile morfologice (*modī significandī*, după terminologia lor) şi sintaxa construcţiei unei fraze, au făcut o distincţie importantă între categoriile (modurile) unui cuvînt care erau direct implicate în categoriile altor cuvinte şi cele care nu erau. Acestea erau denumite *modī respectīvī*, moduri implicate în raporturile sintactice, şi *modī absolūtī*, moduri mai puţin implicate[54]. Unii autori au definit apoi *modī respectīvī* ca *principia constructiōnis* (bazele structurii propoziţiei). Astfel, modurile esenţiale ale substantivului şi ale verbului, *modus entis* şi *modus esse* (p. 116, *supra*), fac posibilă legătura lor în propoziţie ca *suppositum* şi *appositum* şi, deci, sînt amîndouă *modī respectīvī*. În aceeaşi linie de gîndire, printre modurile accidentale (*accidentia* la Priscian), cazul, genul şi modul sînt categorii sintactice relevante (*modī respectīvī*), în vreme ce forma categoriilor (*figūra*, *schêma* din *Téchnē*), simplă sau compusă (de exemplu, *dīves*, „bogat", *praedīves*, „foarte bogat"), şi tipul lor (*species*, *eīdos* în *Téchnē*) primar sau derivat (de exemplu, *calleō*, „sînt fierbinte", *callescō*, „m-am înfierbîntat"), nu sînt categorii sintactice relevante, ci *modī absolūtī*.

Modiştii se deosebesc în privinţa detaliilor privind împărţirea categoriilor (modurilor) particulare în aceste două clase, dar, în mare, se făcea o distincţie pe liniile sintactice între ceea ce a fost numit în gramatica formală ulterioară formaţiuni flexionare şi formaţiuni derivate. Distincţia modistică are o anumită legătură şi cu distincţia făcută de Varro între *dēclīnātiō nātūrālis* şi *dēclīnātiō voluntāria* (p. 83, *supra*), deşi nu există nici o mărturie a folosirii operei acestuia de către modişti. Varro s-a ocupat de regularitatea şi neregularitatea morfologică, în timp ce modiştii s-au ocupat de funcţia sintactică. Corespondenţa

Scanned with OKEN Scanner

parţială dintre *dēclīnātiō voluntāria* a lui Varro şi *modī absolutī*, ca şi cea dintre *dēclīnātiō nātūrālis* şi *modī respectīvī*, provine din faptul că în latină (ca în multe alte limbi) formaţiunile flexionare tind să fie mult mai regulate şi sistematice decît formaţiunile derivate.

Sistemul sintactic elaborat de modişti le-a permis să ajungă la o imagine mai clară a funcţiei esenţiale a anumitor clase de cuvinte şi, ca urmare, să dea definiţii mai bune. Distincţia dintre substantiv şi adjectiv a căpătat o mai mare importanţă. În Antichitate, adjectivele fuseseră atribuite unei varietăţi de subclase ale clasei *ōnoma/nōmen* (pp. 58 şi 90, *supra*). Petrus Helias menţiona o separare primară a lui *nōmen* în *nōmen substantīvum* şi *nōmen adiectīvum*, iar Thomas din Erfurt, în descrierea clasei *nōmen*, a deosebit *nōmen substantīvum* de *nōmen adiectīvum* prin *modī essentiālēs* caracterizate de independenţă sintactică (*per sē stantis*) şi de construirea lor cu un substantiv (*adiacentis*)[55].

Verbul şi participiul au acelaşi *modus esse*, categoria de proces desfăşurat în timp, dar verbul se distinge din punct de vedere gramatical de substantiv, iar în propoziţia minimală substantiv – verb sau *suppositum* – *appositum* el este unul dintre cei doi termeni polari. Participiul, deşi se aseamănă mult din punct de vedere sintactic şi semantic cu verbul (inclusiv referinţele temporale şi construcţiile cu forme ale cazurilor oblice) poate să acţioneze ca element nominal în structura propoziţiei, cu sau fără alte cuvinte ataşate de el. Distincţia a fost marcată prin referirea la verb ca element separat de substanţa denotată de substantiv (*significans per modum esse distantis ā substantiā*), şi la participiu ca nefiind separat de această substanţă (*significans per modum esse indistantis ā substantiā*)[56]. Astfel, propoziţiile complexe pot fi construite prin subordonare sau încastrare participială, ca parte a unei teorii a extensiei sau a recursiunii sintactice pe care trebuie să o conţină orice teorie a sintaxei: pornind de la *Sōcratēs videt puerum*, „Socrate îl vede pe copil", şi *puer legit*, „copilul citeşte", se poate ajunge la propoziţii mai complexe: *Sōcratēs videt puerum legentem*, „Socrate îl vede pe copil citind". În *puer legit*, verbul *legit*, cu propriul său *modus esse* (*distantis*), este, prin crearea acestei propoziţii, adus la unirea (*compositiō*) cu substantivul care are propriul său *modus entis*. În fraza participială a propoziţiei complexe, această unire a fost deja făcută (*indistantis*) înainte de încastrarea ulterioară în verbul *videt*.

Scanned with OKEN Scanner

În mod asemănător, definiţiile nesatisfăcătoare date prepoziţiei de gramaticienii antici au fost înlocuite de afirmarea concisă a funcţiei ei (în latină), legată sintactic de un cuvînt flexionat şi făcînd legătura cu un verb sau un participiu (*ad actum redūcens*). Thomas din Erfurt a respins categoric identificarea morfemelor legate de anumite cuvinte cu prepoziţiile, adică în aceeaşi categorie cu prepoziţiile libere, o confuzie care făcuse ca teoria lui Priscian să fie imprecisă[57].

Sistemul de raporturi şi categorii subliniat mai sus este complet deosebit de sistemul folosit astăzi în gramatica latină tradiţională sau în teoriile curente ale gramaticii formale. Dar el arată o îmbunătăţire remarcabilă a viziunii sintactice şi un progres al terminologiei şi teoriei, în care lingviştii de azi au găsit numeroase elemente valoroase şi revelatorii pentru analiza formală a limbilor clasice şi a altor limbi. Într-adevăr, se poate afirma că modiştii au ajuns la o teorie coerentă şi limpede a structurii propoziţiei şi a analizei sintactice, teorie care s-a ocupat de niveluri structurale mai profunde decît cele implicate direct în categoriile morfologice ale cuvintelor flexionare din gramatica latină a lui Priscian.

Autorii gramaticilor speculative nu au avut nevoie să se ocupe direct de subiectul care a fost în centrul atenţiei filozofilor medievali. Acesta era aşa-numita „problemă a elementelor universale". Deşi nu era chiar o problemă lingvistică, fiind inclusă doar în cea mai liberală interpretare a domeniului şi scopului lingvisticii, ea era centrată pe un aspect al relaţiei dintre folosirea limbajului pentru a descrie lumea înconjurătoare şi natura însăşi a lumii. Problema se referă în primul rînd la statutul semantic al termenilor sau cuvintelor care se folosesc pentru a alcătui propoziţii generale – pe scurt, la felul cuvintelor care pot fi predicate de sine stătătoare sau membri care apar în dreapta în propoziţiile subiect – predicat din logica aristotelică, de exemplu: „Socrate e un om" şi „omul este raţional" ş.a.m.d. Reprezintă oare aceşti termeni nişte universalii reale, care există prin ele însele, deosebite şi independente de lucrurile sau persoanele specifice cu care sînt în relaţie de predicaţie? Sau există ele ca proprietate sau caracter comun în elementele specifice? Sau, pînă la urmă, să nu fie ele decît termeni generali sau universali folosiţi de vorbitorii unei limbi, neavînd nici un statut în afara limbajului şi a vorbitorului? Aceste întrebări, care apar în teoria „ideilor" sau a formelor ideale a lui Platon, au fost aduse în

Scanned with OKEN Scanner

prim plan la începutul perioadei medievale de către Boethius, în comentariile sale asupra scrierilor neo-platonicului Porphyrios, iar diferitele prelucrări şi modificări ale celor trei puncte de vedere fundamentale asupra problemei au fost subiect de dezbateri continue pe tot parcursul Evului Mediu (dezbaterile sînt încă deschise şi probabil că vor rămîne aşa, dar nu mai deţin aceeaşi poziţie centrală în cercetările şi disputele filozofice). Punctul de vedere nominalist, conform căruia universaliile nu sînt altceva decît cuvinte sau nume fără o existenţă reală în afara limbajului, a fost făcut celebru de unul dintre reprezentanţii lui, William din Ockham sau William Occam (în prima jumătate a secolului al XIV-lea), căruia i-a fost atribuită formularea *entia nōn sunt multiplicanda praeter neccessitātem*, „entităţile nu trebuie să fie înmulţite mai mult decît este necesar". De fapt, el nu a folosit exact cuvintele respective, dar a exprimat, într-adevăr, acest precept.

Totuşi, teoria limbajului pe care au elaborat-o modiştii, bazată pe termenii *modī essendī*, *intelligendī* şi *significandī*, se sprijină pe un „realism moderat", de fapt pe o concepţie aristotelică interpretată de Toma d'Aquino şi pe unul dintre principiile filozofiei tomiste. În această teorie, cel puţin în ceea ce priveşte cunoaşterea umană, elementele universale sînt extrase din elementele specifice şi mintea le consideră diferite de acestea[58]. În termeni modistici, mintea extrage *modī essendī* din lucruri, le consideră *modī intelligendī*, iar limbajul permite comunicarea acestor abstracţiuni prin *modī significandī*.

S-a presupus că acest proces se desfăşoară la toţi oamenii în mod identic şi că, în ciuda diferenţelor superficiale, toate limbajele au acelaşi mod de comunicare sau, aşa cum au formulat-o modiştii, *modī essendī*, ca şi pasivele *modī intelligendī* şi *significandī*, sînt toate egale din punct de vedere material. Astfel, problema centrală actuală a teoriei lingvistice, natura gramaticii universale şi cea a elementelor lingvistice universale în general, poate fi privită ca o moştenire de la gramaticienii scolastici medievali (pp. 113-114, *supra*).

Cel puţin la nivel superficial, acest tip de concepţie nu a putut să se menţină mai tîrziu, cînd acumularea experienţei şi lărgirea intereselor lingvistice au arătat cît de diferite sînt limbile în privinţa construcţiei lor gramaticale şi a categoriilor semantice asociate cu principalele lor caracteristici formale. O opinie aproape diametral opusă a fost exprimată în acest secol prin aşa-numita „ipoteză Whorf", de la numele celui

Scanned with OKEN Scanner

mai important susţinător al ei. Însă esenţa acestei teorii poate fi văzută în gîndirea lui Herder şi a lui Humboldt, în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, şi la Sapir, profesorul lui Whorf, în secolul XX (pp. 281-282, *infra*)[59]. Conform acestei ipoteze, popoarele ale căror limbă şi cultură sînt foarte deosebite de ale altor popoare trebuie să fie lăsate să trăiască în lumi parţial diferite sau în lumi concepute şi structurate diferit de lumea „europeană obişnuită, standard", cea a moştenirii europene clasice, iar diferenţele sînt legate, în anumite privinţe, de structura gramaticală şi semantică a limbilor lor.

Folosind terminologia modistică, universaliştii pun accentul pe unicitatea esenţială a *modī intelligendī* (întărită în Evul Mediu de credinţa într-o facultate a raţiunii implantată de Dumnezeu în minţile oamenilor), din care derivă *modī significandī* din structura gramaticală. Adversarii lor pornesc de la grupurile foarte diferite de *modī significandī* care apar în diverse limbi, cel puţin la o analiză de „suprafaţă" a formelor şi construcţiilor lor gramaticale, şi susţin că gîndirea şi înţelegerea umană depind în primul rînd de folosirea limbii materne, astfel încît *modī intelligendī* derivă din *modī significandī,* iar *modī essendī* ale „lumii reale", în măsura în care pot fi percepute de oameni, depind de *modī intelligendī*. Se poate adopta o poziţie între aceste două extreme, prin afirmaţia că *modī intelligendī* diferă, probabil, de la o comunitate lingvistică la alta, iar circulaţia nu se face doar într-un singur sens: *modī intelligendī* dau naştere la *modī significandī*, dar sînt influenţate, la rîndul lor, în decursul anilor, de *modī significandī* şi de formele concrete prin care se exprimă acestea. Discuţia privind elementele lingvistice universale şi gramatica universală continuă, din puncte de vedere şi de pe poziţii teoretice diferite, din Evul Mediu şi pînă azi. Subiectul va fi menţionat în capitolele ulterioare şi la el se referă o mare parte din cercetările şi lucrările publicate în zilele noastre.

Opera gramaticienilor speculativi merită să fie studiată atît pentru a vedea felul în care gîndirea lingvistică s-a dezvoltat din contextul intelectual al epocii, cît şi pentru a evalua importanţa acestor studii pentru problemele curente din teoria şi analiza limbajului. În afară de contribuţia la teoria şi terminologia descrierii sintactice, menţionată mai sus, modiştii au studiat cele mai importante subiecte referitoare la încercarea noastră de a înţelege limbajul şi locul lui în viaţa şi societatea umană. Mai mult, ei reprezintă în mod corect realizările medievale.

Scanned with OKEN Scanner

mai important susţinător al ei. Însă esenţa acestei teorii poate fi văzută în gîndirea lui Herder şi a lui Humboldt, în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, şi la Sapir, profesorul lui Whorf, în secolul XX (pp. 281-282, *infra*)[59]. Conform acestei ipoteze, popoarele ale căror limbă şi cultură sînt foarte deosebite de ale altor popoare trebuie să fie lăsate să trăiască în lumi parţial diferite sau în lumi concepute şi structurate diferit de lumea „europeană obişnuită, standard", cea a moştenirii europene clasice, iar diferenţele sînt legate, în anumite privinţe, de structura gramaticală şi semantică a limbilor lor.

Folosind terminologia modistică, universaliştii pun accentul pe unicitatea esenţială a *modī intelligendī* (întărită în Evul Mediu de credinţa într-o facultate a raţiunii implantată de Dumnezeu în minţile oamenilor), din care derivă *modī significandī* din structura gramaticală. Adversarii lor pornesc de la grupurile foarte diferite de *modī significandī* care apar în diverse limbi, cel puţin la o analiză de „suprafaţă" a formelor şi construcţiilor lor gramaticale, şi susţin că gîndirea şi înţelegerea umană depind în primul rînd de folosirea limbii materne, astfel încît *modī intelligendī* derivă din *modī significandī,* iar *modī essendī* ale „lumii reale", în măsura în care pot fi percepute de oameni, depind de *modī intelligendī.* Se poate adopta o poziţie între aceste două extreme, prin afirmaţia că *modī intelligendī* diferă, probabil, de la o comunitate lingvistică la alta, iar circulaţia nu se face doar într-un singur sens: *modī intelligendī* dau naştere la *modī significandī*, dar sînt influenţate, la rîndul lor, în decursul anilor, de *modī significandī* şi de formele concrete prin care se exprimă acestea. Discuţia privind elementele lingvistice universale şi gramatica universală continuă, din puncte de vedere şi de pe poziţii teoretice diferite, din Evul Mediu şi pînă azi. Subiectul va fi menţionat în capitolele ulterioare şi la el se referă o mare parte din cercetările şi lucrările publicate în zilele noastre.

Opera gramaticienilor speculativi merită să fie studiată atît pentru a vedea felul în care gîndirea lingvistică s-a dezvoltat din contextul intelectual al epocii, cît şi pentru a evalua importanţa acestor studii pentru problemele curente din teoria şi analiza limbajului. În afară de contribuţia la teoria şi terminologia descrierii sintactice, menţionată mai sus, modiştii au studiat cele mai importante subiecte referitoare la încercarea noastră de a înţelege limbajul şi locul lui în viaţa şi societatea umană. Mai mult, ei reprezintă în mod corect realizările medievale.

Scanned with OKEN Scanner

Ei au scris în latină şi au dat exemple din această limbă, care era limba internaţională a culturii europene din Evul Mediu, dar au încercat să dea o validitate universală regulilor gramaticii latine. Cărturarii medievali au căutat să afle un sistem de cunoaştere în care toate ramurile şi toate disciplinele să accepte aceleaşi principii filozofice şi religioase şi, după confuzia din Evul Mediu timpuriu, s-au străduit să pună toate ştiinţele pe baze solide şi reale.

Cerinţa ca descrierea gramaticală să fie integrată în teoria filozofică a adus o mare schimbare în atitudinea oamenilor faţă de studiile lingvistice. Filozofia, în sensul ei cel mai larg, a fost leagănul lingvisticii şi al primelor speculaţii asupra limbajului în Grecia Antică, dar, începînd cu apariţia şcolii din Alexandria, reprezentată de *Téchnē*, al cărei punct de vedere a rămas dominant la Apollonius şi la succesorii lui greci şi latini, scopul declarat şi contextul studiilor lingvistice a fost studierea literaturii clasice, precum şi a limbii şi stilului poeţilor şi scriitorilor celebri. El reprezentase o tradiţie acceptată şi continuă într-o aşa măsură încît, după afirmarea categorică a obiectivelor şi a scopurilor lingvisticii de la începutul lui *Téchnē* (p. 54, *supra*), autorii ulteriori fie au repetat-o în mod sumar, limitîndu-se la formulări scurte cum ar fi „cunoaşterea vorbirii corecte şi a scrierii corecte" (*scientia rectē loquendī rectē scrībendī*), fie au simţit, ca Priscian, că nu este nevoie de nici o declaraţie sau definiţie pentru a-şi prezenta subiectul[60]. Dar schimbarea de perspectivă de la sfîrşitul Evului Mediu impunea o recunoaştere fermă a definiţiilor modificate ale ştiinţei lingvistice. Siger de Courtrai scria: „Gramatica este ştiinţa limbii, iar domeniul ei de studiu este propoziţia cu modificările ei, scopul fiind exprimarea conceptelor minţii în propoziţii bine formate"[61].

Contemporanii lui erau conştienţi de această schimbare în definirea şi conceperea subiectului. Înainte, gramatica fusese direcţionată înspre *auctōrēs*, autorii literaturii clasice; acum se ocupa exclusiv de locul ei printre *artēs*, cele şapte arte liberale (p. 104, *supra*), în care literatura păgînă nu-şi avea locul, cu excepţia cazului în care, asemeni scrierilor filozofice ale lui Aristotel, fusese încorporată oficial în doctrina acceptată. Latina gramaticienilor speculativi era, după standardele clasice, stîngace şi lipsită de eleganţă. Formele folosite erau adesea inacceptabile, în comparaţie cu operele autorilor latini clasici, iar teoria filozofică invocată pentru a justifica teoria gramaticii modistice a fost considerată

Scanned with OKEN Scanner

de criticii de mai tîrziu ca fiind în cel mai bun caz plină de divagaţii, iar în cel mai rău caz plină de chichiţe şi obscurantistă. În termeni moderni, modiştii erau orientaţi către teorie, iar adepţii literaturii clasice şi ai gramaticii lui Priscian erau orientaţi către fapte, faptele fiind textele literare şi utilizarea limbii în conformitate cu modelul clasic. Diferenţa dintre cele două atitudini este ilustrată de alegerea exemplelor: lingviştii din Antichitate şi gramaticienii latini tîrzii au folosit citate din textele clasice, Priscian şi-a ales foarte liber citatele, în schimb modiştii şi-au compus exemplele aproape ca nişte formule, fără să ţină cont de pronunţia curentă sau de credibilitatea situaţiilor. Preocupaţi doar de exemplificarea unei structuri specifice, ei au creat adesea propoziţii care nu ar fi putut să apară în vreun alt context (este tipic exemplul citat mai sus, *Sōcratēs albus currit bene*, „Socrate alb aleargă bine").

Acest tip de opoziţie între *artēs* şi *auctōrēs* nu era nou în Europa creştină. Ceva asemănător a putut fi văzut atunci cînd Sfîntul Ieronim şi alţii căutau cu înverşunare răspunsul la întrebarea dacă e un păcat să-l prefere pe Cicero Sfintei Scripturi. Dar apariţia abordării modistice a gramaticii a accentuat opoziţia şi a adus-o în contact direct cu studiile lingvistice. Găsim acest subiect într-o bine cunoscută alegorie, *Bătălia celor şapte arte*, în care *auctōrēs*, autorii clasici începînd cu Homer, sînt strînşi laolaltă la Orléans, cetatea studiilor şi literaturii clasice, şi pleacă să lupte cu filozofii şi cu încarnările celor şapte arte, care se aflau la Paris, unul dintre centrele principale de studiul logicii şi al gramaticii speculative[62]. Este o ironie faptul că Priscian, a cărui metodă se apropie mult de modelele aristotelice şi a cărui gramatică latină a constituit baza teoriei gramaticale medievale, este pus aici, ca reprezentant al *auctōrēs* din Orléans, să-l înfrunte în lupta alegorică pe Aristotel, care fusese considerat răspunzător pentru presupusul fundament logic al regulilor şi conceptelor gramaticale şi, ca sursă de inspiraţie a filozofiei scolastice, devenise conducătorul grupului de *artēs*.

În alegorie *artēs* cîştigă, dar la sfîrşitul poveştii se prezice că, după o vreme, adevărata gramatică a textelor clasice va fi din nou triumfătoare. Într-adevăr, acest lucru s-a întîmplat, dar ca parte a multiplei şi profundei evoluţii în gîndire, caracteristică laturii intelectuale şi culturale a Renaşterii, perioadă care a însemnat în acelaşi timp reînsufleţirea deplină a studiilor clasice şi naşterea lumii moderne.

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie suplimentară

H. ARENS, *Sprachwissenschaft : der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, pp. 35-61.

G. L. BURSILL-HALL, *Speculative grammars of the Middle Ages*, Haga, 1971.

G. L. BURSILL-HALL *et al.* (ed.), *De ortu grammaticae : studies in medieval grammar and linguistic theory in memory of Jan Pinborg*, Amsterdam, 1990.

M. A. COVINGTON, *Syntactic theory in the high Middle Ages*, Cambridge, 1984.

M. GRABMANN, *Mittelalterliches Geistesleben*, vol. I, München, 1926, cap. 4.

E. HAUGEN (ed.), *First grammatical treatise*, Londra, 1972.

R. HUNT, „Studies on Priscian in the eleventh and twelfth centuries", în *Mediaeval and renaissance studies*, nr. 1 (1941-1943), pp. 194-231 şi nr. 2 (1950), pp. 1-56 (retipărit în HUNT, *The history of grammar in the Middle Ages*, 1980 (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science*, seria a III-a, vol. 5)).

J. KOCH (ed.), *Artes liberales*, Leiden şi Köln, 1959.

E. F. K. KOERNER *et al.* (ed.), „Studies in medieval linguistic thought", în *Historiographia linguistica*, 7.1-2 (1980).

V. A. LAW, *The insular Latin grammarians*, Woodbridge, 1982.

V. A. LAW, *Grammar and grammarians in the Early Middle Ages*, Londra, 1997.

G. LEPSCHY (ed.), *History of linguistic thought in the early Middle Ages*, Amsterdam, 1993 (de asemenea în *Historiographia linguistica*, 20.1 (1993)).

G. LEPSCHY, *History of linguistics*, vol. al II-lea, pp. 134-315.

L. J. PAETOW, *The battle of the seven arts*, Berkeley, 1914 (*Memoirs of the University of California*, 4.1).

J. PINBORG, *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*, Copenhaga, 1967.

J. PINBORG, *Logik und Semantik im Mittelalter*, Stuttgart, 1972.

H. ROOS, „Die modi significandi des Martinus de Dacia", în *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters*, 37.2 (1952).

I. ROSIER, *La grammaire spéculative des Modistes*, Lille, 1983.

J. E. SANDYS, *History of classical scholarship* (ediţia a treia), Cambridge, 1921, vol. I.

T. A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 179-230.

Scanned with OKEN Scanner

SIGERUS DE CORTRACO, *Summa modorum significandi*, Sophismata (ed. J. PINBORG), 1977 (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science*, seria a III-a, vol. 14).
THOMAS DIN ERFURT, *Grammatica speculativa* (ed. G. L. BURSILL-HALL), Londra, 1972
C. THUROT, *Notices et extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au moyen âge*, Paris, 1869 (retipărită la Frankfurt pe Main, 1964).
D. L. WAGNER (ed.), *The Seven Liberal Arts*, Bloomington, 1986.
M. DE WULF, *History of medieval philosophy* (tr. P. COFFEY), Londra, 1909.
J. ZUPITZA (ed.), *Ælfrics Grammatik und Glossar*, Berlin, 1880 (Sammlung englischer Denkmaler, 1).

Note

1. W. P. KER, *The Dark Ages*, Londra, 1904, cap. 1.
2. *Ibid.*, 1. Pentru o descriere a istoriei religioase a Evului Mediu timpuriu, vezi J. HERRIN, *The formation of Christendom*, Oxford, 1987.
3. SFÎNTUL IERONIM, *Epistulae*, 22c 30; GREGORIUS, *Epistulae*, 5.53 (*Gregorii I Papae registrum epistularum*, Berlin, 1891, vol. 1, p. 357); *Histoire littéraire de la France*, Paris, 1738, vol. 4, pp. 445-446. O foarte interesantă prezentare a coexistenţei studiilor literare păgîne şi creştine găsim în lucrarea, de acum clasică, a lui H. WADDELL, *The wandering scholars*, Londra, 1949, cap. 1.
4. SANDYS, 1921, p. 670 (Gram[atica] vorbeşte, dia[lectica] ne învaţă adevărul, ret[orica] înfrumuseţează cuvintele pe care le folosim; muz[ica] cîntă; ar[itmetica] socoteşte; ge[ometria] măsoară; ast[ronomia] studiază stelele).
5. AUGUSTIN, *Retractatio*, 1.6. *Institutiones* a lui CASSIODOR are două volume, 1 – despre literatura sacră, şi 2 – despre literatura laică (clasică). În al doilea sînt descrise pe rînd cele şapte arte liberale. Există o ediţie a lui R. A. B. MYNORS, *Cassiodori Senatoris institutiones*, Oxford, 1961, şi o traducere în engleză de L. W. JONES, *An introduction to divine and human readings*, New York, 1946, vezi pp. 47-58, „The influence of Cassiodorus on the culture of the Middle Ages". Despre Isidor, vezi M. AMSLER, *Etymology and grammatical discourse in Late Antiquity and the early Middle Ages: a typological history*, Amsterdam, 1989, cap. 3; LEPSCHY, 1994, pp. 151-158. Despre Virgilius Maro Grammaticus, vezi V. A. LAW, *Wisdom, authority and grammar in the seventh century*, Cambridge, 1995.

Scanned with OKEN Scanner

6. Vezi şi E. HOVDHAUGEN, *Foundations of western linguistics*, Oslo, 1982, cap. 5; V. A. LAW, 1982; *id.*, „Linguistics in the earlier Middle Ages", în *TPS*, 1985, pp. 171-193; *id.* „Late Latin grammars in the Middle Ages: a typological history", în *Historiographia linguistica*, nr. 13 (1986), pp. 365-380. Pentru învăţământul din perioada de mai tîrziu, v. V. A. LAW, „Originality in the medieval normative tradition", în T. BYNON şi F. R. PALMER (ed.), *Studies in the history of western linguistics*, Cambridge, 1986, pp. 43-55; J. J. MURPHY, „The teaching of Latin as a second language în the 12th century", în *Historiographia linguistica*, nr. 7 (1980), pp. 159-175; L. HOLTZ, *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical; étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe – IXe siècle) et édition critique*, Paris, 1981; T. HUNT, *Teaching and learning Latin in 13th-century England*, Woodbridge, 1991; R. HOFMAN, „The Priscian text used in three ninth-century Irish Donatus commentaries", în A. AHLQVIST *et al.* (ed.), *Diversions of Galway*, Amsterdam, 1992, pp. 7-15.
O culegere de articole despre lingvistica medievală se găseşte în LAW, 1993.
7. SFÎNTUL IERONIM, *Epistulae*, 57.
8. ZUPITZA, 1880, rîndurile din prefaţă 1-7; V. A. LAW, „Anglo-Saxon England: Ælfric's Excerptiones de arte grammatica Anglice", în *Histoire épistémologie langage*, nr. 9 (1987), pp. 47-71.
9. ZUPITZA, 1880, pp. 18-19, 22-24.
10. *Auraicept na nÉces, The scholars' primer* (ed. G. CALDER), Edinburgh, 1917; A. AHLQVIST (ed. şi trad.), *The early Irish linguist: an edition of the canonical part of the Auraicept na nÉces*, Helsinki, 1983; B. Ó. CUIV, „Linguistic terminology in the mediaeval Irish Bardic tracts", în *TPS*, 1965, pp. 141-164; *id.*, „The linguistic training of the mediaeval Irish poet", în *Celtica*, nr. 10 (1973), pp. 114-140.
Pentru o descriere a lucrărilor lingvistice din prima parte a Evului Mediu în ansamblul lor, vezi LAW, 1997.
11. D. REICHLING (ed.), Berlin, 1893.
12. *Id.*, p. lxxxix.
13. J. WILLIAMS AB ITHEL, *Dosparth edeyrn davod aur, or The ancient Welsh grammar*, Londra, 1856, p. xi; G. J. WILLIAMS, „The history of Welsh scholarship", în *Studia Celtica*, nr. 8/9 (1973-1974), pp. 195-219.
14. Un gramatician provensal, Uc Faidit, a scris la mijlocul secolului al XIII-lea *Donatz proensals*, text la care s-a adăugat ulterior o traducere în latină, realizată fie de autor, fie de altcineva (vezi J. H. MARSHALL (ed.), *The Donatz proensals of Uc Faidit*, Londra, 1969). *Donatz* urma linia lui Donatus şi a lui Priscian, considerată potrivită pentru limba provensală, notînd din cînd în cînd discrepanţe structurale evidente, cum ar fi faptul că

Scanned with OKEN Scanner

provensala nu are diferenţe morfologice corespunzătoare celor şase cazuri din limba latină, cu excepţia distincţiei dintre nominativ şi acuzativ singular la unele substantive (*cf.* MARSHALL, *op.cit.*, pp. 67-78, 92-93). O carte din secolul al XIV-lea, *Las flors del gay saber* sau *Leys d'amours* (*Les fleurs du gai savoir, Lois d'amour*), cu traduceri paralele în franceză de A. F. GATIEN-ARNOULT (*Monuments de la littérature romane*, vol. I-IV (1841-1849)), combină o gramatică a limbii cu instrucţiuni despre scrierea de poezii în stilul trubadurilor, recunoaşterea imperfecţiunilor şi regulile generale ale versificaţiei; vezi şi V. A. LAW, „Originality in the medieval normative tradition", în T. BYNON şi F. R. PALMER (ed.), *Studies in the history of western linguistics*, Cambridge, 1986, pp. 43-55.

15. HAUGEN, 1972; H. BENEDIKSSON (ed.), *The First Grammatical Treatise*, Reykjavik, 1972; F. A. LEONI, *Il primo trattato grammaticale islandese*, Bologna, 1975. Despre studiile lingvistice ulterioare din Islanda, vezi R. J. McCLEAN, „The grammatical terminology of modern Icelandic", în *Studia Germanica Gandensia*, nr. 4 (1962), pp. 291-300.
16. HAUGEN, 1972, pp. 19, 25-27, 31, 46-47.
17. „*Causas vero inventionis diversarum partium et diversorum accidentium [...] praetermittit*" (ROOS, 1952, p. 93); THUROT, 1869, p. 17.
18. G. WALLERAND (ed.), *Les oeuvres de Siger de Courtrai*, Louvain, 1913, p. 36.
19. HUNT, 1941-1943; 1950. Pentru o listă completă a comentariilor la Priscian, vezi G. L. BURSILL-HALL, „Medieval Priscian commentaries", în *Historiographia linguistica*, nr. 16 (1989), pp. 89-130. O nouă ediţie a textului lui Petrus Helias a fost publicată în L. REILLY (ed.), *Summa super Priscianum*, Toronto, 1993.
20. „*Non ergo grammaticus sed philosophus, proprias naturas rerum diligenter considerans [...] grammaticam invenit*", în THUROT, 1869, p. 124; ALBERTUS MAGNUS: „*Sicut se habet stultus ad sapientem, sic se habet grammaticus ignorans ad peritum in logica*", în ALEXANDER, 1893, pp. xi-xii.
21. GRABMANN, 1926, p. 118; ROGER BACON: „*Grammatica una et eadem est secundum substantiam in omnibus linguis, licet accidentaliter varietur*", în WALLERAND, *Œuvres* (43).
22. De Robert Kilwardby, THUROT, 1869, p. 127. PINBORG, 1967, p. 25, menţionează influenţa erudiţilor arabi asupra doctrinei unei gramatici universale în Evul Mediu tîrziu.
23. J. P. MULLALLY, *The Summulae logicales of Peter of Spain*, Notre Dame, 1945.
24. PRISCIAN, 1.1.1., 2.3.14; THUROT, 1869, p. 156; „*Dictio includit in se vocem tanquam sibi materiam et rationem significandi tanquam sibi formam.*"

Scanned with OKEN Scanner

25. Despre atribuirea lucrării *Grammatica* lui Thomas din Erfurt, vezi GRABMANN, 1926, pp. 118-125. Cel mai indicat este să se studieze mai întîi două texte, SIGERUS, 1977, şi THOMAS, 1972; *cf.* şi L. G. KELLY (ed.), *Pseudo-Albertus Magnus: quaestiones de modis significandi*, Amsterdam, 1977; *id.* (ed.), MICHAEL DE MARBASIO, *Summa de modis significandi*, Stuttgart, 1995; K. REICHL (ed.), *Tractatus de grammatica*, München, 1976; ROOS, 1952. Pentru cunoscătorii de germană, introducerea la Roos, 1952, este foarte utilă.
Se recomandă următoarele lucrări pentru studii mai aprofundate: LEPSCHY, 1994, pp. 279-346; BURSILL-HALL, 1971; PINBORG, 1967; ROSIER, 1983; *id.*, „La notion de partie du discours dans la grammaire speculative", în *Histoire épistémologie langage*, 3.1 (1981), pp. 49-62; *id.* (ed.), „Grammaires médiévales", în *Histoire étymologie langage*, 12.2 (1990); L. G. KELLY, *Modus significandi, an interdisciplinary concept*, în *Historiographia linguistica*, nr. 6 (1979), pp. 159-180. Pentru aceste referinţe, ROSIER, 1983, este foarte clar şi folositor, iar un rezumat foarte bun al teoriei modistice se găseşte în M. A. COVINGTON, „Grammatical theory in the Middle Ages", în T. BYNON şi F. R. PALMER (ed.), *Studies in the history of western linguistics*, Cambridge, 1986, pp. 23-42.
26. THOMAS, 1972, cap. 13.
27. *Ibid.*, cap. 25; SIGERUS, 1977, 3.16.
28. THOMAS, 1972, cap. 4.
29. THOMAS, cap. 8, §16: *„Nomen est pars orationis significans per modum entis vel determinatae apprehensionis; modus entis est modus habitus et permanentis."*
30. *Ibid.*, cap. 25, § 48: *„Verbum est pars orationis significans per modum esse distantis a substantia."*
31. *Ibid.*, 33, § 65: *„Participium est pars orationis significans per modum esse indistantis a substantia."*
32. *Ibid.*, 21, § 37: *„Pronomen est pars orationis significans per modum entis et indeterminatae apprehensionis"*; § 36: *„Modus indeterminatae apprehensionis oritur a proprietate, seu modo essendi materiae primae."*
Relaţia exactă dintre *materia prima* şi *modus significandi* a pronumelui, aşa cum a fost stabilită complet şi explicit de THOMAS DIN ERFURT (1972, cap. 21, § 36), ne edifică în privinţa integrării gramaticii speculative în metafizica scolastică. *Modus indeterminatae apprehensionis* derivă din *modus essendi* care ţine de *materia prima*, nu pentru că rolul pronumelor este tocmai să semnifice *materia prima*, ci pentru că din natura nedeterminată, neformată, care este *materia prima*, mintea percepe referinţa esenţialmente nedeterminată a pronumelor, prin comparaţie cu substantivele (*ex modo essendi reperto in materia prima intellectus*

Scanned with OKEN Scanner

movetur ad considerandum aliquam essentiam sic indeterminatam). Acest lucru întăreşte credinţa exprimată în armonia dintre lume, înţelegerea umană şi limbajul uman, o parte a unităţii ştiinţei, caracteristică în general gîndirii medievale.

33. THUROT, 1869, p. 188; THOMAS, 1972, cap. 44, § 86.
34. *I.e.* un verb sau un participiu.
35. THOMAS, 1972, cap. 36: „*Adverbium est pars orationis significans per modum adiacentis alteri quod per modum esse significat ipsum esse absolute determinans.*" Pentru folosirea lui *absolut*, vezi pp. 94 şi 99, *supra*.
36. *Ibid.*, cap. 39, § 76: „*Coniunctio est pars orationis per modum coniungentis duo extrema significans.*"
37. *Ibid.*, cap. 41, § 81: „*Est praepositio pars orationis significans per modum adiacentis alteri casuali ipsum contrahens et ad actum reducens.*"
38. *Ibid.*, cap. 43: „*Interiectio est pars orationis significans per modum determinantis alterum quod est verbum vel participium, affectus vel motus animae repraesentans.*"
39. SIGERUS, 1977, p. 64.
40. *Cf.* J. R. FIRTH, „The technique of semantics", în *TPS*, 1935, 36-72.
41. THUROT, 1869, p. 213; ROBINS, „Functional syntax in mediaeval Europe", în *Historiographia linguistica*, nr. 7 (1980), pp. 231-240; I. ROSIER, 1983, cap. 4; COVINGTON, 1984, cap. 4; C. H. KNEEPKENS, *Het iudicium constructionis*, Nijmegen, 1987; *Cf.* patru articole pe această temă în Antichitate şi în Evul Mediu, scrise de F. ILDEFONSE, J. LALLOT, M. BARATIN şi I. ROSIER, în *Archives et documents de la Société d'Histoire et d'Epistémologie des Sciences du Langage*, nr. 10, Paris, 1994.
42. THOMAS, 1972, capitolele 45-54.
43. *Ibid.*, cap. 45, § 89.
44. *Ibid.*, cap. 53, § 111; THUROT, 1869, p. 21.
45. Vezi S. EBBESEN, „Early supposition theory (12th-13th century)", în *Histoire épistémologie langage*, 3.1 (1981), pp. 35-48; C. H. KNEEPKENS, „«Suppositio» and «supponere» in twelfth-century grammar", în J. JOLIVET şi A. de LIBERA (ed.), *Gilbert de Poitiers et ses contemporains*, Neapole, 1987, pp. 325-351.
46. THOMAS, 1972, cap. 45, § 89: „*Unum constructibile est ad alterum dependens vel alterius dependentiam determinans.*" Pentru o versiune curentă a gramaticii dependenţei, v. R. A. HUDSON, *Word grammar*, Oxford, 1984.
47. Socrate aleargă; (el) citeşte o carte; Socrate alb; (el) aleargă bine; fiul lui Socrate (THOMAS, 1972, pp. 274-275; 305, § 107).
48. THUROT, 1869, pp. 239-243.

Scanned with OKEN Scanner

49. *Ibid.*, p. 21: „*Conferre dictionem poni in tali casu, in quo ponitur.*" Thurot respinge atribuirea documentului lui Petrus Helias.
50. THOMAS, 1972, cap. 42, § 82.
51. *Ibid.*, cap. 54, § 118.
52. *Ibid.*, capitolele 47-48. Acesta ar putea fi o extensie a folosirii de către Priscian a lui *transitio ab alia ad aliam personam*, cu referire la verbele tranzitive (13.5.26, 18.1.4).
53. THOMAS, 1972, cap. 47; I. ROSIER, „Transitivité et ordre des mots chez les grammairiens médiévaux", în S. AUROUX *et al.* (ed.), *Matériaux pour une histoire des théorie linguistiques*, Lille, 1984, pp. 181-190.
54. *Ibid.*, cap. 7, § 14.
55. THUROT, 1869, p. 166; THOMAS 1972, cap. 10, § 18.
56. THOMAS, 1972, cap. 25, § 48, cap. 33, § 65; *cf.* p. 112, *supra*.
57. *Ibid.*, cap. 42, § 83; *cf.* pp. 85-86, *supra*.
58. TOMA D'AQUINO, *Summa theologiae*, 1, 9.85, a. 1.
59. B. L. WHORF, *Four articles on metalinguistics*, Washington, 1950; J. B. CARROLL (ed.), *Language, thought and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf*, New York, 1956. Expresia „europeană medie standard" îi aparţine lui Whorf; *cf.* E. SAPIR, „The status of linguistics as a science", în *Language*, nr. 5 (1929), pp. 207-214.
60. ROOS, 1952, pp. 84-86.
61. SIGERUS, 1977, p. 1; „*Grammatica est sermocinalis scientia, sermonem et passiones eius in communi ad exprimendum principaliter mentis conceptus per sermonem coniugatum considerans.*"
62. PAETOW, 1914; SANDYS, 1921, pp. 676-678; H. WADDELL, *The wandering scholars*, Londra, 1949, cap. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 5

RENAŞTEREA ŞI PERIOADA URMĂTOARE

Renaşterea este privită în mod tradiţional ca începutul lumii şi istoriei moderne, în măsura în care aceste împărţiri ale istoriei, în mod inevitabil arbitrare, au vreun sens. Majoritatea trăsăturilor care caracterizează istoria contemporană au apărut atunci şi s-au păstrat pînă în zilele noastre. Unele dintre ele au influenţat direct liniile de dezvoltare a studiilor lingvistice şi de ele ne ocupăm în acest capitol.

Renaşterea se poate identifica, la început, cu dezvoltarea Italiei, care, începînd cu secolul al XIV-lea, şi-a depăşit graniţele, extinzîndu-se în special spre nord-estul Europei. O mişcare separată şi predominant religioasă, Reforma, apărută în secolul al XVI-lea în zonele din Europa în care se vorbea limba germană, a dus la stabilirea formelor de credinţă protestantă, la început ca o despărţire fundamentală de catolicismul roman şi de autoritatea papală din acea vreme, iar apoi ca o parte a scindării majore a creştinităţii europene apusene în catolici şi non-catolici, în care protestantismul a luat forme diferite, cum sînt luteranismul, calvinismul, anglicanismul etc.

Se poate spune că aceste două mişcări au dat naştere Europei moderne, iar datorită influenţei pe care Europa a exercitat-o pentru o lungă perioadă de timp asupra lumii întregi, aceste mişcări pot fi considerate răspunzătoare pentru o mare parte dintre caracteristicile lumii moderne. În unele privinţe, cele două mişcări au favorizat schimbări similare în atitudinile publice şi private, iar în ceea ce priveşte lingvistica putem atrage atenţia asupra unor direcţii de dezvoltare concomitente: de exemplu, expansiunea Europei peste oceane, avînd drept consecinţă creşterea uriaşă şi destul de bruscă a cunoştinţelor europenilor despre limbile non-europene, uneori de tipuri

Scanned with OKEN Scanner

şi structuri pînă atunci necunoscute şi nebănuite. În acelaşi timp, s-a arătat un mult mai mare respect majorităţii limbilor naţionale din Europa modernă, care, în consecinţă, au fost studiate mai intens. Dar cea mai importantă parte a studiilor Renaşterii a fost, probabil, în Italia desăvîrşirea reînvierii studiilor limbilor clasice (latină şi greacă), nu ca mod de comunicare internaţional şi savant sau ca limbaj filozofic, cum fusese latina medievală, ci ca vehicule pentru literaturi minunate şi ca limbi vechi ale unei civilizaţii înfloritoare, separate de biserică şi anterioare ei, pe care, din fericire, omul Renaşterii avea puterea să le reconstituie. Aceasta a fost, de fapt, originea denumirii *Renaştere* şi acestei perioade îi putem atribui instalarea literaturii clasice şi a istoriei Greciei şi a Romei (*literae humaniores*) în poziţia de componentă centrală, cel puţin pînă de curînd, a educaţiei din şcolile şi universităţile europene. Deşi în moduri diferite, atît Renaşterea, cît şi Reforma au nutrit respect faţă de umanismul intelectual, atenţia fiind concentrată asupra umanităţii şi a naturii umane ca punct de interes central în ştiinţă şi artă – Renaşterea prin importanţa acordată clasicilor, Reforma prin accentuarea accesibilităţii Bibliei, tradusă din latină (dacă era cazul), pentru toţi creştinii, ca o cheie a credinţei, în contradicţie cu autoritatea deţinută pînă atunci de cler şi papalitate („preoţia spirituală a tuturor credincioşilor").

Ca în cazul oricăror alte mari mişcări din viaţa intelectuală, socială şi artistică, este absurd să încercăm să stabilim o dată anume pentru apariţia acestor doi creatori ai lumii moderne. Se poate atrage atenţia, desigur, asupra unor date semnificative sau asupra unor evenimente simbolice, cum este publicarea celor 95 de teze ale lui Luther, în 1517, dar oricare dintre aceste date ar fi arbitrară şi ar duce la concluzii greşite privind desfăşurarea schimbărilor multiple din gîndirea şi din acţiunile umane, întinse în mod necesar pe decade întregi, dacă nu chiar pe secole. Totuşi, fie şi doar ca date simbolice, putem identifica anii în care s-au petrecut două evenimente independente şi relativ apropiate în timp, care au prevestit împreună sfîrşitul unei părţi din lumea veche şi începutul lumii noi.

În ceea ce priveşte Europa, Columb a descoperit în 1492 continentul american, declanşînd expansiunea Europei pe întreg globul pămîntesc. Cu mai puţin de cincizeci de ani înainte, în 1453, Constantinopolul, capitala Imperiului de Răsărit, succesorul fostului Imperiu Roman

Scanned with OKEN Scanner

unificat, căzuse în cele din urmă în mîinile turcilor. Astfel a dispărut ultimul supravieţuitor din succesiunea neîntreruptă a Imperiului Roman clasic, iar numeroşi cărturari greci au fost siliţi să se refugieze în Apus, în Italia. Emigranţii au adus de la Constantinopol manuscrise ale textelor clasice, iar cărturarii italieni sau din alte ţări care au vizitat acel oraş au căutat cu sîrg şi au adus şi ei acasă manuscrise. Acesta nu era decît punctul culminant al unui proces deja statornicit. În anii precedenţi, cărturarii greci veniseră în Apus şi iniţiaseră deja revirimentul studiului culturii greceşti. La sfîrşitul secolului al XIV-lea, Manuel Chrysoloras, invitat de la Constantinopol ca profesor de greacă, a elaborat prima gramatică modernă a acestei limbi în Occident[1].

Creşterea gradului de conştientizare a trecutului clasic şi marea vigoare a prezentului au avut ca rezultat o vitalitate extraordinară a oamenilor din fruntea tuturor domeniilor de activitate. Puţine scrupule au stat în calea ambiţiei, fie ea bună sau rea. Despre această perioadă s-a spus că singura crimă pe care nu au comis-o renascentiştii a fost să distrugă manuscrisele antice[2]. În vremurile respective apare şi conceptul de „Ev Mediu", perioadă întunecată şi lipsită de glorie dintre Antichitate şi vremurile noi. Realizările Europei medievale, menţionate în capitolul precedent în măsura în care au avut legătură cu studiul lingvistic, nu au fost deloc apreciate de oamenii Renaşterii. Chiar şi în secolul al XIX-lea, Froude scria, în stilul său armonios, despre sfîrşitul Evului Mediu: „Se simţea o schimbare în lume, ale cărei înţeles şi direcţie ne rămîn ascunse, o schimbare de la o epocă la alta. Cărările bătătorite de paşii vremurilor au fost distruse, lucrurile vechi mureau, iar credinţa şi viaţa de zece secole se destrămau ca un vis. Vremea cavalerismului apunea, abaţiile şi castelele cădeau deopotrivă în ruină şi toate formele, dorinţele, credinţele şi convingerile lumii vechi se stingeau pe veci. Un nou continent răsărise dincolo de marea de la apus. Podeaua raiului, încrustată cu stele, s-a scufundat înapoi, într-un abis infinit de spaţiu necuprins, şi însuşi solidul pămînt, desprins din temelie, era văzut ca un simplu atom în teribila imensitate a universului. Omenirea nu mai putea rămîne în veşmintele pe care şi le ţesuse cu atîta trudă"[3]. Studiile moderne au contribuit mult la îmbunătăţirea părerii noastre despre perioada medievală şi la micşorarea prăpastiei dintre cele două epoci, care fusese impusă mai înainte. Dar au existat, într-adevăr, schimbări ireversibile, iar efectele lor au avut bătaie lungă.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce priveşte lingvistica, o consecinţă directă a acestor schimbări este faptul că iţele istoriei s-au înmulţit şi s-au complicat. Pînă acum păruse normal să urmăreşti firul studiilor lingvistice referindu-te la studiile cărturarilor greci pentru limba greacă sau la studiile latine de mai tîrziu, întreprinse de cărturarii latini, alături de progresul teoriei, realizat pe baza gramaticii latine de către gramaticienii speculativi. Studiile europene din afara acestor graniţe au fost destul de puţine şi, cu cîteva excepţii remarcabile, cum este opera „Primului Gramatician", au fost în cea mai mare parte derivate din cele anterioare. Acest lucru nu mai este valabil după sfîrşitul Evului Mediu. Nu numai că orizonturile lingvistice s-au lărgit, iar lucrările lingviştilor non-europeni au început să se impună în tradiţia europeană, dar limbile vii ale Europei au început să fie studiate sistematic şi au apărut noi direcţii în gîndirea lingvistică, considerate astăzi, fără rezerve, parte a lingvisticii generale. Studiul gramaticii limbilor greacă şi latină a continuat, iar îmbunătăţirile şi progresele ulterioare, care le-au dus de la perioada medievală la practica predării moderne a limbilor clasice, constituie un obiect de studiu specializat. Ele nu mai pot însă reprezenta cursul istoriei lingvisticii ca întreg.

În timpul Evului Mediu tîrziu au fost studiate în Europa limba arabă şi cea ebraică, iar la Universitatea din Paris, în secolul al XIV-lea, ambele limbi erau recunoscute oficial. Limba arabă a fost adusă cu forţa în atenţia popoarelor mediteraneene cu cîteva secole mai devreme, ca o consecinţă a răspîndirii rapide a puterii arabe şi a religiei islamice în cea mai mare parte din Orientul Apropiat, pe coasta Africii de Nord şi în Peninsula Iberică, în secolele al VII-lea şi al VIII-lea. Roger Bacon a scris o gramatică a limbii ebraice şi cunoştea araba. De fapt, necesitatea de a cunoaşte cît de cît limba ebraică, limba Vechiului Testament, a fost conştientizată sporadic încă din vremea lui Ieronim (345-420), dar asemenea studii au fost cel mai adesea întreprinse în mod clandestin, aproape cu ruşine, creştinii temîndu-se să nu fie asociaţi cu duşmanii Bisericii, iar evreii temîndu-se de acuzaţia de prozelitism.

Prin statutul său biblic, ebraica avea un loc lîngă greacă şi latină, ca limbă demnă de interes. Isidor (secolul al VII-lea), alături de mulţi alţii, a considerat-o limba lui Dumnezeu şi, deci, prima limbă vorbită pe pămînt[4]. Dar, o dată cu reducerea interdicţiilor clericale, care a avut loc în perioada Renaşterii, ebraica a fost studiată pe scară mai largă şi mai

Scanned with OKEN Scanner

în profunzime. Greaca, latina şi ebraica au fost cele trei limbi cu a căror cunoaştere se putea lăuda *homo trilinguis* al Renaşterii[5]. În Europa au fost scrise mai multe gramatici ebraice, dintre care menţionăm *De rudimentis Hebraicis*[6] a lui Reuchlin. El însuşi un mare cărturar clasic şi una dintre figurile de seamă ale Renaşterii din Germania, Reuchlin a atras atenţia cărturarilor occidentali asupra sistemului de clase de cuvinte complet diferit folosit de gramaticienii a căror limbă maternă era ebraica: substantiv, verb şi particulă[7]. Primele două sînt declinabile, iar particulele sînt nedeclinabile. Reuchlin acordă tradiţia gramaticală ebraică cu tradiţia latină prin subdivizarea numelui în substantiv, pronume şi participiu şi a particulelor în adverb, conjuncţie, prepoziţie şi interjecţie, dar el îşi avertizează imediat cititorii asupra faptului că o mare parte din categorii („accidente") şi din teoria asociată lor, care se aplică la clasele de cuvinte din latină, este inaplicabilă limbii ebraice şi deci nici nu trebuie menţionată[8]. În 1529, gramatica limbii ebraice scrisă de N. Clénard a devenit referinţa definitivă pentru această limbă în Europa de Vest. Prima gramatică europeană a limbii arabe a fost publicată în 1505 de Pedro de Alcalá.

O dată cu creşterea gradului de cunoaştere şi înţelegere a limbii arabe şi ebraice, laolaltă cu familiarizarea cu lucrările lingviştilor nativi din spaţiul studiului limbii ebraice, cărturarii occidentali au venit pentru prima dată în contact intelectual cu o limbă non-indo-europeană şi cu o tradiţie a analizei gramaticale care nu a derivat direct (sau nu a derivat deloc) din tradiţia greco-romană.

Studiile lingvistice ebraice şi-au avut originea în exegeza textelor sacre ale evreilor, inclusiv *Vechiul Testament*, dar, de la începutul Evului Mediu, s-au dezvoltat şi sub influenţa studiilor lingvistice arabe[9]. Faptul s-a datorat atît asemănărilor structurale dintre aceste două limbi semitice, cît şi puterii politice pe care au dobîndit-o arabii după expansiunea islamică în Orientul Apropiat, nordul Africii şi Spania. De la lingviştii arabi s-au preluat termeni şi categorii tehnice pentru analiza descriptivă a limbii ebraice. La sfîrşitul secolului al XII-lea, gramaticile limbii ebraice erau scrise de evrei care trăiau în Spania sau în alte ţări, pentru uzul coreligionarilor. Printre aceşti gramaticieni, cei din familia Qimhi sînt faimoşi ca autori de tratate lingvistice. Înaintea lor, un alt evreu spaniol, Ibn Barun, scrisese un studiu comparativ al limbilor arabă şi ebraică[10].

Scanned with OKEN Scanner

Studiile lingvistice arabe, ca şi studiile ebraice, s-au inspirat din textele sfinte, în cazul arabilor – Coranul. Fiind cartea sfîntă a Islamului, cuvîntul lui Dumnezeu dezvăluit profetului Mohamed, Coranul a menţinut, din secolul al VII-lea încoace, unitatea tuturor zonelor guvernate de arabi şi cea a credinţei islamice, din ce în ce mai răspîndită. Textul arab al Coranului este un text sacru, iar în practica religioasă şi în ocaziile oficiale nu sînt acceptate traducerile, aşa încît prozeliţii non-arabi au trebuit să înveţe limba arabă pentru a putea citi şi înţelege Coranul (aşa cum coreligionarii non-arabi continuă să o facă în şcolile musulmane din Malaezia şi din alte ţări). Ca şi în cazul altor texte sacre, cartea a dat naştere unei tradiţii a exegezei şi comentariilor lingvistice. Existau, de asemenea, nevoile birocratice de instruire a personalului din administraţie şi guvernare în limba oficială a Imperiului Islamic. Predarea limbii arabe în lumea islamică a ajuns astfel într-o poziţie similară cu cea a limbii latine în Imperiul de Apus.

A apărut şi o rivalitate între unele şcoli filologice din lumea arabă. În special în şcoala din Basra influenţa aristotelică era resimţită ca parte a unui impact mai mare al filozofiei şi ştiinţei greceşti asupra învăţămîntului arab. La Basra se punea accent pe regularitatea strictă şi pe natura sistematică a limbii ca mijloace ale discursului logic despre lumea fenomenelor şi este posibil ca principiile aristotelice despre analogie să fi avut un anumit impact (pp. 41-44, *supra*). Gruparea lingvistică din Kūfa a dat o mai mare importanţă diversităţii limbii, aşa cum apare ea, incluzînd variaţiile dialectale şi apariţiile în texte luate ca atare. Într-un anume fel, această şcoală păstra punctele de vedere „anomaliste". Încă se discută dacă *Téchnē* a avut vreo influenţă asupra teoriei gramaticale arabe şi, dacă da, cît de mare a fost aceasta. Lucrarea a fost tradusă în limbile armeană şi siriană la începutul erei creştine[11] şi e posibil să fi fost studiată de arabi. Este însă sigur faptul că lingviştii arabi şi-au creat propriile puncte de vedere privind sistematizarea limbii lor şi nu i-au impus în nici un caz modelele greceşti, aşa cum au făcut gramaticienii latini[12].

Studiile gramaticale arabe au culminat la sfîrşitul secolului al VIII-lea cu gramatica lui Sībawaih din Basra, care era – lucru semnificativ – persan, nu arab, stînd astfel mărturie a veşnicului stimul pentru studiul lingvistic, existent în contactele lingvistice impuse cultural. El i-a fost elev lui Al-Kalīl, care se ocupase de studiul teoretic al metricii şi de

Scanned with OKEN Scanner

lexicografie. Lucrarea lui Sībawaih, cunoscută simplu sub numele de *Al kitāb*, „Cartea", a stabilit în linii mari descrierea şi studiul gramaticii limbii arabe pînă în zilele noastre. *Al kitāb*, ca şi *Téchnē*, a fost construită pe fundamentele puse de predecesori. Autorul a elaborat gramatica limbii arabe clasice aproape aşa cum este ea cunoscută azi, deosebind trei clase de cuvinte: substantive flexionare, verbe flexionare şi particule ne-flexionare. Descrierea flexiunilor verbale era în cea mai mare parte bazată pe rădăcinile „triliterale", cunoscute prin exemple de genul *k-t-b*, „scrie", de unde vin *kataba*, „a scris", *kitāb*, „carte" etc. Lexicografii arabi au făcut din aceste rădăcini consonantice baza articolelor de dicţionar.

În plus, Sībawaih a făcut o descriere fonetică independentă a scrierii arabe. Deşi nu era la nivelul standardelor indiene (pp. 209-212, *infra*), ea depăşea nivelul la care ajunsese pînă atunci ştiinţa fonetică. Sībawaih şi alţi gramaticieni arabi au reuşit să descrie în mod sistematic organele vorbirii şi mecanismul pronunţării, interpretînd articularea în funcţie de modurile diferite de interferenţă dintre aerul expirat şi configuraţiile traiectului vocal. Modurile de interferenţă au fost desemnate prin *maxraj*, în traducere literală „ieşire", cea prin care iese aerul. Analizînd trecerea lui din spate în faţă, de la gît către buze şi nas, cărturarii amintiţi au descris într-o terminologie tehnică limpede sunetele segmentale ale limbii arabe. Au fost identificate corect trăsături ca articularea velarizată a consoanelor „dure", precum şi velarizarea şi palatalizarea vocalelor în anumite contexte fonetice. Singura scădere gravă a cercetărilor lor este faptul că nu s-au ocupat de mecanica distincţiei surd-sonor la consoane, deşi împărţirea lor în două clase a fost considerată importantă, iar consoanele au fost corect repartizate în fiecare grupă. Din cauza acestei omisiuni, ne putem îndoi de influenţa indiană asupra studiilor fonetice ale arabilor, deşi a fost sugerată şi această posibilitate. Baza articulatorie a clasificării sunetelor şi ordinea descrierii, începînd din spate către faţă, sînt evident asemănătoare cu cele folosite de indieni, iar lucrările arabe despre această ramură a lingvisticii sînt mult superioare, din punct de vedere al acurateţei descriptive a termenilor, celor scrise de greci şi romani[13].

Interesul arătat limbilor arabă şi ebraică şi tradiţia cărturărească diferită au contribuit la eliberarea lingvisticii din lanţurile în care o ferecase concentrarea atenţiei pe limbile greacă şi latină. Dar acesta nu

Scanned with OKEN Scanner

a fost singurul factor. El a fost însoţit de un impuls puternic în studierea limbilor naţionale din Europa, ca obiecte demne de cercetare atentă. Nici în domeniul respectiv nu se poate trage o linie despărţitoare netă. În perioada medievală s-au scris gramatici dialectale ale provensalei şi catalanei, iar importanţa istorică şi meritele metodologice ale acestor gramatici, menţionate în capitolul precedent (p. 108), sînt apreciate la justa lor valoare abia acum[14]. În Italia, Dante, pe care unii îl consideră profetul Renaşterii tîrzii, a pledat pentru studierea dialectelor romanice vorbite şi nu a latinei scrise, iar lucrările sale în limba dialectală au avut o mare contribuţie la impunerea unei varietăţi a limbii italiene vorbite drept limba literară şi, mai tîrziu, oficială a peninsulei. În timpul Renaşterii au fost publicate multe dintre primele gramatici ale limbilor europene, inaugurînd astfel aplicarea ştiinţei lingvistice, care de atunci încoace s-a dezvoltat fără întrerupere.

Primele gramatici autohtone ale limbilor spaniolă şi italiană au apărut în secolul al XV-lea, iar primele gramatici franceze autohtone au apărut la începutul secolului al XVI-lea. În aceeaşi perioadă au fost publicate gramatici ale limbilor polonă şi slavonă liturgică. Prima gramatică tipărită a limbii engleze a apărut în 1586[15].

Condiţiile în care au fost scrise şi studiate aceste gramatici erau foarte diferite de cele din epocile precedente. Apariţia statelor naţionale şi a comercianţilor din clasa de mijloc, sentimentul patriotic şi creşterea puterii guvernelor centrale au dus la recunoaşterea unei singure varietăţi din limba teritorială drept limbă oficială. Oamenii au resimţit grija faţă de folosirea şi cultivarea limbii lor naţionale ca pe o datorie a lor. De la sfîrşitul secolului al XV-lea, spaniola castiliană era tratată în acest mod în Spania, iar Carol al V-lea s-a rupt de tradiţia latină universalistă, adresîndu-se Papei în spaniolă[16]. Prin inventarea tiparului, cunoştinţele au fost difuzate mult mai repede, iar dezvoltarea clasei de mijloc laice a făcut ca educaţia să se răspîndească în cercuri mai largi ale societăţii, încurajînd studiul limbilor străine moderne. Mai mult, economia tipăririi cărţilor a impus ca urgenţe recunoaşterea unei singure varietăţi a limbii („limba standard") şi scrierea uniformă. Publicarea dicţionarelor, atît monolingve, cît şi bilingve, a însoţit publicarea gramaticilor, proces care a continuat pînă în zilele noastre. În Anglia, introducerea limbii franceze ca limbă a cuceritorilor după invazia normandă şi folosirea ei de către clasele superioare timp de mai multe secole au dus

Scanned with OKEN Scanner

la apariţia, în Evul Mediu, a unui număr mare de gramatici şi manuale ale limbii franceze. Dar se poate spune că studiul şi predarea sistematice ale limbii franceze în Anglia au început cu adevărat o dată cu publicarea, în 1530, a lucrării lui J. Palsgrave, *L'esclaircissement de la langue françoyse*, o lucrare de peste o mie de pagini, care se ocupă de ortografia, pronunţia şi gramatica limbii franceze (ultima foarte detaliată)[17].

Nevoile laice şi umaniste au fost întărite de ridicarea statutului limbilor naţionale din Europa după traducerea Bibliei în aceste limbi, ca un aspect al reformei religioase. Biblia tradusă de Luther în germană a fost tipărită în 1534 şi, pînă în acel moment, Scripturile fuseseră deja traduse în cîteva limbi vest-europene. Interesul larg faţă de teoria şi tehnica traducerii este ilustrat de francezul E. Dolet, cu scurtul său eseu pe această temă[18].

În general, limbile scrise ale claselor educate au devenit centrul de interes al studiilor gramaticale. Dar limbile scrise erau şi vorbite, iar pronunţia pornea de la varianta scrisă. Pronunţia latinei medievale a fost relativ neimportantă şi a variat în funcţie de limba maternă a vorbitorului, în vreme ce gramaticile au reprodus mecanic descrierile fonetice nu prea ştiinţifice ale lui Priscian şi ale gramaticienilor clasici. Noile gramatici ale limbilor moderne au acordat o mare atenţie raporturilor dintre ortografie, acum standardizată pentru tipărire, şi pronunţie. Problemele ortografiei şi reformei scrierii au căpătat o nouă semnificaţie şi, în vreme ce relaţia confuză dintre literă şi sunetul pronunţat persista, au fost remarcate şi criticate inadvertenţele fonetice ale ortografierilor existente. Astfel, primele gramatici italiene folosesc semne literale noi, pentru a deosebi *e* şi *o* deschise şi închise (/ɛ/ şi /e/ ; /ɔ/ şi /o/)[19].

Se poate spune că studiul aprofundat al limbilor neo-latine (romanice) a fost inaugurat, la începutul secolului al XIV-lea de Dante în *De vulgari eloquentia*, în care a lăudat meritele limbilor vorbite, învăţate inconştient în primii ani ai vieţii, în opoziţie cu latina scrisă, învăţată în mod conştient ca o a doua limbă, la şcoală, prin intermediul regulilor gramaticale. Într-un pasaj celebru, Dante a pledat pentru o limbă italiană dialectală comună care să servească la unificarea peninsulei Italiei în modul în care au făcut-o la alte popoare curţile regale centralizate[20].

Scanned with OKEN Scanner

Legătura dintre limbile romanice şi latină a oferit ceea ce-i lipsise dintotdeauna lumii antice: un cadru teoretic explicit pentru analiza transformărilor limbii. Sîntem îndreptăţiţi să afirmăm că aceste studii reprezintă cu adevărat originea lingvisticii istorice, aşa cum o înţelegem azi. Redescoperirea Antichităţii clasice în toată gloria ei, ca parte a revigorării învăţămîntului, a dat omului Renaşterii o perspectivă istorică pe care Evul Mediu nu o avusese. Modificările sunetelor (exprimate prin schimbări de litere), prin care cuvinte din limbile spaniolă, franceză şi italiană puteau fi corelate din punct de vedere istoric cu formele corespunzătoare vechi ale limbii latine, au fost înregistrate sistematic şi studiate cu seriozitate şi – un lucru poate şi mai semnificativ – au fost analizate şi elucidate problemele care rezultă din modificările sistemelor gramaticale. Limbile romanice naţionale nu erau doar forme corupte ale limbii latine, ci limbi valoroase, cu statut propriu, legate din punct de vedere istoric de limba latină în moduri interesante[21].

Au fost discutate cauzele modificărilor lingvistice, iar autorii s-au raportat la contactele şi interferenţele lingvistice, ca şi la schimbările independente, treptate, care au loc în transmiterea limbii vorbite de la o generaţie la alta. Cărturarii au descoperit originea formelor viitorului din limbile romanice în infinitivele latine urmate de forme ale verbului *habēre*, „a avea". Ei au remarcat, de asemenea, faptul că substantivele fără caz din limbile romanice moderne au înlocuit paradigmele formelor cazuale separate din latină. Această schimbare a determinat o importantă reevaluare a rolului construcţiilor prepoziţionale. Deşi majoritatea prepoziţiilor din limbile romanice se potrivesc formal cu cuvintele latine din care provin, există o mare diferenţă între cele a căror funcţionare sintactică şi semantică o continuă, în linii mari, pe cea din latină, aşa cum se întîmplă cu prepoziţiile din italiană *in*, „în", şi *con*, „cu", şi cele ca prepoziţia franceză *de* şi cea italiană *di*, care, în mare, corespund semantic cu flexiunile cazului oblic din latină, de obicei genitivul, fără prepoziţie. În 1525, Pietro Bembo a pus problema dacă este vorba de prepoziţii propriu-zise sau doar *segni di caso*, „semne ale cazului"[22], iar chestiunea a fost dezbătută de contemporanii săi, un autor afirmînd că *di* în *padrone di casa*, „stăpînul casei", este un *segno di caso*, iar în *sono partito di casa*, „am plecat de acasă" este prepoziţie[23]. Se observă imediat că aici lingvistica istorică şi cea descriptivă nu sînt separate în mod distinct. Important este însă începutul procesului de

eliberare a descrierii gramaticale şi a predării limbilor moderne de categoriile impuse doar din pricina legăturii lor cu limba latină, proces care apare şi în seria de gramatici ale limbii engleze de după Renaştere, în ciuda lipsei, în acest caz, a unei legături genetice directe (pp. 165-169, *infra*). Conceptul de *segni di caso* poate fi considerat punctul de pornire al multor teorii despre caz din timpurile moderne, pînă în prezent. „Cazurile abstracte" ale lui Chomsky l-au atribuit substantivelor şi secvenţelor substantivale (NP-uri, „locuţiuni substantivale") din toate limbile, care se manifestă însă în mod diferit în limbi diferite (de exemplu, în latină şi în engleză, pp. 319-320, *infra*). Nici sistemul celor opt clase de cuvinte nu a scăpat cercetării. S-au propus sisteme cu mai puţine sau mai multe clase de cuvinte. Nebrija, în *Gramatica de la lengua castellana* (1942), a stabilit nouă clase sau chiar zece, dacă separăm adjectivele de clasa substantivelor[24]. Dar separarea definitivă a substantivelor şi adjectivelor în clase de cuvinte distincte nu a fost făcută decît în secolul al XVIII-lea.

Unul dintre cei mai cunoscuţi gramaticieni ai Renaşterii a fost Pierre Ramée (Petrus Ramus, n. 1515), considerat precursorul structuralismului modern[25]. Dintr-un punct de vedere mai general, el este privit ca unul dintre gînditorii care au marcat tranziţia de la lumea medievală la cea modernă. Reformele lui educaţionale au avut o influenţă foarte mare în nordul Europei, iar cu mult lăudata respingere a lui Aristotel din susţinerea lucrării sale de licenţă (*quaecumque ab Aristotele dicta essent commentitia esse*, „tot ce a spus Aristotel este greşit") el a dat un suflu nou studiului artelor liberale din Paris, care fusese pînă atunci bastionul filozofiei aristotelice şi al gramaticii modiste. Ramus a luptat energic pentru predarea umanistă a limbilor clasice mai mult pe baza literaturii decît prin filozofia aristotelică scolastică. Implicat în conflictul religios din acea vreme, a fost ucis în masacrul din noaptea sfîntului Bartolomeu, în 1572[26].

Ramus a scris gramatici ale limbilor greacă, latină şi franceză şi şi-a expus teoria gramaticală în *Scholae grammaticae*[27]. Deşi a folosit în mod didactic în gramatica limbii franceze referirile la gramatica latină, a apreciat corect fiecare limbă în parte. El a insistat asupra nevoii de a observa în limbile antice modul în care le foloseau autorii clasici, iar în limbile moderne modul în care le folosesc vorbitorii autohtoni, în locul simplei urmăriri a argumentelor filozofice asupra gramaticii, care,

Scanned with OKEN Scanner

susţinea el, nu i-au scutit pe scolastici de barbarisme[28]. Descrierile şi clasificările sale gramaticale sînt formale, în sensul că nu se bazează nici pe semantică, nici pe categoriile logice, ci pe legăturile dintre formele concrete ale cuvîntului.

Gramatica limbii franceze a lui Ramus conţine una dintre primele analize ale pronunţiei unei limbi. Autorul a avut grijă să arate şi diferenţele dintre latină, aşa cum era ea vorbită iniţial ca limbă maternă, şi latina pronunţată în moduri diferite de cei care, învăţînd-o în şcoală, au supus-o propriilor modele fonologice[29]. În gramatica latină el a păstrat cele opt clase de cuvinte ale lui Priscian, dar, în căutarea de criterii pur formale pentru identificarea lor, a făcut din flexiunea după număr sau absenţa ei mijlocul esenţial al diviziunii lor, opunînd substantivele, pronumele, verbele şi participiile (pe care le considera substantive) celorlalte clase[30]. Această referire la număr ca principala categorie în clasificarea gramaticală a avut o mare influenţă. În timp ce flexiunea morfologică a cazurilor, pe care s-au bazat atît de mult gramaticienii antici, a dispărut în cea mai mare parte din limbile moderne, numărul a rămas în continuare o categorie flexionară. Ramus a folosit aceeaşi distincţie şi în gramatica limbii franceze[31], iar unii scriitori de gramatici engleze i-au urmat modelul (pp. 165-166, *infra*).

În descrierea morfologiei latine, el a reorganizat sistemul tradiţional al declinărilor, folosind ca bază de clasificare caracterul parisilabic sau imparisilabic al formelor cazuale ale substantivului şi adjectivului (dacă diferitele cazuri corespundeau în mod esenţial sau nu ca număr de silabe). Verbele latine sînt diferenţiate, în primul rînd, prin prezenţa sau absenţa lui *-b-* în formarea viitorului (*amābō* etc.), corespunzînd astfel, pe de o parte, conjugărilor întîi şi a doua din gramatica tradiţională şi, pe de altă parte, conjugării a treia şi a patra[32]. Este interesantă remarca lui Ramus că, deşi Priscian şi ceilalţi gramaticieni ai limbii latine nu au folosit această clasificare, ei oferă totuşi materialul pe baza căruia s-a putut face clasificarea formală[33].

Sintaxa lui Ramus s-a bazat şi pe distincţia dintre cuvintele cu flexiune după număr şi cele fără număr şi a fost sistematizată în raport cu cele două categorii de raporturi sintactice, acordul şi subordonarea (aici fiind tributar teoriei gramaticale medievale)[34].

Au fost deja menţionate contactele dintre studiile lingvistice europene şi cercetările gramaticienilor evrei şi arabi din Evul Mediu tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

Acestea nu erau, desigur, singurele limbi non-europene cu care s-au întîlnit europenii în timpul Renaşterii. Colonizarea Lumii Noi şi expediţiile în jurul lumii, crearea unor puncte comerciale şi a unor aşezări de expatriaţi, ca şi răspîndirea misionarilor, toate au jucat un rol în trezirea interesului cărturarilor faţă de diversitatea – nebănuită pînă atunci – a limbilor de pe planetă. Procesul a continuat fără restricţii şi continuă şi acum, iar misiunile de tot felul joacă un rol principal. Pe drept cuvînt a numit Firth acest aspect lingvistic al expansiunii Europei „descoperirea Babelului"[35].

Din Lumea Nouă, prima gramatică a unei limbi amerindiene, *tarasco* (Mexic), a fost publicată în 1558, după care au apărut, în 1560, 1571 şi 1640, gramatici ale limbilor *quechua* (Peru), *nahuatl* (Mexic) şi, respectiv, *guarani* (Brazilia). În Europa a apărut, în 1587, o gramatică bască, iar în secolul al XVII-lea au fost publicate gramatici ale limbilor japoneză şi persană[36]. Printre studiile lingvistice întreprinse în cadrul activităţilor misionare trebuie să menţionăm realizările misionarilor iezuiţi din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea şi cele ale departamentului *Propaganda fide* al Bisericii Romane. Au fost vizitate India, sud-estul Asiei şi Extremul Orient, iar multe dintre limbile întîlnite acolo au fost transcrise pentru prima oară în alfabetul latin de către misionarii catolici, în vederea traducerii Bibliei. Alfabetele născocite de aceşti misionari pentru cîteva din limbile din India şi Birmania, ca şi observaţiile fonetice care le însoţeau, au fost lăudate de lingvişti contemporani[37], iar transcrierea făcută de Alexander de Rhodes pentru limba vietnameză în anul 1651 a rămas, cu cîteva mici schimbări, sistemul de scriere oficial din Vietnam.

A început şi studierea limbii sanscrite şi au fost făcute observaţii răzleţe privind unele asemănări clare dintre această limbă şi italiană, greacă şi latină (p. 203, *infra*).

Linii comerciale legau China de Imperiul Roman, trecînd prin Asia Centrală, iar în Antichitate lumea occidentală avea o imagine vagă despre Seres (departe, spre est). Tîrziu, în secolul al XIII-lea, Marco Polo a călătorit prin Asia pînă în China şi, în timpul şederii lui acolo, a studiat cîteva limbi asiatice. Dar contactele directe şi de lungă durată dintre cărturarii europeni şi cei chinezi au început o dată cu venirea în Orientul Îndepărtat a comercianţilor şi a misionarilor. Pînă la moartea sa, în 1552, Francis Xavier s-a ocupat cu implantarea de misiuni iezuite

Scanned with OKEN Scanner

în China şi Japonia, iar unii membri ai acestor misiuni au ajuns să stăpînească bine dialectele limbii chineze. Unul dintre cei mai cunoscuţi este cardinalul Ricci.

Trigault, cel care a tradus celebrul jurnal al lui Ricci în limba latină, a înregistrat diferenţele mari dintre limbile din China şi limbile Europei de Vest, diferenţe pe care le constată în zilele noastre cei care se dedică studierii limbii chineze: lipsa aproape totală a paradigmelor morfologice, cărora le fusese acordată o mare atenţie în latină şi în greacă şi care păreau să fie esenţiale pentru structura gramaticală, diferenţierea prin tonalitate (tonuri) a unor virtuale omofone lexicale şi existenţa unei limbi scrise comune (hieroglifele chinezeşti), perfect inteligibilă pentru persoanele culte, indiferent de deosebirile care existau între diferitele variante de chineză vorbită, şi care ridicau uneori adevărate bariere în comunicare[38].

În momentul în care cărturarii din Apus au luat contact cu China şi cu limba ei, ea avea deja o tradiţie indigenă a studiilor lingvistice. Un sistem de scriere cu hieroglife, corect definit ca reprezentare grafică a morfemelor individuale prin simboluri separate, era folosit încă de la începutul celui de-al doilea mileniu î.Hr. şi fusese creat de autohtoni, în ciuda unor asemănări superficiale cu sistemele de hieroglife din alte părţi ale lumii. Acest mod de reprezentare în scris a limbii, precum şi structura izolantă, analitică, a gramaticii chineze au determinat traseul studiilor lingvistice în civilizaţia chineză.

De la sfîrşitul secolului al XVI-lea, Europa ajunge să cunoască natura sistemului de scriere chinez, care a jucat un rol important în unele direcţii ale cercetării lingvistice (p. 159, *infra*), pe lîngă faptul că a atras atenţia cărturarilor europeni asupra existenţei unor limbi a căror organizare fonologică, gramaticală şi lexicală era foarte diferită de cea a limbilor cu care erau familiarizate generaţiile de pînă atunci. Primele gramatici complete ale limbii chineze, publicate în limbi europene de Francisco Varo şi de J. H. de Prémare, au apărut la începutul secolului al XVIII-lea[39]. Apariţia mai mult sau mai puţin simultană pe hărţile lingvistice europene a structurii gramaticale extrem de izolante şi analitice a limbii chineze şi a structurii extrem de incorporative a cîtorva dintre limbile amerindiene a dus la extinderea experienţei lingvistice a europenilor mult peste limitele caracteristice lumii clasice şi medievale.

Scanned with OKEN Scanner

La început, absența virtuală a paradigmelor morfologice din chineză nu a încurajat studiile gramaticale, în afara atenției speciale acordate clasei particulelor. S-a făcut distincția dintre „cuvintele pline", cele capabile să apară singure și să aibă o explicație lexicală individuală, și „cuvintele goale" sau particulele, care servesc unor scopuri gramaticale în propoziții care conțin cuvinte pline, dar care au rareori un înțeles definit atunci cînd apar izolate. Această distincție a intrat, prin intermediul lui Prémare, în uzul lingvistic general[40]. Cuvintele pline au fost împărțite apoi în „cuvinte vii", verbele, și „cuvinte moarte", substantivele. Dar principalele eforturi lingvistice ale chinezilor au fost concentrate asupra lexicografiei și fonologiei.

În China au existat dicționare încă din secolul al II-lea d.Hr. Ca și în alte părți, stimulii au fost modificările lingvistice din lexiconul limbii literare. Unele hieroglife au ieșit din uz, iar altele și-au modificat sensul, ceea ce a făcut și mai dificil studiul clasicilor antici ai literaturii chineze. Într-unul dintre primele dicționare chinezești cunoscute, *Shuo wên* (cca 100 d.Hr.), care păstrează sistemul de scriere standardizat cu trei secole înainte, hieroglifele sînt dispuse în modul folosit de atunci și pînă în prezent, pornind de la „radicali", deși de atunci numărul radicalilor a fost redus. Fiecare hieroglifă este analizată lexicografic prin cele două elemente, un „radical", care este în parte corelat cu înțelesul general al altor hieroglife care îl conțin, și un „fonetic", care uneori ne dă o indicație asupra pronunției hieroglifei, deși modificările semantice și fonetice au făcut ca aceste indicații să fie foarte superficiale și, în cel mai bun caz, aproximative. „Radicalii" sînt ordonați pe serii, începînd cu cei care conțin o trăsătură, în ordinea crescătoare a numărului de trăsături, iar hieroglifele care conțin fiecare „radical" sînt înșiruite sub el, în mod asemănător, în ordinea crescătoare a numărului de trăsături ale elementului „fonetic" (unele hieroglife nu au decît radicalul și ele apar primele în liste).

Dicționarele de mai tîrziu au încercat să se ocupe de problema indicării pronunției hieroglifelor din perspectiva modificărilor fonetice care au avut loc în limbă după epoca literară clasică. Aceasta a oferit matricea dezvoltării studiului fonologic al limbii chineze literare. Hieroglifa reprezintă mai degrabă un morfem decît un cuvînt, deși multe cuvinte erau monomorfemice, în special în chineza clasică și, în mare, fonemul este reprezentat fonologic printr-o singură silabă, încadrîndu-se

Scanned with OKEN Scanner

într-un număr limitat de structuri silabice posibile. În scrierea chineză hieroglifică nu exista o reprezentare segmentală a componentelor silabei, iar gîndirea fonologică chineză se concentra asupra monosilabelor izolate şi asupra modurilor de indicare a pronunţiei hieroglifelor care ieşiseră din uz sau avuseseră valori fonetice diferite.

La început, singura metodă disponibilă era citarea unui omonim al hieroglifei respective, dar, din secolul al III-lea d.Hr., silaba a început să fie analizată pe baza componentelor ei iniţiale şi finale, cele finale însemnînd tot ce venea după consoana iniţială, inclusiv tonul. Pronunţia unei hieroglife putea fi indicată acum prin citarea altor două hieroglife a căror pronunţie se considera cunoscută, începutul celei dintîi şi finalul celei de-a doua dînd compunerea silabică, deci şi pronunţia hieroglifei în discuţie. Astfel, hieroglifa citită /kə/, cu tonul ascendent, urmată de hieroglifa citită /hwa/, cu tonul uniform, ar indica pronunţia unei hieroglife citite /kwa/, cu tonul uniform.

În vremea în care se folosea această tehnică, misionarii budişti erau deja activi în China şi este posibil ca pînă şi această analiză fonologică limitată a silabei să fi fost inspirată de întîlnirea cu o scriere alfabetică străină. Este sigur faptul că, deşi chineza fusese dintotdeauna o limbă tonală, tonurile chinezeşti au fost definite pentru prima dată în mod sistematic, ca părţi integrante ale silabelor pronunţate, în anul 489 d.Hr., cu ajutorul călugărilor budişti[41].

Următorul pas în analiza fonologică a fost influenţat nemijlocit de studiile lingvistice sanscrite (pp. 210-212, *infra*). În secolul al XI-lea, bine cunoscutele tabele rimate au stabilit numărul total de silabe care apar în chineza literară reprezentate prin hieroglife, într-un grafic în care coloanele verticale conţin iniţialele, iar rîndurile orizontale conţin finalele, analizate acum mai profund, cu evidenţierea semivocalelor medii (post-iniţiale), cum ar fi /-w-/, vocalei finale sau vocalei plus consoană şi ton. Această clasificare bidimensională le-a permis cărturarilor chinezi să facă deosebirea pe care stoicii o făcuseră deja în occident (p. 46, *supra*): între formele non-ocurente, dar posibile din punct de vedere fonologic, şi formele excluse de regulile structurii silabice chineze. Influenţa indiană e vizibilă în ordonarea iniţialelor după articulare: oclusivele şi nazalele erau aranjate în grupuri de patru elemente, în funcţie de locul şi modul de articulare (/k/, /kh/, /g/, /ŋ/ /t/ /th/, /d/, /n/ etc.) şi se folosea o terminologie articulatorie pentru a

Scanned with OKEN Scanner

le diferenţia. Aceste tabele rimate au o foarte mare importanţă în reconstruirea formelor vorbite ale silabelor chineze din acest stadiu de evoluţie al limbii, dar importanţa lor istorică o reprezintă evidenţa dezvoltării, sub influenţa sanscritei, a unei analize segmentale care se confruntă cu tradiţia introdusă de scrierea morfemico-silabică, aceasta din urmă indicînd la început o împărţire a elementelor în iniţiale şi finale, mult mai apropiată de fonologia prozodică firthiană decît de fonetica segmentală[42].

În timpul perioadelor medievale şi moderne ale cercetării lingvistice chineze, acestui sistem de analiză fonologică i-au fost aduse diverse modificări şi precizări. Interesul a trecut de la studiul limbii textelor din literatura clasică la studiul limbii chineze populare contemporane vorbită în zona Beijing, pe lîngă alte varietăţi ale chinezei vorbite. În secolul al XVII-lea, Pan Lei, un excelent fonetician şi dialectolog, a călătorit prin toată China pentru a studia variaţiile dialectale din diferite regiuni. Totuşi, progresul înregistrat a fost destul de mic, pînă ce cărturarii europeni au început să se intereseze în mod serios de problemele lingvistice ridicate de limba (sau limbile) din China, inclusiv de transcrierea silabelor chinezeşti în litere latine, lucru care a rămas la fel de interesant şi în prezent.

S-a văzut ce rol important au jucat contactele lingvistice din exterior în dezvoltarea analizei fonologice a limbii chineze. Dar China a fost ea însăşi sursa unei probleme lingvistice şi a soluţiei acesteia, şi anume adaptarea sistemului de scriere hieroglifică al limbii chineze la o limbă cu care nu este înrudită, cu structură fonologică foarte diferită.

Limba japoneză nu este legată genetic de chineză, dar, începînd cu secolul al V-lea d.Hr., au existat nenumărate contacte între Japonia şi China, iar japoneza a împrumutat o mulţime de lucruri din literatura chineză, precum şi din alte aspecte ale culturii chineze, adoptînd un mare număr de cuvinte chinezeşti. Scrierea a fost preluată de la chinezi şi imediat a apărut problema adaptării hieroglifelor, care în chineză erau monosilabe invariabile, la cerinţele unei limbi bogate în derivări şi flexiuni aglutinante. La început, problema a fost rezolvată prin ignorarea ei: elementele aglutinate ale cuvintelor nu au mai fost reprezentate, iar hieroglifele au fost folosite aşa cum ar fi fost în propoziţiile din limba chineză. În cele din urmă, a apărut soluţia care este valabilă şi în prezent: hieroglifele sînt folosite pentru a reprezenta

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte întregi invariabile şi elementul constant din rădăcina cuvintelor variabile, iar părţile variabile şi flexionare ale structurilor de cuvinte sînt scrise în alfabetul silabic *kana*, un set de semne silabice derivate din părţi de hieroglife folosite doar pentru valoarea lor fonetică. Acestea sînt folosite şi în reprezentarea celor mai multe forme ale cuvintelor şi ale particulelor.

Un stadiu intermediar, totuşi, este demn de menţionat. În el, hieroglifa reprezenta rădăcina cuvîntului, dar alte elemente gramaticale, ca şi anumite particule strîns legate sintactic de hieroglifa respectivă, erau indicate grafic cu ajutorul unor mărci diacritice plasate în diferite poziţii în jurul hieroglifei. Astfel, verbul *kasikom-*, „a se teme", era reprezentat prin hieroglifa cu acest sens din limba chineză. Un mic semn circular în colţul din stînga jos însemna *kasikomite*, „temîndu-se", iar o linie oblică în colţul din dreapta sus reprezenta cuvîntul *kasikomi-tari*, „(el etc.) s-a temut"[43]. Acest sistem ortografic nu a supravieţuit, dar este interesantă asemănarea lui cu unele speculaţii şi experimente lingvistice din Europa secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea (pp. 162-164, *infra*).

Pentru mulţi gînditori din prima fază a Renaşterii în Europa, reînvierea învăţămîntului antic şi interesul proaspăt faţă de gloria lumii clasice greco-romane au fost, probabil, cele mai importante caracteristici ale acestei epoci. Într-adevăr, chiar cuvintele „Renaştere" şi „reînvierea învăţămîntului" susţin această afirmaţie. Este remarcabil modul în care unii dintre scriitorii Renaşterii timpurii au citat liber din sursele clasice, fără a-şi justifica sau ilustra argumentaţiile, referindu-se direct la Antichitate, care nu mai era infectată de păgînism, ci era văzută ca o perioadă de umanism glorios, de care gînditorii Renaşterii se simţeau legaţi intelectual şi moral prin accentul pus pe valoarea şi demnitatea omului. Aceşti oameni ai Renaşterii s-au considerat continuatorii operelor civilizaţiei antice. Textele clasice disponibile în Europa erau aproximativ identice cu cele care ne sînt şi acum la îndemînă, iar studiul literaturii antice a luat formele care pot fi găsite şi astăzi în *curricula* clasice din şcoli şi universităţi.

Clasicii greci şi latini erau citiţi pentru propriile lor merite, în original, nu prin traduceri sau prin interpretările oficiale ale teologilor scolastici. Se poate spune că în Renaştere s-a format concepţia despre studiul literaturii clasice ca bază a educaţiei liberale.

Scanned with OKEN Scanner

Această atitudine diferită faţă de limbile latină şi greacă şi-a pus amprenta asupra studierii lor, în special în ce priveşte latina. Accentul a fost pus pe latină ca limbă a lui Cicero şi a lui Virgiliu, limba lumii antice, nu pe latina medievală ca *lingua franca,* limbă folosită în învăţămînt şi în comunicarea intelectuală. Latina, o limbă elegantă ce păstrează cu sfinţenie o mare literatură, era obiectul de studiu cel mai potrivit. Lucrările savante au continuat cîtva timp să fie scrise în latină, dar creşterea importanţei limbilor naţionale şi răspîndirea învăţămîntului laic au transformat limbile naţionale în medii propice pentru răspîndirea publicaţiilor umaniste şi ştiinţifice.

S-au păstrat multe dintre îmbunătăţirile tehnice vizînd eficienţa descriptivă la care se ajunsese în timpul Evului Mediu şi, în unele locuri, au fost folosite în continuare gramaticile didactice medievale, ca aceea a lui Alexander de Villedieu, dar concepţiile generale ale gramaticienilor speculativi au fost combătute energic de către gramaticienii renascentişti orientaţi spre valorile clasice, care le considerau pe cele dintîi plicticoase din punct de vedere filozofic, indezirabile ca învăţătură şi formulate într-o varietate degenerată, barbară, a limbii latine. S-a adeverit, în cele din urmă, restabilirea superiorităţii acelor *auctōrēs,* prezisă în *Bătălia celor şapte arte*[44].

Gramaticienii scolastici nu au făcut altceva decît să copieze ideile lui Priscian despre pronunţia limbii latine, iar modul în care se pronunţa limba latină depindea în mare măsură de fonetica limbii materne a persoanelor respective. Acestă caracteristică a pronunţiei limbii latine a persistat pînă în ziua de azi, dar în scrierile despre limba latină apărea preocuparea pentru ceea ce se considera a fi pronunţia corectă, adică pronunţia din timpul lui Cicero şi a altor autori din epoca de aur, chiar dacă efectul practic asupra elevilor a fost (şi încă mai este) destul de mic.

Erasmus (1466-1536) a scris despre pronunţia corectă a limbilor greacă şi latină, iar sistemul său de pronunţie a limbii greceşti a fost adoptat în nordul Europei[45]. Printre alte observaţii asupra limbii latine, el a stabilit, împreună cu alţii, că literele latine *c* şi *g* reprezentau în latina clasică articulări velare oclusive în toate poziţiile, deşi limbile romanice vorbite curent aveau, cu cîteva excepţii (ilirica şi sarda), pronunţări sibilante sau africate ale acestor litere înaintea vocalelor anterioare. Ortográfii, ale căror studii despre interpretarea fonetică a sistemelor de scriere curente au fost deja menţionate (p. 114, *supra*),

Scanned with OKEN Scanner

s-au ocupat şi ei de acest aspect, pînă atunci neglijat, al studiilor clasice din Europa[46]. În scrierea limbii latine, Ramus a introdus literele *j* şi *v* pentru a reprezenta pronunţiile semivocalice (în cuvinte cum ar fi *jam* (*iam*), „acum" şi *virtūs*, „virtute"), distingîndu-le de pronunţiile vocalelor [i] şi [u], iar *u* fusese înainte forma cursivă a lui *v*. Cele două litere, *j* şi *v*, au fost numite un timp „consoanele ramiste". Azi se observă că *v* supravieţuieşte în modul obişnuit de scriere a limbii latine, nu însă şi *j*[47].

Predarea gramaticii limbilor latină şi greacă a luat treptat forma pe care o cunoaştem azi din manualele şcolare. În esenţă, acest proces s-a desfăşurat prin incorporarea noţiunilor sintactice medievale în sistematizarea morfologică făcută de gramaticienii latini tîrzii, în cele din urmă apărînd forme mai evoluate, cum sînt separarea finală a adjectivului de clasa substantivelor (deşi chiar şi în gramatica latină a lui Madvig se mai foloseau termenii „nume substantival" şi „nume adjectival"[48]), precum şi includerea participiului în formele flexionare ale verbului.

Prin secolul al XVI-lea a apărut la unii scriitori, în special la J. C. Scaliger şi Sanctius, o reacţie împotriva gramaticilor bazate exclusiv pe literatură, ei căutînd din nou o justificare filozofică a regulilor gramaticale. *De causis linguae Latinae* a lui Scaliger a încercat să reînnoiască, conform liniilor directoare scolastice anterioare, explicarea gramaticii prin referiri la conceptele filozofice aristotelice. Scaliger l-a atacat violent pe Erasmus pentru fidelitatea sa excesivă faţă de Cicero ca singurul model corect din proza latină[49]. Sanctius a expus pe larg în lucrarea sa *Minerva seu de causis linguae Latinae* o teorie logică a sintaxei[50].

În Anglia, gramatica latină a lui W. Lily s-a bucurat de privilegiul de a fi fost recomandată oficial pentru educaţia şcolară de către regele Henric al VIII-lea, în 1540 (versiunea oficială conţinea, de fapt, şi contribuţii ale altor gramaticieni contemporani)[51]. Gramatica lui Lily urmează în mare sistemul priscian, cu opt clase de cuvinte sau părţi de vorbire. Este strict practică şi didactică şi nu se angajează în teorii sau speculaţii filozofice. După un secol, Bassett Jones a publicat *Essay on the rationality of the art of speaking*[52], prezentat ca supliment la gramatica lui Lily. El a susţinut că s-a bazat şi pe Aristotel şi pe Francis Bacon, dar explicaţiile presupus raţionale pe care le dă unor fapte gramaticale sînt în cea mai mare parte fie lipsite de originalitate, fie fanteziste pînă la absurd.

Scanned with OKEN Scanner

Au fost observate efectele pe care dezvoltarea umanismului, naţionalismului şi cîrmuirii laice, împreună cu expansiunea europenilor peste ocean, le-a avut asupra studiilor lingvistice. Perioada Renaşterii a cuprins şi primele tipărituri din Europa (în mod independent, în China s-au inventat hîrtia, în secolul I d.Hr., şi imprimarea xilografică, în secolul al X-lea). De acum înainte, ştiinţa de carte şi nevoia de educaţie au crescut continuu, deşi în Europa s-a ajuns la un învăţămînt universal de-abia în secolul al XIX-lea. Informaţiile călătoreau mai repede şi se răspîndeau pe o arie mai largă. Studiului limbilor străine, ca şi celui al limbilor clasice, i-au dat aripi varietatea şi accesibilitatea textelor, a gramaticilor şi a dicţionarelor tipărite. Aceşti factori au făcut ca schimbul de informaţii şi discuţiile teoretice dintre cărturarii din diferite părţi ale lumii să se desfăşoare mai uşor şi cu o viteză mult mai mare şi, cu timpul, au început să se contureze unele dintre caracteristicile sferei cunoaşterii actuale. Societăţi savante, uneori sprijinite de guvernele naţionale, au devenit centre de dezbateri erudite şi de cercetări ştiinţifice. În 1660, în Anglia a fost fondată Academia Regală şi, în primii ani, ea s-a ocupat intens de cercetarea lingvistică. În Franţa, cardinalul Richelieu a fondat în 1653 Academia Franceză, pentru a putea supraveghea şi menţine permanent standardele lingvistice şi literare ale limbii franceze. Revistele de specialitate erudite, aşa cum sînt cele care joacă în prezent un rol atît de important în dezvoltarea lingvisticii şi a celorlalte ramuri ale cunoaşterii, au apărut pe lîngă societăţi şi instituţii, deşi acest proces nu a ajuns la deplina înflorire decît în secolele al XIX-lea şi XX.

S-a văzut în capitolele anterioare modul în care evoluţia ştiinţei lingvistice în Antichitate şi în Evul Mediu a fost determinată parţial de implicarea ei în controversele dintre puncte de vedere opuse în probleme cu implicaţii mai largi decît simplul studiu al limbii. În secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, lumea filozofică se caracteriza prin contrastul dintre empirism şi raţionalism, iar punctele de vedere epistemologice întruchipate de fiecare din părţi îşi aveau reflectarea în abordarea problemelor lingvistice.

Empirismul a apărut ca parte a contestării ideilor acceptate de scolastica medievală. Dezvoltarea unei perspective ştiinţifice moderne, gata să răstoarne autoritatea cu ajutorul faptelor observate şi să remodeleze teoria pentru a incorpora datele noi apărute, a fost minunat

Scanned with OKEN Scanner

exemplificată de lucrările lui Galilei, Copernic şi Kepler. Empirismul ca atitudine filozofică a fost mai ales de sorginte britanică. Francis Bacon punea accentul pe originea observaţională a cunoaşterii şi pe importanţa inducţiei, opusă deducţiei, iar lucrările lui Locke, Berkeley şi Hume sînt recunoscute astăzi drept mărturii ale acestei etape a filozofiei.

Nucleul empirismului a fost teza conform căreia întreaga cunoaştere umană derivă din impresiile simţurilor şi din operaţiunile minţii, prin care acestea sînt abstractizate şi generalizate. Forma extremă apare la Hume, prin respingerea totală a unei componente apriorice a cunoaşterii. Opusă ei din multe puncte de vedere a fost poziţia raţionalistă, susţinută de Descartes şi de urmaşii lui. Raţionaliştii au căutat certitudinea cunoaşterii nu în impresiile simţurilor, a căror posibilitate de a greşi nu este niciodată exclusă cu totul, ci în adevărurile incontestabile ale raţiunii umane. În unele privinţe, poziţia carteziană a fost mai tradiţională, dar ambele şcoli de gîndire erau de acord în privinţa fundamentării raţionamentului filozofic pe matematică şi pe ştiinţa newtoniană în locul întemeierii raţionamentului pe filozofia aristotelică scolastică.

Un aspect celebru al deosebirii dintre empirism şi raţionalism este problema „ideilor înnăscute". Locke, Berkeley şi Hume negau existenţa oricăror idei implantate în mintea umană înaintea experienţei, în vreme ce raţionaliştii cartezieni considerau că anumite idei înnăscute stau la baza oricărei certitudini în cunoaşterea noastră. Acestea includeau ideile de număr şi figură, precum şi concepţiile logice şi matematice. Într-o oarecare măsură, cele două tabere erau despărţite mai degrabă de terminologie decît de substanţă. Experienţa despre lume şi cunoaşterea nu reprezintă numai nişte impresii ale simţurilor, iar rolul jucat de ideile înnăscute raţionaliste corespunde întru cîtva „operaţiilor din interiorul minţilor noastre" admise de Locke. Problema centrală a dezbaterii este măsura în care mintea umană joacă un rol activ în percepţie şi în acumularea de cunoştinţe. Locke a fost privit de către unii ca părintele semanticii moderne europene. Al treilea volum din opera sa filozofică principală, *An essay concerning human understanding* (1690), este dedicat „cuvintelor sau limbii în general". Locke era interesat de fapt mai ales de diferitele tipuri de sens ale substantivelor şi ale sintagmelor nominale şi a semnalat o serie de probleme ale semanticii lexicale care continuă să fie un centru de interes al lingvisticii aplicate şi teoretice din zilele noastre.

Scanned with OKEN Scanner

În termeni foarte generali, atitudinile opuse ale empirismului şi raţionalismului se referă la măsura în care trebuie să privim mintea sau creierul uman ca pe un recipient pasiv al informaţiilor percepute din exterior (*tabula rasa* tradiţională) sau ca pe un inevitabil participant activ, indiferent dacă le numim „idei înnăscute" sau „structură înnăscută primită biologic"[53].

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au apărut în cercetarea lingvistică mai multe mişcări separate, dar înrudite, care au fost stimulate de situaţia intelectuală a momentului. În ele se pot vedea acţionînd atît influenţe raţionaliste, cît şi empiriste.

Recesiunea limbii latine ca singura limbă internaţională în învăţămînt şi în guvernare, apariţia limbilor naţionale europene deplin recunoscute, ca şi descoperirile în domeniul limbilor de pe alte continente au contribuit la crearea senzaţiei că omul este capabil să îmbunătăţească limbile şi chiar să creeze limbi care să se adapteze la nevoile epocii.

Francis Bacon şi-a exprimat nemulţumirea faţă de controversele inutile provocate de nepotrivirile dintre limbile existente, incluse printre „idolii vulgului" (*idola fori*), şi a propus o procedură care îmbunătăţea mult situaţia, bazată pe analogia cuvintelor cu lucrurile, nu doar pe cea dintre cuvinte. Prin deosebirea pe care o făcea între gramatica descriptivă a unei limbi anume şi gramatica filozofică sau generală, el a sugerat ideea construirii unei limbi ideale pentru comunicarea cunoştinţelor, pornind de la cele mai bune părţi şi caracteristici ale cîtorva limbi existente[54]. Inventarea tiparului a dat o mai mare importanţă ortografiei standardizate şi, punînd accentul pe relaţiile dintre scriere şi pronunţare, a stîrnit interesul, niciodată stins de atunci încoace, faţă de problema reformei ortografiei. Ni se impune imaginea unui mare număr de cărturari, din Anglia şi de pe continent, care lucrau, pe jumătate colaboratori, pe jumătate rivali, la diferitele aspecte ale îmbunătăţirii şi sistematizării limbii.

Cea mai importantă propunere din această epocă a fost inventarea unei noi limbi, necesară progresului învăţămîntului şi comerţului în toată lumea civilizată. Latina, care fusese odinioară *lingua franca,* era contestată şi se dezvăluise deja mărimea Babelului lingvistic mondial. Aceste proiecte de noi limbi universale au reprezentat încercări de „de-babelizare" sau de redresare a situaţiei[55]. În acea vreme, oamenii nu s-au gîndit la o limbă universală de genul modernului *esperanto*, creată

Scanned with OKEN Scanner

din materialul limbilor existente, ci aveau în minte mai degrabă schema mai îndrăzneaţă a elaborării unui sistem în care cunoştinţele, gîndirea şi ideile să poată fi exprimate direct şi universal, prin simboluri create în acest scop, pentru care s-ar fi dat pronunţii. Leibniz (1646-1716) visa la ziua în care disputele ar putea fi eliminate doar prin invitaţia de a sta şi a chibzui, folosind un nou sistem universal de simbolizare a gîndurilor şi eliminînd astfel neclaritatea şi imprecizia limbilor naturale. Lucrarea sa, *Specimen calculi universalis,* anticipează cîteva dintre caracteristicile logicii simbolice moderne, deşi se bazează pe silogismul aristotelic[56].

Dacă asemenea sisteme de simboluri nu ar fi iremediabil stîngace, cunoştinţele umane ar putea fi clasificate şi reduse la un tablou sinoptic ordonat. Ideea că o limbă universală de acest fel ar fi posibilă a avut numeroase surse: o mare credinţă în forţa raţiunii umane, clasificările informaţiilor aduse de ştiinţele empirice, care acum se răspîndeau mult mai rapid, recunoaşterea forţei simbolismului matematic (în unele dintre proiectele de limbi au apărut cifrele arabe, ca simboluri scrise care au o pronunţie[57]) şi o interpretare greşită a hieroglifelor chinezeşti, care au ajuns cunoscute europenilor la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Matematica este un mod de simbolizare complet lipsit de constrîngerile limbii, deşi nu dispune de anvergura semantică sau de forţa expresivă a unei limbi naturale (cînd vorbim despre „limba matematicii" sau despre „limbajul matematic", folosim doar o metaforă; analogia nu trebuie împinsă mai departe). Hieroglifele chinezeşti erau considerate în acel timp o reprezentare directă a „ideilor" („ideogramă" a rămas termenul popular pentru hieroglifele chinezeşti). Dar acest lucru nu este adevărat: limba scrisă a literaturii chineze poate fi citită şi înţeleasă de către vorbitorii culţi ai unor varietăţi de chineză vorbită care nu se pot înţelege între ei, dar, cu toate acestea, chineza este o limbă ca toate celelalte, care ţine de o comunitate lingvistică anume şi este elaborată de acea comunitate sau de un grup de comunităţi de acest fel, iar hieroglifele ei reprezintă morfeme cărora le poate fi atribuită o pronunţie, deşi pronunţiile sînt diferite în arii dialectale diferite. Această limbă scrisă are clase gramaticale şi reguli gramaticale ca orice altă limbă şi nu poate fi înţeleasă sau tradusă fără cunoştinţe de gramatică, cu excepţia unor propoziţii foarte scurte şi cu sens evident. Acest lucru nu l-au înţeles europenii din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Studiul

Scanned with OKEN Scanner

veritabil al tipologiei limbii chineze a început mai tîrziu, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, o dată cu apariţia gramaticilor limbii chineze scrise în limbi europene.

În secolul al XVII-lea, mai mulţi oameni au elaborat limbi universale sau „simboluri adevărate", aşa cum au fost uneori numite. În Franţa, M. Mersenne, influenţat probabil de Descartes, a sugerat crearea celei mai bune limbi posibile, în care toate gîndurile puteau fi exprimate prin aceleaşi cuvinte, clar şi concis. Anticipîndu-l pe Jespersen, el a observat asocierile fonoestetice, destul de răspîndite, ale vocalelor de tipul [i] cu lucrurile subţiri şi mici[58]. În Anglia, proiecte similare au fost întocmite de George Dalgarno şi de episcopul John Wilkins, care cunoşteau scrierile lui Mersenne. Cel mai cunoscut este *Essay towards a real character and a philosophical language* al lui Wilkins[59]. Eseul a fost publicat cu sprijinul recent întemeiatei Societăţii Regale şi este menţionat de Roget, cu aproape două sute de ani mai tîrziu, ca una din principalele sale surse de inspiraţie pentru *Thesaurus*[60].

Proiectul lui Wilkins consta în crearea sistematică a unor principii, aplicabile în mod universal, ale unei limbi scrise şi vorbite prin care membrii tuturor naţiunilor lumii să comunice între ei. *Eseul*, care are 454 de pagini, după ce critică neajunsurile limbilor naturale existente, prezintă o schematizare completă a cunoştinţelor umane, incluzînd relaţiile, acţiunile şi procesele abstracte, conceptele logice, genurile naturale şi categoriile de lucruri însufleţite şi neînsufleţite, relaţiile fizice şi cele instituţionalizate dintre fiinţele umane, în familie şi în societate.

Toate aceste clase şi subdiviziunile lor, precum şi diferitele relaţii şi modificări semantice implicate, sînt reprezentate în forme scrise, construite în chip de „simboluri adevărate", independente semantic şi uşor de înţeles, fiecare dintre ele reprezentînd un cuvînt ideal, traductibil în sau din cuvintele unei limbi naturale. Se poate da un exemplu simplu: „tată" este reprezentat prin simbolul , constînd în semnul de bază pentru genul relaţiei „economice" (interpersonale), căruia i s-au adăugat: o linie dreaptă oblică la stînga, indicînd prima subdiviziune (în cazul relaţiilor economice – legătura de sînge); o linie în sus, la dreapta, indicînd cea de-a doua subdiviziune (în cazul legăturilor de sînge – ascendenţa directă); un semicerc deasupra mijlocului simbolului, indicînd genul masculin. Dacă este folosit metaforic, se adaugă o linie scurtă, verticală, la stînga simbolului: .

Pentru a da fiecărui simbol forma rostită corespunzătoare, Wilkins a elaborat un sistem fonetic universal, adică de „litere" care reprezintă categoriile principale de articulare existente în limbile cunoscute ale lumii. Fiecare componentă a unui simbol avea asociată o silabă sau o literă de la care se putea construi la fel de limpede forma vorbită. Astfel, în pronunţarea simbolului „tată", *Co* reprezintă relaţia economică iar *b* şi *a* cele două subdiviziuni (relaţia de sînge şi, respectiv, ascendenţa directă), rezultînd *Coba*, unul dintre părinţi, iar prin adăugarea lui *ra* pentru masculin rezultă *Cobara* (probabil [kobara]), „tată".

El a propus o gramatică universală, constînd din clase de cuvinte valabile pentru toate necesităţile comunicării. Regulile sintatice erau reduse la minimum. Apartenenţa la o clasă şi raporturile gramaticale dintre cuvinte erau indicate grafic prin semne speciale, afixate sau plasate între simboluri, iar fonetic prin modificări ale cuvintelor pronunţate sau adăugiri la ele.

În capitolul final, Wilkins a comparat „limbajul filozofic" folosit de el cu latina (care reprezenta cea mai apropiată aproximare existentă a unei limbi universale) şi aspectul lui de „simbol real" cu scrierea chineză hieroglifică. El a criticat atît redundanţele lexicale, complexitatea gramaticală şi neregularităţile limbii latine, în contrast cu limba propusă de el, cît şi complicaţiile formale ale hieroglifelor chinezeşti, lipsa posibilităţii de a fi analizate semantic şi lipsa clarităţii acestora, deşi era de acord cu tendinţa de a grupa sub acelaşi radical hieroglifele folosite pentru redarea conceptelor legate semantic (p. 150, *supra*)[61].

Eforturile unor cărturari ca Wilkins arată cît de mult avansaseră teoria şi gîndirea lingvistică faţă de Evul Mediu. Ele arată şi o percepere profundă şi subtilă a felului în care ar trebui, de fapt, să fie organizate în mod natural limbile pentru a se achita de sarcinile care le sînt impuse. Din aceste proiecte de limbi construite artificial nu a rezultat nimic practic şi este evidentă naivitatea încercărilor lui Wilkins de a face o analiză componenţială şi o clasificare a experienţei şi cunoştinţelor umane. Însă nişte lucrări recente ale unor specialişti în gramatica generativă, care încearcă să formalizeze cunoştinţele umane intuitive ale vorbitorilor nativi despre folosirea corectă a limbii şi despre interpretarea semantică a cuvintelor par să urmeze direcţii similare, şi anume ideea că totalitatea înţelesurilor din toate limbile poate fi concepută ca un volum finit, deşi imens, de unităţi semantice distincte.

Scanned with OKEN Scanner

Acest lucru a fost privit ca un efort de „fărîmiţare" a sensului[62]. Folosirea eficientă şi înţelegerea resurselor lexicale ale propriei limbi materne sînt legate de folosirea ei în copilărie, dar nici cei mai înţelepţi dintre noi nu par să fie în stare să explice asta în mod satisfăcător.

Noţiunea de structură universală a gîndirii pe care o are întreaga omenire sau cel puţin partea ei civilizată, noţiune independentă de o limbă anume şi, deci, exprimabilă într-o limbă universală era, poate, un concept natural pentru raţionalişti. Atitudini similare faţă de gramatica limbilor actuale apar în operele gramaticienilor raţionalişti de la Port Royal (pp. 171-172, *infra*) şi repetă, într-o formă diferită, universalismul anterior al gramaticienilor scolastici speculativi. Interdependenţa gîndirii şi a limbii, ca şi semnificaţia relativităţii lingvistice şi culturale, au fost mult mai apreciate în climatul epocii romantice tîrzii.

În afară de progresul cunoaşterii, de evitarea controverselor sterile şi de uşurinţa comunicării între oamenii educaţi din toate ţările, existau şi alte considerente care au stimulat ideea creării limbilor universale: simplificarea comerţului, unitatea bisericilor protestante şi ştiinţa criptografiei. Dobîndirea unui nou „simbol real" care să servească protestantismul, aşa cum Biserica romană, pe cînd era universală, se folosise de latină, a fost probabil doar un factor minor. Importanţa lui este discutabilă. În timpul războiului civil din Anglia, codurile şi cifrurile folosite de fiecare tabără au atras atenţia asupra unor trăsături structurale şi a frecvenţei de apariţie a semnelor lingvistice în limba engleză, iar în 1641 Wilkins a scris o carte despre comunicarea secretă[63].

Criptografia din această perioadă a fost îmbinată cu o altă aplicaţie a lingvisticii, care s-a dezvoltat în Anglia începînd cu domnia reginei Elisabeta I: sistemele de stenografie sau „*characterie*", cum erau numite pe atunci. Metodele stenografice fuseseră folosite şi în Roma Antică, dar, ca multe alte lucruri, şi ele par să se fi pierdut în perioada medievală.

Stenografia modernă, care depinde atît de simbolurile fonetice, cît şi de reprezentarea prin semne specifice a unor cuvinte sau rădăcini de cuvinte, apare deja în scrierile britanice din secolul al XVI-lea. Numele de referinţă pentru acest tip de scriere este Timothy Bright, care a elaborat sisteme stenografice folosind şi semne literale separate, şi semne simbolice pentru cuvintele care reprezentau clase de obiecte. Interesul pentru scrierea rapidă era legat de cel pentru o limbă universală.

Scanned with OKEN Scanner

Bright s-a raportat la natura presupus ideografică a hieroglifelor chinezeşti, independent de orice altă limbă, şi şi-a prezentat sistemul de „*characterie*" ca fiind o modalitate specifică de comunicare scrisă şi, în acelaşi timp, un mijloc de păstrare a secretului[64].

Într-o privinţă, Bright a folosit un proces foarte asemănător cu cel aplicat de japonezi într-un anumit stadiu din adaptarea scrierii cu hieroglife chinezeşti (pp. 152-153, *supra*). Adăugiri sau modificări gramaticale ale formelor cuvintelor de bază, aşa cum sînt pluralul la substantive, trecutul la verbe şi comparaţia la adjective, erau indicate prin semne sau „repere" adăugate la dreapta sau la stînga semnului-cuvînt. Alte forme gramaticale erau indicate prin folosirea unui semn-cuvînt pentru a reprezenta morfemul omografic sau omofon şi, prin extensie, şi alte morfeme legate semantic sau gramatical. Astfel, „prietenie" se scria cu semnul *ie* sub semnul „prieten", dar prezenţa lui *ie* sub semnul vecin reprezenta *-tate* din „vecinătate".

Un aspect al empirismului englez în studiile lingvistice din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea a fost iniţierea unei descrieri fonetice sistematice a sunetelor din limba engleză şi a analizei formale a gramaticii engleze, acum, cînd oamenii au îndrăznit să conteste şi să modifice modelul gramatical moştenit de la Priscian şi Donatus şi păstrat cu sfinţenie.

În Anglia, ca şi pe continent, studiile serioase de fonetică au apărut atunci cînd s-a pus accentul pe scriere şi pe relaţia acesteia cu pronunţarea, datorită inventării tiparului şi difuzării lucrărilor. Din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea s-au studiat problemele fonetice numite ortografie şi ortoepie (termenul de *fonetică* se întîlneşte pentru prima dată în secolul al XIX-lea), dar se cerceta în primul rînd ceea ce azi numim fonetică şi fonologie, iar atitudinea empiristă din filozofia britanică, de la Francis Bacon la David Hume, şi natura ortografiei engleze au dat naştere la o tradiţie numită „Şcoala engleză de fonetică"[65]. J. Hart, W. Bullokar, A. Hume, R. Robinson, C. Butler, J. Wallis şi W. Holder[66] se numără printre cei care au scris despre pronunţia engleză în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, în unele cazuri ca parte a unei gramatici complete a limbii engleze. Influenţele creatoare ale epocii sînt arătate de faptul că Wallis, pe lîngă studiului limbii engleze, era titularul catedrei de geometrie de la Oxford şi era, de asemenea, naturalist. În afara problemelor de pronunţie, este

Scanned with OKEN Scanner

interesant de observat prezenţa unor obiective moderne deja strîns legate de studiile fonetice, cum ar fi modalitatea de învăţare a limbii engleze de către străini, modalitatea de învăţare a vorbirii de către surzi şi cultivarea englezei standard sau a „limbii regale". Strînsa legătură din Anglia post-renascentistă între ştiinţele naturale, în general, şi lingvistică se poate observa din componenţa şi activitatea Societăţii Regale în primii săi ani. Wallis, Wilkins şi Holder erau cercetători şi lingvişti de prim rang ai Societăţii, iar multe lucrări lingvistice publicate au fost patronate de ea, dintre acestea făcînd parte şi *Eseul* lui Wilkins. Asocierea continuă a lingvisticii cu ştiinţele naturale este pusă în evidenţă de gramatica engleză a chimistului Joseph Priestley (1761) şi mai ales de remarca sa: „Gramatica poate fi comparată cu un tratat de filozofie naturală" (ştiinţă naturală în termeni moderni). În 1801, John Dalton, unul dintre primii fizicieni celebri, a publicat şi el o gramatică engleză, în parte ca sprijin pentru instruirea celor care studiau ştiinţele[67].

Lucrările acestor ortografi şi ortoepişti au fost de mare folos în reconstituirea caracteristicilor pronunţiei limbii engleze din acele timpuri[68]. În istoria lingvisticii, importanţa lor constă în nivelul la care au ajuns în teoria şi practica fonetică şi în opera pe care au lăsat-o moştenire mult mai celebrilor lor urmaşi din secolul al XIX-lea.

Dintre ei, W. Holder a fost, poate, cel mai norocos. După o oarecare întîrziere, datorată invidiei unor rivali ca Wallis, lucrarea lui Holder *Elements of speech* a fost publicată în 1669 de Societatea Regală, al cărei membru era. Holder a fost un fonetician cu spirit de observaţie şi a reuşit să descrie extrem de succint şi de precis articularea sunetelor vorbirii. El a elaborat o teorie generală a pronunţiei, atribuind diferenţele dintre consoane unor diferenţe de „impuls" dintre un organ şi celălalt, totală în cazul consoanelor mute şi parţială în cazul fricativelor şi al celor care se pot prelungi, cu diferenţierea mai amănunţită dată de ridicarea părţii din faţă sau din spate a limbii şi prin rotunjirea buzelor. Concepţia lui despre vorbire ca fiind „determinată de modificarea impulsului şi a deschiderii" cavităţii bucale sună foarte modern.

Holder s-a apropiat mai mult decît orice alt cercetător occidental de diagnosticarea articulatorie corectă a distincţiei dintre consoanele surde şi sonore, înainte de contactul cu lucrările fonetice indiene. Observaţiile lui pătrunzătoare au fost ignorate de contemporanii săi şi au rămas necunoscute mai mult de un secol. El scria, folosind termenul „sonor"

Scanned with OKEN Scanner

în sensul lui tehnic modern: „Laringele lasă să treacă expiraţia; de asemenea, oricît de des dorim ca, prin forţa muşchilor, să menţinem rigizi şi apropiaţi pereţii laringelui, în vreme ce respiraţia trece printre corzile vocale, el face să vibreze acele corpuri cartilaginoase care modulează respiraţia într-un sunet sau într-un cuvînt". Superioritatea teoriei sale fonetice şi concizia exprimării reies clar din scurta prezentare a naturii vocalelor din limba engleză: „Vocalele sînt produse de trecerea liberă a respiraţiei sonore prin cavitatea bucală, fără nici un impuls al organelor, numita cavitate luînd forme diferite prin poziţiile gîtului, limbii şi buzelor [...]. Vocalele [...] sînt diferenţiate de forma cavităţii bucale"[70].

În secolul următor, A. Tucker a remarcat predominanţa lui [ə] în limba engleză ca o formă a ezitării şi în „formele slabe" ale cuvintelor neaccentuate în vorbirea fluentă, forme aproape deloc marcate în scrierea ortografică[71].

Problemele ridicate de relaţia dintre ortografie şi pronunţie au dus la inventarea unor noi simboluri tipografice pentru anumite feluri de sunete, iar multe dintre simbolurile fonetice folosite astăzi în Alfabetul Fonetic Internaţional au fost sugerate sau inventate în această perioadă. Unii scriitori au depăşit hotarele limbii engleze şi au propus alfabete internaţionale, încercările de acest fel fiind adesea combinate cu sisteme stenografice. În 1686, F. Lodwick a publicat *Essay towards a universal alphabet*, în *Philosophical transactions*, editată de Societatea Regală, în care propunea simboluri corespunzînd sistematic cu diferenţele de articulare, iar Wilkins a inclus în al său *Eseu* un tabel de sunete care poate fi comparat cu formele timpurii ale Alfabetului Fonetic Internaţional şi un „alfabet organic" cu semne grafice pentru articularea a opt vocale şi 26 consoane, reprezentînd categoriile fonetice generale, în care se arătau poziţiile buzelor şi, printr-o secţiune transversală, poziţiile limbii[72].

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea apar noi variante ale gramaticii limbii engleze. Începutul a fost făcut în cadrul creat de gramaticienii latini tîrzii şi considerat de Ælfric potrivit atît pentru engleza veche, cît şi pentru latină (p. 106-107, *supra*). Dar în climatul intelectual al lumii post-renascentiste, dragostea pentru propria limbă şi empirismul englez au încurajat testarea categoriilor prin observaţie şi putem remarca

Scanned with OKEN Scanner

gradele diferite în care s-au desfăşurat aceste testări şi reevaluări în încadrarea cuvintelor în anumite clase de cuvinte şi părţi de vorbire.

Gramaticienii englezi din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi de la începutul secolului al XVIII-lea au pornit de obicei de la sistemul latin al celor opt clase priscianice (păstrat cu sfinţenie în gramatica lui Lily), fie urmînd acest exemplu, fie simţind nevoia să-şi exprime sau să-şi justifice dezacordul. Unii, cum ar fi Bullokar[73], au folosit sistemul latin, atribuind fiecărei clase cuvinte din limba engleză. Articolele din limba engleză, *a(n)* şi *the*, care nu aveau un corespondent latin, nu au primit statutul de părţi de vorbire, fiind considerate doar note sau semne puse înaintea substantivelor pentru le identifica drept substantive. Alţi gramaticieni au tratat articolele ca subclasă a substantivelor adjectivale[74], iar Ben Jonson le-a plasat într-o clasă separată[75].

Apare şi o rearanjare a sistemului latin, în care se poate observa influenţa lui Ramus, la unii gramaticieni cum ar fi A. Gill, care au considerat flexiunea după număr, respectiv absenţa ei, o distincţie binară majoră, despărţind substantivele şi verbele de celelalte clase de cuvinte, pe care le-au numit *dictiones consignificativae*, referindu-se la principalele lor funcţii în relaţiile de subordonare cu substantive şi verbe, o distincţie pe care o făcuseră şi gramaticienii antici (pp. 47-48, 62-64, *supra*)[76]. În sistemul lui, Butler a legat mai strîns substantivele şi verbele, considerînd că ambele au flexiune după număr şi caz. Cazul nominal era ilustrat de forme cum ar fi „om" şi „al omului", iar formele flexionare ale trecutului şi participiului trecut (*loved,* „iubit", *fallen,* „căzut") sînt considerate cazuri oblice ale verbului, forma prezentului fiind cea „dreaptă". Această folosire trimite în trecut, la concepţia lui Aristotel.

Alţi gramaticieni au fost influenţaţi de teoriile Şcolii de la Port Royal (pp. 169-171, *infra*), împărţind cele opt clase din latină în funcţie de ceea ce exprimau: obiecte ale gîndirii (substantiv, pronume, participiu, prepoziţie, adverb (şi articol)) sau moduri de gîndire (verb, conjuncţie, interjecţie). Acest sistem a fost aplicat la limba engleză de către autorul (sau autorii) unei gramatici atribuite lui J. Brightland[78], însă sistematizarea nu era prea reuşită.

Mergînd mai departe, Wilkins şi C. Cooper au deosebit pe baze semantice două clase principale: întreguri şi particule. Wilkins dorea ca sistemul său să aibă o aplicabilitate universală. Întregurile aveau un sens

Scanned with OKEN Scanner

propriu bine definit, în timp ce particulele nu făceau decît să lege sau să modifice înţelesul întregurilor. Substantivele şi verbele erau întreguri. În sistematizarea realizată de Wilkins, care este mai explicită, fiind elaborată ca parte a gramaticii sale filozofice[79], verbele nu constituie o clasă separată, ci sînt privite ca anexe substantivale (active, pasive sau neutre (intranzitive)), asociate întotdeauna cu o copulă sau avînd-o inclusă în forma lor proprie (de exemplu, *lives* = *is living*, „trăieşte = este în viaţă"; *hits* = *is hitting*, „loveşte = face gestul lovirii"). Această analiză e similară cu cea a gramaticienilor de la Port Royal. Adverbele derivate (de la adjectivele substantivale, cum ar fi „rău") sînt şi ele întreguri. Clasa particulelor se împarte în esenţiale (verbul copulativ „a fi") şi ocazionale. Ultimul grup include pronumele, articolele, prepoziţiile, adverbele nederivate şi conjuncţiile, precum şi modurile şi timpurile (în limba engleză *can*, *may*, *will*). Această abordare a auxiliarelor verbale pe care Cooper o aplică limbii engleze se aseamănă întru cîtva, deşi nu în mod explicit[80], cu unele analize actuale ale verbelor englezeşti.

Tradiţia latină se recunoaşte în păstrarea adjectivului în clasa substantivelor (deşi din punct de vedere formal acest lucru se potriveşte mai bine limbii latine decît limbii engleze), ca şi în atenţia acordată de majoritatea gramaticienilor participiului, care era considerat fie (într-un mod pur tradiţional) o clasă aparte, fie o anexă substantivală care are asocieri derivaţionale specifice cu verbul. Poate din cauză că sistemul lui de gramatică era universal sau filozofic, putînd fi aplicat limbii engleze, dar nu bazat doar pe limba engleză, Wilkins a mers cel mai departe în revizuirea tradiţiei create de Priscian şi Lily. Cert este că l-a depăşit pe Cooper, cel mai apropiat lui dintre gramaticienii englezi.

Din secolul al XVI-lea pînă în prezent s-au scris numeroase gramatici de limbă engleză. Principalul lor interes istoric constă în procesul continuu de testare şi revizuire a cadrului gramatical moştenit, al cărui sistem de descriere era bazat pe limba latină, în lumina formelor şi structurilor observate în limba engleză în acel moment. Evoluţia nu s-a produs în ordine strict cronologică. Wallis (secolul al XVII-lea) a fost unul dintre cei mai mari reformatori ai gramaticii descriptive engleze. El afirma că limba are doar două timpuri, prezentul („arde") şi trecutul („a ars"), toate celelalte distincţii temporale şi aspectuale fiind realizate de verbele auxiliare[81].

Scanned with OKEN Scanner

Două gramatici de la începutul secolului al XIX-lea sînt celebre, cea a lui Lindley Murray şi cea a lui William Cobbett. Deşi sînt asemănătoare şi destul de conservatoare ca teorie şi prezentare, este semnificativă diferenţa dintre fundalurile lor sociale, reflectînd contextele diferite în care gramatica engleză a fost şi este predată şi studiată. Murray era american, stabilit în Anglia după Războiul de Independenţă. Locuind lîngă York, a scris celebra sa *English grammar* în primul rînd pentru nevoile învăţăceilor. Publicată pentru prima dată în 1795, a fost adoptată pe scară foarte largă şi a fost de multe ori reeditată în timpul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea. Destul de conservatoare în teorie, lucrarea poate fi dată ca exemplu de predare reuşită a gramaticii limbii engleze din acea perioadă. Ea are patru părţi: ortografia, în care era prezentată o listă a diverselor valori de pronunţie ale literelor din alfabetul englez, „etimologia" (adică morfologia, părţile de vorbire, formele şi flexiunile lor), sintaxa, prozodia cu punctuaţia. Prozodia se împarte în reguli de versificaţie şi descrierea unor caracteristici cum sînt lungimea, accentul, pauza şi intonaţia („tonul"), cărora în Antichitate le era aplicat termenul de „prozodie" (p. 65, *supra*), într-un mod care anticipa din mai multe puncte de vedere folosirea acestui termen de către firthieni (pp. 295-298, *infra*).

În gramatica sa, Murray a considerat că ar trebui să fie recunoscute trei cazuri ale substantivelor din limba engleză: nominativ, genitiv şi obiectiv sau acuzativ[82]. El şi-a argumentat concepţia prin analogie cu latina, în care, în ciuda asemănării formale dintre nominativ şi acuzativ, la multe substantive cazurile erau considerate separate. Se observă la Murray stabilirea „tradiţională modernă" a claselor de cuvinte din limba engleză: articol, substantiv, adjectiv, pronume, verb, adverb, prepoziţie, conjuncţie şi interjecţie, fără să se sugereze unirea adjectivelor cu substantivele sau tratarea participiului ca o clasă de cuvinte separată.

Stilul lui Murray este clar şi sistematic, deşi poate plictisitor şi lipsit de originalitate. Preocuparea lui pentru bunăstarea generală a tinerilor cititori apare pe tot parcursul cărţii. În prefaţă şi într-un „cuvînt către tinerii învăţăcei" din final, el îşi declară dorinţa de a „încuraja atît virtutea, cît şi educaţia", iar exemplele alese dovedesc cucernicie: „Îl voi respecta, deşi m-a înşelat"; „Datoria şi interesul interzic tolerarea viciului"; „Lenea dă naştere la lipsuri, vicii şi mizerie"[83]. Lăsînd la o parte diferenţele teoretice, alegerea acestor exemple

Scanned with OKEN Scanner

plasează lucrarea şi pe autorul ei într-un context opus faţă de unii autori moderni, care au preferat exemple ca „Am să i-o fac lui Bert" şi „Toţi oamenii din laborator îl consideră pe John prost".[84] Nici unul dintre acestea nu este neapărat cel mai bun domeniu de exemplificare a descrierii gramaticale sau a teoriei lingvistice. Trebuie să sperăm că exemplele pline de obscenităţi puerile sau de propagandă politică, ca acelea care au mînjit unele dintre publicaţiile lingvistice recente din lumea anglofonă, sînt doar o fază trecătoare. În prezent (1996), aceasta pare să fie situaţia.

Cît de mare era reputaţia gramaticii lui Murray putem vedea din prudenţa coanei Jarley, proprietăreasa panopticului din cartea lui Dickens *Old Curiosity Shop*, care, atunci cînd printre vizitatori erau şi tinere de la internate selecte, „înlocuia chipul şi costumul domnului Grimaldi, care era clown, cu imaginea domnului Lindley Murray, aşa cum arăta pe cînd elabora gramatica limbii engleze".

Deşi cadrul teoretic şi categoriile folosite sînt foarte asemănătoare, manualul de gramatică din aceeaşi epocă, mai puţin cunoscut, *Grammar of the English language*, care îi aparţinea lui Cobbett, politician radical (Londra, 1819), a fost conceput într-un cadru complet diferit. Prezentată sub forma unei serii de scrisori către fiul său James, cartea era „destinată... în special soldaţilor, marinarilor, ucenicilor şi tinerilor plugari". O ediţie ulterioară include „şase lecţii pentru a-i ajuta pe politicieni să nu folosească o gramatică defectuoasă şi să nu scrie cu stîngăcie" şi conţine o dedicaţie către regina Carolina, în care, cu o elocvenţă radicală, Cobbett pledează pentru educaţia literară a „claselor muncitoare": „Nobilii şi înalta societate au avut întotdeauna aroganţa să se considere stîlpii tronului. Dar, aşa cum a arătat Maiestatea Voastră într-un mod atît de clar, Regalitatea nu are, în vremi de restrişte, susţinător mai de nădejde decît poporul."

Atît de asemănătoare ca doctrină şi atît de diferite ca stil, aceste două gramatici întruchipează două teme care au stat în primul plan al predării limbii engleze încă de cînd Renaşterea a inaugurat o epocă de mobilitate socială în societatea engleză: menţinerea exactă a standardelor lingvistice potrivite unui statut social superior şi însuşirea acestor standarde ca etapă vitală în orice progres social.

Aşa cum atitudinile empirice au dat naştere foneticii descriptive şi independenţei gramaticale a diferitelor limbi, şi mişcarea raţionalistă s-a

Scanned with OKEN Scanner

făcut simţită prin elaborarea gramaticilor filozofice, în special a celor legate de şcolile franceze de la Port Royal. Aceste baze religioase şi educaţionale au fost puse în 1637 şi distruse în 1661, în urma unor conflicte politice şi religioase[85], dar influenţa lor pe tărîmul educaţional a durat mult mai mult, iar acele studii gramaticale au continuat pînă la *grammaires raisonnées* şi „gramaticile generale" din secolul al XVIII-lea. Gramatica de la Port Royal a fost retipărită chiar şi în 1830[86].

Gramaticile raţionaliste au continuat în unele privinţe gramaticile medievale scolastice. Deşi sistemul educaţional de la Port Royal includea o instruire clasică solidă, unul sau doi dintre membrii acestei şcoli au declarat că literatura păgînă a Antichităţii clasice este dăunătoare. Gruparea de la Port Royal a avut printre membrii săi şi logicieni, iar în gramaticile de aici apare o puternică influenţă a logicii asupra lingvisticii. Ei elaborează o gramatică universală, dar nu în acelaşi sens ca aceia care au propus o limbă universală sau ca gramaticienii medievali. Spre deosebire de planificatorii limbii, ei nu au inventat noi sisteme de comunicare, ci au expus o teorie generală a gramaticii prin intermediul unor limbi ca latina şi franceza. Spre deosebire de scolastici, membrii şcolii de la Port Royal au declarat superioritatea cerinţele raţiunii umane în faţa autorităţii şi s-au bazat în predare pe Descartes, nu pe Aristotel. Ei nu au căutat o explicaţie filozofică universalistă pentru toate detaliile din gramatica latină a lui Priscian, ignorînd celelalte limbi, ci au încercat să dezvăluie unitatea care stă la baza gramaticilor deosebite ale diferitelor limbi în cadrul funcţiei lor de comunicare a gîndurilor şi care include percepţia, judecata şi capacitatea de a raţiona.

Pe baza acestei gramatici generale, savanţii de la Port Royal au preluat cele nouă categorii clasice de cuvinte – substantiv, articol, pronume, participiu, prepoziţie, adverb, verb, conjuncţie şi interjecţie, dar le-au reîmpărţit din punct de vedere semantic, primele şase referindu-se la „obiectele" gîndirii noastre şi ultimele trei la „forma sau modalitatea" ei. Dihotomia de bază substantiv-verb a supravieţuit, dar repartizarea celorlalte clase în jurul ei era diferită. Nu a existat nici o încercare de a urma exemplul gramaticii lui Donatus şi a lui Priscian, aşa cum o elaboraseră aceştia, însă o mare parte din tradiţia gramaticii latine era considerată comună tuturor limbilor, deşi exprimată în forme variate. Astfel, se consideră că în latină cele şase cazuri sînt preluate,

Scanned with OKEN Scanner

cel puţin din punct de vedere operaţional, de alte limbi[87], deşi unele din ele sînt exprimate prin prepoziţii şi prin topică în „limbile vulgare" (adică în limbile europene moderne – termenul nu este peiorativ). Se mai afirma că limba greacă are un caz ablativ cu formă întotdeauna asemănătoare cu dativul. Această afirmaţie duce la concluzii greşite, traducerea echivalentă a ablativului latin împărţindu-se între dativul şi genitivul din limba greacă. Cazurile şi prepoziţiile erau folosite în mod colectiv, la exprimarea raporturilor gramaticale, dar separarea teoretică a celor două categorii s-a păstrat, în ciuda reprezentării lor comune în „limbile vulgare", în timp ce folosirea pur cazuală în franceză a lui *de* şi *à* contrasta cu funcţiile lor iniţiale, pur prepoziţionale, aşa cum apăreau în studiile comparative precedente despre limbile romanice clasice şi moderne (pp. 145-146, *supra*)[88].

În ciuda unor asemănări cu modiştii şi a unei accentuări asemănătoare a faptului că trăsăturile universale necesare din toate limbile se manifestă în mod diferit, există diferenţe majore în atitudine. Baza universalistă concepută la Port Royal era alcătuită de raţiunea şi gîndirea umană. Legăturile sofisticate dintre *modī essendī* ale lumii externe şi *modī intelligendī* prin care erau percepute şi interpretate în minte nu apar în sistemul şcolii de la Port Royal, iar explicarea oarecum modistică a diferenţei esenţiale dintre substantiv şi verb, dată de J. C. Scaliger şi bazată pe categoriile permanenţei şi tranzienţei, a fost criticată făţiş ca nesemnificativă şi nepotrivită[89].

Putem remarca interpretări structurale ale funcţiilor anumitor clase de cuvinte. Adverbele nu mai sînt decît o abreviere a unei fraze prepoziţionale (*sapienter*, „înţelept" = *cum sapientiō*, „cu înţelepciune"). Verbele sînt de fapt cuvinte care „semnifică afirmarea" sau, la alte moduri, o dorinţă, un ordin etc.[90] Aceasta îi întoarce pe gramaticienii de la Port Royal la analiza propusă de Aristotel[91], în care toate verbele, în afară de cele copulative, erau considerate echivalente logice şi gramaticale ale unui verb plus un participiu, ceea ce face ca „Petre trăieşte" să fie echivalent din punct de vedere structural cu „Petre este om". Categoriile intranzitiv şi tranzitiv (ca şi cele activă şi pasivă) erau considerate ca aparţinînd nu cuvintelor numite de obicei verbe, ci doar elementului „adjectival" din ele[92].

Trebuie remarcat faptul că această analiză nu este o explicaţie presupus istorică şi nici o descriere superficială a morfologiei verbale,

Scanned with OKEN Scanner

aşa cum a încercat să sugereze mai tîrziu Bopp. Este vorba de amplasarea, în termeni moderni, la un nivel structural mai profund, a elementelor care erau reprezentate în propoziţii împreună cu alte elemente[93]. Gramaticienilor de la Port Royal le-ar fi fost de folos argumentele aduse de cunoaşterea pe o scară mai largă a limbilor, cea de care dispunem azi şi în care, teoretic, fiecare rădăcină poate fi nominalizată sau verbalizată cu ajutorul unui afix corespunzător, astfel încît să dispară cel puţin deosebirea păstrată în gramatica de suprafaţă a limbilor europene, cea dintre „Petre trăieşte" şi „Petre este om"[94].

Funcţia de încastrare sau subordonare a pronumelor relative (în latină şi în franceză *qui* etc., în engleză *who*, *which* etc.) este descrisă în termenii evidenţiaţi de transformaţionişti ca o anticipare a propriilor lor teorii. O propoziţie unică, „Dumnezeu invizibil a creat lumea vizibilă", este legată de varianta mult mai explicită „Dumnezeu, care este invizibil, a creat lumea, care este vizibilă". Într-o reprezentare mai esenţializată, se consideră că fraza incorporează trei propoziţii sau judecăţi (fraze subînţelese): „Dumnezeu este invizibil", „Dumnezeu a creat lumea" şi „Lumea este vizibilă", prin includerea sau încastrarea primei şi celei de a treia propoziţii în propoziţia „principală şi esenţială", care este matricea[95]. Totuşi, gramaticienii de la Port Royal par să nu fi folosit termeni pur formali, deoarece propoziţia „Vitejia lui Ahile a fost cauza cuceririi Troiei", spre deosebire de cea anterioară, este considerată una simplă, o singură judecată sau afirmaţie. Este greu de urmărit acest raţionament, întrucît, în termeni trasformaţionişti, ultima propoziţie ar fi analizată la fel cu cealaltă.

Gramaticienii de la Port Royal au încercat să scrie o adevărată gramatică generală. Dînd exemple din latină, greacă, ebraică şi din limbile europene moderne, au încercat să le pună în legătură cu caracteristicile presupus universale care stau la baza acestora. Ei nu par să fi fost interesaţi de o cunoaştere mai largă a limbilor non-europene, altfel şi-ar fi depăşit mai evident cadrul clasic. Respectivii gramaticieni considerau gramatica generală o bază a formării tuturor limbilor, aşa că nu foloseau ca exemplificare vreo limbă anume. Dar, ca savanţi patrioţi, se mîndreau cu limpezimea, eleganţa şi frumuseţea pe care le găseau în limba franceză[96], mărturie a schimbării atitudinii faţă de dialectele europene, pe care o adusese Renaşterea.

Scanned with OKEN Scanner

Diversitatea limbilor fiind acceptată şi limbile naţionale fiind recunoscute ca demne de o atenţie egală în studiul şi în cultivarea lor cu cea acordată limbilor clasice, lingviştii aveau de înfruntat acum problema universaliilor din limbaj. Lumea antică ignora aproape total această problemă, fiind interesată doar de greacă şi latină. Scolasticii au considerat că latina, descrisă şi analizată de Priscian, reprezenta de fapt infrastructura universală a tuturor limbilor, pe care şi-au propus să o explice şi să o confirme. După Renaştere, empiriştii au pus accentul pe variaţiile individuale ale limbilor şi pe necesitatea de a sistematiza categoriile şi clasele în lumina observaţiilor directe, în timp ce raţionaliştii mai căutau ceea ce era comun tuturor limbilor, dincolo de diferenţele de suprafaţă. Problema este încă serios dezbătută. Hjelmslev, în cartea sa de început, *Principes de grammaire générale*, cerea un *état abstrait* universal care să includă posibilităţile existente în toate limbile, realizate în mod diferit, în *états concrets*, pentru fiecare în parte. În lipsa acestora, considera el, teoria lingvistică ar cădea în „nihilism”[97]. Descriptiviştii din perioada pe care o numim acum epoca „bloomfieldiană” au redus la minimum teoria universaliilor şi au atribuit un rol dominant descrierii formelor observate, prin intermediul categoriilor şi claselor *ad hoc*, elaborate pentru fiecare limbă în mod independent, cu puţine asemănări. Bloomfield a afirmat că „singurele generalizări folositoare în cazul limbilor sînt generalizările inductive”[98]. Firthienii vorbeau, în mod asemănător, de o teorie generală, însă cu o foarte mare prudenţă în privinţa categoriilor generale sau a unei gramatici universale[99]. Mai recent, Chomsky şi adepţii gramaticii generative au susţinut din nou, în termeni izbitor de asemănători cu cei folosiţi de gramaticienii filozofi raţionalişti şi, în 1928, de Hjelmslev, importanţa universaliilor lingvistice, arătînd că, la nivelurile mai profunde ale structurii, limbile au anumite aspecte formale care sînt un bun uman comun şi se manifestă la suprafaţă în mod diferit pentru fiecare limbă. Ei susţin că, fără această concepţie, lingvistica ar fi condamnată la un empirism mărginit, lipsit de semnificaţie, şi, mai mult, că o gramatică fundamentală universală este singura explicaţie satisfăcătoare pentru capacitatea copiilor de a stăpîni limba maternă, în primul rînd datorită expunerii la secvenţe de enunţuri nesistematice[100]. În lingvistică, la fel ca şi în alte domenii ale gîndirii, vechile probleme continuă să apară şi în prezent, deşi fiecărei generaţii i se arată într-un mod diferit.

Scanned with OKEN Scanner

Autorul unei gramaticii generale ulterioare, Beauzée, a avut o atitudine similară cu cea a savanţilor de la Port Royal: gramatica are două feluri de principii, cele de o validitate universală, care provin din natura gîndirii umane, şi cele care rezultă din convenţii arbitrare şi mobile, care alcătuiesc gramatica fiecărei limbi în parte. Cele dintîi constituie obiectul gramaticii generale şi sînt, din punct de vedere logic, anterioare oricărei limbi date, ele vizînd însăşi posibilitatea şi condiţiile necesare existenţei limbilor[101].

Deşi doctrina lui Beauzée nu o contrazice pe cea de la Port Royal, sistemul lui gramatical este întru cîtva diferit ca organizare şi, în ciuda faptului că în prefaţă se declară tributar lui Descartes şi lui Arnauld (un gramatician important de la Port Royal), în text apar critici clare la adresa unor afirmaţii ale Şcolii de la Port Royal. Clasele de cuvinte ale lui Beauzée sînt mai moderne, datorită faptului că adjectivele sînt considerate o clasă distinctă, şi nu este păstrată bipartiţia specifică grupului de la Port Royal. Ca în orice gramatică generală, clasele trebuie să fie definite în termeni aplicabili oricărei limbi, aşa că se face apel la concepte semantice generale. Tipică este distincţia dintre substantiv şi pronume, pe de o parte, şi dintre verb şi adjectiv, pe de altă parte: substantivele şi pronumele exprimă lucruri, persoane şi abstracţiuni specifice, în timp ce adjectivele şi verbele exprimă calităţi, stări şi relaţiile cu care acestea sînt asociate[102]. În unele privinţe, Beauzée, deşi era universalist, s-a arătat mai puţin rigid. Nu a încercat să le impună tuturor limbilor un singur sistem de cazuri, în vreme ce savanţilor de la Port Royal li se reproşează că au insistat asupra existenţei a şase cazuri în greacă, sfidînd formele care se observă în realitate în flexiunile nominale din limba greacă[103].

Contrastul dintre empirism şi raţionalism străbate, în diferite forme de manifestare, istoria gîndirii lingvistice. El s-a reflectat într-o oarecare măsură în opoziţia dintre cercetarea limbilor din exterior, pe baza observării limbajului utilizat fie de autori recunoscuţi, fie de vorbitori acceptaţi social, şi cercetarea din interior a limbajului uman, ca parte a înzestrării omului şi a manifestării raţionalităţii sale. Italianul Campanella (secolul al XVII-lea) a făcut distincţia între două tipuri de studiu gramatical, *grammatica civilis* şi *grammatica philosophica*. Aceeaşi regulă a fost stabilită de Vaugelas în gramatica limbii franceze, pe baza observării folosirii corecte a cuvintelor şi a precedentului

Scanned with OKEN Scanner

literar, şi a fost explicată de gramaticienii de la Port Royal prin referirea la semnificaţia exactă a propoziţiilor, aşa cum sînt ele înţelese de receptor şi intenţionate de emiţător[104].

În această perioadă şi, într-o oarecare măsură, chiar şi în ultimii ani ai Evului Mediu, au început să apară moduri de gîndire despre limbă pe subiecte care nu fuseseră luate în considerare pînă atunci sau, dacă totuşi fuseseră, apăruseră în termeni care nu puteau să ducă la nici o concluzie constructivă. Acest lucru a fost deja remarcat la începuturile lingvisticii istorice a limbilor romanice (pp. 145-146, *supra*). Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, abordarea istorică a limbilor a fost aprofundată şi îmbogăţită. Studiul istoric a fost legat de comparaţia tipologică, ambele găsind un material nou şi semnificativ în limbile studiate atunci, ca şi în vocabularele şi textele alese în mod special din domenii încă necercetate.

De la sfîrşitul secolului, situaţia lingvistică s-a schimbat foarte mult, datorită unuia din cele mai importante evenimente în istoria lingvisticii: descoperirea integrală a limbii sanscrite antice din India şi a cercetărilor asupra acestei limbi. Efectele descoperirii menţionate aparţin însă secolelor al XIX-lea şi XX şi vor fi analizate în capitolele următoare.

Bibliografie suplimentară

D. ABERCROMBIE, „Forgotten phoneticians", în *TPS*, 1948, pp. 1-34.

H. ARENS, *Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, pp. 62-80.

R. E. ASHER şi E. HENDERSON (ed.), *Towards a history of phonetics*, Edinburgh, 1981.

W. BACHER, *Die Anfänge der hebräischen Grammatik*, Amsterdam, 1975 (publicată prima dată în 1985).

M. BAKALLA, *Arabic linguistics: an introduction and bibliography*, Londra, 1983.

R. R. BOLGAR, *The classical heritage and its beneficiaries*, Cambridge, 1954.

J. BURCKHARDT, *The civilization of the Renaissance in Italy* (publicată pentru prima dată în germană, 1860, tr. S. G. C. Middlemore), Londra, 1944.

F. CADET, *Port Royal education* (tr. A. D. Jones), Londra, 1898.

Scanned with OKEN Scanner

R. DONZÉ, *La grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Berna, 1967.
W. K. FERGUSON, *The Renaissance in historical thought*, Boston, 1948.
J. R. FIRTH, *The tongues of men*, Londra, 1937, capitolele 5 şi 6.
J. R. FIRTH, „The English School of Phonetics", în *TPS*, 1946, pp. 92-132.
L. FORMIGARI, *Signs, science and politics*, Amsterdam, 1993.
L. FORMIGARI şi D. GAMBARARA (ed.), *Historical roots of linguistic theories*, Amsterdam, 1995.
O. FUNKE, *Die Frühzeit der englischen Grammatik*, Berna, 1941.
D. GAMBARARA *et al.* (ed.), *Language philosophies and the language sciences*, Münster, 1996.
I. GOLDZIHER, *On the history of grammar among the Arabs*, Amsterdam, 1994.
F. P. GRAVES, *Peter Ramus and the educational reformation of the sixteenth century*, New York, 1912.
J. HALE, *The civilization of Europe in the Renaissance*, Londra, 1993.
M. A. K. HALLIDAY, *„The origin and early development of Chinese phonological theory"*, în ASHER şi HENDERSON, 1981, pp. 123-140.
D. HYMES (ed.), *Studies in the history of linguistics: traditions and paradigms*, Bloomington, 1974.
L. KUKENHEIM, *Contributions à l'histoire de la grammaire italienne, espagnole, et française à l'époque de la Renaissance*, Amsterdam, 1932
L. KUKENHEIM, *Contributions à l'histoire de la grammaire grecque, latine, et hébraique à l'époque de la Renaissance*, Leiden, 1951.
L. KUKENHEIM, *Esquisse historique de la linguistique française*, Leiden, 1962.
C. LANCELOT şi A. ARNAULD, *Grammaire générale et raisonnée*, Paris, 1660 (retipărită la Scolar Press, Menton, 1967)
G. LEPSCHY, *History of linguistics*, vol. I.
I. MICHAEL, *English grammatical categories and the tradition to 1800*, Cambridge, 1970.
J. OWENS, *The foundations of grammar: an introduction to medieval Arabic grammatical theory*, Amsterdam, 1988.
G. A. PADLEY, *Grammatical theory in western Europe 1500-1700, the Latin tradition*, Cambridge, 1976.
G. A. PADLEY, *Grammatical theory in western Europe 1500-1700: Trends in vernacular grammar*, vol. I, Cambridge, 1985, vol. al II-lea, 1988.
V. G. SALMON, *The study of language in seventeenth century England*, Amsterdam, 1979.
J. E. SANDYS, *History of classical scholarship* (ediţia a treia), Cambridge, 1921, vol. al II-lea.
T. A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 231-382.
C. H. M. VERSTEEGH *et al.* (ed.), *The history of linguistics in the Near East*, Amsterdam, 1983.
E. VORLAT, *English grammatical theory 1586-1737*, Louvain, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

Note

1. SANDYS, 1921, pp. 17-21. Despre Renaştere, vezi BOLGAR, 1954; BURCKHARDT, 1944; FERGUSON, 1948; HALE, 1993. O antologie de articole istorice, în cea mai mare parte scurte, despre lingvistica din Renaştere pînă în zilele noastre se găseşte în GAMBARARA, 1996.
2. B. RUSSELL, *History of western philosophy*, Londra, 1946, p. 523.
3. J. A. FROUDE, *History of England from the fall of Wolsey to the defeat of the Spanish Armada*, Londra, 1875, vol. I, pp. 61-62. Despre conceptele istorice de Ev Mediu şi Renaştere în general, v. W. K. FERGUSON, 1948.
4. ORIGINES, 1.3.4.
5. KUKENHEIM, 1951, p. 88.
6. J. REUCHLIN, *De rudimentis Hebraicis*, Pforzheim, 1506; L. GEIGER, *J. Reuchlin*, Leipzig, 1871; *cf.* A.J. KLIJNSMIT, *Balmesian linguistics*, Amsterdam, 1992.
7. REUCHLIN, *op.cit.*, p. 551.
8. *Ibid.*, pp. 552, 585.
9. H. HIRSCHFELD, *Literary history of Hebrew grammarians and lexicographers*, Londra, 1926, p. 7. Vezi şi N. M. WALDMAN, „The Hebrew tradition", în SEBEOK, *Historiography*, pp. 1285-1330. Lucrarea clasică de lingvistică ebraică este BACHER, 1895. Ediţia din 1975 are bibliografia la zi; LEPSCHY, *History of linguistics*, pp. 1, 97-163.
10. P. WECHTER, *Ibn Barun's Arabic works on Hebrew grammar and lexicography*, Philadelphia, 1964. Despre lingvistica din Orientul Apropiat, v. VERSTEEGH *et al.*, 1983.
11. E. O. A. MERX, „Historia artis grammaticae apud Syros", în *Abhandlung für die Kunde des Morgenlandes*, 9.2 (Leipzig, 1889).
12. A. G. CHEJNE, *The Arabic language: its role in history*, Minneapolis, 1969; H. BLANC, „Linguistics among the Arabs", în SEBEOK, *Historiography*, pp. 1265-1283. Pentru un punct de vedere pozitiv asupra influenţei greceşti, vezi C. H. M. VERSTEEGH, *Greek elements in Arabic linguistic thinking*, Leiden, 1977. Ca şi în cazul controversei privind analogia-anomalia greco-romană, nu trebuie să accentuăm prea mult ideea existenţei a două grupări separate, care se exclud reciproc. Este vorba mai degrabă de două tendinţe opuse, concentrate într-o măsură destul de mare pe cele două poziţii. Pe această temă, vezi GOLDZIHER, 1994, cap. 3. Vezi şi OWENS, 1988, pp. 8-15. OWENS, 1988, şi H. E. BREKLE, *Einführung in die Geschichte der Sprachwissenschaft*, Darmsdtadt, 1985, cap. 5, oferă informaţii folositoare despre studiile lingvistice arabe. BAKALLA, 1983, prezintă o bibliografie cuprinzătoare a studiilor lingvistice scrise în arabă şi despre limba arabă; vezi şi LEPSCHY, *History of linguistics*, vol. I, pp. 164-184.

Scanned with OKEN Scanner

13. A. SCHAADE, *Sībawaih's Lautlehre*, Leiden 1911, (M. H. A. EL SARAAN sugerează mai multe corecturi în *A critical study of the phonetic observations of the Arab grammarians* (lucrare de doctorat, Universitatea din Londra, 1951)). Despre metoda gramaticală a lui Sībawaih, v. M. G. CARTER, „An Arab grammarian of the eighth century", în *JAOS*, nr. 93 (1973), pp. 146-157; G. G. BOHAS, *The Arabic linguistic tradition*, Londra, 1990.
14. KUKENHEIM, 1932, 95.
15. J. H. ROWE „Sixteenth and seventeenth century grammars", în HYMES, 1974, pp. 361-379. PADLEY, 1985 şi 1988, se ocupă exhaustiv de lucrările de gramatică vernaculară. Vezi şi A. AHLQVIST (ed.), „Les premières grammaires des vernaculaires européens", în *Histoire épistémologie langage*, 9.1. (1987); W. K. PERCIVAL, „The grammatical tradition and the rise of the vernaculars", în SEBEOK, *Historiography*, pp. 231-275. O culegere folositoare de articole despre lucrările de istorie a lingvisticii din Italia, Spania şi Olanda în timpul Renaşterii şi după se găsesc în P. RAMAT *et al.* (ed.), *The history of linguistics in Italy*, 1986 (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science*, seria 3, vol. 33); A. QUILIS şi H.-J. NIEDEREHE (ed.), *The history of linguistics in Spain*, 1986, (*ibid.*, vol. 34); *The history of linguistics in the Low Countries*, 1988, (în *Historiographia linguistica* nr. 15, pp. 1-2). ROBINS, „The evolution of English grammar books since the Renaissance", în G. LEITNER (ed.), *The English reference grammar*, Tübingen, 1986, pp. 292-306, oferă o schiţă a lucrărilor despre gramatica engleză din 1586 pînă în prezent. Pentru o trecere în revistă a lucrărilor lingvistice despre limba germană de-a lungul istoriei, vezi W. BAHNER şi W. NEUMANN (ed.), *Sprachwissenschaftliche Germanistik: ihre Herausbildung und Begründung*, Berlin, 1985.
16. KUKENHEIM, 1932, p. 205. Pentru un cadru mai general, v. PERCIVAL, *op.cit.* (n.15).
17. K. LAMBLEY, *The teching and cultivation of the French language during the Tudor and Stuart times*, Manchester, 1920; D. A. KIBBEE, „John Palsgrave's *L'esclaircissement de la langue françoyse*", în *Historiographia linguistica*, nr. 12 (1985), pp. 27-62; *id. For to speke Frenche trewely: the French language in England, 1000-1600*, Amsterdam, 1991.
18. *La manière de bien traduire d'une langue en aultre*, Paris, 1545. Vezi şi E. A NIDA, *Toward a science of translating*, Leiden, 1964, cap. 2. Influenţa lui Martin Luther în zonele protestante ale Europei germanofone şi prestigiul versiunii în limba germană a Bibliei traduse de el sînt într-o mare măsură cauza impunerii limbii germane din scrierile lui Luther ca bază a limbii germane standard (*cf.* PADLEY, 1985, cap. 2.1, şi 1988, cap. 4).
19. KUKENHEIM, 1932, pp. 37-38.

Scanned with OKEN Scanner

20. Cartea 1, cap. 1; capitolele 18-19. Această lucrare nu a fost, de fapt, publicată pînă în secolul al XVI-lea, în latină şi italiană. Se poate consulta traducerea în engleză din A. G. FERRERS HOWELL, *Dante's treatise „De vulgari eloquentia"*, Londra, 1890.
21. *Cf.* R. A. HALL, „Linguistic theory in the Italian Renaissance", în *Language*, nr. 12 (1936), pp. 96-107.
22. KUKENHEIM, 1932, p. 140. Vezi şi PADLEY, 1988, pp. 100-105.
23. G. RUSCELLI, *Commentarii della lingua italiana*, Veneţia, 1581, p. 100.
24. R. SARMIENTO (ed.), *Grammatica Castellana*, Madrid, 1984, pp. 120 (3) - 127 (9); *cf.* G. C. HORROCKS, *Generative grammar*, Londra, 1987, pp. 102-103.
25. KUKENHEIM, 1962, p. 18. Este contestat de P. A. VERBURG, *Taal en functionaliteit*, Wageningen, 1952, pp. 172-184.
26. GRAVES, 1912.
27. *Scholae grammaticae*, Frankfurt, 1595: *Gramere*, Paris, 1562.
28. *Scholae*, pp. 7-14, 95.
29. *Gramere*, pp. 10-11.
30. *Scholae*, pp. 95-96, 205-206.
31. *Gramere*, p. 41.
32. *Scholae*, pp. 118, 223.
33. *Ibid.*, p. 118.
34. GRAVES, 1912, p. 130 (vezi tabel). Pentru un cadru mai general, vezi PADLEY, 1976.
35. FIRTH, 1937, cap. 5.
36. ROWE, *op.cit.*, în HYMES, 1974, pp. 361-379.
37. De ex., FIRTH, „Alphabets and phonology in India and Burma", în *BSOS*, nr. 8 (1935-1937), pp. 517-546.
38. L. S. GALLAGHER, *The China that was*, Milwaukee, 1952, pp. 42-48.
39. FRANCISCO VARO, *Arte de la lengua mandarina*, Canton, 1703; J. H. DE PRÉMARE, *Notitia linguae Sinicae*, Hongkong, 1893 (publicată pentru prima dată în 1727); R. SCHREYER, *The European discovery of Chinese*, Amsterdam, 1992.
40. PRÉMARE, *op.cit.*, p. 36; J. VENDRYES, *Le langage*, Paris, 1921, pp. 98-99.
41. LAI MING, *A History of Chinese literature*, Londra, 1964, p. 4; M. A. K. HALLIDAY, 1981; LEPSCHY, *History of Linguistics*, vol. I, pp. 1-24.
42. B. KARLGREN, *Philology and ancient China*, Oslo, 1926; R. A. D. FORREST, *The Chinese language*, Londra, 1948; HALLIDAY, 1981.
43. G. B. SANSOM, *A historical grammar of Japanese*, Oxford, 1928, cap. 1. Pentru o scurtă descriere a lucrărilor lingvistice din China şi Japonia de pînă în prezent, v. R. A. MILLER, „The Far East", în SEBEOK, *Historiography*, pp. 1213-1264.

Scanned with OKEN Scanner

44. M. GRABMANN, *Mittelalterliches Geistesleben*, München, 1926, vol. I, pp. 141-143. Se remarcă definiţia gramaticii dată de N. PEROTTI: *„Ars recte loquendi, recteque scribendi, scriptorum et poetarum lectionibus observata"* (arta vorbirii corecte şi scrierii corecte, găsită în textele prozatorilor şi poeţilor), în aceeaşi linie cu definiţia clasică dată de Dionysios Thrax (p. 54) şi cu spiritul clasicizant al cărţii contemporanului lui Perotti, L. VALLA, *De linguae Latinae elegantia*, Veneţia, 1471. Vezi şi PADLEY, 1976, cap. 1.
45. SANDYS, 1921, pp. 127-132; ERASMUS, *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*, Basle, 1528. Cercetările în acest domeniu continuă şi în prezent; vezi W. S. ALLEN, *Vox Graeca*, Cambridge, 1974 şi *Vox latina*, Cambridge, 1978.
46. S. HAVERKAMP, *Sylloge altera scriptorum qui de linguae Graecae vera pronuntiatione commentarios reliquerunt*, Leiden, 1740, pp. 124-125.
47. GRAVES, 1912, pp. 124-125.
48. I. N. MADVIG, *Latin grammar* (tr. G. WOODS), Oxford, 1856, § 24.
49. Lyons, 1540; SANDYS, 1921, pp. 129-130.
50. Salamanca, 1587. Vezi şi PADLEY, 1976, cap. 2; M. BREVA-CLARAMONTE, *Sanctius' theory of language*, 1983 (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science*, seria 111, vol. 27).
51. KUKENHEIM, 1951, p. 47; FUNKE, 1941, p. 49. În Anglia, Sir Thomas Smith (1514-1577) şi Sir John Cheke (1514-1557) au militat pentru reforma pronunţiei în limba greacă clasică, pe baza învăţăturii lui Erasmus. Acest lucru a fost în cele din urmă realizat şi a stimulat studiile ortografice şi fonetice din această ţară (SANDYS, 1921, pp. 230-233; FIRTH, 1946, pp. 100-101).
52. Londra, 1659.
53. J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, Londra, 1690, 2.1.4; N. CHOMSKY, *Reflections on language*, Londra, 1976, cap. 1. Vezi şi R. I. AARON, *John Locke*, Oxford, 1937, cap. 2; N. CHOMSKY, *Language and responsibility*, Hassocks, 1979, p. 117. Despre relaţia dintre gîndirea filozofică şi cea lingvistică din această perioadă, vezi FORMIGARI şi GAMBARARA, 1995; L. FORMIGARI, *Language and experience in the 17th-century British philosophy*, Amsterdam, 1988; FORMIGARI, 1993.
54. J. M. ROBERTSON, *The philosophical works of Francis Bacon*, Londra, 1905, pp. 119-120, 264, 523-524.
55. FIRTH, 1937, cap. 6; C. K. OGDEN, *Debabelization*, Londra, 1931.
56. C. J. GERHART (ed.), *Die philosophischen Schriften von Gottfried Wilhem Leibniz*, Lepzig, 1931, vol. 7, pp. 200, 218-227: *„Sufficiet calamos in manus sumere sedereque ad abacos, et sibi mutuo [...] dicere*

Scanned with OKEN Scanner

calculemus". Mai mult despre Leibniz se găseşte în O. POMBO, *Leibniz and the problem of a universal language*, Münster, 1987.

57. FIRTH, 1937, p. 72.
58. SALMON (ed.), *The works of Francis Lodwick*, Londra, 1972, pp. 25, 90.
59. Londra, 1668. Vezi şi SALMON, 1979; SALMON, *op.cit.* în nota 58; J. KNOWLSON, *Universal language schemes în England and France 1600-1800*, Toronto, 1975. Un bun rezumat în SALMON, „The universal language problem", în *Sprachphilosophie*, nr. 2 (1996), pp. 916-928.
60. E. A. DUTCH (ed.), *Roget's Thesaurus*, Londra, 1962, p. xxxv.
61. WILKINS, *Essay*, p. 452; *cf.* M. ISERMANN, „Bacon, Wilkins, Locke", în *Beiträge zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, nr. 4 (1994), pp. 225-254.
62. J. J. KATZ şi J. FODOR, „The structure of a semantic theory", în *Language*, nr. 39 (1963), pp. 170-210; KATZ şi P. M. POSTAL, *An integrated theory of linguistic description*, Cambridge, Mass., 1964; D. W. BOLINGER, „The atomization of meaning", în *Language*, nr. 41 (1965), pp. 555-573. Despre Wilkins în general, v. J. SUBBIONDO (ed.), *John Wilkins and 17th-century British linguistics*, Amsterdam, 1992.
63. V. G. SALMON (ed.), *The works of Francis Lodwick*, Londra, 1972; WILKINS, *Mercury, or the swift and secret messenger*, Londra, 1641.
64. T. BRIGHT, *Characterie*, Londra, 1958 (publicată pentru prima dată în 1558); W. J. CARLTON, *Timothy Bright*, Londra, 1911.
65. FIRTH, 1946.
66. B. DANIELSSON, *John Hart's works on English orthography and pronunciation*, Stockholm, 1955; FIRTH, 1946; E. J. DOBSON (ed.), *The phonetic writings of Robert Robinson*, Londra, 1957.
67. FIRTH, 1946. Vezi şi J. PRIESTLEY, *The rudiments of English grammar*, Londra, 1761, p. vi. După această carte, el a scris o lucrare mai teoretică, *Theory of language and universal grammar*, Londra, 1762. V. şi J. DALTON, *Elements of English grammar*, Londra, 1801. În această carte găsim una dintre primele menţionări a faimosului contrast *shall-will*, în cele două exprimări, a omului care se îneacă şi a celui hotărît să se sinucidă: *„I shall die and no one will save me"* şi *„I will die and no one shall save me"*. Despre lucrările Societăţii Regale, vezi W. HÜLLEN, *„Their manner of discourse": Nachdenken über Sprache im Umkreis der Royal Society*, Tübingen, 1989. Chiar şi Isaac Newton a fost preocupat de problemele fonetice, în special în note, dar nu a publicat nimic pe acest subiect (R. W. V. ELLIOT, „Isaac Newton as a phonetician", în *Modern language review*, nr. 49 (1954), pp. 5-12.
68. *Cf.* E. J. DOBSON, *English pronunciation 1500-1700*, Oxford, 1957.
69. W. HOLDER, *Elements of speech*, Londra, 1669, pp. 35-36, 80-90. *Cf.* D. ABERCROMBIE „William Holder and other 17th-century phoneticians", în *Historiographia linguistica*, nr. 20 (1993), pp. 309-330.

Scanned with OKEN Scanner

70. HOLDER, *op.cit.*, pp. 23, 80.
71. ABERCROMBIE, 1948, pp. 18-26.
72. WILKINS, *Essay*, pp. 358, 378. Vezi şi FIRTH, 1937, cap. 6; *id.*, 1946; ABERCROMBIE, 1948; V. G. SALMON, *The works of Francis Lodwick*, Londra, 1972; ASHER şi HENDERSON, 1981.
73. W. BULLOKAR, *Bref grammar for English*, Londra, 1586.
74. De ex. J. WALLIS, *Grammatica linguae Anglicanae*, Oxford, 1653. Această lucrare a fost reeditată de mai multe ori şi a fost foarte apreciată.
75. B. JONSON, *The English grammar*, Londra, 1640.
76. *Logonomia Anglicana*, Londra, 1621.
77. *The English grammar*, Londra, 1634, cap. 3, § 3.
78. J. BRIGHTLAND, *A grammar of the English tongue*, Londra, 1711.
79. WILKINS, *Essay*, p. 298.
80. COOPER, *Grammatica linguae Anglicanae*, Londra, 1685.
81. J. A. KEMP (ed.), *John Wallis's grammar of the English language*, Londra, 1972, pp. 330-331. Pentru mai multe detalii, vezi VORLAT, 1975, şi FUNKE, 1941. Pentru o scurtă trecere în revistă din punct de vedere istoric a lucrărilor de gramatică engleză, vezi ROBINS, „The evolution of English grammar books since the Renaissance", în G. LEITNER (ed.), *The English reference grammar*, Tübingen, 1986, pp. 292-306.
82. L. MURRAY, *An English Grammar* (ediţia a 34-a), York, 1821, pp. 54-56. Vezi şi I. T. VAN OSTADE (ed.), *Two hundred years of Lindley Murray*, Münster, 1996.
83. *Ibid.*, pp. 75, 127, 137. R. SUGG, „The mood of eighteenth-century English Grammar", în *Philological Quarterly*, nr. 43 (1964), pp. 239-252, oferă o descriere concisă a lucrărilor şi abordărilor gramaticienilor englezi, de la Wallis la Murray.
84. FIRTH, „Personality and language in society", în *Sociological review*, nr. 42 (1950), p. 44; N. CHOMSKY, *Syntactic structures*, Haga, 1957, p. 79.
85. CADET, 1898. O ediţie recentă a gramaticii engleze a lui Cobbett se găseşte în C. C. NICKERSON şi J. W. OSBORNE (ed.): W. COBBETT, *A grammar of the English language*, Amsterdam, 1983.
86. KUKENHEIM, 1962, p. 49. Despre studiul gramaticilor limbilor indigene din Europa continentală în timpul Renaşterii şi după aceea, vezi PADLEY, 1985 şi 1988.
87. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, pp. 43-51.
88. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, p. 83. Asemenea cazuri abstracte pot fi comparate, dar, evident, nu identificate cu cazurile abstracte din teoria regenţei şi a subordonării gramaticale (*cf.* G. C. HORROCKS, *Generative grammar*, Londra, 1987, pp. 102-108).
89. *Ibid.*, pp. 93-94, SCALIGER, *De causis linguae latinae*, pp. 137, 220.
90. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, pp. 88-90.

Scanned with OKEN Scanner

91. *De interpretatione*, 12; *Metaphysica*, 1017a 29.
92. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, p. 115.
93. *Cf.* CHOMSKY, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1964; *id.*, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
94. De ex. E. SAPIR şi M. SWADESH, *Nootka texts*, Philadelphia, 1939, pp. 235-243.
95. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, p. 68; CHOMSKY, *Current issues*, pp. 15-16.
96. LANCELOT şi ARNAULD, 1660, p. 147.
97. L. HJELMSLEV, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, pp. 15, 268.
98. L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. 20.
99. FIRTH, „A synopsis of linguistic theory", în *Studies in linguistic analysis* (volum special al Societăţii Filologice), Oxford, 1957, pp. 21-22.
100. CHOMSY, *Current issues*, cap. 1 şi 5; *id.*, *Aspects*, pp. 17-18; *Reflections on language*, Londra, 1976, cap. 1; „Principles and parameters in syntactic theory", în N. HORNSTEIN şi D. LIGHTFOOT (ed.), *Explanation in linguistics*, Londra, 1981, pp. 32-75.
101. N. BEAUZÉE, *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, Paris, 1767 (retipărită, cu o introducere de B. E. BARTLETT, Stuttgart, 1974), pp. ix-xi; B. E. BARTLETT, *Beauzée's grammaire générale*, Haga, 1975.
102. BEAUZÉE, *op.cit.*, vol. I, p. 403: *„Les noms et les pronoms expriment des êtres déterminés, au lieu que les adjectifs et les verbes expriment des êtres indéterminés"*.
103. *Ibid.*, vol. 2, p. 160.
104. PADLEY, 1976, pp. 161-162; LANCELOT şi ARNAULD, 1660, pp. 75-83; C. VAUGELAS, *Remarques sur la langue françoise*, Paris, 1670; *cf.* W. AYRES-BENNETT, „Usage and reason in seventeenth century French grammar; a fresh look at Vaugelas", în H. AARSLEFF *et al.* (ed.), *Papers in linguistics*, Amsterdam, 1987, pp. 233-246.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 6

ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

În secolul al XVIII-lea, lingvistica europeană a făcut mari progrese. Să nu uităm însă că orice localizare temporală din secolele enumerate trebuie privită, în contextul ei specific, ca o simplă convenţie. În această perioadă au continuat să se dezvolte curente remarcate deja în lumea renascentistă şi post-renascentistă.

La sfîrşitului secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, au existat două influenţe care au afectat cursul lingvisticii : una din interiorul Europei şi una din exterior, şi anume din India. Aceasta din urmă a avut un impact puternic şi rapid şi a adus schimbări ireversibile în întregul domeniu, în special în istoria lingvisticii.

În Europa, ştiinţa în general s-a îndepărtat de perspectiva de ansamblu de pînă atunci, care încadra cunoştinţele despre lume şi despre locul omului în ea într-o interpretare lipsită de spirit critic a poveştii creaţiei din Vechiul Testament. Au fost mulţi inşi care au încercat să pună de acord povestea despre Potop cu cunoştinţele nou obţinute despre începuturile istoriei omenirii şi despre răspîndirea popoarelor pe glob, printre ei numărîndu-se şi Sir William Jones, faimosul lingvist indianist[1].

Toate acestea implicau acceptarea, nu respingerea cosmologiei creştine de către oamenii de ştiinţă contemporani. Newton a acceptat în mod repetat creaţia divină şi stăpînirea ei asupra universului fizic[2]. Robert Boyle, un pionier al chimiei moderne, era membru al societăţii pentru răspîndirea învăţăturii religioase în coloniile britanice din America şi a afirmat că universul creat de Dumnezeu este menţinut de El prin „ceea ce noi numim legile naturii", iar Linné a declarat că acele caracteristici ale florilor şi seminţelor pe baza cărora a clasificat plantele erau „scrise de mîna lui Dumnezeu"[3]. Se poate observa, de asemenea, faptul că bine cunoscutele „dovezi ale lui Paley" au fost publicate imediat după sfîrşitul secolului şi au făcut aceeaşi legătură între

Scanned with OKEN Scanner

observaţia empirică şi credinţa revelată[4]. Atitudinea mai critică privind abordarea religioasă a lumii naturale şi a vieţii umane nu a dus la un conflict adînc între credinţa biblică şi descoperirile oamenilor de ştiinţă, care s-a petrecut în secolul al XIX-lea, la început pornind din partea geologilor, apoi din partea evoluţioniştilor şi, la sfîrşitul secolului, într-un mod diferit, din partea psihologilor freudieni[5].

Tot în secolul al XVIII-lea putem localiza şi începuturile antropologiei moderne. Deşi persista ideea că omul a fost creat de Dumnezeu şi era acceptată, în general, cronologia literală biblică a arhiepiscopului Ussher (1581-1656), prin care momentul creaţiei este datat cu precizie în 4004 î.Hr., s-a acordat mult mai multă atenţie studiului omului ca animal, aflat mai degrabă în rîndul celorlalte animale decît mai presus de ele, cu un interes special faţă de aşa-zişii „copii sălbatici", care nu au avut parte de dezvoltarea umană normală, şi faţă de legătura dintre oameni şi speciile mari de maimuţe. Termenul *homo sapiens,* ca desemnare a fiinţelor umane, a fost pentru prima dată popularizat de Linné în clasificările sale privind lumea naturală[6].

Această mentalitate ştiinţifică generală a readus în prim-plan problema, veche de secole, a originii limbii. Acum răspunsul la întrebările „care este cea mai veche limbă?" sau „în ce limbă s-a adresat Dumnezeu lui Adam?" (*lingua Adamica*) conta mai puţin şi interesul se concentra mai mult pe cercetarea pe baze antropologice a condiţiilor şi a stadiilor de evoluţie a limbajului uman pînă să se ajungă la sistemul puternic şi flexibil de comunicare umană din prezent[7].

Este bine cunoscută povestea faraonului Psammeticos din Egipt: el a vrut să afle care limbă e cea mai veche, adică prima, sperînd să fie limba egipteană. Pentru a dovedi acest lucru, el a crescut un copil fără să-l lase să audă vreo vorbă, pînă cînd acesta a spus cu voce tare „bekos" atunci cînd i s-a dat pîine, dovedind astfel că cea mai veche limbă a fost frigiana (această anecdotă a fost reluată în mai multe rînduri, cu referire la alte limbi)[8].

În contextul istoriei lingvisticii, sînt semnificative descrierile oferite de Condillac (1715-1780), Rousseau (1712-1778) şi Herder (1744-1803). Putem să ne reamintim că *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* a lui Herder a fost în parte răspunsul la afirmaţia publicată de Süssmilch, conform căreia însăşi complexitatea limbii umane este un semn că ea este darul oferit nemijlocit de Dumnezeu omenirii[9].

Scanned with OKEN Scanner

Încercările de a explica în mod foarte serios originea şi dezvoltarea limbajului la om, considerat ca specie unică, au unit filozofii cu convingeri empiriste şi raţionaliste, caracteristice secolului al XVIII-lea şi perioadei de pînă atunci, cu cei din ultimii ani ai mişcării romantice şi de la sfîrşitul secolului. Acest lucru nu este surprinzător, de vreme ce limbajul este modalitatea prin care oamenii îşi comunică, pe de o parte, cunoştinţele, argumentele şi principiile de judecată acumulate colectiv, foarte preţuite de adepţii iluminismului filozofic, şi, pe de altă parte, îşi exprimă emoţiile şi sentimentele individuale, cărora le acordă o importanţă atît de mare romanticii. *Vernunftmensch*, omul raţiunii, şi *Gefühlsmensch*, omul sentimentelor, se manifestă deplin prin intermediul resurselor limbajului lor.

La jumătatea secolului al XVIII-lea, doi filozofi francezi au adus în discuţie originea şi dezvoltarea vorbirii umane în prima sa fază. În 1746, E. B. de Condillac a dedicat limbajului a doua parte a lucrării sale *Essai sur l'origine des connoissances humaines*[10], iar în 1755 Rousseau s-a ocupat de acelaşi subiect, mai concis, în *Discursul asupra originilor inegalităţii*, menţionînd favorabil punctele de vedere exprimate de Condillac. Eseul lui asupra originii limbilor a fost publicat postum, în 1782[11].

Condillac a scris în tradiţia intelectualistă, raţional-empiristă, bazîndu-se în mare parte pe teoria cunoaşterii a lui Locke, în timp ce Rousseau a anticipat mişcarea romantică – şi, într-adevăr, el poate fi considerat în multe privinţe unul dintre precursorii ei. Concepţiile lor despre geneza limbajului au fost foarte asemănătoare. Acesta îşi are originea în gesturile deictice şi imitative şi în ţipetele naturale, însă, întrucît gesturile sînt mai puţin eficiente ca semnale de comunicare, pe măsură ce secvenţele de sunete specifice au fost asociate semantic cu fiinţe şi fenomene şi pe măsură ce puterea gîndirii umane a crescut, elementul fonic din limba umană a devenit un element dominant. Condillac şi-a imaginat un stadiu mixt, în care formele verbale rostite erau însoţite de gesturi care indicau referinţa temporală, acestea din urmă fiind înlocuite apoi cu simboluri vocale pronunţate după verb şi, în final, aglutinate în el[12]. Rousseau a propus convenţia deliberată a înlocuirii gestului prin vorbire în principiile contractului social[13].

Atît Condillac, cît şi Rousseau au considerat că vocabularul abstract şi complexitatea gramaticală s-au dezvoltat dintr-un vocabular individual concret care avea foarte puţine diferenţe sau constrîngeri gramaticale.

Scanned with OKEN Scanner

Amîndoi au considerat că folosirea contrastelor tonale, ca în limba chineză, reprezintă perpetuarea unei trăsături primitive, lucru valabil şi în cazul atenţiei acordate intonaţiei din vorbirea declamatorie a Antichităţii clasice[14]. În fine, amîndoi au considerat că poezia a luat naştere din cîntec, fiind prima formă literară a limbajului. Aici însă se fac simţite atitudinile lor filozofice diferite. Condillac compară la rece latina cu oratoria franceză şi refuză să facă o ierarhizare valorică a meritelor stilistice ale limbii latine, în care ordinea cuvintelor era liberă gramatical, şi ale limbii franceze, care are o structură mai analitică şi o topică mai rigidă[15]. Rousseau, pe de altă parte, a fost cucerit de presupusa vivacitate şi pasiune a primelor stadii ale limbii umane, atunci cînd poezia nu era îngheţată de raţiune şi înainte ca scrierea, incapabilă să redea diferenţele de tonalitate şi accent sau inflexiunile vocale ale vorbirii, să fi înlocuit „puterea de expresie cu precizia", storcînd de vlagă limbajul: „În scris, orice limbă îşi schimbă caracterul şi pierde din vigoare în favoarea clarităţii"[16]. Rousseau, care a visat la nobilul sălbatic necorupt de bunuri şi de cîrmuire, scria de asemenea despre „...limbile prielnice libertăţii; acestea sînt sonore, prozodice, limbi armonioase, putînd fi auzite şi înţelese de departe. Limbile noastre sînt hărăzite bîrfelor din saloane"[17].

Interesul faţă de rezolvarea problemelor privind originea limbii, foarte răspîndit în timpul celei de a doua jumătăţi a secolului, a fost stîrnit de premiul oferit de Academia Prusacă, în 1769, unui eseu care să răspundă întrebărilor dacă omul ar fi putut să elaboreze de unul singur limbajul, aşa cum se ştia pe atunci, şi, dacă da, cum a procedat.

Soluţia dată de Herder acestor probleme a fost premiată de Academie, iar lucrarea, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*[18], a fost publicată în 1772. Fusese scrisă în mare grabă şi cu o mare încărcătură emoţională (de fapt, el publica deja de cîţiva ani eseuri despre limbaj[19]). Puţine lucrări premiate de vreo academie conţin atîtea semne de exclamare şi dovedesc atîta înflăcărare.

Herder a susţinut că limbajul şi gîndirea sînt inseparabile: limbajul este unealta, recipientul şi forma gîndirii umane. De fapt, şi alţi gînditori ai epocii sale căutau o soluţie la această problemă[20]. Strînsa legătură dintre gîndire şi limbaj era un truism pentru filozofie încă din Antichitate, dar autorii precedenţi, de la Aristotel pînă la modişti, considerau ca fiind un lucru de la sine înţeles faptul că limbajul este

Scanned with OKEN Scanner

subordonat ierarhic gîndirii şi abstracţiunii premergătoare. Afirmaţia lui Herder că limbajul şi gîndirea au o origine comună şi o dezvoltare paralelă, prin stadii succesive de creştere şi maturizare, era nouă. El a susţinut că, de vreme ce limba şi gîndirea sînt interdependente, modelele de gîndire şi literatura populară ale diferitelor popoare pot fi înţelese şi studiate corect doar prin intermediul limbilor acestora[21]. Condillac insista asupra proceselor de evoluţie din limbaj şi din gîndire, ambele fiind complementare şi susţinîndu-se reciproc, atît în istoria timpurie a omenirii, cît şi în starea ei prezentă[22]. Dar la începutul erei romantice europene, în special a celei germane, cînd forţele naţionalismului european erau pe cale să devină o temă dominantă în politica secolului al XIX-lea, era binevenită afirmarea individualităţii limbii vorbite a unei naţii, ca şi a legăturilor ei strînse cu gîndirea naţională, literatura naţională şi solidaritatea naţională, proces care a declanşat un curent persistent în teoria lingvistică. Sapir are probabil dreptate atunci cînd consideră că o mare parte din judecăţile despre limbă specifice lui Humboldt se datorează lui Herder (p. 200, *infra*) şi, dacă este aşa, atît adepţii teoriilor whorfiene, cît şi gramaticienii generativi de azi îşi pot găsi nişte legături cu Herder[23].

La întrebarea privind prioritatea limbii sau a gîndirii, Herder a răspuns că originea lor este comună, din moment ce fiecare din ele depinde de cealaltă pentru a exista, iar omenirea a făcut progrese egale în ambele, dezvoltînd o facultate specific umană, deosebită de toate cîte există în regnul animal. Primul pas a fost constituit de abstractizarea şi recunoaşterea unei identităţi repetate, cu propriile ei trăsături relativ constante şi distincte, din „întregul ocean al experienţei" şi, simultan, desemnarea ei printr-un semnal vocal. Herder a presupus că primele informaţii izolate şi identificate în acest mod au aparţinut auzului, iar mielul a fost numit „behăitorul" (*Ha ! Du bist das Blökende !*[24]). De la simbolizarea vocală a lucrurilor prin caracteristicile lor auditive, omenirea a trecut la informaţiile oferite de celelalte simţuri. Argumentele aduse de Herder în sprijinul caracterului central al simţului auzului nu mai sînt valabile azi, dar prezenţa componentelor fono-estetice în atîtea vocabulare, în care vizualul şi alte caracteristici (dimensiuni, ascuţime, apropiere etc.) sînt corelate în mod evident cu anumite tipuri de caracteristici ale sunetului, susţine ipoteza lui[25]. Primul bagaj de cuvinte a fost un „vocabular simplu"[26], limitat la fiinţele şi evenimentele

Scanned with OKEN Scanner

perceptibile, iar apoi diversitatea lexicală şi diferenţierile gramaticale au crescut o dată cu acumularea comorii de gîndire umană.

Această reconstrucţie ipotetică a preistoriei vorbirii, în ciuda evidentelor naivităţi în exprimare, este la fel de bună ca oricare altă cercetare care trece de limitele observării ştiinţifice. Ea înseamnă mai ales un progres net faţă de discuţiile anterioare despre originea limbajului, care au pus întrebarea în forma „cum a apărut limbajul la om?", acesta fiind însă considerat identic din toate celelalte puncte de vedere cu omul din momentul întrebării, căruia îi lipsea doar vorbirea articulată.

Herder a reţinut teoria monogenetică a tuturor limbilor, ca şi a tuturor culturilor, iar teoria sa suferea din cauza perspectivei temporale înguste care exista în secolul al XVIII-lea în privinţa existenţei omului pe pămînt, consecinţa fiind încercarea de a vedea trăsături durabile din stadiile timpurii ale limbajului în presupusele „limbi primitive" din vremea sa. Aceasta implica anumite presupuneri, cum ar fi prioritatea temporală a apariţiei verbului în cadrul claselor de cuvinte (de fapt, *clasă de cuvinte* nu are nici un înţeles decît dacă se disting în limbă cel puţin două clase de cuvinte), iar Herder şi-a susţinut afirmaţia prin analogia la fel de eronată cu modul în care foloseşte limbajul un copil[27].

Lui Herder, care a scris în acea perioadă, i se poate reproşa mai puţin că a recurs la asemenea argumente, decît acelor autori moderni în ale căror speculaţii privind cadrul preistoriei vorbirii încă mai apar, stupid, astfel de analogii învechite.

Herder se situează între mişcarea intelectualistă şi cea romantică, fiind influenţat de ambele. Acest lucru dă o mare importanţă atît scrierilor sale despre istorie, cît şi celor despre limbă[28]. Teoria lui asupra originii limbii, deşi exprimată cu pasiune, nu distona cu gîndirea intelectualistă. Un lucru interesant este că, în momentul în care a aflat că eseul său a cîştigat premiul, el evoluase deja înspre romantici şi nu mai era cîtuşi de puţin mulţumit de ceea ce scrisese[29].

În Anglia secolului al XVIII-lea, un reprezentant de seamă al teoriei filozofice universale a gramaticii a fost James Harris, a cărui lucrare *Hermes or a philosophical enquiry concerning language and universal grammar* a fost publicată în 1751[30]. Modul de gîndire al lui Harris poate fi asociat cu cel al aşa-numiţilor platonicieni de la Cambridge. În timp ce expunerile gramaticii raţionaliste universale făcute în restul Europei se bazau în principal pe Descartes, Harris, care se ocupa cu studiul lui

Scanned with OKEN Scanner

Aristotel şi care citise foarte multă filozofie şi literatură antică, a căutat la Aristotel fundamentele filozofice ale gramaticii. Ca toţi universaliştii, Harris făcea distincţia dintre diferenţele structurale individuale ale limbilor, luate fiecare în parte, şi „acele principii care sînt esenţiale pentru toate"[31]. În teoria sa despre sensul cuvintelor, el l-a urmat îndeaproape pe Aristotel: la el, cuvintele sînt legate de ceea ce desemnează prin convenţie şi limbajul este „un sistem de sunete articulate care au o semnificaţie convenţională"[32]. Propoziţia şi cuvîntul, ca elemente universale, sînt definite în termeni aristotelici: „o cantitate complexă de elemente expresive sonore, din care unele părţi exprimă la rîndul lor ceva" şi, respectiv, „un element de expresie sonor, ale cărui părţi nu sînt semnificative prin ele însele"[33].

Sistemul gramatical al lui Harris are două „principale": numele (inclusiv pronumele) sau „substantivele", „expresii ale materiei", şi verbele, sau „atributivele", „expresii ale atributelor"[34]. Verbele includ elemente care pot fi distinse din punct de vedere formal ca verbe propriu-zise, participii şi adjective, într-un mod foarte asemănător cu teoriile lui Platon şi ale lui Aristotel despre *rhêma* (pp. 48-49, *supra*). Adverbele sînt un tip special de atributive, fiind atributive ale atributivelor sau atributive de ordinul doi. În afară de „principale", în limbă se mai disting două „accesorii" lipsite de înţeles independent şi care pot fi comparate cu *sýndesmoi* la Aristotel (cu excepţia faptului că Aristotel include printre ele pronumele personale), împărţite în „definitive" (articole şi unele cuvinte pronominale), care se asociază cu un singur cuvînt, şi conjuncţii (conjuncţii şi prepoziţii), care se asociază cu două sau mai multe cuvinte[35]. Spre deosebire de gramaticienii greci, dar în spiritul practicii latine, Harris a recunoscut interjecţiile ca un element separat al limbilor, deşi nu ca o parte de vorbire la fel cu toate celelalte[36].

Deşi teoria sa gramaticală universală se bazează pe doctrina aristotelică, Harris a fost, spre deosebire de Aristotel, foarte conştient de deosebirile de suprafaţă ale limbilor şi foarte interesat de acestea. Dar tocmai din cauză că aceeaşi funcţie, aşa cum a privit-o el, era exprimată prin flexiuni cazuale în latină şi prin sintagme prepoziţionale în engleză (*Brūtī*, „despre Brutus"), trebuie să privim mai în profunzime pentru a identifica singurele categorii gramaticale şi raporturi universale care pot da sens gramaticilor pur formale ale diferitelor limbi[37].

Scanned with OKEN Scanner

În teoria sensurilor, Harris a considerat cuvintele „principale", care au un înţeles de sine stătător, ca „în primul rînd, în mod esenţial şi direct" simboluri ale ideilor generale şi doar în al doilea rînd, prin intermediul acestor idei generale, simboluri ale unor idei anume[38]. El a susţinut conceptul de idei înnăscute, înfruntînd atitudinea engleză empiristă care predomina pe atunci, şi, o dată cu insistenţa lui în privinţa gramaticii universale, a considerat că această capacitate a omenirii de a elabora idei universale sau generale, ale căror semne sînt cuvintele, era cu siguranţă darul lui Dumnezeu[39]. Ca filozof, a acordat cea mai mare atenţie limbajului ca mijloc de exprimare a propoziţiilor logice, dar, deşi şi-a legat teoria lingvistică de Aristotel şi de universalismul filozofic, în multe privinţe a anticipat evoluţia caracteristică gîndirii din perioada tîrzie a secolului al XVIII-lea. Într-adevăr, folosirea distincţiei aristotelice dintre materie şi formă (*hýlē* (ὕλη) şi *eîdos* (εἶδος), cu trimitere la substanţa fonică şi la funcţia semantică a vorbirii, prefigurează doctrina importantă a *innere Sprachform* care apare în studiile lui W. von Humboldt la începutul secolului al XIX-lea[40].

Cînd accentua importanţa elementelor universale în folosirea limbajului, Harris gîndea la fel cu Condillac şi Herder, care i-au apreciat lucrarea[41], în privinţa legăturii facultăţii vorbirii cu facultatea abstractizării şi cu recunoaşterea fenomenelor recurente şi a entităţilor persistente, asemănătoare între ele. Condillac l-a citat pe Locke în această parte a tratatului său, iar Locke le atribuia ideilor caracterul de generalitate, deşi succesorii lui empirişti, Berkeley şi Hume, mult mai consecvenţi, considerau că generalitatea poate fi prezisă corect doar în termeni, adică în cuvinte, nu în idei[42]. Ca şi Herder, Harris a recunoscut importanţa trăsăturilor specifice ale fiecărei limbi. Deşi şi-a fundamentat teoria lingvistică pe universalii, ca un adevărat gramatician filozof, a acordat o mai mare importanţă individualităţii limbilor şi legăturii lor strînse cu istoria şi viaţa popoarelor care le vorbesc decît o făcuseră ceilalţi gramaticieni filozofi, anticipînd astfel cele mai caracteristice atitudini lingvistice ale mişcării romantice[43]. Într-un pasaj elocvent, el şi-a dezvoltat şi exemplificat tema slăvind perfecţiunea gînditorilor şi autorilor greci, îngemănată cu perfecţiunea limbii greceşti, deosebit de potrivită să le exprime gîndirea[44].

Scanned with OKEN Scanner

Studiile lingvistice ale lui James Harris au fost foarte apreciate de un alt lingvist britanic al secolului al XVIII-lea, James Burnett (Lordul Monboddo), o figură marcantă a vieţii literare şi ştiinţifice din Edinburgh, care a scris tratatul în şase volume *Of the origin and progress of language*[45], cuprinzînd o prezentare amănunţită a limbilor clasice şi a unor limbi moderne europene, precum şi o dizertaţie despre stilul literar. Asemeni lui Harris, Monboddo nu intenţiona să nege intervenţia divină în crearea unei facultăţi atît de complexe şi minunate cum e limbajul[46], dar a acordat o mai mare atenţie dezvoltării istorice a acestuia decît susţinerii unor universalii lingvistice. El a remarcat legătura strînsă dintre societate şi vorbire, dar a considerat că dependenţa este unilaterală, considerînd că societatea poate să fi existat cu mult înainte de apariţia limbajului, însă apariţia lui depinde de existenţa prealabilă a societăţii. Lordul Monboddo era pregătit să accepte poligeneza limbajului şi, deşi se spunea că „limbile primitive" nu au posibilitatea să exprime idei abstracte, Monboddo susţinea că omul trebuie să-şi fi format păreri despre universalii înainte de a inventa cuvintele cu care să le exprime[47]. Concepţia lui Herder despre originea şi dezvoltarea în paralel a vorbirii şi gîndirii este mult mai plauzibilă.

Monboddo a fost unul dintre prea numeroşii lingvişti care au crezut că originea limbii poate fi relevată măcar parţial prin studierea anumitor limbi existente, căutînd dovezi ale caracterului lor primitiv şi ale persistenţei trăsăturilor străvechi în limbile unor popoare primitive şi ignorante. Afirmaţia că „limbile primitive" au un vocabular abstract restrîns şi o organizare gramaticală imperfectă apare şi la Herder, care cunoştea lucrările lui Monboddo şi era de acord cu ele şi care a citit primul volum tradus în germană în anul 1784[48]. Aceste afirmaţii apar şi la autori ulteriori, în mod din ce în ce mai puţin justificat, pe măsură ce numărul şi calitatea descrierilor limbilor îndepărtate au crescut simţitor.

Dovada găsită de Monboddo privind subdezvoltarea lingvistică, şi anume exprimarea unui lucru şi a posesorului lui printr-un singur cuvînt, a fost cît se poate de nepotrivită[49], deoarece nu trebuia decît să fie mai atent la limbile europene ca să găsească, în maghiară şi finlandeză, exact acelaşi mod de formare (în maghiară *lábam*, „piciorul meu", *virágunk*, „floarea noastră"; în finlandeză, *käteni*, „mîna mea"), iar studiul descriptiv al limbilor unor popoare primitive şi inculte nu susţine deloc părerea lui Monboddo că în astfel de limbi nu ar exista

Scanned with OKEN Scanner

diferenţieri între clasele de cuvinte şi nici reguli gramaticale[50]. Mărginirea lui se vede pe de o parte în înlăturarea limbii chineze ca fiind „extrem de defectivă" (Monboddo presupunînd că, din această cauză, chinezii nu ar fi putut să facă vreun progres în filozofie) şi, pe de altă parte, în afirmaţia sa că limba sanscrită a fost „formată [...] pe principii filozofice, asemeni «simbolului real» artificial al lui Wilkins"[51].

Despre *Hermes* al lui Harris s-a vorbit mai mult datorită faptului că a fost ţinta atacului lui Horne Tooke. Tooke se interesa de multe lucruri şi era implicat în multe domenii. El a scris cîteva pamflete politice şi a jucat un rol important în strîngerea de fonduri pentru rudele coloniştilor americani ucişi de trupele britanice la Lexington în 1775, din care cauză, cu meschinăria dovedită de autorităţi în timp de război, justiţia regelui George l-a pedepsit cu o amendă de 200 de lire şi cu un an de închisoare (Tooke spunea că datorează guta de mai tîrziu vinului prost din arestul tribunalului). Deoarece Tooke era un rebel înnăscut, iar Harris ocupa un loc în ceea ce am numi azi „puterea", Harris îi era un adversar evident[52] şi s-a întîmplat ca modul de gîndire despre limbă a lui Tooke să fie violent opus tradiţiei gramaticii filozofice, aşa cum era ea prezentată de Harris.

Lui Tooke nu i-a fost greu să îl acuze pe Harris de neclaritate a limbajului, evidentă în unele locuri, şi de unele remarci aparent contradictorii, ca, de exemplu atunci cînd, luptîndu-se cu semantica unora dintre „accesoriile" sale (o problemă cu care se confruntă încă teoria lingvistică), Harris a afirmat despre conjuncţii că au trăsături comune şi cu cuvintele cu sens de sine stătător, şi cu cele care nu au sens propriu[53]. El a mai putut să critice faptul că Harris a clădit un sistem gramatical presupus universal pe baza unei cunoaşteri inadecvate a limbilor, evidentă, de exemplu, atunci cînd Harris a stabilit un loc pentru pre-poziţii, dar nu şi pentru post-poziţii, care apar cu funcţii sintactice şi semantice asemănătoare în maghiară sau în turcă (şi în multe alte limbi importante care nu sînt citate de Tooke)[54]. Harris s-a expus şi mai mult atacului lui Tooke atunci cînd a declarat că o „analogie îndepărtată" a făcut ca soarelui şi lunii să le fie atribuite în mod natural substantive de genul masculin şi, respectiv, feminin, sfidînd sau ignorînd situaţia din limbile germanice şi din rusă[55].

Concepţia lui Tooke despre limbă apare în cîteva conversaţii prezentate, destul de dezlînat şi inconsecvent, sub formă de dialog în

Scanned with OKEN Scanner

Epea pteroenta or the diversions of Purley[56], publicată pentru prima dată în două volume, în 1786 şi 1805. Stilul lui Tooke este adesea caustic şi picant. Următorul pasaj dintr-o notă de subsol (în care îl atacă în stilul său obişnuit pe Harris şi încearcă să anuleze stima incontestabilă de care se bucura acesta) poate fi citat ca tipic pentru autor şi scrierile sale, ca şi pentru o perioadă din istoria engleză în care atacul la persoană, făcut public, era privit aproape ca o formă de artă: „Pe care (reputaţia lui Harris) pot, totuşi, să o explic cu uşurinţă: nu că doctrina sa ar da o mai mare satisfacţie celor care o citează decît mie; dar, aşa cum judecătorii îşi acoperă ticăloşiile prin precedente, aşa şi cărturarii îşi ascund ignoranţa în spatele autorităţii, iar atunci cînd nu pot gîndi cu propria minte, este mai sigur şi mai puţin dezonorant să repete ca papagalii un nonsens despre care le-ar fi ruşine să pretindă că le aparţine"[57].

Concepţia lui Tooke despre gramatică se acordă, în mare, cu doctrinele formale moderne: genul este pentru el, din punct de vedere al categoriei gramaticale, în primul rînd un exponent al construcţiilor sintactice care implică elemente nominale în limbile în care apare[58]. Acest lucru se datorează faptului că autorul era foarte empirist în metodologia sa, bazîndu-se mult pe filozofia lui Locke, lucru pe care Horne Tooke îl recunoştea deschis. Prin poziţia sa empiristă de sorginte lockeană, el şi-a impresionat cu siguranţă contemporanii englezi, în special în ştiinţele naturale, iar părerile sale politice au fost pe placul radicalilor şi utilitariştilor. Astfel, este de remarcat faptul că Dalton i-a dedicat lui Horne Tooke lucrarea sa *English grammar*, care era plină de intenţii bune (p. 164). Influenţa sa a fost atît de puternică, încît un savant modern a afirmat că Horne Tooke a fost cel care, timp de treizeci de ani, a „păstrat Anglia imună la noua filologie", îmbrăţişată cu atîta interes în Germania, şi care avea să domine studiul lingvistic european şi american în timpul secolului al XIX-lea[59].

Teoria limbajului, în viziunea sa, era o continuare a opiniilor din secolul al XVIII-lea şi a cercetării originii şi dezvoltării limbajului uman ca activitate şi capacitate umană generală, urmărind aceleaşi interese ca şi Condillac şi alţi savanţi şi repetînd în parte ideile lui Condillac despre trecerea treptată de la strigătele naturale independente la limbajele structurate şi bine organizate, vechi şi moderne, cu care sîntem azi obişnuiţi. În stilul său caracteristic, ostentativ, el scria: „Suveranitatea vorbirii este clădită pe decăderea interjecţiilor". Obiectivul acestei

Scanned with OKEN Scanner

dezvoltări treptate era să ne facă să ne comunicăm gîndurile cu mai multă uşurinţă sau „promptitudine" (un termen lockean)[60].

În acelaşi stil, el accepta doar două părţi de vorbire esenţiale: substantivul şi verbul. Toate celelalte clase de cuvinte erau rezultatul „abrevierii", cu ajutorul căreia limbile puteau funcţiona mai uşor[61]. Această concepţie era susţinută cu exemple etimologice, de care este plină cartea. Etimologia lui Tooke, deşi orientată istoric, este şi ea conformă modelului din secolul al XVIII-lea sau anterior. Ea nu este etimologia semantică-formală strict controlată, bazată pe specificul familiilor de limbi, pe care au folosit-o lingviştii istorici comparativi din secolul al XIX-lea, aşa cum fusese elaborată la acea vreme de August Pott, de exemplu, în lucrarea sa *Etymologische Forschungen*, ce avea să devină baza recunoscută a lingvisticii istorice comparative (p. 237).

În cadrul justificării etimologice folosită de Tooke pentru teoria sa privind evoluţia limbii, adjectivele şi participiile erau doar verbe folosite adjectival („adjectivate") prin poziţie şi sintaxă. Prepoziţiile din engleză, cum ar fi *from*, erau considerate derivate etimologic dintr-o „origine" recuperabilă a sensului substantival, care a existat cîndva, iar primul element din cuvinte ca *beside* şi *below* era „imperativul *be*"[62]. Mai pot fi citate multe astfel de etimologii din cartea sa, greu de justificat în zilele noastre.

Ca şi alţi autori din secolul al XVIII-lea şi de mai tîrziu, Tooke privea elementele flexionare şi derivabile din cuvinte drept fragmente de cuvinte altădată independente, aglutinate cuvîntului-rădăcină. Din nou, unele dintre identificările lui sînt confirmate de etimologia strict controlată de mai tîrziu, aşa cum este cazul sufixului adjectival din engleză *-ful* (*beautiful* etc.), dar altele nu pot fi acceptate în nici un caz – de exemplu, derivarea latinescului *ībō*, „voi merge", din *ī-*, „a merge", plus *b-* (în greacă *boul-*(βουλ-), „a dori"), plus *(eg)o*, „eu", sau *audiam*, „voi auzi", din *audī(re)*, „a auzi", plus *am(ō)*, „îmi place" (adică „eu vreau să aud")[63] !

Teoria, întîlnită şi la Condillac (p. 186), conform căreia variaţia morfologică a formelor cuvintelor provine din aglutinarea cuvintelor independente, este susţinut de probe istorice în multe dintre structurile limbajului. Desigur, după ce topica a devenit fixă, putem depista contopirea lui *dōnāre habēo* în *donnerai* („voi da") din limba franceză, precum şi forme similare din alte limbi romanice, iar articolele sufixate

Scanned with OKEN Scanner

din limbile scandinavice şi din limba română sînt derivate din foste pronume demonstrative, care erau aşezate imediat după substantivele la care se refereau (latina locală tîrzie *lupus ille* > în română „lupul"). Un fel de stadiu intermediar poate fi observat azi în pronumele şi în elementele negative, mult mai bine sudate şi strict poziţionate, din expresiile verbale ale limbii franceze, comparate cu antecedenţii mult mai mobili din latină. Faptul este recunoscut parţial în ortografie prin apariţia cratimei între aceste forme, atunci cînd ele apar după verb (de exemplu, *montrez-le-nous*, „arată-ni-l", în italiană *mandatecelo*, „trimite-ni-l"). Dar este mult prea simplist să îţi închipui că întreaga morfologie se conformează acestui proces şi este şi mai naiv să încerci să identifici elementele originale independente din toate morfemele legate din limbile contemporane sau atestate.

Nicăieri nu se arată mai bine dezavantajele încercării de a căuta o conexiune intrinsecă între momentele cruciale ale secolelor şi schimbările pe scară largă din gîndirea ştiinţifică şi din atitudinile intelectuale ca în opera unui om care s-a născut în secolul al XVIII-lea şi a murit în plin secol XIX (1767-1835), un ins a cărui concepţie despre limbaj şi despre locul lui important în viaţa oamenilor s-a format în secolul al XVIII-lea : Wilhelm von Humboldt.

O mare perioadă din activitatea lui a fost consacrată unor lucrări numeroase, pe diverse teme lingvistice şi despre mai multe limbi. Dacă e să numim o temă generală care îi străbate opera, ea ar fi preocuparea de a explica aspectul infinit de creativ al limbii, atît gramatical, cît şi lexical, prin care resursele de care dispune fiecare vorbitor, în mod necesar finite, pot fi făcute să răspundă tuturor cerinţelor pe care acesta le poate întîlni ca individ şi ca membru al unei naţiuni sau al unei comunităţi lingvistice.

Preocuparea pentru aspectul creativ al limbii l-a făcut să definească limba ca o *energeia*, o capacitate a vorbitorului – ascultător, nu ca un *ergon*, descriere lipsită de viaţă a gramaticianului. Ea l-a condus mai departe, la conceptul de formă lingvistică, *innere Sprachform*, care a determinat structura fonetică, gramaticală şi lexicală a fiecărei limbi, şi la acum celebra (deşi nu cu adevărat originală), tipologie tripartită a limbilor, fiecare dintre ele tinzînd spre o perfecţiune interioară, ca modalitate de exprimare a spiritului individului şi a naţiunii respective.

Scanned with OKEN Scanner

Vorbind despre acest efort de perfecţionare pe care îl manifestă limba – ceea ce reprezintă, într-o oarecare măsură, versiunea lingvistică a gîndirii hegeliene –, Humboldt s-a alăturat altor cercetători ai epocii sale în elogiile aduse limbii sanscrite ca exemplu excelent de structură flexionară. Era foarte conştient de importanţa sanscritei şi a lingvisticii istorico-comparative indo-europene, care abia începea să se dezvolte. Acest lucru este dovedit de faptul că a reuşit ca Bopp, cu care el însuşi studiase limba, să fie numit în 1821 la Universitatea din Berlin. Dar a declarat că propriul său interes se îndreaptă mai degrabă către limbaj în general, în maniera secolului al XVIII-lea, decît către concentrarea metodologică, apărută în mod necesar în lucrările din secolul al XIX-lea[64].

Wilhelm von Humboldt a fost unul din gînditorii cei mai profunzi şi mai originali din domeniul lingvisticii generale a secolului al XIX-lea şi ne întrebăm: dacă stilul lui ar fi fost mai limpede, ideile mai bine prelucrate şi exemplificate, şi dacă multele sale lucrări ar fi fost mai bine cunoscute şi mai larg difuzate, oare nu i s-ar fi acordat o poziţie comparabilă cu cea a lui Saussure, ca unul din fondatorii gîndirii lingvistice moderne? El a fost unul dintre puţinii lingvişti de la începutul secolului al XIX-lea care nu s-au concentrat în special pe istorie. De fapt, el nu a făcut o distincţie categorică între cele două aspecte ale lingvisticii, sincronie şi diacronie, bazîndu-se doar pe propriile sale cunoştinţe şi pe ceea ce a citit din Bopp şi din alţii, în căutarea unor răspunsuri la întrebările pe care şi le-a pus şi care erau esenţialmente de interes lingvistic general.

Wilhelm von Humboldt, fratele geografului şi etnografului Alexander von Humboldt, a jucat un rol important în viaţa publică din Prusia. A fost o persoană care a călătorit foarte mult, cunoştea cîteva limbi occidentale şi orientale şi era familiarizat şi cu unele limbi amerindiene. El a publicat numeroase lucrări despre limbaj şi despre limbi, dintre care cea mai importană este *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (*Diversitatea structurii limbii umane*), publicată pentru prima dată postum, ca o introducere detaliată la descrierea vechii limbii kawi din Java. Lucrarea a fost numită de Bloomfield, un secol mai tîrziu, „prima lucrare importantă de lingvistică generală"[65].

Teoria lui Humboldt despre limbaj pune accentul pe aptitudinea lingvistică creativă inerentă, existentă în creierul sau mintea fiecărui vorbitor. O limbă trebuie să fie identificată cu aptitudinea reală a

vorbitorilor de a produce şi de a înţelege vorbele, nu cu produsele observate ale actelor vorbirii şi scrisului. Cu cuvintele lui, aceasta este o capacitate creativă (*Energeia*, *Tätigkeit*, *Erzeugung*), nu un simplu produs (*Ergon*, *Werk*, *Erzeugtes*)[66]. Dar cu atît mai puţin trebuie să fie identificată o limbă cu produsele fără viaţă ale analizei gramaticianului. Aptitudinea pentru limbaj este o parte esenţială a minţii umane. Limbajul nu s-ar fi putut naşte doar prin forţa împrejurărilor şi, prin natura acestei aptitudini, limbajele pot fi schimbate şi adaptate necesităţilor. Doar astfel poate fi explicat factorul central (şi misterul!) limbii: prin faptul că vorbitorii pot folosi în mod infinit resursele lingvistice finite de care dispun în orice moment. Deci, indiferent cît de mult analizăm şi descriem o limbă, ceva din natura ei esenţială nu poate fi exprimat, un punct asupra căruia lingviştii de azi, care îi datorează în parte lui Humboldt teoriile lor, ar trebui să se aplece cu mai multă atenţie[67].

Deşi aptitudinea pentru limbaj este universală, Humboldt urmează liniile gîndirii lui Herder atunci cînd afirmă că individualitatea fiecărei limbi este o proprietate specifică naţiei sau grupului care o vorbeşte (aici joacă un rol important tendinţele naţionaliste ale secolului al XIX-lea, bazate pe identificarea lingvistică). Baza articulatorie a vorbirii este comună tuturor oamenilor, dar sunetul serveşte doar ca material pasiv pentru organizarea formală sau structura limbii (*innere Sprachform*)[68]. La Humboldt, *innere Sprachform* este structura semantică şi gramaticală a unei limbi, care include elementele, modelele şi regulile impuse materialului brut al vorbirii. Ea este comună, pe de o parte, tuturor oamenilor, fiind inclusă în dotarea intelectuală a omului, dar, pe de altă parte, această *Sprachform* a fiecărei limbi constituie identitatea sa formală şi o deosebeşte de celelalte limbi. Acest principiu ordonator al fiecărei limbi guvernează structurile sale silabice, gramatica şi vocabularul ei, distincţia dintre ultimele două avînd doar o semnificaţie pedagogică[69]. Cele mai mari posibilităţi ale acestei *innere Sprachform* din fiecare limbă reprezintă domeniul creatorilor săi literari. Mai mult, vorbirea şi gîndirea unui popor sînt inseparabile. Humboldt dezvoltă concepţia lui Herder despre evoluţia paralelă a gîndirii şi limbii: „graiul unui popor este sufletul său, iar sufletul unui popor este graiul său”[70].

Fiecare limbă este un produs al trecutului ei, iar unele limbi arată un progres mai mare faţă de altele ca instrumente şi modele de gîndire.

Scanned with OKEN Scanner

Humboldt a declarat că sanscrita este cea mai bine dezvoltată dintre toate limbile cunoscute, lucru tipic pentru acele timpuri[71]. Gîndirea şi percepţia sînt definite şi comunicabile doar prin limbaj, gîndirea şi limba fiind interdependente şi inseparabile, iar cuvintele nu sînt simple etichete sau nume individuale. Ele denotă ceva şi, în acelaşi timp, exprimă acel ceva într-o categorie distinctă de gîndire[72]. Cuvintele din fiecare limbă sînt organizate într-un ansamblu sistematic, astfel încît pronunţarea unui singur cuvînt implică întreaga limbă, ca structură semantică şi gramaticală. Doar împrumuturile din alte limbi pot constitui elemente izolate, din afara sistemului[73]. Diferenţele dintre limbi nu constau, deci, doar din sunetele diferite folosite în fiecare din ele, ci implică diferenţe între modurile în care vorbitorii interpretează şi înţeleg lumea în care trăiesc (*Weltansicht*)[74].

Influenţa acestui mod de gîndire despre limbaj nu s-a făcut simţită imediat. A fost subliniat faptul că, în timp ce Humboldt îşi citează mult contemporanii, ei nu par să se fi folosit prea mult de ideile lui[75]. Dar se pot depista multe legături între el şi lucrările de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi din secolul XX. H. Steinthal (elevul său) şi W. Wundt s-au inspirat de la el în dezvoltarea psihologiei lingvistice şi psihologiei naţionale (*Völkerpsychologie*), iar şcoala estetică şi idealistă şi-a dezvoltat învăţăturile pe baza individualităţii, creativităţii şi potenţialului artistic ale fiecărei limbi. Mai recent, în lingvistica europeană au apărut numeroase curente „neo-humboldtiene", asociate în special cu lucrările lui L. Weisgerber despre limba germană, iar relaţia dintre concepţiile lui Humboldt şi teoriile whorfiene din America este evidentă. În lingvistica americană a fost trasată o linie directă de la Humboldt, trecînd prin D. G. Brinton (care a tradus unele dintre lucrările lui publicate), F. Boas şi E. Sapir, pînă la B. L. Whorf, cu o referire specială la studiile lui despre limbile americane indigene[76].

De abia în prezent, o dată cu interesul lingviştilor generativi faţă de creativitatea infinită a limbii şi cu preocuparea generală pentru studiile tipologice, concepţia lui Humboldt despre limbaj a căpătat locul pe care îl merită. O mare atenţie a fost acordată unor posibile surse filozofice care să fi inspirat ideile lui privind limba. Humboldt studiase multă filozofie europeană clasică şi modernă şi trăia într-o perioadă în care filozofia germană, reprezentată cel mai strălucit prin „idealismul" lui Kant şi Hegel, îşi începea domnia peste întreaga Europă.

Scanned with OKEN Scanner

Se poate vedea, de asemenea, modul în care teoria kantiană a influenţat gîndirea lui Humboldt. Teoria percepţiei a lui Kant afirmă că senzaţiile produse de lumea exterioară sînt ordonate pe categorii sau „intuiţii" (*Anschauungen*) impuse de minte, în special cele de spaţiu, timp şi cauză. Aceasta era o teorie filozofică universală. Humboldt a adaptat-o din punct de vedere relativist şi lingvistic, considerînd că *innere Sprachform* a fiecărei limbi este răspunzătoare de ordonarea şi clasificarea datelor oferite de experienţă, astfel încît vorbitorii unor limbi diferite trăiesc în lumi diferite şi au sisteme de gîndire diferite. Se remarcă folosirea de către Humboldt a trei substantive verbale, *Anschauen*, *Denken* şi *Fühlen* (percepţie, gîndire şi simţire), legate de funcţionarea limbajului[77].

Probabil că Humboldt este cel mai bine cunoscut în lingvistică pentru popularizarea tipologiei tripartite a limbii: izolantă, aglutinantă şi flexionară, conform structurii predominante a cuvîntului ca unitate gramaticală[78]. Acest lucru a fost, totuşi, un teren comun pentru mai mulţi contemporani. F. Schlegel a împărţit limbile în cele care folosesc gramatical modificările interne ale formei cuvîntului şi cele care folosesc elemente ordonate în serii. Nefiind de acord cu această concepţie, A. W. Schlegel a stabilit cele trei clase de limbi – izolante, afixante şi flexionare, un sistem pe care Bopp l-a prezentat puţin diferit[79].

Ideile despre dezvoltarea tipologică a limbii au fost o parte importantă a gîndirii lingvistice din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea (p. 243, *infra*), iar Humboldt şi-a conceput schema acordînd importanţă elementului istoric, deşi era în primul rînd o problemă de clasificare sincronică. În lucrarea sa *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung* (*Originea formelor gramaticale şi influenţa lor asupra dezvoltării gîndirii*, 1822), Humboldt a urmărit trecerea limbilor de la simpla referire la obiecte, prin aglutinarea elementelor auxiliare purtătoare de sens, la adevărata flexiune, aşa cum s-a văzut în latină, greacă şi sanscrită. Dar în *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* (*Diversitatea structurii limbajului uman*, 1836), tipologia este una a descrierii şi a sortării. Cei doi poli tipologici sînt chineza şi sanscrita, limba cea mai pur analitică sau izolantă şi, respectiv, limba cea mai pur flexionară, toate celelalte, inclusiv limbile aglutinante („hibride") fiind situate între acestea[80].

Scanned with OKEN Scanner

Humboldt a recunoscut valoarea şi posibilităţile tuturor structurilor lingvistice, dar a preferat limbile flexionare, acele limbi ale căror variaţii gramaticale în forma cuvîntului implică fie schimbări în rădăcina cuvîntului, fie afixe incluse în cuvînt prin alternări morfo-fonemice ale morfemelor constituente (pentru a folosi o terminologie ulterioară), astfel încît unitatea formală a cuvîntului să fie întărită[81]. La cealaltă extremă tipologică, atitudinea sa faţă de limba chineză e ciudată: asemeni multor altora din acea vreme (şi de mai tîrziu), considera chineza o limbă lipsită de clase sau distincţii gramaticale formale, dar, tocmai din acest motiv, constituind un limbaj superior. El a studiat creşterea şi dezvoltarea flexiunilor în stadiul de formare al limbii, urmate de declinul lor treptat în favoarea unui tip de structură mai analitic, aşa cum s-a întîmplat cu limba engleză. Chineza şi-a păstrat totuşi structura sa izolantă originală prin marele ei conservatorism lingvistic, iar Humboldt a remarcat, într-un mod fantezist, că, dacă o formă de sanscrită s-ar fi dezvoltat fără flexiunile ei anterioare, ar fi fost foarte diferită ca structură gramaticală de limba chineză, care nu le-a avut niciodată (de fapt, unii sinologi de azi consideră că limba chineză, aşa cum este cunoscută de noi azi, este produsul pierderii sistemului flexionar de la începuturi)[82].

Într-un capitol separat, Humboldt a împărţit şi structurile propoziţiei în trei tipuri: cele de tipul chinezei, fără legături gramaticale evidente între cuvinte, cele de tipul sanscritei, în care formele cuvintelor semnalează relaţiile gramaticale, şi cele de tipul prezent în unele limbi amerindiene, în care structura esenţială a propoziţiei este incorporată într-un singur cuvînt (limbi incorporante sau polisintetice). În nici una din aceste tipologii ale formei cuvîntului sau ale formei propoziţiei nu a existat vreun tip cu caracteristici exclusiv proprii. Confuziile apar atunci cînd două tipologii se contopesc şi devin una, făcînd din incorporare al patrulea termen în tipologia formei cuvîntului, unde doar interferează cu flexiunea şi aglutinarea[83].

Este mult prea uşor să găseşti greşeli în încercările lingvistice din secolul al XVIII-lea de a studia limba din punct de vedere istoric. Remarcabil este faptul că gînditori din ţări diferite şi din medii diverse au fost atraşi de istoria limbilor în pragul unui secol în care istoria limbilor, animată de o lumină dinspre est, avea să facă progrese uriaşe.

Scanned with OKEN Scanner

În timp ce europenii cultivaţi erau preocupaţi de consideraţii ştiinţifice şi filozofice destul de generale, ştiinţa lingvistică a primit din India, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, un stimul aproape neaşteptat şi, cu siguranţă, foarte fecund.

Dacă ar fi să considerăm, deşi este artificial, că un anumit an a marcat începutul ştiinţei lingvistice contemporane, acela ar fi anul 1786, doar cu o decadă înainte de sfîrşitul secolului. 1786 a fost declarat de către un cărturar contemporan anul în care s-a făcut prima dintre cele patru descoperiri cu adevărat mari din evoluţia lingvisticii moderne pînă în zilele noastre. În acest an, lucru bine cunoscut acum, Sir William Jones, un judecător la Curtea Britanică din Calcutta, şi-a prezentat în faţa Societăţii Regale Asiatice din Calcutta celebrul studiu în care stabilea fără nici un dubiu legătura istorică a sanscritei, limba clasică din India, cu familiile limbilor latină, greacă şi germană.

Afirmaţia lui Jones, deşi citată deja în atîtea cărţi, trebuie să fie menţionată aici, întrucît pe fundalul acelei epoci efectele ei au fost foarte profunde şi cu mare răsunet: „Limba sanscrită, oricît de veche ar fi, are o structură minunată. Mult mai perfecţionată decît greaca, mult mai bogată decît latina şi mult mai rafinată decît ambele, ea are totuşi o afinitate mai mare cu ambele limbi, atît în rădăcinile verbelor, cît şi în formele gramaticale, decît s-ar putea pune pe seama întîmplării; atît de mare, într-adevăr, încît nici un filolog nu le-ar putea studia pe toate trei fără să considere că au avut aceeaşi origine care, poate, nu mai există. Există un motiv asemănător, deşi nu la fel de convingător, să presupunem că şi limbile gotică şi celtă au avut aceeaşi origine cu sanscrita”[84].

Nu faptul că acest eveniment a marcat începutul absolut al istoriei lingvisticii este cel mai important. Se mai încercase şi înainte rezolvarea unor probleme istorice, nu fără succese individuale sau perspective corecte. Într-adevăr, şi înainte de Sir William Jones s-a presupus existenţa unei relaţii speciale între sanscrită şi unele limbi europene, antice şi moderne. Dar pînă acum observaţiile din acest domeniu al lingvisticii au fost în general izolate şi fragmentare. Semnificaţie istorică au evenimentele a căror corelare într-un şir cauzal trainic este evidentă, iar elementele ulterioare decurg din poziţiile adoptate de cele precedente. Această stare de lucruri este observată în dezvoltarea teoriei şi analizei gramaticale din Grecia antică, iar acelaşi lucru se poate observa şi în cursul lingvisticii

Scanned with OKEN Scanner

istorice din secolul care s-a scurs după afirmaţia lui Jones, cînd ea reprezenta principala ramură a studiilor lingvistice.

Progresul lingvisticii comparative şi istorice trebuie să fie urmărit în aspectele sale cele mai semnificative în secolul al XIX-lea, dar rezultatele introducerii în Europa a studiului intens al limbii sanscrite, ca urmare a demonstrării legăturilor sale istorice, nu s-au limitat la lingvistica istorică. În lingvistica descriptivă modernă se văd, de asemenea, efectele contactului cu India antică, deşi în acest caz înţelegerea deplină nu a venit decît mult mai tîrziu.

Misionarii romano-catolici atrăseseră atenţia în secolele precedente asupra limbilor din India (p. 148, *supra*). Prima referinţă cunoscută la limba sanscrită se întîlneşte la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd italianul Filippo Sassetti a scris acasă din India, pomenind cu admiraţie *lingua Sanscruta* şi arătînd cîteva asemănări între cuvinte din sanscrită şi din italiană. Ulterior, asemănări între sanscrită şi unele limbi europene au mai fost remarcate de germanul B. Schulze şi de părintele Coeurdoux[85], însă rezultatele acestor observaţii au fost nesemnificative.

Lucrarea lui Jones nu numai că avea o natură mai profundă decît remarcile anterioare ale europenilor în legătură cu sanscrita, dar a şi apărut la momentul potrivit, cînd interesul cărturarilor europeni faţă de studiile despre Orientul Apropiat şi India începea să crească. Războaiele napoleoniene au fost şi ele răspunzătoare parţial de fenomen, iar în timpul supremaţiei sale, Napoleon a încurajat în mod deliberat studiile arheologice franceze în Egipt şi în Orientul Apropiat, inaugurînd o apropiere de durată între activitatea ştiinţifică franceză şi limbile non-europene din zona Mediteranei.

În Germania, fraţii Friedrich şi August von Schlegel s-au exprimat în termeni asemănători în privinţa necesităţii ca studiile de sanscrită să fie sprijinite şi susţinute în universităţile germane. În 1808, în prefaţa cărţii sale *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, Friedrich von Schlegel îşi mărturisea speranţa că va suscita interesul sau, cel puţin, că va deschide calea pentru interesul faţă de studiul sanscritei în Germania, iar în 1819, August von Schlegel, numit la o catedră din noua Universitate din Bonn (1818), a declarat că s-ar considera şi el foarte norocos dacă ar putea să întreprindă ceva acolo pentru dezvoltarea acestor studii[86]. Cu sprijinul guvernului, el a reuşit să îşi atingă scopul. În cadrul expansiunii educaţiei universitare din Prusia postbelică, au fost create catedre

Scanned with OKEN Scanner

de sanscrită şi de lingvistică istorică, cu profesori numiţi sub influenţa lui Wilhelm von Humboldt, care a fost o perioadă ministrul instrucţiei publice din Regatul Prusac.

Prima gramatică sanscrită a fost publicată în limba engleză la începutul secolului al XIX-lea, iar din 1808 s-a tradus în limbi europene literatura clasică sanscrită a Indiei.

Studierea din punct de vedere lingvistic a sanscritei de către europeni a avut un efect dublu: compararea sanscritei cu limbi din Europa a fost primul pas în dezvoltarea sistematică a lingvisticii comparative şi istorice şi, în plus, prin intermediul scrierilor sanscrite, europenii au cunoscut tradiţia studiilor lingvistice care a evoluat independent în India, ale cărei merite superioare au fost recunoscute imediat şi a cărei influenţă asupra cîtorva ramuri ale lingvisticii europene a fost profundă şi de lungă durată.

Lingvistica din India are un trecut mai îndepărtat decît cea din Europa occidentală şi s-a perpetuat în studiile autohtone. A atins perioada clasică relativ devreme şi, cînd europenii au ajuns s-o cunoască, cărturarii indieni creaseră şcoli bine definite şi doctrine distincte şi dispuneau de texte şi surse recunoscute, urmate de serii de comentarii şi exegeze.

Orientarea ingvisticii indiene nu era istorică, deşi rădăcinile ei se găsesc în modificările pe care le suferă limbile în decursul timpului. Dar subiectele abordate de lingvistica descriptivă modernă – semantica, gramatica, fonologia şi fonetica – au fost toate tratate pe larg în tradiţia indiană, iar în fonetică şi în unele aspecte ale gramaticii teoria şi practica indiană au devansat net nivelul la care se ajunsese în Europa sau în alte ţări înainte de contactul cu studiile indiene. Au fost deja menţionate efectele lingvisticii sanscrite pe care călugării budişti a adus-o în China (pp. 151-152, *supra*). Cărturarii europeni au înţeles imediat faptul că au întîlnit în India un corpus de literatură lingvistică de cea mai mare importanţă, care provine dintr-o sursă independentă, deşi interpretarea pe care i-au dat-o şi aprecierea lor au fost în parte ezitante şi întîrziate.

Din cît putem noi aprecia, inspiraţia originală a lingvisticii în India a pornit din nevoia de a proteja de efectele timpului şi de contaminarea dialectală anumite texte rituale şi religioase, transmise oral din perioada vedică (cca 1200-1000 î.Hr.), stadiul cel mai vechi cunoscut al literaturii sanscrite. Păstrarea în starea iniţială a materialului lingvistic

Scanned with OKEN Scanner

transmis oral din generaţie în generaţie este un proces artificial, o încercare de a interzice ceea ce este peste tot rezultatul firesc al continuităţii lingvistice. În restul limbii au fost observate schimbări ale pronunţiei, gramaticii şi sensurilor cuvintelor, iar divergenţele dialectale din diferite regiuni au făcut şi mai evidentă situaţia specială a textelor vedice şi, într-un mod similar cu deosebirile dintre greaca elenistică şi greaca literară clasică, au făcut necesar un sistem de interpretare fonetică, gramaticală şi semantică. Acesta a fost stimulul, dar răspunsul a depăşit nevoile imediate şi, aşa cum observă un autor modern, „curiozitatea ştiinţifică, combinată cu un auditoriu atent şi o metodologie eficace, a dus la descrieri care au depăşit, cu siguranţă, termenii lor originali de referinţă”[87].

În Grecia s-au păstrat stadiile prin care a trecut studiul lingvistic de la începuturile lui. În India antică, cea mai mare parte din literatura lingvistică pe care o avem şi în special cea mai cunoscută lucrare de lingvistică, gramatica sanscrită a lui Pāṇini, a apărut în mod clar ca punct culminant la sfîrşitul unui lung şir de lucrări lingvistice pe care nu le cunoaştem direct. Gramatica lui Pāṇini, împărţită în opt secţiuni principale, este cunoscută sub numele de *Aṣṭadhyāyī* sau „Opt cărţi”. Nu se ştie dacă autorul a scris-o sau a alcătuit-o oral. Data apariţiei este, de asemenea, nesigură şi au fost citate diferite momente între 600 şi 300 î.Hr. Este sigur, totuşi, faptul că lingvistica în India era foarte bine dezvoltată înainte de mijlocul primului mileniu î.Hr.

Învăţătura sanscrită a servit de model pentru tot restul Indiei. A fost sursa de inspiraţie pentru *Tolkāppiyam*, una dintre primele gramatici a limbii tamil, o limbă dravidiană din centrul şi sudul Asiei (secolul al II-lea d.Hr. şi pentru tradiţia gramaticală autohtonă din Tibet[88].

Cercetătorii indieni au acoperit practic întregul domeniu al studiilor lingvistice sincronice, deşi reprezentantul lor cel mai seamă, Pāṇini, s-a ocupat doar de studierea intensivă a unei zone restrînse. Dacă judecăm realizările indiene în momentul în care acestea au avut impactul cunoscut asupra lingvisticii europene, este normal să cuprindem mai multe secole şi să privim lucrările cărturarilor indieni, diferite în timp, dar unite în continuitatea tradiţiei savante, din trei direcţii principale: teoria lingvistică generală şi semantica, fonetica şi fonologia şi gramatica descriptivă.

Scanned with OKEN Scanner

Teoria lingvistică generală a fost dezbătută de cărturarii indieni în acelaşi mod ca şi cei occidentali, deşi nu se stabilise nici un contact între ei înainte de secolul al XVIII-lea. Limba a fost studiată pe fundalul studiilor literare şi al cercetării filozofice, iar un număr de subiecte, familiare cercetării din vest şi aproape inevitabile într-o examinare serioasă a limbii, le erau la fel de familiare încă de la începuturi lingviştilor indieni.

Numeroase întrebări care privesc înţelegerea naturii sensului cuvîntului şi a propoziţiei au fost discutate din puncte de vedere diferite. Lingviştii indieni au analizat măsura în care sensurile pot fi privite ca o proprietate naturală a cuvintelor şi măsura în care onomatopeele pot fi luate ca model pentru descrierea relaţiei dintre cuvînt şi lucru. Ca şi în cazul dezbaterii din Occident privind relaţia natură-convenţie (pp. 38-40, *supra*), cercetătorii şi-au dat seama curînd că rolul jucat de un astfel de factor în limbă este limitat şi că legătura convenţională arbitrară dintre o formă şi înţelesul ei este mult mai tipică pentru o limbă.

Cărturarii s-au gîndit mult la variabilitatea şi extensibilitatea sensurilor cuvîntului, una dintre caracteristicile majore ale limbii, care face ca aceasta să îndeplinească cerinţe nelimitate cu resurse în mod necesar limitate. Sensurile puteau fi deduse din observarea contextelor situaţionale în care cuvintele erau folosite în propoziţie şi din relatările directe ale celor mai în vîrstă sau ale profesorilor despre un cuvînt anume şi despre folosirea lui. Dacă este greu să limitezi folosirea curentă a unui cuvînt, colocaţia restrînge adesea aria lui de sensuri, excluzînd unele sensuri, altfel acceptabile, cînd cuvîntul este izolat. Astfel, *dhenuḥ* care, luat separat, însemna şi „mlaştină", şi „vacă", nu putea avea decît înţelesul „vacă" într-o colocaţie ca *savatsa dhenuḥ*, „vacă cu viţel"[89]. Şi în India, ca şi în alte părţi, a fost analizată problema aproape fără răspuns dacă un singur cuvînt cu înţelesuri multiple trebuie să fie considerat un cuvînt polisemantic sau un număr de cuvinte diferite, dar omofone. În acest context, o mare atenţie a fost acordată legăturilor dintre ceea ce era considerat sensul de bază al unui cuvînt şi diferitele sensuri care derivă din folosirea metaforică (*lakṣaṇā*), atît în vorbirea de zi cu zi, cît şi în cazul efectelor literare speciale.

Deşi acestea erau probleme de o mare importanţă pentru literatură, logicienii indieni au fost cei care au vrut să ştie, asemănîndu-se şi aici cu logicienii occidentali, dacă în general vorbele desemnează în primul

Scanned with OKEN Scanner

rînd elemente particulare, clase sau universalii abstracte, dar şi în ce măsură sensurile cuvîntului sînt pozitive, identificînd un obiect drept ceea ce este, sau negative, distingîndu-l de restul realităţii. S-a constatat de asemenea că un cuvînt, de exemplu *foc*, se simbolizează pe el însuşi în aceeaşi măsură în care semnifică sensul său de bază.

O problemă care departe de a fi rezolvată azi este aceea a relaţiei semantice dintre propoziţie şi cuvintele care o compun. Propoziţiile sînt, cu siguranţă, mai mult decît suma cuvintelor lor alăturate, atît din punct de vedere semantic, cît şi gramatical. Tradiţia occidentală a avut tendinţa să se concentreze asupra cuvintelor ca purtători de sens minim individual şi să privească propoziţia ca pe un produs al combinaţiei de cuvinte în tipuri specifice de aserţiuni logice. Platon şi Aristotel au discutat sensul în special în legătură cu cuvintele ca elemente izolate, iar Aristotel a accentuat minimalitatea semantică (din punctul lui de vedere) şi independenţa cuvîntului ca atare (p. 48-49, *supra*). Lingviştii indieni au dezbătut întreaga problemă a întîietăţii cuvîntului faţă de propoziţie. Unii gînditori au avut un punct de vedere foarte asemănător cu atitudinea generală occidentală, conform căreia propoziţia este construită din cuvinte, care contribuie fiecare cu sensul său la înţelesul total al propoziţiei. Dar, dintr-un alt punct de vedere, asociat în special cu Bhartṛhari, care a scris *Vākyapadīya* (cca secolul al V-lea d.Hr.), propoziţia ar putea fi considerată o singură afirmaţie nedivizată, care îşi oferă sensul „într-o sclipire", aşa cum o imagine este percepută mai întîi ca un tot unitar, în pofida analizei ulterioare a formelor componente colorate. Dat fiind conceptul de unitate lexicală (cuvînt), propoziţiile pot fi identificate ca propoziţii dintr-un singur cuvînt sau propoziţii cu mai multe cuvinte, dar pentru vorbitor şi ascultător există mai întîi unităţi propoziţionale simple, cuvintele şi sensurile cuvintelor fiind în cea mai mare parte creaţia lingviştilor şi a vorbitorilor conştienţi, care încearcă să analizeze şi să clasifice sensurile propoziţiilor prin intermediul unor componente mai mici. Ca exemplificare a teoriei lui Bhartṛhari, propoziţia „adu un cuc din pădure" nu este percepută iniţial ca o secvenţă de cuvinte alăturate, pentru că „adu" (adică modul de a aduce) este înţeles deplin doar împreună cu „cuc", iar cineva care nu ştie sensul cuvîntului „cuc" nu poate înţelege sensul întregii propoziţii[90].

Scanned with OKEN Scanner

Un asemenea punct de vedere poate fi considerat extremist şi a fost criticat ca atare. El îşi are ecoul în dictonul lui Malinowski: „cuvintele izolate sînt de fapt doar invenţii lingvistice, produse ale unei analize lingvistice avansate"[91], şi poate că subestimează realitatea psihologică a cuvîntului ca unitate viabilă pentru vorbitorul nativ şi ca parte a sistemului analitic al lingvistului (morfemul legat este, poate, un exemplu mai bun de creaţie analitică şi este de remarcat faptul că *morfem* este, în general, un termen tehnic, în timp ce termenii care înseamnă *cuvînt* apar într-un număr mare de limbi, scrise sau nescrise). Acest punct de vedere este însă un element care corectează în mod necesar tendinţa occidentală tipică de a concentra cercetările semantice asupra cuvîntului ca unitate total independentă şi doar în al doilea rînd folosită în propoziţii.

Această evaluare a unităţii semantice a propoziţiei, aparţinînd indienilor, a fost făcută în paralel şi, poate, asociată cu prima fază a evaluării diferenţelor fonologice şi fonetice dintre cuvintele pronunţate separat şi cuvintele integrate în propoziţii vorbite (*sandhi*, pp. 210-212, *infra*).

O problemă inevitabilă în orice raţionament lingvistic serios este legătura dintre afirmaţiile percepute, vorbite şi scrise, ale unei limbi şi limba însăşi, cu alte cuvinte între ceea ce exprimă sau ce scrie un vorbitor individual într-o ocazie sau într-un context anume şi competenţa inerentă a limbii, pe care o posedă un vorbitor nativ şi care este descrisă de lingvist în termeni de unităţi, categorii şi reguli. *Langue* şi *parole*, *abstracţie* şi *exponent*, *unitate emică* şi *etică*, *formă* şi *substanţă* sînt toate exemple ale încercărilor recente de a înţelege şi de a exprima această legătură. Lingviştii indieni au încercat să exprime acest lucru în teoria despre *sphoţa*. Această teorie a fost formulată într-un mod întru cîtva diferit de către diferiţi cărturari indieni şi a dat naştere la multe discuţii. În mod esenţial, la orice element sau constituent lingvistic se disting două aspecte: evenimentul ca atare sau realizarea sa specifică (*dhvani*) şi entitatea neexprimată şi permanentă (*sphoţa*), actualizată de fiecare *dhvani*. Au fost prevăzute *sphoţa* pentru propoziţie, *sphoţa* pentru cuvînt şi *sphoţa* pentru unităţi de sunet (*varṇa*).

Sphoţa unei propoziţii, ca simbol unic cu încărcătură semantică, este realizată sau actualizată printr-o succesiune de sunete articulate. La un nivel inferior, cuvîntul, în calitatea sa de simbol cu înţeles de sine stătător, poate fi considerat o *sphoţa* unitară, actualizată şi ea printr-o succesiune de sunete. Dar sunetele nu funcţionează pur şi simplu ca

Scanned with OKEN Scanner

perturbări sonore ale aerului: unitatea specifică, abstractă şi permanentă de semnalare a unui sunet distinct, capabilă de diferenţiere semantică, este actualizată de multitudinea pronunţiilor, cu mici diferenţe, fiecare variind în funcţie de vocea individului, de stilul său şi de situaţia fizică în care se află în momentul vorbirii. Această ultimă concepţie a lui *varṇa sphoṭa* a fost asociată în special cu Patañjali (cca 150 d.Hr.). Pe de altă parte, Bhartṛhari, conform teoriei sale despre predominanţa propoziţiei, pare să fi considerat *sphoṭa* propoziţiei drept *sphoṭa* cea adevărată. El a gîndit de fapt trei niveluri, care se realizează *sphoṭa* propoziţiei ca simbol unitar încărcat cu sens: simbolul integral ca atare, inefabil din punct de vedere grafic şi fonic, modelul fonologic secvenţial care îl exprimă, normalizat prin eliminarea tuturor variaţiilor individuale (*prākṛta dhvani*), şi realizarea acestuia în exprimările individuale ale propoziţiei (*vaikṛta dhvani*). Se pare că stadiul intermediar corespunde unor interpretări pentru *varṇa sphoṭa*, iar schema întreagă poate fi comparată cu statutul intermediar acordat fonologiei de unii lingvişti de azi în relaţie cu gramatica şi lexicul, pe de o parte, şi cu pronunţia, pe de altă parte.

Dezvoltarea ulterioară a relaţiei *dhvani-sphoṭa* se găseşte în teoria lui Ānandavardhana despre limbajul poetic (*Dhvanyāloka*, secolul al IX-lea d.Hr.). Aşa cum sunetele dezvăluie entităţile cu sens, la fel, în poezie, cuvintele alese şi sensurile lor literale dezvăluie alte sensuri sugerate, precum şi frumuseţea poemului ca întreg. Aici se remarcă o asemănare izbitoare cu concepţia lui Hjelmslev despre analiza stilistică, privită ca tratare a nivelului conţinutului şi a nivelului expresiei dintr-o limbă naturală, în cadrul unei utilizări specifice, drept componente ale unui nivel al expresiei de un ordin „conotativ semiotic" superior[92].

O mare parte dintre lucrurile semnalate pe scurt din cercetările despre semantică şi teoria limbii din India antică ating puncte deja familiare din tradiţia occidentală, deşi modul de abordare este cel mai adesea diferit. Lucrul cel mai remarcabil la lucrările de lingvistică indiene este evidenta lor superioritate în concepţie şi în execuţie, în special în fonetică, comparativ cu tot ce s-a produs în vest sau în alte părţi înainte ca această contribuţie indiană să fie cunoscută acolo. În general, se poate spune că Henry Sweet continuă de acolo de unde se opresc tratatele de fonetică indiene[93]. Am văzut felul în care lingviştii greci şi romani au realizat clasificările majore ale literelor, ca reprezentante ale sunetelor în vorbire,

Scanned with OKEN Scanner

în termeni de impresie acustică. Dar, în acest stadiu al lingvisticii, anterior tehnologiei şi aparaturii necesare pentru analiza ştiinţifică a undelor sonore, descrierea articulatorie era singurul cadru posibil pentru o clasificare precisă şi sistematică. Avînd în vedere întîietatea şi accesibilitatea observaţională a organelor vorbirii în actul fonetic, articularea sunetelor rămîne încă fundamentală în descrierea fonetică, deşi categoriile acustice moderne pot completa şi chiar înlocui categoriile articulatorii în analiza fonologică[94].

În descrierile lor fonetice, grecii şi romanii au considerat că trăsăturile articulatorii sînt de ordin secundar. Gramaticienii arabi au mers mai departe şi au avut mai multe rezultate în fonetica articulatorie, dar, mai presus de toţi contemporanii şi succesorii lor, pînă în secolul al XIX-lea, au fost foneticienii din India antică, a căror operă se păstrează într-un număr de tratate care au fost situate cu aproximaţie în perioada 800-150 î.Hr.

Dacă reuşim să stăpînim sau să traducem competent terminologia lor, lucrările indiene de fonetică sanscrită sînt, cu excepţia unui număr relativ mic de aspecte, uşor de urmărit pentru cititorul modern, familiarizat cu teoria şi descrierile fonetice. Astfel, se ştiu cu siguranţă mult mai multe lucruri despre pronunţia limbii sanscrite (textele sacre şi ritualice) decît despre oricare altă limbă antică. În anumite privinţe, descrierile lor detaliate pot fi uşor interpretate azi, în timp ce în secolul al XIX-lea, cercetătorul W. D. Whitney, deşi a înţeles valoarea şi importanţa acestora, a respins mult prea pripit unele dintre observaţiile prezente în ele[95].

Fonetica era plasată în chip de legătură dintre gramatică şi vorbire, iar descrierea fonetică era organizată pe trei direcţii principale – procesele articulatorii, segmentele (consoanele şi vocalele) şi sinteza segmentelor în structurile fonologice.

Organele articulatorii au fost împărţite în intra-bucale şi extra-bucale (glota, plămînii şi cavitatea nazală). Celor din urmă li se datorează distincţiile surd – sonor, aspirat – neaspirat, nazal – ne-nazal, rezultînd în cadrul sistemului fonologic al limbii sanscrite un sistem alcătuit din cinci termeni cu poziţii articulatorii diferite, care pot fi exemplificate prin seriile bilabiale /b/, /p/, /bh/, /ph/ şi /m/. Organele articulatorii din interiorul cavităţii bucale sînt descrise din spate către faţă, terminînd cu buzele, şi se disting patru grade de contractare: ocluzia bucală totală

Scanned with OKEN Scanner

(consoane mute şi nazale), contractarea fricativă, contractarea semi-vocalică şi absenţa contractării – aceasta constituind articularea vocalică. Mecanismul articulaţiei este descris printr-un punct staţionar de articulare (*sthāna*), de exemplu zona palatală tare, şi un element articulator mobil (*karaṇa*), adică limba. Această concepţie a fost extinsă şi la articularea bilabială şi glotală, unde este foarte puţin plauzibil să consideri una din părţile implicate staţionară şi cealaltă mobilă.

Diagnosticul corect al activităţii glotale în articulare este privit pe drept cuvînt ca unul din triumfurile fonetice ale indienilor antici, punînd capăt moştenirii îndelungate a triadelor consonantice greceşti (p. 56). Cea mai apropiată abordare a unei descrieri precise făcute în Occident a fost cea a lui Holder, în secolul al XVII-lea (pp. 164-165, *supra*), care a rămas nebăgată în seamă la timpul respectiv. Lingviştii indieni au făcut distincţia între surd şi sonor în funcţie de închiderea sau deschiderea glotei în timpul articulării. Ei au mai observat tendinţa unor consoane, altminteri surde, de a fi sonore în poziţie intervocalică (un lucru destul de comun în multe limbi) şi, în pofida scepticismului lui Max Müller şi Whitney, din secolul al XIX-lea, au analizat corect pronunţarea lui *h* sonor ([ɦ])[96].

Trăsăturile de unire şi anumite caracteristici prozodice ale secvenţelor de vorbire în vorbirea cursivă au fost analizate cu mare atenţie. Acest lucru este dovedit de folosirea, acum universală, a termenului sanscrit *sandhi*, „a alătura", pentru a desemna diferenţele fonetice şi fonologice dintre cuvinte, morfeme sau alte elemente asemănătoare disparate şi aceleaşi elemente combinate în secvenţe înlănţuite. Într-adevăr, aşa cum unii lingvişti indieni au afirmat prioritatea propoziţiei asupra cuvîntului ca unitate de sens, tot aşa unele tratate fonetice au negat cuvîntul ca realitate fonetică independentă, în afara textului sau separat de el. Grupul respiratoriu era unitatea de bază a descrierii fonetice, iar cuvintele izolate au fost în primul rînd unelte pedagogice. Ortografia sanscrită reprezenta mai degrabă un discurs legat decît succesiuni de cuvinte izolate, aşa cum s-a întîmplat cu ortografia greacă şi latină şi chiar cu ortografia engleză actuală, dar la unele texte erau folosite versiuni paralele: un text normal cu marcarea pentru *sandhi*, şi un text scris cu forme izolate ale cuvintelor, un text de tip *pada* (cuvînt).

A fost descrisă în detaliu comportarea fonetică a elementelor de legătură ale cuvintelor şi morfemelor, asociate cu poziţia iniţială sau

Scanned with OKEN Scanner

finală în grupul respiratoriu, lungimea vocalelor şi cantitatea silabelor, tonul şi tempo-ul. Sanscrita vedică a avut trei accente distincte, înalt, jos şi descendent (*udātta*, *anudātta*, *svarita*), care dispăruseră în epoca creştină[97]. Mulţumită tratatelor de fonetică indiană, putem compara sanscrita cu greaca antică, ambele păstrătoare a ceea ce a fost probabil sistemul tonal din limba unitară indo-europeană.

Din lucrările lor descriptive reiese cu claritate că foneticienii indieni au operat în cadrul unei concepţii intuitive a principiilor fonemice. Tratatele nu pun în discuţie un concept cum ar fi fonemul ca abstracţie teoretică, deşi unele aspecte ale teoriei *sphoṭa* se apropie de interpretările moderne ale fonemului. Indienii se dovedesc totuşi conştienţi de anumite diferenţe fonetice care, fiind determinate în context, trebuie să fie notate într-o descriere, dar nu trebuie să fie atribuite unor unităţi de sunet distincte şi separate, cum ar fi [ɸ] şi [χ], alofonele lui /h/ înainte de labiale şi, respectiv, velare, iar în descrierea tonurilor înalte şi joase, Patañjali a arătat faptul că distincţia dintre ele se bazează pe nivelurile de accentuare relative şi nu pe cele absolute[98].

Alfabetul sanscrit sau alfabetul silabic a fost împărţit în linii fonemice segmentale, singurul simbol redundant fiind cel care reprezintă consoana nazală palatală [ɲ(a)], deoarece [ɲ] apare doar ca alofon al lui /n/ în juxtapunere cu o consoană palatală[99]. Şi aici, această redundanţă de simboluri a luat naştere dintr-o analiză fonologică la fel de solidă care guverna aranjarea obişnuită a alfabetului, întrucît [ɲ] era în exact aceeaşi relaţie fonetică cu oclusivele palatale în care erau celelalte consoane nazale, /ɲ/, /ŋ/, /n/ şi /m/, cu seriile oclusive corespunzătoare lor[100].

Oricît de importante ne-ar părea acum lucrările lor din domeniul foneticii, şcoala lingvistică indiană este renumită astăzi mai ales pentru teoria gramaticii şi pentru analiza gramaticală a propriei lor limbi, sanscrita, iar printre gramaticienii indieni numele lui Pāṇini stă în frunte. Deşi nu cunoaştem cu precizie data la care a apărut tratatul său de gramatică, el este cu siguranţă primul tratat de gramatică, cel mai vechi studiu ştiinţific scris într-o limbă indo-europeană şi, după spusele lui Bloomfield, „unul dintre cele mai importante monumente ale inteligenţei umane”[101]. Totuşi, deşi el aduce aproape de perfecţiune intenţiile sale mărturisite în domeniul gramaticii sanscrite, nu este ceea ce s-ar numi în mod obişnuit o lucrare completă de gramatică a limbii

Scanned with OKEN Scanner

sanscrite. Poate că ar putea fi descrisă cel mai bine, în termeni moderni, ca o morfologie generativă a limbii sanscrite.

Gramatica lui Pāṇini include ca principală componentă o descriere exhaustivă a regulilor de formare a cuvintelor în limba sanscrită. Aceste reguli sînt exprimate în propoziţii scurte, numite adesea aforisme, reprezentînd fie definiţii, fie procese ale formării cuvintelor. Se face referire la fiecare din ele ca la o *sūtra*, „fir", termen folosit şi pentru învăţăturile rituale din literatura vedică timpurie. Există, de asemenea, anexe cu o listă de rădăcini verbale, o listă de cuvinte nominale flexionate în mod asemănător şi o listă de sunete ale limbii sanscrite. Regulile, asemeni regulilor gramaticienilor generativi de azi, trebuie să fie aplicate într-o ordine bine stabilită şi, pe lîngă caracterul exhaustiv al analizei pe care Pāṇini o face fiecărui aspect al formării cuvintelor în sanscrită, cei care i-au studiat opera în India sau, mai tîrziu, în Europa au fost uimiţi de ingeniozitatea cu care a ajuns la o extremă economie de cuvinte în afirmaţiile sale. Această încercare de a face economie de cuvinte făcea parte, evident, din contextul compoziţiilor gramaticale indiene timpurii. Un comentator a remarcat că economisirea a jumătate din lungimea unei vocale scurte în alcătuirea unei reguli gramaticale însemna pentru un gramatician tot atît de mult ca naşterea unui fiu[102]. Această cerinţă de economie a fost inspirată în primul rînd de necesitatea transmiterii orale şi de memorarea textului, dar a devenit cu siguranţă un canon de valoare ştiinţifică în sine. Totuşi, acest lucru complică enorm sarcina cititorului: *Aṣṭādhyāyī* este o gramatică pentru gramaticieni, nu un manual pentru elevi sau profesori (în această privinţă diferă mult de *Téchnē*). Aşa cum observă Bloomfield, ea este „inteligibilă doar cu ajutorul comentariilor" şi a fost subiectul unor comentarii şi explicaţii continue încă de cînd a fost compusă. *Mahābhāṣya* lui Patañjali („Marele comentariu") este cel mai important comentariu indian, iar cea mai mare parte dintre lucrările indiene de mai tîrziu au fost comentarii la comentariu[103].

Deşi lucrarea lui Pāṇini este cît se poate de îndepărtată de orice concepţie de predare a gramaticii, predarea şi prezentarea sanscritei azi, ca şi numeroasele direcţii şi trăsături importante ale lingvisticii descriptive, pot fi atribuite în mod nemijlocit geniului lui.

Gramatica lui Pāṇini apare într-un context în care restul descrierii gramaticale a limbii şi teoria pe care se sprijină ea sînt implicite.

Scanned with OKEN Scanner

Descrierea fonetică a limbii este de asemenea considerată ca de la sine înţeleasă. Setul de unităţi de sunet reprezentat în alfabetul sanscrit şi înregistrat în *Aṣṭādhyāyī* este dat fără alte comentarii, deşi sunetele sînt ordonate în secvenţe relevante atît fonetic, cît şi morfologic, pentru regulile lui gramaticale. Afirmaţiile pur fonetice sînt foarte rare la Pāṇini.

Lingviştii indieni au folosit patru clase de cuvinte: substantive şi verbe (flexionare), prepoziţii şi particule (neflexionare). Teoria indiană de bază asupra structurii propoziţiei cerea cuvintelor să îndeplinească trei cerinţe pentru ca să poată forma o propoziţie: să fie membri ai unor clase gramaticale adecvate în construcţii corecte, altfel nefiind decît o listă lexicală fără alt înţeles, să fie potrivite din punct de vedere semantic unul cu celălalt, altfel trebuind să acceptăm non-propoziţii aparent gramaticale, cum ar fi „el îl udă cu foc" .(cu care ne-au blagoslovit, de fapt, unii lingvişti marginali atît în Apus, cît şi în Răsărit, pe tot parcursul istoriei lingvisticii şi încă ne hărţuiesc cu ele şi azi) şi să apară în contiguitate temporală, altfel nu ar putea să rămînă în memorie sau să fie înţelese ca o singură declaraţie. Termenii sanscriţi pentru aceste trei cerinţe erau *ākānkṣā, yogyatā* şi *saṃnidhi*. Ei pot fi comparaţi, într-o anumită măsură, cu relaţiile firthiene corespunzătoare de coligabilitate şi colocabilitate (capacitate de juxtapunere) a elementelor şi cu secvenţa temporală a exponenţilor lor reali[104].

Pe lîngă termenul fonologic *sandhi*, şi numele gramaticale indiene date diferitelor tipuri de compunere a cuvintelor (un subiect căruia ei i-au acordat o atenţie destul de mare) au trecut în uzul general. Se pot da ca exemplu termenii *tatpurusha* (*tatpuruṣa*), compus atributiv (de exemplu, în *doorknob,* „clanţă de uşă", şi *blackberry*, „coacăz negru") şi *bahuvrihi* (*bahuvrīhi*), compus exocentric (de exemplu, în *turnkey*, „temnicer", şi *humpback*, „cocoşat")[105].

Verbul, conjugat după persoană, număr şi timp, a fost considerat miezul propoziţiei (în sanscrită, ca şi în latină şi greacă, verbul putea constitui singur o propoziţie completă). Alte cuvinte aveau legături specifice cu verbul, iar dintre acestea cele mai importante erau substantivele, cu diferite forme, după caz. Substantivele care puteau avea legături diferite cu verbul au fost desemnate prin termenul de *kāraka* (în traducere literală, „a face", „a acţiona"). Ele au fost clasificate după tipurile diferite de legături între acţiunea sau procesul la care se referă

Scanned with OKEN Scanner

verbul şi lucrurile desemnate de către substantive. „Agentul" şi „obiectul" erau două dintre acestea, dar *kāraka* nu sînt echivalate cu cazurile, aşa cum s-ar înţelege în mod normal. Genitivul sanscrit, în modul lui de întrebuinţare general, nu era considerat expresia unei *kāraka*, deoarece principala sa funcţie gramaticală este să lege substantive de substantive, nu substantive de verbe. Elementele exponente pentru *kāraka* includeau terminaţiile cazurilor la cuvintele declinate, dar aceeaşi *kāraka* putea fi exprimată prin mai multe structuri formale[106].

Regulile gramaticale ale formării cuvintelor în sanscrită, care reprezintă cea mai mare parte din lucrarea *Aṣṭādhyāyī* a lui Pāṇini, apar în contextul general schiţat mai sus. Ele sînt dificil de descris şi de exemplificat fără referire la limba sanscrită. Bloomfield, într-o expunere mai detaliată, a prezentat un rezumat destul de bun al metodei lui Pāṇini şi a felului în care ar arăta descrierea pāṇiniană a părţilor relevante din gramatica limbii engleze, precum şi ce s-ar realiza prin asta[107].

Crearea cuvîntului *ábhavat*, „el/ea era" (în latină *erat*) de la rădăcina *bhū-* („a fi"), trece prin următoarele stadii (numerele se referă la unele dintre *sūtras* relevante)[108]:

bhū-a	3.1.2, 3.1.68.
bhū-a-t	1.4.99, 3.1.2, 3.2.111, 3.4.78, 3.4.100.
a-bhū-a-t	6.4.71, 6.1.158.
a-bho-a-t	7.3.84.
a-bhav-a-t	6.1.78.
ábhavat	

Doar reprezentarea finală este forma reală a cuvîntului, pronunţat izolat; formele precedente ilustrează aplicarea ordonată a regulilor, cuprinzînd, desigur, formarea unui mare număr de cuvinte diferite de acesta. Întreaga procedură descriptivă poate fi comparată cu stadiile prin care unii gramaticieni generativi, cu mai bine de 2000 de ani mai tîrziu, au ajuns la o formă reală pornind de la formele subiacente, prin reprezentări succesive ale elementelor combinate unele cu altele conform ordinii regulilor stabilite[109].

Descrierile lui Pāṇini implică identificarea izolată a rădăcinilor şi a afixelor, care a inspirat nemijlocit conceptul de morfem al analizei gramaticale din prezent. Studiul limbilor ebraică şi arabă a făcut ca în Europa, în Evul Mediu tîrziu, să fie recunoscută rădăcina abstractă ca o

Scanned with OKEN Scanner

constantă care se află la baza paradigmelor flexionare, dar modelul european tipic de descriere gramaticală a continuat să fie cel preluat de la Dionysios Thrax şi Priscian: o descriere detaliată cuvînt-şi-paradigmă. Un astfel de model, cu avantajele sale pedagogice evidente, este încă larg răspîndit în predarea limbilor, în special a limbilor antice.

Variaţiile formale în rîndul elementelor echivalente din punct de vedere funcţional, aşa cum sînt ele cunoscute sub conceptul modern de alomorfe ale unor morfeme simple, au fost analizate de Pāṇini din punct de vedere morfo-fonemic. El a elaborat forme de bază abstracte, numite *sthānin* („care au un loc", „originale"), care, prin regulile de schimbare morfo-fonologică şi *sandhi* internă, au fost convertite în alomorfi reali ai cuvintelor rezultante. Înlocuirile formale au fost numite *ādeşa* („substitut"). Au fost date reguli generale şi excepţii. În engleză, formarea trecutului cu /-d/ ar fi fost raportată la variante determinate contextual, cum ar fi /-t/ (*walked*) şi /-id/ (*plodded*), cu menţionarea separată a abaterilor specifice, cum ar fi *run*, *ran*[110]. Lucrarea lui Bloomfield, *Menomini morphophonemics,* a fost considerată pāṇiniană ca metodă şi inspiraţie[111].

Pentru a se ajunge la extrema economie de cuvinte la care ne-am referit mai devreme, regulile lui Pāṇini sînt elaborate astfel încît în formarea cuvintelor nu mai este nevoie să se repete o regulă corelată cu următoarea. Economia este favorizată şi de un număr de mecanisme specifice. Unităţile de sunet distincte înregistrate de Pāṇini sînt aranjate într-o ordine specială, prin alăturarea acelor sunete care sînt implicate împreună în prezentarea unor reguli gramaticale. Aceste secvenţe sînt divizate mai departe prin intercalarea unor unităţi de sunet folosite ca demarcaţie, astfel încît o succesiune de sunete să poată fi redusă la primul sunet şi la marcajul de după ultimul. Astfel, din secvenţa *a i u* (ṇ), *a i u* pot fi indicate prin *aṇ*, iar din *a i u* (ṇ) *ṛ ḷ e o* (ṇ) *ai au* (*c*), *ac* poate fi folosit pentru a desemna „toate vocalele" (*ṛ* şi *ḷ* reprezintă sunetele vocalice *r* şi, respectiv, *l*)[112]. Acest tip de abreviere s-a extins la elementele gramaticale; *sup* se referă la toate terminaţiile de nominativ, iar *tiṅ* la toate terminaţiile personale verbale.

Un exemplu celebru pentru economia de exprimare a lui Pāṇini este ultima lui *sūtra* (8.4.68), „*a a*", care înseamnă că *a* (care a fost considerat (de exemplu în 6.1.101) echivalentul calitativ al lui *ā*, astfel încît regula *sandhi* a contopirii vocalelor poate fi exprimată cu economie ca *i-i=ī*, *u-u=ū*, *a-a=ā*) este de fapt un sunet vocalic mai apropiat, mai central[113].

Scanned with OKEN Scanner

Un mecanism descriptiv familiar lingviştilor de azi, reprezentarea zero a unui element sau a unei categorii, este datorat lui Pāṇini. Formele aparent neregulate pot fi făcute să apară mai regulate la unele niveluri de reprezentare şi de analiză mai abstracte prin presupunerea existenţei unui morfem reprezentat printr-un alomorf zero, adică fără nici un exponent evident în conţinutul fonic. Astfel, deoarece la majoritatea substantivelor din engleză pluralul include un alomorf evident, de obicei un sufix, exemple de substantive la plural de tipul *sheep* pot fi analizate ca fiind /ʃi : p/ – Ø.

Pāṇini a elaborat secvenţa rădăcină + sufixul tulpină + sufix flexionar ca structură gramaticală minimală a formei unui substantiv. În majoritatea formelor substantivelor, fiecare din aceste elemente poate fi legat de cîte un segment fonetic existent ca exponent al său. Dar nu este cazul tuturor substantivelor. Astfel, la *-bhājam*, „împărţire" (acuzativ singular), *-bhāj-* reprezintă rădăcina, iar *bhāj-* şi *-am* reprezintă sufixul final, flexionar. Regulile lui Pāṇini pentru astfel de sùbstantive specifică prezenţa unui segment anterior din punct de vedere descriptiv, *v*, reprezentînd sufixul de la care se formează tulpina (3.2.62), iar o regulă ulterioară îl lipseşte pe acest *v* de reprezentarea evidentă, adică îl şterge sau îl reprezintă prin zero (6.1.67).

Conceptul zero a fost folosit în multe moduri în lingvistica modernă. Unii lingvişti au protestat împotriva folosirii lui excesive, dar în multe limbi există forme care pot fi analizate foarte simplu cu ajutorul elementului zero. Toate aceste întrebuinţări derivă din prima aplicare cunoscută a acestui mecanism, de către Pāṇini. Exemplul cel mai pāṇinian, care nu se referă la sanscrită, îi aparţine lui Saussure, în analiza formelor cazului nominativ din greacă, cum ar fi *phlóx* (/phlóks/), „flacără", în care (/phlóg/) reprezintă rădăcina, /-s/, sufixul de nominativ singular, iar elementul formator al tulpinii (ca în *hīppos* (/hīpp-o-s/), „cal") este reprezentat printr-un sufix zero (/phlóg- Ø -s/)[114].

Impactul lucrărilor lui Pāṇini şi ale altor lingvişti indieni asupra studiilor de sanscrită din Europa de după 1800 a fost profund şi a avut consecinţe serioase. Două dintre primele gramatici ale sanscritei publicate în engleză, *Grammar of the Sungskrit language* a lui W. Carey (Serampore, 1806) şi *Grammar of the Sanskrita language* a lui C. Wilkins (Londra, 1808), sînt tributare lucrărilor predecesorilor lor indieni, pe care le-au studiat cu ajutorul învăţaţilor brahmani care trăiau în India[115].

Scanned with OKEN Scanner

Concentrarea asupra aspectelor istorice ale studiilor lingvistice din secolul al XIX-lea, ea însăşi rezultatul direct al descoperirii de către europeni a limbii sanscrite şi a legăturii ei cu limbile clasice şi moderne din Europa, a avut ca efect întîrzierea aprecierii depline a conceptelor şi a metodelor gramaticale indiene în domeniul descriptiv, dar în fonetică perspectivele aduse de indieni au influenţat stimularea şi dezvoltarea atît a teoriei, cît şi a practicii lingvistice pe tot parcursul secolului.

Studiul limbii sanscrite a fost primul imbold pentru cercetările comparative şi istorice de la începutul secolului al XIX-lea. A apărut într-un moment propice, cînd Europa era pregătită să-l primească. De la Dante pînă în prezent, în timpul Renaşterii şi după această perioadă, s-au făcut nenumărate încercări disparate de a elabora o istorie a lingvisticii şi de a compara în mod istoric limbile, dar cea mai mare parte a studiului lingvistic, aşa cum s-a văzut din capitolele anterioare, a fost direcţionată spre descrierea şi analiza limbilor, spre teoria sincronică, pedagogie şi alte aplicaţii, ca şi spre abordarea a ceea ce ar putea fi numit în mare „filozofia limbii", teorii generale ale locului şi funcţionării limbajului în activităţile umane.

Bibliografie suplimentară

H. AARSLEFF, *From Locke to Saussure*, Londra, 1982.
H. AARSLEFF, *The study of language in England, 1780-1860*, Princeton, 1967 (ediţia a doua, Londra, 1983).
W. S. ALLEN, *Phonetics in ancient India*, Londra, 1953.
H. ARENS, *Sprachwissenschaft : der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, pp. 80-152.
S. K. BELVALKAR, *Systems of Sanskrit grammar*, Poona, 1915.
T. BENFEY, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, München, 1869.
J. BROUGH, „Theories of general linguistics in the Sanskrit grammarians", în *TPS*, 1951, pp. 27-46.
J. BROUGH, „Some Indian theories of meaning", în *TPS*, 1953, pp. 161-176.
H. E. BUISKOOL, *The Tripādī*, Leiden, 1939.
G. CANNON, *The life and mind of Oriental Jones*, Cambridge, 1990.
P. C. CHAKRAVARTI, *The philosophy of Sanskrit grammar*, Calcutta, 1930.

Scanned with OKEN Scanner

P. C. CHAKRAVARTI, *The linguistic speculations of the Hindus*, Calcutta, 1933.
E. B. DE CONDILLAC, *Essai sur l'origine des connoissances humaines* (*Oeuvres de Condillac*, ed. G. LE ROY, Paris, 1947, vol. 1, pp. 1-118).
A. M. DAVIES, *La linguistica dell'Ottocento*. În G. LEPSCHY (ed.) *Storia della linguistica*, vol. 3, Bologna, 1994, pp. 106-130.
B. FADDEGON, *Studies on Pāṇini's grammar*, Amsterdam, 1936.
O. FUNKE, „Zur Sprachphilosophie des achtzehnten Jahrhunderts. James Harris's *Hermes*", în *Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie*, Berna, 1927, pp. 5-48.
O. FUNKE, *Englische Sprachphilosophie im später 18 Jahrhundert*, Berna, 1934.
E. HEINTEL, *Johann Gottfried Herder: sprachphilosophiche Schriften*, Hamburg, 1964.
J. G. HERDER, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (*Herder's sämmtliche Werke* (ed. B. SUPHAN), Berlin, 1891, vol. 5, pp. 1-156).
W. VON HUMBOLDT, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, Berlin, 1836 (retipărit la Darmstadt, 1949; tr. G. C. BUCK şi F. A. RAVEN, *Linguistic variability and intellectual development*, Coral Gables, 1971). *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1903-1936.
P. JULIARD, *The philosophies of language in eighteenth-century France*, Haga, 1970.
B. LEIBIG, *Pāṇini: ein Beitraag zur Kenntnis der indischen Literatur und Grammatik*, Leipzig, 1891.
M. L. MANCHESTER, *The philosophical foundations of Humboldt's linguistic doctrines*, Amsterdam, 1985.
V. N. MIŚRA, *The descriptive technique of Pāṇini: an introduction*, Haga, 1966.
K. K. RAJA, *Indian theories of meaning*, Madras, 1963.
R. ROCHER, „«Agent» et «object» chez Pāṇini", în *JAOS*, nr. 84 (1964), pp. 44-54.
J. J. ROUSSEAU, *Essai sur l'origine des langues* (*Oeuvres de J. J. Rousseau*, Paris, 1822, vol. 13, pp. 163-257).
E. SAPIR, „Herder's «Ursprung der Sprache»", în *Modern Philology*, nr. 5 (1907-1908), pp. 109-142.
T. A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 3-67, 383-606.
J. F. STAAL, „Sanskrit philosophy of language", în *Current trends in linguistics* (ed. T. A. SEBEOK), nr. 5 (1969), pp. 499-531.
J. F. STAAL (ed.), *A reader on the Sanskrit grammarians*, Cambridge, Mass., 1972.
P. THIEME, „Pāṇini and the pronunciation of Sanskrit", în E. PULGRAM (ed.), *Studies presented to Joshua Whatmough*, Haga, 1957, pp. 263-270.

Scanned with OKEN Scanner

Note

1. *Cf.* CANNON, 1990, pp. 239, 283, 297, 318, 330, 338.
2. *Cf.* NEWTON, *Opticks* (ediţia a patra), Londra, 1730, (retipărită în 1931), pp. 400-403 : particulele universului sînt „creaţia unui element activ inteligent" ; universul este „*sensorium*-ul uniform, fără hotar, al lui Dumnezeu".
3. J. C. GREENE, *The death of Adam*, New York, 1961, pp. 22, 136-142.
4. W. PALEY, *Natural theology, or evidences of the existence and attributes of the Eity, collected from the appearances of nature*, Londra, 1802.
5. Pretenţiile contradictorii ale autorităţii biblice faţă de descoperirile ştiinţei moderne sînt explorate mai profund şi mai pe larg decît în lucrarea noastră de GREENE în *The death of Adam* (n. 3).
6. *Systema naturae*, Stockholm, 1758, 1.20. Primele cuvinte ale cărţii sînt „Docuisti me, Deus, a juventute mea".
7. *Cf.* GREENE, *op.cit.*, cap. 7.
8. HERODOT, 2.2.
9. J. P. SÜSSMILCH, *Versuch eines Beweises das die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen sondern allein vom Schöpfer erhalten habe*, Berlin, 1766.
10. CONDILLAC, 1947, pp. 1-118.
11. F. C. GREEN (ed.), *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Cambridge, 1941 (cu referire la Condillac, pp. 41-42) ; ROUSSEAU, 1822.
12. CONDILLAC, 1947, p. 84. O serie de eseuri despre gîndirea lingvistică a lui Condillac este publicată în J. SGARD *et al.* (ed.), *Condillac et les problèmes du langage*, Geneva/Paris, 1982. Discuţiile argumentate privind condiţiile şi stadiul în care poate să fi apărut şi să se fi dezvoltat gîndirea umană continuă şi azi, în unele privinţe fiind extrem de asemănătoare cu ideile lui Condillac pe această temă. *Cf.* S. R. HARNAD *et al.* (ed.), *Origin and evolution of language and speech, Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 280 (1976).
13. *Discours*, p. 45.
14. CONDILLAC, 1947, pp. 64-69.
15. *Ibid.*, pp. 69, 94.
16. ROUSSEAU, 1822, capitolele 5 şi 7.
17. *Ibid.*, p. 255 ; „langues favorables à la liberté : ce sont les langues sonores, prosodiques, harmonieuses, dont on distingue le discours de fort loin. Les nôtres sont faites pour le bourdonnement des divans".
18. HERDER, 1891.
19. HERDER, 1891, vol. 2.

Scanned with OKEN Scanner

20. *Werke*, 2, pp. 24-26; P. B. SALMON, „Also ran: some rivals to Herder", în *Historiographia linguistica*, nr. 16 (1989), pp. 25-48.
21. *Ibid.*, pp. 26-28.
22. De ex., CONDILLAC, 1947, pp. 61, 98-104, şi în *Cours d'études pour l'instruction du Prince de Parme,* în *Oeuvres*, vol. 1, p. 403. Vezi şi H. AARSLEFF, „The tradition of Condillac", în AARSLEFF, 1982, pp. 146-209.
23. S. APIR, 1907-1908, p. 141; N. CHOMSKY, *Current issues*, Haga, 1964, pp. 17-21, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, Mass., 1965, pp. 4, 8-9, 51.
24. HERDER, 1891, pp. 34-35, *ibid.*, p. 36.
25. *Ibid.*, pp. 64-67; O. JESPERSEN, *Language*, Londra, 1922, cap. 20; FIRTH, *Speech*, Londra, 1930, cap. 6.
26. HERDER, 1891, pp. 82-89.
27. *Ibid.*, pp. 52-54, 134.
28. F. MCEACHRAN, *The life and philosophy of Johann Gottfried Herder*, Oxford, 1939, p. 32 şi *passim*; R. G. COLLINGWOOD, *The idea of history*, Oxford, 1946, pp. 86-93.
29. SAPIR, 1907-1908, pp. 137-138. Traduceri utile ale *Essai sur l'origine des langues* a lui ROUSSEAU şi *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* a lui HERDER se găsesc în J. H. MORAN şi A. GODE (tr.), *On the origin of language*, Chicago, 1966.
30. Paginarea din cea de-a treia ediţie, Londra, 1771.
31. HARRIS, *op.cit.*, pp. 7, 11.
32. *Ibid.*, pp. 314-315, 328-329; ARISTOTEL, *De interpretatione*, 16a 27.
33. HARRIS, *op.cit.*, pp. 19-20.
34. *Ibid.*, pp. 23-26, 192-193, 291-292.
35. *Ibid.*, pp. 30-31.
36. *Ibid.*, pp. 289-290.
37. *Ibid.*, pp. 25-26.
38. *Ibid.*, pp. 347-349.
39. *Ibid.*, pp. 350-402.
40. *Ibid.*, p. 315.
41. *Werke*, vol. 15, Berlin, 1888, pp. 181-182.
42. CONDILLAC, 1947, pp. 89-91, J. LOCKE, *An essay concerning human understanding*, Londra, 1690, 2.11.9, 4.7.9.
43. HARRIS, *op.cit.*, pp. 409-411; FUNKE, 1934, pp. 8-18.
44. HARRIS, *op.cit.*, pp. 419-424.
45. Edinburgh, 1773-1792 (referinţe bibliografice la HARRIS, vol. 1, 8).
46. *Ibid.*, vol. 1, pp. 191-192.
47. *Ibid.*, vol. 1, pp. 196-197, 302, 395-400.
48. R. HAYM, *Herder*, Berlin, 1880-1885, vol. 2, p. 224.

Scanned with OKEN Scanner

49. MONBODDO, *op.cit.*, vol. 1, pp. 364-365.
50. *Ibid.*, vol. 1, p. 370.
51. *Ibid.*, vol. 2, pp. 432-433, 481.
52. J. HORNE TOOKE, *Epea pteroenta or the diversions of Purley*, vol. 1, Londra, 1829, p. 71.
53. HARRIS, *op.cit.*, p. 259; TOOKE, *op.cit.*, p. 112.
54. TOOKE, *op.cit.*, pp. 271-275.
55. HARRIS, *op.cit.*, p. 45; TOOKE, *op.cit.*, p. 53.
56. ἔπεα πτερόεντα, „cuvinte înaripate", formulă folosită de Homer.
57. TOOKE, *op.cit.*, p. 121.
58. *Ibid.*, p. 54.
59. TOOKE, *op.cit.*, cap. 2; AARSLEFF, 1983, pp. 70-74, 88-90. S-a spus de asemenea că limba germană era cunoscută de puţine persoane în Anglia secolului al XVIII-lea şi începutului de secol XIX (AARSLEFF, *op.cit.*, pp. 220-221). Dar vezi şi A. BEYER, *Deutsche Einflüsse an die englische Sprachwissenschaft im 19. Jahrhundert*, Göppingen, 1981. Printre cei foarte puţini care s-au opus lui TOOKE în acea perioadă a fost J. FEARN, în *AntiTooke: or an analysis of the principles and structures of language, exemplified in the English tongue*, Londra, 1824-1827 (retipărită în *Grammatica universalis*, 7.1, 7.2 (ed. H. E. BREKLE), Stuttgart, 1972; *cf.* BREKLE, *Einführung in die Geschichte der Sprachwissenschaft*, Darmstadt, 1985, pp. 153-170).
60. TOOKE, *op.cit.*, p. 61; LOCKE, *Essay concerning human understanding*, 3.6.32.
61. TOOKE, *op.cit.*, cap. 3.
62. TOOKE, *op.cit.*, pp. 377-383, vol. 2, p. 469; *cf.* AARSLEFF, 1983, cap. 2.
63. TOOKE, *op.cit.*, vol. 2, pp. 431-432.
64. *Cf.* P. R. SWEET, *Wilhem von Humboldt, a biography*, Columbus, 1980, vol. 2, pp. 394-395.
65. HUMBOLDT, 1949; L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. 18. Despre locul lui Humboldt în lingvistică, v. DAVIES, 1994.
66. HUMBOLDT, *op.cit.*, pp. 43-44.
67. „Die Sprache muss von endlichen Mitteln einen unendlichen Gebrauch machen", *ibid.*, p. 103. *Cf.* N. CHOMSKY, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1964, pp. 17-21.
68. HUMBOLDT, *op.cit.*, pp. 89-98, 269.
69. *Ibid.*, p. 48.
70. „Ihre Sprache ist ihr Geist und ihr Geist ihre Sprache", *ibid.*, p. 41.
71. *Ibid.*, pp. 92, 291.
72. *Ibid.*, p. 115.

Scanned with OKEN Scanner

73. W. VON HUMBOLDT, 1903-1936, vol. 4, (1905), p. 14, vol. 3 (1904), p. 295.
74. HUMBOLDT, 1949, p. 26.
75. ARENS, 1969, pp. 205-206.
76. W. WUNDT, *Völkerpsychologie*, Leipzig, 1905-1906; IORDAN, 1937, cap. 2; W. BUMANN, *Die Sprachtheorie Heymann Steinthals*, Meisenheim, 1965; L. WEISGERBER, *Von den Kräften der deutschen Sprache*, vol. 1-4, Düsseldorf, 1949-1950; *id.*, *Das Menschheitsgesetz der Sprache*, Heidelberg, 1964; H. BASILUS, „Neo Humboldtian ethnolinguistics", în *Word*, nr. 8 (1952), pp. 95-105; J. B. CARROLL, *Language, thought and reality: select writings of Benjamin Lee Whorf*, New York, 1956; D. HYMES, „Notes towards a history of linguistic anthropology", în *Anthropological linguistics*, nr. 5 (1963), pp. 59-103; T. BYNON, „Leo Weisgerber's four stages in linguistic analysis", în *Man*, n.s. 1 (1966), pp. 468-483; R. L. BROWN, *Wilhelm von Humboldt's conception of linguistic relativity*, Haga, 1967.
77. HUMBOLDT, 1949, p. 90; E. CASSIRER, „Die Kantischen Element in Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie", în *Fertschrift P. Hensel*, Greiz, 1923, pp. 105-127; U. V. SLAGLE, „The Kantian influence on Humboldt's linguistic thought", în *Historiographia linguistica* (1974), pp. 341-350; MANCHESTER, 1985; L. FORMIGARI, „De l'idéalisme dans les théories du langage: histoire d'une transition", în *Histoire épistémologie langage*, nr. 10 (1988), pp. 59-80.
78. HUMBOLDT, 1949, pp. 114-126.
79. BENFEY, 1869, pp. 366-367; BOPP, *Vergleichende Grammatik*, S 108.
80. HUMBOLDT, *Über das Entstehen der gramatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, 1822 (STEINTHAL, 1883, pp. 67-101); HUMBOLDT, 1949, pp. 204, 124.
81. MANCHESTER, 1985, cap. 7.
82. HUMBOLDT, *op.cit.*, pp. 292-293, 169, 258; B. KARLGREN, „Le protochinois, langue flexionnelle", în *Journal asiatique*, nr. 15 (1920), pp. 205-232. Chiar şi în 1937 s-a considerat necesar să se scrie un articol cu titlul „Has the Chinese language parts of speech?", în *TPS*, 1937, pp. 99-119 (W. SIMON).
83. HUMBOLDT, 1949, pp. 151-165; *cf.* C. E. BAZELL, *Linguistic typology*, Londra, 1958, pp. 17-18.
84. Citat, *inter alios*, de J. E. SANDYS, *History of classical scholarship* (ediţia a treia), Cambridge, 1921, vol. 2, pp. 438-439; C. F. HOCKETT, „Sound change", în *Language*, nr. 41 (1965), pp. 185-204. Pentru o bibliografie completă a lui Sir William Jones, vezi G. CANNON, 1990.
85. ARENS, 1969, p. 73; BENFEY, 1869, pp. 336-338; L. KUKENHEIM, *Esquisse historique de la linguistique française*, Leiden, 1962, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

86. HEIDELBERG, 1808, p. ix: „[...] *die Liebe für dieses Studium, wenigstens vorläufig, auch in Deutschland auszufachen.*" În BENFEY, 1869, p. 380: „*Ich würde mich glücklich schatzen, wenn ich etwas dazu beitragen könnte, das Studium des Sanskrit in Deutschland einheimisch zu machen.*"
87. ALLEN, 1953, p. 6.
88. R.A. MILLER, *Studies in the grammatical tradition in Tibet*, 1976, (*Amsterdam studies in the theory and history of linguistics*, 6).
89. RAJA, 1963, p. 51.
90. BROUGH, 1953, pp. 176-178.
91. B. MALINOWSKI, *Coral gardens and their magic*, Londra, 1935, vol. 2, p. 11.
92. CHAKRAVARTI, 1930, pp. 84-125, 1933, pp. 42-47; BROUGH, 1951; L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language* (tr. F. J. WHITFIELD), Baltimore, 1953, pp. 73-76.
93. ALLEN, 1953, p. 7.
94. R. JAKOBSON, *Selected writings I: phonological studies*, Haga, 1962, p. 438 şi *passism*.
95. ALLEN, 1953, p. 5; *ibid.*, pp. 3-7, 90. O mare parte din lucrările de specialitate despre lingvistica din India antică presupune o cunoaştere prealabilă considerabilă a limbii sanscrite, făcînd astfel dificil accesul lingvistului care nu este şi sanscritolog. Şi e păcat că e aşa. Tratatele lingvistice ale indienilor, ca şi teoriile, perspectivele şi metodologia pe care le conţin, sînt o parte importantă a oricărei abordări istorice cuprinzătoare a acestui subiect şi ar trebui să fie înţelese şi apreciate de cît mai mulţi lingvişti. Pentru studierea foneticienilor indieni, recomandăm fără ezitare *Phonetics in ancient India* de ALLEN (1953). Deşi apar pasaje în sanscrită şi termeni tehnici, cu referinţe complete la surse şi la literatura de specialitate, nu este nevoie să cunoşti limba sanscrită pentru a înţelege lucrarea, din care se obţine o imagine excepţională a realizărilor indienilor în fonetică şi fonologie.
96. *Ibid.*, p. 35.
97. T. BURROW, *The Sanskrit language*, Londra, 1955, p. 114.
98. ALLEN, 1953, pp. 50, 89.
99. M. B. EMENEAU, „The nasal phonemes of Sanskrit", în *Language*, nr. 22 (1946), pp. 86-93.
100. Detalii în ALLEN, 1953. Se poate ca şi dezvoltarea lui /ɲ/ ca fonem în unele dialecte din centrul Indiei să fi jucat un rol (EMENEAU, *op.cit.*, pp. 90-92); L. RENOU, „Pāṇini", în *Current trends in linguistics*, nr. 5 (1969), pp. 481-498.
101. L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. 11; P. THEME, *Pāṇini and the Vedas*, Allahabad, 1935, p. ix.
102. B. SHEFTS, *Grammatical method in Pāṇini*, New Haven, 1961, p. ix.
103. *Language*, nr. 5 (1929), p. 270. Este dificil să apreciezi corect expunerea gramaticală a lui Pāṇini fără o cunoaştere profundă a limbii sanscrite, cu

toate că există de cîtva timp traduceri în limbi europene, ca, de exemplu, O. BÖHTLINGK – *Pāṇini's Grammatik, herausgegeben, übersetzt, erlautert und mit verschiedenen Indices versehen* (1887, retipărită la Hildesheim, 1964) şi L. RENOU, *La grammaire de Pāṇini traduite du sanskrit avec des extraits des commentaires indigènes* (Paris, 1966). Pentru anglofoni, cea mai utilă traducere care există acum este a lui S. M. KATRE, *Aṣṭadhyāyī of Pāṇini* (Austin, 1987), cu un scurt eseu introductiv, transliteraţia cu caractere latine a fiecărei *sūtra* şi traducerea în engleză. Vezi şi M. WINTERNITZ, *A history of Indian literature* (tr. S. KETKAR), Calcutta, 1927, pp. 40-46.

104. BROUGH, 1953, pp. 162-163; J. R. FIRTH „Synopsis of linguistic theory", în *Studies in linguistic analysis* (Volum special al Societăţii Filologice, Oxford, 1957), p. 17; vezi în plus B. K. MATILAL „Indian theorists on the nature of the sentence", în *Foundations of language*, nr. 2 (1966), pp. 377-393.
105. CHAKRAVARTI, 1930, cap. 8; BLOOMFIELD, *Language*, p. 235. Termenii sanscriţi exemplifică ei înşişi categoriile la care se referă: *tatpurusa*, „servitorul lui"; *bahuvrīhi*, „(posedînd) mult orez".
106. ROCHER, 1964. Conceptul de *kāraka* este mult mai apropiat de cazurile abstracte propuse de C. J. FILLMORE, *„The case for case"*, în *Universals in linguistic theory*, New York, 1968, pp. 1-88, şi folosite de J. M. ANDERSON, *On case grammar: prolegomena to a theory of grammatical relations*, Cambridge, 1977, dar şi de gramaticienii generativi în „Teoria regenţei şi subordonării gramaticale" (*cf.* G. C. HORROCKS, *Generative grammar*, Londra, 1987, pp. 102-108). Desigur, nu trebuie să presupunem că gramaticienii indieni şi lingviştii moderni citaţi aici expun aceeaşi teorie. Totuşi, ei operează cu cadre conceptuale similare pentru a explica, în mare, aceleaşi aspecte ale relaţiilor sintactice.
107. *Language*, nr. 5 (1929), pp. 267-276.
108. BUISKOOL, 1939, pp. 12-13.
109. N. CHOMSKY şi M. HALLE, *The sound pattern of English*, New York, 1968, p. 220. *Cf.* STAAL, 1969.
110. *Cf.* BLOOMFIELD, *Language*, nr. 5 (1929), pp. 272-274.
111. *TCLP*, nr. 8 (1939), pp. 105-115; ALLEN, „Zero and Pāṇini", în *Indian linguistics*, nr. 16 (1955), pp. 106-113 (122).
112. Sunetele folosite ca simboluri delimitatoare sînt puse în paranteză.
113. ALLEN, 1953, p. 58, sugerează o traducere adecvată: „a = [ə]".
114. ALLEN, „Zero and Pāṇini"; F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale* (ediţia a patra), Paris, 1949, pp. 255-256; H. A. GLEASON, *Introduction to descriptive linguistics*, ediţie revizuită, New York, 1961, p. 76; W. HAAS, „Zero in linguistic analysis", în *Studies in linguistic analysis*, pp. 33-53.
115. BENFEY, 1869, p. 383, l-a numit pe Wilkins „părintele studiilor sanscrite europene".

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 7

LINGVISTICA ISTORICĂ ŞI COMPARATIVĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Atît în istoria generală, cît şi în istoria subiectelor particulare, Renaşterea este pe drept cuvînt privită ca începutul epocii moderne. Dar începutul secolului al XIX-lea a reprezentat o şi mai mare cotitură înspre lumea pe care o ştim astăzi. Cu toate transformările rapide care au avut loc în secolul prezent, este nevoie un efort mai mic de imaginaţie istorică pentru a studia viaţa şi opera oamenilor din secolul al XIX-lea din perspectiva propriei lor vieţi şi a propriului lor context istoric. Printre statele naţionale moderne din Europa, Germania şi Italia au ajuns la independenţă şi la unificare în timpul secolului al XIX-lea, iar modelele de civilizaţie industrială s-au răspîndit şi au schimbat viaţa predominant agricolă care caracterizase Europa încă din Antichitate.

Şi din punct de vedere intelectual, în secolul al XIX-lea au apărut realităţile moderne. Au fost fondate noi universităţi în Europa şi în America, iar interacţiunea cercetărilor europene şi americane, care este acum o forţă atît de vie în educaţie, s-a produs în mod profund de-abia în acest secol. Educaţia maselor s-a răspîndit pe o arie din ce în ce mai mare, iar scopul culturalizării universale a fost pentru prima dată propus efectiv guvernelor. Apăruseră deja societăţi savante şi publicaţii care ţineau de ele, dar o mare parte dintre cele mai cunoscute, aflate azi în bibliotecile universităţilor, şi-au început activitatea publicistică în secolul al XIX-lea, iar îmbunătăţirea mijloacelor de comunicare a făcut din schimbul de articole şi recenziile sistematice ale cărţilor trăsătura dominantă a vieţii universitare pe care o cunoaştem acum.

În lingvistică, numele multor cărturari a căror activitate s-a desfăşurat în secolul al XIX-lea sînt cunoscute studenţilor fără să fie nevoie ca ei

Scanned with OKEN Scanner

să facă cercetări istorice. Grimm, Whitney, Meyer-Lübke, Max Müller, Brugmann şi Sweet sînt doar cîteva exemple de cercetători cărora le datorăm aducerea ramurilor lingvisticii în tiparele cuprinzătoare predate încă în manualele din prezent.

În lingvistică, afirmaţia că secolul al XIX-lea a fost epoca studiului istoric şi comparativ al limbilor, în special al limbilor indo-europene, este o banalitate. Ea este, în mare, justificată, dar nu înseamnă că înainte de acest moment nu s-ar fi întreprins vreun studiu istoric bazat pe compararea limbilor sau că toate celelalte aspecte ale limbii au fost neglijate în acea perioadă. Trebuie totuşi să remarcăm faptul că în acest secol s-au dezvoltat concepţiile moderne, teoretice şi metodologice, ale lingvisticii istorice şi comparative, iar cercetătorii şi-au concentrat mai mult eforturile şi talentul asupra acestui aspect din lingvistică decît asupra altora. Chiar şi în 1922, O. Jespersen, care a contribuit şi el la dezvoltarea lingvisticii sincronice descriptive, scria, în spiritul încă predominant în secolul al XIX-lea, că lingvistica este în principal un studiu istoric[1], iar unele dintre cele mai fertile idei despre structura limbajului, apărute la începutul secolului al XIX-lea, erau aplicate în primul rînd în cadrul perspectivei istorice asupra limbii.

Se poate vorbi, pe bună dreptate, despre caracterul sporadic al cercetărilor lingvistice istorice de pînă în secolul al XIX-lea, nu pentru că lingviştilor le-ar fi lipsit, în mod justificat, perspectiva sau aprecierea corectă a faptelor, ci pentru că sugestiile şi cercetările în acest domeniu au rămas în cea mai mare parte izolate. Aşadar, deoarece ele nu au fost preluate şi dezvoltate de un şir neîntrerupt de lingvişti, fiecare nou cercetător a avut puţine date de la care să pornească sau la care să reacţioneze. Acest lucru nu s-a mai întîmplat după 1800, cînd există o remarcabilă continuitate a lucrărilor concentrate pe un domeniu anume, din teorie sau practică, în care generaţii de cărturari (în majoritatea lor din Germania sau din alte ţări, dar care au studiat în Germania) şi-au clădit opera pe baza a ceea ce fusese făcut de către predecesorii lor sau de către contemporanii lor mai vîrstnici. Ei au pornit din locul în care s-au oprit cei dinaintea lor sau au reacţionat la ceea ce considerau greşit în practică sau în teorie, dar sensul continuităţii realizărilor, ducînd, spre sfîrşitul secolului, la un punct culminant (care nu este însă un sfîrşit, desigur), trebuie privit atît ca un tribut adus studiului academic

Scanned with OKEN Scanner

din acea vreme, cît şi ca sursă de inspiraţie pentru cei care aruncă astăzi o privire înapoi, la acest secol remarcabil şi plin de realizări.

Putem spune că studierea de către autorii europeni a relaţiilor istorice dintre grupuri specifice de limbi a fost iniţiată de Dante (1265-1321), deşi legătura dintre limbile islandeză şi engleză, în virtutea asemănărilor formelor cuvintelor, a fost afirmată încă din secolul al XII-lea de către strălucitul „Prim Gramatician" (pp. 108-109, *supra*). Lucrarea lui Dante, *De vulgari eloquentia,* a fost deja menţionată în legătură cu creşterea în importanţă a limbilor naţionale europene după Evul Mediu (pp. 144-145, *supra*). Ea oferă o descriere a genezei diferenţelor dialectale şi, deci, a limbilor diferite provenite dintr-o limbă sursă unică, în urma trecerii timpului şi a dispersării geografice a vorbitorilor[2]. Dante a diferenţiat trei familii de limbi europene propriu-zise: germanice în nord, latine în sud şi greceşti într-o porţiune a Europei şi în teritoriul asiatic învecinat[3]. El a împărţit aria latină contemporană în trei limbi naţionale distincte, toate descendente ale latinei păstrate de gramaticieni. Această descendenţă comună a fost demonstrată printr-un număr considerabil de cuvinte comune, provenite dintr-un singur cuvînt latinesc.

Pentru marcarea caracteristică a diviziunilor dintre limbi, Dante a folosit o metodă întîlnită şi la J. J. Scaliger (pp. 229-230, *infra*) şi păstrată cu sfinţenie ca dispozitiv de clasificare în diviziunea binară ulterioară a limbii indo-europene în grupuri *centum* şi *satem*. Dante a ales un sens redat printr-un cuvînt şi i-a notat exprimarea în limbi diferite. Astfel, în limbile germanice, răspunsul afirmativ este „iò" (*ja* etc.), iar în trei limbi derivate din latină se foloseşte „si" (în latină *sīc*) în Italia, „oc" (în latină *hoc*) în sudul Franţei şi „oil" (în latină *hoc ille*) în nordul Franţei (*hoc ille*, „el (face) asta", a devenit răspunsul afirmativ generalizat în această regiune[4]). Din această împărţire derivă numele principalelor zone lingvistice din Franţa, *langue d'oc* (provensala) în sud şi *langue d'oil* în nord.

Dante era pe deplin conştient de diferenţele dialectale din interiorul acestor zone lingvistice, iar în capitolele următoare el analiza posibilitatea şi necesitatea unei limbi italiene culte standard pentru întreaga peninsulă şi trecea în revistă foarte detaliat dialectele italiene, cu multe exemple, făcînd şi o evaluare estetică. Nici un dialect nu era considerat perfect, iar dialectele populare locale toscan şi roman din acea epocă erau considerate inferioare. Din acest moment a început permanenta

Scanned with OKEN Scanner

questione della lingua, dezbaterea problemei limbii: care anume dintre varietăţile de limbă italiană trebuie să fie considerată limba standard a peninsulei italiene. Această dezbatere a continuat pe parcursul perioadei de unificare a Italiei din secolul al XIX-lea şi în cele din urmă dialectul florentin cult a cîştigat[5].

Întreaga clasificare detaliată a lui Dante este elaborată pornind de la concepţia că diferenţierea lingvistică din lume a apărut în modul descris în povestea Turnului lui Babel (Facerea, II), iar ebraica este prima limbă vorbită pe pămînt, înainte de construirea Turnului, limba vorbită de Adam ca dar de la Dumnezeu[6].

Originea unică a tuturor limbilor şi considerarea limbii ebraice drept limba originară (sau cea mai veche) a fost o idee generalizată pe parcursul primelor secole ale erei creştine, atunci cînd ştiinţa trebuia să se împace cu istoria creaţiei din Facere, interpretată literal. Acest lucru poate fi comparat cu eforturile de la începuturi ale geologilor şi zoologilor de a-şi încadra observaţiile în cronologia aparentă a şirului de evenimente prezentat în Vechiul Testament[7]. Geneza tuturor limbilor din ebraică a continuat să fie acceptată pe parcursul cîtorva secole şi, lucru poate mult mai important din punct de vedere teoretic, atunci cînd a fost contestată, aceasta s-a făcut prin prezentarea unei limbi rivale în postura de limbă originară supravieţuitoare sau „cea mai veche limbă". Faptul că latina, mama limbilor romanice, a supravieţuit şi ca limbă scrisă, folosită în perioada dinainte de Renaştere, şi ca limba vorbită, în ritualul bisericesc romano-catolic, şi ca *lingua franca* pentru persoanele culte a făcut, probabil, mai plauzibilă ideea existenţei unei limbi originare supravieţuitoare mai cuprinzătoare. Un exemplu celebru pentru acest soi de dispute îl oferă Goropius Becanus, care, într-o serie de etimologii miraculoase, a susţinut că „prima" limbă, „cimeriana", a supravieţuit în limbile daneză şi flamandă[8]. Şi nu a fost singurul care a încercat aşa ceva.

În perioada de la Dante la Sir William Jones nu au lipsit modelele alternative pentru legăturile istorice dintre limbi (primele studii despre istoria limbilor romanice, făcute de cărturari renascentişti, au fost menţionate mai sus, pp. 202-204, *supra*), numai că ele nu au fost preluate şi dezvoltate de către contemporani. J. J. Scaliger (1540-1609), fiul lui J. C. Scaliger (p. 155, *supra*), un cărturar foarte erudit, a eliminat două dogme eronate care distorsionaseră dimensiunea istorică a studiului limbii: presupusa relaţie istorică liniară dintre greacă şi latină, în care latina era considerată descendentă directă a unui dialect al limbii

greceşti, cu unele împrumuturi străine (pp. 81, *supra*), şi pretinsa origine ebraică a tuturor limbilor. Scaliger a distins unsprezece familii de limbi, patru importante şi şapte minore, răspîndite pe continentul european, în cadrul cărora limbile membre au legături genetice, dar între care nu se poate stabili nici o relaţie. Aceste familii se potrivesc, în mare, cu grupările moderne în ce priveşte limbile componente, dar cuprind şi ceea ce numim acum subfamiliile unor familii separate mai mari, printre care cea indo-europeană şi cea fino-ugrică.

Familiile pe care Scaliger le-a considerat produsele unor limbi unice, pe modelul limbii latine şi al limbilor romanice, au fost numite *Muttersprachen* sau *Matrices linguae* (limbi materne). Cele patru familii principale din cadrul celor unsprezece corespund grupurilor romanice, greceşti, germanice şi slave de azi, din grupul indo-european. Pe baza asemănărilor lexicale dintre membrii aceleiaşi familii, el a denumit fiecare familie în funcţie de numele atribuite lui „Dumnezeu", care arătau o asemănare evidentă a formelor cuvintelor în interiorul aceleaşi familii, dar nu şi cu cuvintele din celelalte trei familii. Astfel, el a scris despre limbile *Deus*, limbile *Theós*, limbile *Godt* şi, respectiv, limbile *Boge*. Dacă analizăm modul său de abordare şi rezultatele acestuia, trebuie să regretăm că nu a cercetat mai amănunţit formele cuvintelor care prezintă similitudini destul de evidente în cele patru familii înainte de a nega orice legătură dintre ele, fie ea lexicală sau gramaticală[9].

Cărturarii din secolul al XVII-lea au continuat încercările de clasificare a limbilor lumii cunoscute europenilor contemporani, ca şi studierea metodei comparative, iar spre sfîrşitul secolului al XVII-lea doi învăţaţi suedezi au elaborat un model mai performant de relaţie istorică dintre limbi. G. Stiernhielm (care credea în continuare că limba ebraică stă la originea tuturor limbilor), în ediţia sa a Bibliei Gotice, a alăturat flexiunile verbului latin *habēre* şi a verbului gotic *haban* (a avea) şi, în ciuda lipsei de înrudire a rădăcinilor, de care nu şi-a dat seama, a susţinut, pe baza terminaţiilor personale, că aceste două limbi sînt descendenţi foarte apropiaţi ai unui singur strămoş[10]. Într-o conferinţă, A. Jäger vorbea despre o limbă antică, răspîndită în Europa şi într-o parte din Asia, ca rezultat al migraţiilor, producătoare de limbi „fiice" care la rîndul lor au dus la limbile cunoscute azi ca persana, greaca, limbile romanice, limbile slave, celta, gotica şi limbile germanice, în timp ce din limba maternă originară nu s-a păstrat nici o urmă[11].

Scanned with OKEN Scanner

Aproape la un secol după J. J. Scaliger, Leibniz (1646-1716) şi-a concentrat atenţia asupra lingvisticii istorice, în cadrul mult mai cunoscutelor sale speculaţii filozofice şi al discutării problemelor lingvisticii sincronice (pp. 158-160, *supra*). Leibniz nu a văzut nici un motiv să respingă teoria monogenetică a limbilor lumii, dar nu a căutat originea lor în nici o limbă vie sau atestată şi a plasat în mod categoric limba ebraică în familia limbilor arabe. Poziţia lui Leibniz a fost complet opusă celei adoptate de J. J. Scaliger. Ca şi la Scaliger, grupurile mai mici în care a împărţit el limbile corespund celor de azi, iar Leibniz a fost unul dintre primii care au afirmat că există o legătură istorică între limba finlandeză şi maghiară, dar el a mers mai departe şi, pe baza presupuselor „rădăcini" comune ale cuvintelor, a stabilit două diviziuni majore ale limbii originare, cea iafetică sau celto-scită (un termen folosit şi de alţi eruditi) şi cea aramaică, cuprinzînd limbile din nord, inclusiv din toată Europa, şi, respectiv, limbile din sud. Astfel, Leibniz şi-a putut lega sistemul de relaţii dintre limbi de povestea biblică a fiilor lui Noe (Facerea, 10)[12].

Leibniz a enunţat cîteva dintre principiile prin care cercetarea lingvistică istorică se poate desfăşura cu succes. El a remarcat mărturiile evidente oferite de numele de locuri şi de rîuri, aparţinînd unei distribuţii anterioare a limbilor în acele zone, din care ele s-au retras fie prin alungarea vorbitorilor, fie prin înlocuirea limbii după apariţia unei alte populaţii. Leibniz se referă la bască, acum vorbită doar pe o porţiune de la graniţa dintre Franţa şi Spania, în vestul Pirineilor, a cărei extindere pe o arie mai largă din peninsula iberică a fost astfel atestată[13].

Avînd în vedere importanţa studiului etimologic în lingvistica istorică, Leibniz a accentuat necesitatea elaborării de gramatici şi dicţionare ale limbilor lumii, de atlasuri lingvistice, precum şi a unui alfabet universal bazat pe limba latină, cu ajutorul căruia ar putea fi transcrise textele din limbile ne-latine. El a încercat să-i încurajeze în special pe cîrmuitorii Rusiei să înceapă să studieze mulţimea de limbi non-europene de pe teritoriul lor şi să alcătuiască repertorii lexicale ale acestor limbi, dar şi texte standard. Putem menţiona aici şi contribuţia lui J. Ludolf (1624-1704), autorul unei gramatici a limbii amhare şi al unei gramatici a limbii etiopiene, care, în corespondenţa lui cu Leibniz, a subliniat necesitatea dovezilor (atît morfologice, cît şi lexicale) pentru stabilirea raporturilor istorice[14].

Scanned with OKEN Scanner

Adunarea sistematică a materialelor în vederea studiului comparativ al limbilor a continuat, constituind o trăsătură importantă a secolelor de după Renaştere, atunci cînd lumea europeană se extindea atît de rapid. Au fost pregătite cu multă trudă şi publicate, în special în secolul al XVIII-lea, repertorii lexicale şi studii ale limbilor, dicţionare bilingve şi texte, care de obicei ţineau de cultul creştin, mai ales rugăciunea *Tatăl Nostru*. Două din aceste studii au fost numite *Mithridates*, în onoarea monarhului poliglot al Pontului antic (pp. 79, *supra*): primul îi aparţine elveţianului C. Gesner şi a fost scris în 1555, iar cel de-al doilea a fost scris în pragul unei noi ere de studii istorice, în 1806 şi 1817, de către J. C. Adelung[15].

Prezentarea făcută de Adelung stă, în mod tipic, la graniţa dintre perioadele anterioare, nesistematizate, de speculaţie şi colectare de materiale, şi epoca ulterioară, de organizare a familiilor de limbi înrudite genetic. El a făcut împărţirea pe grupe în funcţie de apropierea geografică, pe care a învestit-o cu semnificaţii istorice, asociind astfel limba latină cu greaca într-o familie strîns unită. Totuşi, scriind în acel moment anume din istoria lingvisticii, el a inclus sanscrita între limbile din India şi, aşa cum făcuse anterior şi Jones, a semnalat mărturiile evidente ale conexiunilor istorice dintre principalele limbi din Europa şi limba sanscrită[16].

Interesele lingvistice ale Ecaterinei a II-a în dominioanele ruseşti au dus, în 1786-1789, la publicarea unor repertorii lexicale comparative din două sute de limbi. Ele au fost compilate de germanul P. S. Pallas, care şi-a proiectat lucrarea într-un context mai larg, intitulînd-o *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*[17]. În 1787, lucrarea lui Pallas a fost transformată de J. C. Kraus într-un eseu care cuprindea domenii importante în care lingvistica istorico-comparativă trebuie să-şi caute înaintaşii: fonetica, semantica, structura gramaticală, ca şi localizarea geografică şi distribuţia limbilor[18]. Datorită atît momentului în care a apărut, cît şi meritelor sale reale, acest eseu încă mai poate fi considerat o introducere în lingvistica istorică şi comparativă.

O mare parte din materialul adunat din limbi diferite în cursul secolului al XVIII-lea din limbi diferite poate părea azi destul de haotic şi inform, fără nici o teorie cuprinzătoare sau directoare, tot aşa cum teoriile destul de generale despre originea şi dezvoltarea limbajului, elaborate în aceeaşi perioadă şi menţionate în capitolul precedent, par să

Scanned with OKEN Scanner

fie simple speculaţii, lipsindu-le informaţiile adecvate despre limbile existente. Dar ambele curente, deşi separate, îşi au locul lor în fluxul istoriei, apărînd accidental, dar oportun, în anii care au precedat descoperirea fecundă a legăturilor dintre sanscrită şi principalele limbi ale Europei, care, în cadrul academic prielnic de la începutul secolului al XIX-lea, a reprezentat stimulul necesar pentru integrarea teoriei şi informaţiilor într-o epocă de progres continuu.

În cursul secolului al XVIII-lea şi, de fapt, de la Renaştere încoace, au continuat investigaţiile concrete şi analiza profundă a relaţiilor istorice dintre limbi şi asupra familiilor istorice sau genetice care ar putea fi descoperite şi stabilite pe aceste baze. Principalele domenii de interes au fost compararea vocabularelor şi structurilor limbilor europene moderne cu cele din latină, precum şi conexiunile istorice evidente, indiferent de gradul lor de precizie, dintre latină şi limbile romanice.

Aceste investigaţii istorice au fost însoţite, mai ales în secolul al XVIII-lea, de o analiză detaliată a originii posibile şi a dezvoltării vorbirii umane şi a limbajului ca atare, făcîndu-se din nou referire atît la vocabular, cît şi la structura gramaticală. Etimologia, studiul istoric al elementelor vocabularului şi tipologia lingvistică, aşa cum este ea numită astăzi, au fost expuse într-o serie sistematică de articole în *Encyclopédie*, publicată în Franţa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O variantă premergătoare a tipologiei din secolele al XIX-lea şi XX a fost stabilită de *encyclopédistes* pe baza distincţiei fundamentale dintre două tipuri sau tendinţe tipologice opuse, *langues analytiques* şi *langues transpositives*, ceea ce însemna, în mare, limbile care, la fel ca şi unele limbi europene moderne, au puţine caracteristici morfologice şi se bazează pe ordinea cuvintelor, care se presupune că este ordinea naturală a gîndirii, şi, respectiv, cele ca latina şi greaca veche, care, avînd o morfologie cuprinzătoare, permit o variaţie mult mai mare în ordinea cuvintelor, fără a afecta gramatica propoziţiilor. Aceşti autori au analizat, de asemenea, trecerile de la un tip la altul în decursul timpului[19].

Trebuie să subliniem totuşi faptul că, deşi aceste domenii de cercetare au folosit în general un punct de vedere istoric, distincţia dintre ele nu s-a făcut în mod sistematic. *Encyclopédistes* au refuzat să considere că limba franceză e o descendentă directă a limbii latine, deoarece structura gramaticală a acesteia, „le génie principal de langue", este foarte diferită de cea a limbii franceze. Franceza a fost considerată, în schimb,

Scanned with OKEN Scanner

continuarea modernă a unei limbi celte mult mai vechi care, în timpul stăpînirii romane, a inclus multe cuvinte din limba latină[20]. În această privinţă, Sir William Jones, care a fost adesea considerat precursorul doctrinei istorice stabilite în secolul al XIX-lea, datorită faimosului său paragraf care elogiază sanscrita şi afirmă înrudirea istorică dintre sanscrită şi majoritatea limbilor europene (p. 202, *supra*), a fost un om al secolului al XVIII-lea. În paragraful citat, el se bazează pe două dovezi ale originii comune: etimologia „rădăcinilor verbelor" şi structura „formelor gramaticii". Într-un alt expozeu, el afirmă că, dintre aceste dovezi, el consideră mai important „aranjamentul gramatical asemănător" al limbilor considerate înrudite genetic. În plus, este la fel de ferm în legătură cu relaţia istorică dintre limba hindi modernă şi sanscrită pe cît sînt enciclopediştii în privinţa legăturilor dintre franceză şi latină. Discrepanţele dintre structurile sintactice ale limbilor elimină posibilitatea descendenţei, în ciuda faptului că „cinci din şase cuvinte din hindi derivă din sanscrită". Dar lipsa preciziei metodologiei din acea epocă este bine ilustrată de interpretarea aproape opusă pe care Halhed o dă aceloraşi fapte cu doar doi ani mai tîrziu: el afirmă că, în ciuda diferenţelor structurale, dovezile etimologice sînt o probă incontestabilă a sursei sanscrite a limbii hindi: „Limba derivă fără îndoială din sanscrită [...] În timp ce aceleaşi sunete sînt aproape în mod constant folosite în ambele limbi pentru a reprezenta aceleaşi idei [...], flexiunile [...] şi modurile din regimul gramatical sînt foarte diferite."

O examinare a lucrărilor relevante din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea arată cît de diferit au fost exploatate şi justificate comparaţia tipologică şi corespondenţele etimologice în clasificarea limbilor în familii istorice. Desigur, schimbările din structura gramaticală şi modificările formelor şi sensurilor cuvintelor şi morfemelor sînt ambele procese istorice şi, deci, relevante pentru studiul istoric al limbilor. În primele faze ale modificărilor lingvistice, două sau mai multe limbi care provin din aceeaşi limbă-sursă prezintă similitudini atît în lexic, cît şi în structură, dar corespondenţele lexicale sînt mult mai persistente. Două limbi atît de diferite tipologic cum sînt sanscrita şi engleza modernă prezintă încă destul de multe corespondenţe lexicale pentru a fi încadrate amîndouă în familia limbilor indo-europene. Separarea clară a tipologiei de etimologie şi aprecierea justă a rolului fiecăreia a fost una dintre realizările secolului al XIX-lea[21].

Scanned with OKEN Scanner

În mare parte, lingvistica din secolul al XIX-lea s-a concentrat pe studiul istoric al limbilor indo-europene. Acum s-au produs cele mai multe dintre perfecţionările metodelor şi teoriei. Această perioadă a lingvisticii a reprezentat aproape fără nici o excepţie tradiţia germană şi cărturarii din alte ţări care se ocupau de acest domeniu fie că studiaseră în Germania, ca americanul W. D. Whitney, fie că erau germani expatriaţi, ca Max Müller de la Oxford. Aşa cum s-a văzut mai sus, descoperirea de către europeni a limbii sanscrite a fost sursa principală a acestei evoluţii şi mulţi pionieri ai lingvisticii istorice erau ei înşişi specialişti în sanscrită, aşa cum au fost fraţii A. W. şi F. Schlegel (1767-1845 şi 1772-1829), F. Bopp (1791-1867) şi A. F. Pott (1802-1887).

În 1808, F. Schlegel a publicat tratatul *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (*Despre limba şi ştiinţa indienilor*), în care a subliniat importanţa studiului „structurilor interioare" ale limbilor (adică al morfologiei) pentru clarificarea înrudirii lor genetice[22] şi se pare că termenul *vergleichende Grammatik* („gramatica comparativă", un nume folosit încă frecvent pentru lingvistica istorică şi comparativă) a fost introdus de Schlegel. Este vorba, într-adevăr, de compararea morfologiei flexionare şi derivaţionale a sanscritei cu cea a altor limbi indo-europene, în special a limbilor latină şi greacă, asupra cărora s-au concentrat primii comparatişti. Remarcăm titlul lucrării publicate de Bopp în 1816, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen, und germanischen Sprache* (*Despre sistemul conjugărilor în sanscrită, în comparaţie cu cel din greacă, latină, persană şi germană*), alături de studiul şi mai semnificativ al lui T. Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland* (*Istoria lingvisticii şi filologiei orientale în Germania*), apărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În marele val al naţionalismului german, la trei ani după ce baionetele prusace au învins armata austriacă la Königgrätz şi cu doi ani înainte de întemeierea Imperiului German în urma războiului franco-prusac, Benfey scria că primii cercetători din acest domeniu au fost din rîndul „celor mai strălucitori aştri din raiul intelectual german" şi că persoanele eminente care au contribuit la dezvoltarea acestei ramuri a cunoaşterii erau aproape în exclusivitate fiii patriei sale[23].

Chiar dacă acceptăm corectitudinea acestei afirmaţii, trebuie să remarcăm totuşi că două lucrări care au deschis drumuri noi în studiul

Scanned with OKEN Scanner

raporturilor lingvistice prin analiza comparativă a flexiunilor au fost realizate în afara spaţiului indo-european, de către doi eruditi non-germani de la sfîrşitul secolului precedent. În 1770, P. Sajnovics a publicat lucrarea *Demonstratio idioma ungarorum et Lapponum idem esse* (*Demonstraţia faptului că maghiara şi lapona sînt una şi aceeaşi*), iar în 1799 S. Gyármathi a demonstrat legătura istorică dintre maghiară şi finlandeză[24].

Trei dintre cărturarii cei mai cunoscuţi în ştiinţa lingvistică de la începutul secolului al XIX-lea sînt danezul R. Rask (1787-1832) şi germanii J. Grimm (1785-1863) şi F. Bopp (1791-1867); de fapt, putem spune că studiul istoric şi comparativ al limbii a început cu adevărat doar o dată cu Rask şi Grimm. Termenul *indo-germanisch* (indo-germanic) apare pentru prima dată în 1823 şi a fost folosit de Pott în 1833, iar în engleză termenul *indo-european* a apărut în 1814.

S-a spus adesea, şi pe bună dreptate, că Rask, Grimm şi Bopp au fost fondatorii lingvisticii istorice ştiinţifice. Rask a scris primele gramatici sistematice ale limbii norvegiene vechi şi ale limbii engleze vechi[25], iar *Deutsche Grammatik* a lui Grimm (gramatică mai degrabă germanică decît germană)[26] a fost considerată începutul lingvisticii germanice. Termenii acum universali pentru flexiunile *tare* şi *slabă* (*stark* şi *schwach*), *Ablaut* (gradarea vocalică) şi *Umlaut* (modificarea vocalei în anumite condiţii contextuale) sînt termeni tehnici inventaţi de Grimm. În fine, deşi existenţa unor seturi diferite de schimbări ale sunetelor în istoria unor limbi a fost remarcată şi analizată de A. Turgot în articolul său despre etimologie din *Encyclopaedia* franceză din 1756[27], Rask a fost primul lingvist care a ordonat relaţiile etimologice, stabilind comparaţii sistematice ale formelor cuvintelor prin împerecherea unui sunet dintr-o limbă cu un sunet din alta, exemplificate în mai multe cuvinte diferite. El scria: „Dacă se poate găsi o potrivire între două limbi în ceea ce priveşte formele unor cuvinte indispensabile, în aşa măsură încît se poate vedea că regulile de schimbare a literelor trec de la o limbă la alta, atunci există o legătură fundamentală între aceste limbi.". Corespondenţele cunoscute acum sub numele de „legea lui Grimm" au fost, de fapt, afirmate şi ilustrate pentru prima dată de Rask în lucrarea citată mai sus, iar un fenomen asemănător acestor corespondenţe a fost remarcat de Kanne în 1804[28].

Scanned with OKEN Scanner

„Legea lui Grimm" a apărut după ce Grimm citise scrierile lui Rask, în a doua ediţie a lucrării *Deutsche Grammatik* (1822), într-o subdiviziune cuprinzătoare privind „literele" (*von den Buchstaben*). Vedem cu întîrziere importanţa istorică a formulării lui Grimm, care este prima dintre legile sunetelor ce au format structura şi baza familiei indo--europene şi a celorlalte familii de limbi. Ea rămîne cea mai cunoscută dintre toate seriile de corespondenţe ale sunetelor din grupul indo--european, cuprinzînd mai ales legăturile dintre clasele de consoane cu trei poziţii articulatorii şi trei tipuri de emitere din limbile germanice, comparate cu cele din alte limbi indo-europene. Aceste legături au fost stabilite de Grimm pentru greacă, gotică şi germana veche cultă. Ele au avut nevoie de completarea ulterioară adusă de legea lui Verner pentru a putea explica rezultatele diferite ale poziţiei accentului la cuvintele simple, iar circularitatea tradiţională cu care sînt stabilite aceste corespondenţe, ca şi folosirea de către Grimm a rotaţiei (*Kreislauf*) pentru a descrie modificările succesive de la stadiul pre-germanic, reprezentat de greacă, prin gotică şi pînă la germana veche cultă au depins de identificarea complet ne-fonetică a oclusivelor aspirate cum ar fi [p^h], [t^h], [k^h] cu fricativele corespunzătoare [f], [θ], [x] (sau [h]), o identificare posibilă, cu siguranţă, doar atunci cînd studiul modificării sunetelor era considerat încă un studiu al literelor. Dar, deşi terminologia „modificării literelor" şi o parte din confuziile legate de acest subiect au persistat încă la Rask şi Grimm, lucrările lor marchează un imens progres faţă de presupunerile, făcute pînă atunci la întîmplare, privind posibilităţile de a substitui un sunet (literă) cu un altul în istoria limbilor (în a treia ediţie (1840), Grimm şi-a reintitulat subdiviziunea respectivă „*von den Lauten*" (despre sunete)). Exemplificări detaliate din anumite limbi, corelate cu anumite familii de limbi şi studiul sistematic ulterior al etimologiilor, cum este lucrarea lui Pott *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* (*Studii etimologice asupra limbilor indo-germanice*)[29], au început să înlocuiască ipotezele generalizate *a priori* ale gînditorilor din secolul al XVIII-lea privind originea şi dezvoltarea limbii cu seturi de corespondenţe lexicale (care se întăresc reciproc) între anumite seturi de cuvinte şi morfeme din grupuri specifice de limbi.

Trebuie totuşi să încercăm să privim opera acestor primi lingvişti comparatişti istorici şi în contextul epocii lor, nu doar din punctul de

vedere al măsurii în care ei se încadrează în imaginea noastră despre evoluţia lingvisticii. Chiar termenul „legea lui Grimm" este un anacronism: el nu a folosit termenul *lege* într-un sens tehnic, pentru a descrie ceea ce numea schimbarea sunetelor (*Lautverschiebung*). Într-un pasaj foarte des citat, Grimm remarca: „Modificarea sunetelor este o tendinţă generală; această tendinţă însă nu se materializează în fiecare caz"[30]. Grimm şi Bopp au fost tributari secolului lor, inspiraţi de istoricismul şi naţionalismul caracteristice erei romantice în care au trăit şi la ale cărei idei s-au asociat. A. W. Schlegel l-a tradus în germană pe Shakespeare, care a fost privit de atunci înainte ca o parte a literaturii germane („*unser Shakespeare*") şi considerat apropiat ca spirit de curentul *Sturm und Drang* („furtună şi avînt") şi de cel romantic din viaţa şi literatura germane. Jacob Grimm şi fratele său, Wilhelm, au cules poveştile populare germane care au stat la baza „basmelor fraţilor Grimm", cunoscute şi iubite de copiii din lumea întreagă. Această lucrare, alături de studiile lingvistice germanice ale lui Jacob Grimm, ţin de avîntul general al mîndriei naţionale trezit de limba germană, care s-a produs la începutul secolului al XVIII-lea, atunci cînd Leibniz a impulsionat cultivarea limbii şi a propus alcătuirea unui dicţionar al tuturor varietăţilor limbii germane, ce a avut ca rezultat progresul imens din literatura germană de atunci înainte[31].

Grimm a aplicat la dimensiunea istorică a limbii ideile lui Herder despre strînsa legătură dintre o anumită naţiune şi limba ei (pp. 187-189, *supra*), văzînd într-adevăr în modificările sunetelor, lege rămasă în istorie legată de numele lui, o afirmare timpurie a independenţei strămoşilor popoarelor germanice[32], interpretare naţionalistă a fenomenelor lingvistice pe care W. Scherer a împins-o şi mai departe, două generaţii mai tîrziu[33].

Concepţiile lingvistice ale secolului al XVIII-lea au format o mare parte din fundalul studiilor de la începutul secolului al XIX-lea. Rask a scris *Undersøgelse* (*Cercetare...*), un eseu premiat de Academia Daneză de Ştiinţe pentru cercetarea asupra sursei din care derivă cu siguranţă limba veche scandinavică[34], deşi el a refuzat să recunoască această „sursă" în oricare dintre limbile reale existente sau atestate. Bopp a considerat că principalul scop al lucrării sale *Conjugationssystem* este reconstrucţia structurii gramaticale originale a limbii a cărei dezintegrare treptată a produs limbile atestate din familia indo-europeană[35].

Scanned with OKEN Scanner

Modificările lingvistice au fost percepute ca distrugere a stării originale integrale a limbii[36], iar sanscrita era considerată în acel moment nu chiar limba originară a familiei, ci cea mai apropiată de ea prin structura sa morfologică. Într-o metaforă remarcabilă, Meillet a spus că, în căutarea stării originare a limbii indo-europene, Bopp a descoperit principiile gramaticii comparative, aşa cum Cristofor Columb descoperise America pe cînd căuta drumul spre India[37]. Mai tîrziu, în lucrarea sa *Vergleichende Grammatik der Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen, und Deutschen,* Bopp a declarat că scopurile sale sînt descrierea comparativă a limbilor respective, cercetarea legilor care le guvernează şi a originii formelor lor flexionare[38].

Atît folosirea comparaţiei ca indiciu istoric, cît şi teoria schimbării privită ca pierdere a integrităţii iniţiale au fost comune gîndirii ştiinţifice a epocii[39]. În analiza formelor flexionare ale limbilor din familia indo-europeană, Bopp a păstrat alte două teorii din secolul al XVIII-lea. El tindea să considere flexiunile un rezultat al afixărilor prealabile de cuvinte auxiliare iniţial separate, mod de etimologizare pe care îl prefera şi Horne Tooke (p. 195, *supra*). Astfel, el considera că formele slabe de preterit din gotică, de tipul *sōkidēdun* („ei au căutat"), sînt forme care conţin verbul original „a face", iar formele latine de viitor şi imperfect în *-b-* (*amābō*, „voi iubi", *amābam*, „iubeam" etc.) sînt derivate din rădăcina *bhū-*, „a fi" (de exemplu *fuī*, „eram"). Aşa cum am menţionat mai sus, asemenea procese de formare a cuvintelor au într-adevăr loc, iar unele dintre etimologiile lui Bopp sînt acceptate, dar generalizarea acestui proces, în care se ajunge la analizarea formei latine *amāris*, „eşti iubit", din **amāsis*, ca formă care are un element *-s-* înrudit cu pronumele reflexiv *s(ē)*, şi a formelor de aorist sigmatic şi de viitor din greacă, ca *elūsa* şi *lūsō*, „am slăbit, uşurat", „voi slăbi, uşura", ca avînd o parte a verbului „a fi" (în greacă *es-*, în sanscrită *as-*) înseamnă să impui *a priori* o teorie, în ciuda dovezilor concrete. Bopp a presupus şi el că exponenţii formali ai rădăcinii (atributul), copulei (predicaţia) şi persoanei (subiectul) se pot găsi, ca regulă generală, în formele verbale flexionate, citînd un exemplu plauzibil din latină, *possum*, „sînt capabil", alături de alte exemple nerezonabile, cum este *amāvī*, „am iubit", în care el a identificat *-v-* cu rădăcina *bhū-*, „a fi"[40]. Chiar dacă o mare parte a etimologiei de acest tip este neverosimilă, scopul său era să ofere o exprimare formală a analizei logice a verbelor, folosită în mod curent de gramaticienii de la Port Royal şi de alţii în secolele precedente[41].

Scanned with OKEN Scanner

La mijlocul secolului al XIX-lea, poate cea mai influentă personalitate din domeniul lingvisticii şi cea mai importantă din punct de vedere istoric a fost A. Schleicher (1821-1868). În cursul vieţii sale relativ scurte, el a scris cîteva lucrări de lingvistică istorică şi de teorie lingvistică, dintre care cea mai cunoscută este *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (*Compediu de gramatică comparativă a limbilor indo-germanice*)[42]. Titlul este semnificativ: lingvistica istorică şi comparativă din domeniul indo-european era acum considerată un subiect potrivit pentru prezentarea sistematică într-un manual care să stabilească poziţiile la care se ajunsese. Contribuţia lui Schleicher la teoria lingvisticii istorice apare în subtitlu: *Kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache* (*Scurtă prezentare a fonologiei şi morfologiei limbii originare indo-germanice*). Concepţia despre familiile de limbi înrudite istoric, fiecare familie avînd un număr finit de membri care provin de la un strămoş comun dispărut (în locul căutării printre limbile cunoscute a celei „mai vechi" sau „originare"), a fost o realizare a începutului secolului al XIX-lea. Schleicher s-a concentrat asupra naturii şi formelor acestui strămoş ipotetic şi asupra legăturilor cu descendenţii săi cunoscuţi.

Schleicher învăţase în tinereţe cîteva limbi europene. A făcut un studiu de teren al limbii lituaniene, iar *Handbuch der litauischen Sprache* (*Curs de limbă lituaniană*) a fost primul de acest fel şi rămîne o bună descriere ştiinţifică a acestei limbi[43]. El a fost pasionat de filozofie (de tip hegelian), de ştiinţele naturii (în special de botanică) şi de lingvistică. *Stammbaumtheorie* sau modelul arborelui genealogic, prin care a descris relaţiile dintre limba-sursă şi limbile indo-europene cunoscute, este tributar metodelor de clasificare botanică pe specii şi grupuri din sistemul lui Linné, dar e posibil să fi fost inspirat parţial şi de metoda comparativă de reconstituire a genealogiei manuscriselor, aparţinînd lui F. Ritschl, unul dintre profesorii lui[44].

Limbile existente au fost grupate, în funcţie de unele caracteristici comune (corespondenţele lexicale şi rezultatele modificărilor sunetelor), în subfamiliile germanică, italo-celtică etc., pentru fiecare dintre ele a fost presupusă o limbă-sursă, *Grundsprache* („limba comună", aşa cum limba latină vorbită este sursa limbilor romanice), iar tuturor acestora li s-a atribuit o singură *Ursprache* („limba originară"), ale cărei caracteristici sînt comune tuturor limbilor. Acest strămoş comun al

Scanned with OKEN Scanner

limbilor indo-europene a putut fi reconstruit prin compararea formelor corespunzătoare atestate din diferitele subfamilii, iar întregul sistem al limbilor, cu legăturile lor istorice, a fost redat printr-o schemă arborescentă[45]. Aceste forme reconstruite erau, desigur, diferite de cele cunoscute (şi de formele presupuse dintr-o limbă parţial cunoscută, ca în reconstituirea (diferită) a unei inscripţii fragmentare), iar Schleicher a introdus procedeul de deosebire a acestor forme de celelalte printr-un asterisc (de unde termenul de mai tîrziu de „forme marcate cu asterisc"). Dar el avea atîta încredere în reconstituirea limbii indo-europene pe care o făcuse, încît a publicat o fabulă compusă în *Ursprache*, aşa cum cineva ar putea compune azi un pasaj într-o limbă moartă – tentativă riscantă, care le-a oferit autorilor de mai tîrziu un minunat subiect pentru critici[46].

Stammbaumtheorie, aşa cum este adesea numit modelul genealogic al lui Schleicher, reprezintă un progres important în lingvistica istorică indo-europeană şi în teoria lingvistică istorică în general. El oferă un mijloc de descriere a membrilor unei familii lingvistice şi, urmărind schema de la presupusul strămoş în jos, obţinem o imagine a istoriei şi a relaţiilor istorice dintre limbi. Metoda este totuşi vulnerabilă, dar aceasta nu înseamnă că trebuie să se renunţe la ea, ci doar să se interpreteze conştient reprezentarea inevitabil metaforică a faptelor. Limbile nu se despart brusc, în mod categoric, într-un anumit moment, care ar corespunde unei linii din arborele genealogic. Procesul de divizare începe la nivel subdialectal şi continuă prin diferenţe dialectale din ce în ce mai mari, pînă cînd apar dovezi ale existenţei a două sau mai multe limbi distincte. Este un proces de durată, care are loc treptat, iar punctul în care se ajunge la fiecare stadiu trebuie să rămînă arbitrar. În plus, atîta timp cît apropierea geografică permite contacte lingvistice între vorbitori, dialecte diferite şi chiar limbi diferite pot continua să se influenţeze reciproc (în acest sens, dezvoltarea unei familii de limbi şi cea a unei familii botanice sînt procese foarte diferite, deşi ambele pot fi reprezentate prin diagrame arborescente). Acest ultim punct a fost judecat de urmaşii lui Schleicher, inclusiv de elevul lui, J. Schmidt, care au afirmat că unele seturi de caracteristici sînt împărtăşite, dar în mod diferit, de diversele grupuri de limbi în cadrul celor indo-europene, contrazicînd astfel sciziunile izolate din *Stammbaumtheorie*. Schmidt nu a înlocuit, ci a completat această metodă de abordare cu *Wellentheorie*,

Scanned with OKEN Scanner

teoria valurilor de schimbări, referitoare la schimbările lingvistice care includ modificările sunetelor, răspîndite pe o arie dată, de la dialect la dialect sau chiar de la limbă la limbă, atîta timp cît s-au păstrat contactele lingvistice[47].

Modelul lui Schleicher foloseşte cel mai bine la reprezentarea literală a istoriei lingvisticii atunci cînd limba este difuzată pe distanţe care implică separarea aproape totală a vorbitorilor, aşa cum s-a întîmplat, de exemplu, cu olandezii care s-au stabilit în sudul Africii şi cu unele comunităţi izolate din America Latină, vorbitoare de limbă spaniolă.

Cealaltă obiecţie majoră faţă de interpretarea prea literală a modelului arborescent se referă la sugestia că diviziunile dialectale sînt cea mai recentă trăsătură a istoriei lingvistice, întrucît dialectele apar în punctele terminale ale arborelui. Doar în mod excepţional, ca în cazul limbii greceşti antice, cunoaştem în mod adecvat situaţia dialectală a limbilor moarte, iar *Ursprache* şi limbile comune intermediare sînt stabilite tocmai pe baza a ceea ce se presupune că era comun tuturor vorbitorilor. Dar toate cunoştinţele noastre despre funcţionarea limbii ne fac să credem că diviziunea dialectală era la începuturi cel puţin la fel de pronunţată ca mai tîrziu (probabil chiar mai mult) şi, într-adevăr, unele seturi de corespondenţe din limbile indo-europene par să ceară recunoaşterea unor isoglose dialectale stabilite deja în *Ursprache* în timpul presupusei sale stări unitare. În măsura în care putem interpreta modelul strict literal, acesta ar trebui citit mai degrabă ascendent, ca parte a metodei folosite de lingviştii istorici, decît descendent, ca descriere exactă a evenimentelor istorice.

Unul dintre meritele pe care le are *Stammbaumtheorie* este că sanscrita şi-a căpătat acum locul distinct în familia de limbi. Schleicher a dat limbii sanscrite un loc asemănător oricărei alte limbi din grupul „arian" (indo-iranian), deşi a presupus că sistemul vocalic sanscrit /a/, /i/, /u/ (/e/ şi /o/ din sanscrita clasică au fost derivate mai tîrziu din diftongi[48]) este însuşi sistemul vocalic original indo-european. Probabil că triadele proveneau din educaţia lui hegeliană. Studii ulterioare au arătat că şi în limba sanscrită au avut loc schimbări, din momentul desprinderii ramurii sale din starea originală unitară, cel puţin în aceeaşi măsură ca în celelalte limbi indo-europene.

Nici diagrama arborescentă, nici formele de *Ursprache* nu au rămas în felul în care le-a gîndit Schleicher. Studiile ulterioare făcute de

Scanned with OKEN Scanner

specialiştii în indo-europeană au modificat gruparea limbilor din ramurile arborelui, formele de reconstituire şi inventarul fonologic atribuit lui *Ursprache*. Chiar între 1861 şi 1891, G. von der Gabelentz afirma că această limbă reconstruită a suferit mari schimbări în formele ei[49], iar descoperirea legăturii limbii hitite cu limbile indo-europene, făcută în secolul XX, a modificat şi mai mult imaginea generală. Aceste subiecte şi studierea detaliată din această perioadă a diferitelor grupuri de limbi indo-europene ţin mai mult de istoria lingvisticii comparative indo-europene decît de lingvistica generală, luată ca întreg[50].

O dată ce lingvistica comparativ-istorică s-a impus ca disciplină distinctă, cu propriile ei manuale, o mare atenţie a fost acordată legăturii dintre această parte a lingvisticii şi ştiinţe în general. Idei apărute chiar la începutul secolului au sugerat analogii cu studiul structurilor şi dezvoltării fiinţelor vii şi cu evoluţia naturală, încă înainte de publicarea *Evoluţiei* lui Darwin, în 1857.

Humboldt a fost, în unele privinţe, o punte de legătură între gîndirea din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, deşi el însuşi nu era lingvist istoric în sensul în care s-a folosit termenul în ultima parte a secolului al XIX-lea. El a avut, probabil, o influenţă mai mare decît se afirmă de obicei asupra gîndirii lingvistice din secolul al XIX-lea[51].

Humboldt a accentuat faptul că fiecare limbă trăieşte în mintea vorbitorului ca un proces vital şi ca o *energeia* (pp. 196-199, *supra*) şi e fixată într-o anumită stare doar atunci cînd formele şi structurile ei sînt scrise de un gramatician, ca *ergon* rezultat într-un anumit moment. În viziunea sa, limbile ca mijloc de exprimare a gîndirii şi experienţei umane caută permanent perfecţiunea. Deja limba era considerată comparabilă cu un organism viu, iar Humboldt foloseşte în unele locuri termenul *evoluţie*, alături de termenul mai frecvent *Entwicklung* (dezvoltare)[52].

Acest aspect al gîndirii lui Humboldt are puncte comune cu filozofia hegeliană contemporană lui, deşi nu se ştie sigur în ce măsură a existat un contact direct între Humboldt şi Hegel.

Schleicher a fost totuşi cel care a inclus concepţia lui Humboldt despre dezvoltarea lingvistică în propria sa teorie a lingvisticii istorice şi a transformat evoluţia, care la Humboldt era abstractă, într-un proces istoric desfăşurat în timp real. Referirea făcută în mod explicit de Schleicher la *Evoluţia* lui Darwin apare destul de tîrziu în viaţa lui (1863), atunci cînd a fost publicată o versiune germană a acestei lucrări.

Scanned with OKEN Scanner

În scurtul lui tratat, *Die darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft* (*Teoria lui Darwin şi lingvistica*), el a afirmat că ceea ce scrisese deja despre istoria şi preistoria limbilor era, în mare, asemănător cu teoria evoluţionistă a lui Darwin: evoluţia pe baza supravieţuirii a lui Darwin a înlocuit evoluţia perfecţionistă a lui Humboldt[53]. El s-a considerat un specialist în ştiinţele naturii, iar subiectul ales de el, limba, era unul dintre organismele naturale din lume, care trebuia să fie analizat cu metodele ştiinţelor naturale. Mai mult, era un organism care, independent de voinţa sau conştiinţa vorbitorilor, îşi are perioadele lui de creştere, maturitate şi declin[54]. Schleicher s-a folosit de biologie în căutarea unui model ştiinţific pentru lingvistica istorică. Modelul biologic al istoriei lingvistice include atît declinul şi, în cele din urmă, moartea unei limbi, cît şi aspiraţia ei către perfecţiune. Bopp scrisese că limbile trebuie să fie privite ca obiecte naturale organice, care cresc conform unor reguli definite, trec prin fazele de dezvoltare şi, la sfîrşit, pier[55]. Schleicher a afirmat că teoria lui Darwin, elaborată pentru regnul animal şi vegetal, era în general potrivită şi pentru istoria lingvistică şi că răspîndirea diferitelor limbi pe suprafaţa globului, ca şi contactele şi conflictele dintre ele, ar putea să fie asemănate cu lupta pentru existenţă în lumea vieţuitoarelor, iar aici limbile indo-europene au fost cele care au învins[56].

Abordarea de tip biologic a lui Schleicher, aplicată limbii, i-a guvernat atît teoria despre *Ursprache*, cît şi analiza tipologiei lingvistice. El a privit cele trei tipuri curente de limbi – izolante, aglutinante şi flexionare – ca reprezentări ale stadiilor istorice din dezvoltarea limbilor pînă la cel mai înalt stadiu de organizare. În numeroase rînduri, în afirmaţiile sale apare convingerea că tipurile structurale lingvistice coexistente au fost rezultatele unor dezvoltări istorice succesive, în acelaşi mod în care peştii, reptilele, păsările şi mamiferele, care au evoluat succesiv, sînt reprezentate astăzi prin speciile coexistente din lumea noastră biologică[57].

În acest mod, Schleicher a inclus într-o teorie generală a istoriei lingvistice atît secolul al XVIII-lea şi ideile humboldtiene despre tipurile lingvistice, cît şi lucrările contemporane lui, din secolul al XIX-lea, despre studiul comparativ-istoric al familiilor de limbi. Cele trei tipuri majore, care au reprezentat pentru Humboldt un progres general spre conştientizarea deplină a puterii potenţiale a limbii (*Vollkommenheit*), au fost aduse în cadrul temporal al preistoriei şi istoriei limbilor indo-europene şi a altor familii de limbi existente. Schleicher a localizat, în

Scanned with OKEN Scanner

cazul familiei de limbi indo-europene, perioada de dezvoltare lingvistică din preistorie. Unitara *Ursprache,* aşa cum a fost reconstruită de el, reprezenta stadiul matur nealterat, iar dezvoltările istorice ulterioare erau o parte a declinului[58]. Acest lucru putea, într-o anumită măsură, să fie susţinut de structura mai flexionară a limbilor clasice antice, comparate cu descendenţii lor de mai tîrziu, dar se observă, de la Grimm încoace, o admiraţie clară faţă de morfologia flexionară, în special în manifestarea ei cea mai „pură", prin *Ablaut* ca modalitate optimă de reprezentare gramaticală. E posibil ca sentimentul naţional să fi avut, subconştient, o oarecare influenţă: *Ablaut*-ul este un proces formativ important din limbile germanice şi este mai bine exploatat în germană decît, de exemplu, în engleză (a se vedea folosirea flexionară şi derivaţională a gradării vocalice într-o serie de cuvinte cum ar fi *sprechen*, „a vorbi"; *sprach*, „a vorbit"; *gesprochen*, „vorbit"; *sprich*, „vorbeşte!"; *Gespräch*, „conversaţie"; *Spruch*, „zicală, proverb"; *Sprüche* (plural)).

Grimm scrisese deja despre flexiunile „puternice" (care folosesc *Ablaut*) din limbile germanice ca despre o trăsătură puternică şi caracteristică a acestui grup, deşi *Ablaut* se găseşte, de fapt, în multe limbi a căror compoziţie este diferită[59]. În ceea ce priveşte declinul istoric, Schleicher a fost foarte dur cu limba engleză. Referindu-se la schimbările apărute în ea din momentul desprinderii de celelalte limbi, a remarcat că acestea arată cît de repede poate decădea limba unui popor important în istorie şi în istoria literară[60].

Controversa lingvistică principală din ultimul sfert de secol privea ceea ce numim acum doctrina neogramaticilor (sau *Junggrammatiker*). Dacă o considerăm ca o parte a istoriei lingvistice, aşa cum se cuvine, sîntem deja supuşi constrîngerilor istoriei contemporane. Principiile neogramaticilor şi implicaţiile acestora fac sau ar trebui să facă parte din orice curs de lingvistică generală şi să figureze în manualele serioase care tratează acest subiect[61].

Aceasta, desigur, este departe de a sugera că punctul de vedere al neogramaticilor este înţeles şi predat azi exact în felul în care a fost înţeles şi definit de ei. Fiind un eveniment important şi contestatar, formularea lui a stîrnit o reacţie promptă şi considerabilă şi, lucru şi mai important, a stimulat ca răspuns nemijlocit o seamă de direcţii diferite în cercetare şi în teorie. O mare parte din teoria noastră lingvistică, în

Scanned with OKEN Scanner

special cea despre lingvistica istorică, nu ar fi avut forma pe care o are azi dacă nu ar descinde direct din doctrina neogramatică. În acest sens, ei fac parte din cadrul lingvistic contemporan şi „noi toţi sîntem acum neogramatici".

Atunci cînd într-o istorie a lingvisticii analizăm epoca neogramatică, trebuie să ne străduim să o vedem atît pe fundalul pe care au fost pentru prima dată propagate principiile neogramatice, ca reacţie împotriva a ceea ce fusese spus şi făcut pînă atunci, cît şi ca parte a teoriei lingvistice ulterioare. Cu alte cuvinte, vrem să înţelegem şi felul în care neogramaticii şi-au interpretat lucrările, precum şi modul în care lingvistica de azi consideră că interpretarea şi folosirea acestei teorii este profitabilă.

Neogramaticii s-au străduit la fel de mult ca Schleicher să-şi plaseze studiile de lingvistică istorică şi comparativă pe fundamentul ştiinţelor naturale. Dar, în timp ce Schleicher a ales biologia, neogramaticii şi-au căutat modelele în ştiinţele fizice exacte de natură inanimată, cum sînt geologia şi fizica.

Esenţa teoriei lor a fost prezentată concis, în 1878, într-un articol programatic dintr-un ziar fondat de doi dintre cei mai importanţi creatori ai ei, H. Osthoff şi K. Brugmann, în care s-au făcut următoarele afirmaţii: toate modificările sunetelor, ca procese mecanice, se petrec conform unor reguli care nu admit excepţii (*ausnahmlose Lautgesetze*), în cadrul aceluiaşi dialect şi într-o perioadă dată de timp, iar într-un mediu identic un sunet se va dezvolta întotdeauna în acelaşi mod; dar şi creaţiile şi reformulările analogice ale anumitor cuvinte, ca entităţi lexicale sau gramaticale, sînt o componentă universală a transformării lingvistice universale, în toate perioadele din istorie şi preistorie[62].

Puncte de vedere similare fuseseră exprimate în anii precedenţi de diferiţi cărturari, dar Osthoff şi Brugmann au fost cei care le-au declarat oficial indispensabile pentru lingvistica istorică şi care au acceptat bucuroşi oficializarea denumirii de „neogramatic" (*Junggrammatiker*), iniţial o poreclă de inspiraţie politică dată unui grup de tineri cărturari din Leipzig.

Conceptul de lege a sunetelor s-a dezvoltat tîrziu. Grimm şi Bopp au admis în mod explicit excepţii, iar Schleicher, în ciuda accentului pus pe regularitate, a acceptat unele evoluţii aparent neregulate ca dovezi etimologice. Neogramaticii au văzut cu claritate cerinţele metodologice ale lingvisticii istorice şi comparative, aşa cum fusese ea practicată în

Scanned with OKEN Scanner

ultima jumătate de secol. Cîteva lucrări cu adevărat importante au apărut în anii 1876-1878, marcînd începutul programului neogramatic[63]. Era acum clar că existenţa lingvisticii istorice şi comparative ca ştiinţă se baza pe presupunerea unei regularităţi a modificărilor sunetelor. Istoria limbii e desluşită din variaţiile înregistrate ale formelor şi sensurilor cuvintelor şi s-a dovedit că limbile sînt înrudite datorită faptului că au cuvinte care prezintă între ele corespondenţe formale şi semantice care nu pot fi atribuite hazardului sau unor împrumuturi recente. Dacă modificarea sunetelor nu ar fi regulată, dacă formele cuvintelor ar fi supuse unor variaţii întîmplătoare, inexplicabile şi nemotivate în decursul timpului, acest tip de argumente şi-ar pierde validitatea, iar legăturile lingvistice ar putea fi clarificate din punct de vedere istoric doar prin dovezi extralingvistice, cum sînt cele din domeniul romanic al limbilor descendente din latină.

Progresul în studiul ştiinţific, fără formularea explicită a teoriei pe care îşi întemeiază validitatea, nu este un lucru neobişnuit în istoria ştiinţei. Implicaţiile lingvisticii istorice şi comparative din secolul al XIX-lea au fost prezentate în 1876 de A. Leskien: „Dacă cineva admite existenţa schimbărilor facultative, fortuite şi separate, el declară de fapt că obiectul cercetării sale, limba, nu poate fi recunoscut ştiinţific"[64]. Alţi cercetători au vorbit de un efect similar, deşi în mod mai puţin explicit. Verner, în expunerea a ceea ce cunoaştem azi sub numele de „legea lui Verner", a arătat că un mare număr de excepţii aparente în modificările sunetelelor germanice, aşa cum au fost ele formulate de Grimm, ar putea fi explicate în mod sistematic pe baza poziţiei accentului în cuvînt în primele stadii ale dezvoltării familiei indo-europene (de exemplu, în sanscrită, în perioada în care accentul I-E încă se mai păstra: *bhrā́tā*, în gotică *brōpar*, „frate", dar *pitā́*, *fadar*, „tată"). El şi-a intitulat articolul, în mod semnificativ, „*O excepţie de la prima lege de modificare a sunetelor*", în care scria: „Trebuie să existe o regulă pentru excepţiile de la regulă; rămîne doar să fie descoperită". Implicaţia mai profundă a teoriei era că aceste corespondenţe sistematice dintre sunetele din limbi diferite demonstrează legăturile dintre ele, nu doar în cazul asemănării în forma fonetică actuală. Acest lucru a fost exprimat clar mai tîrziu de A. Meillet[65].

Grimm şi contemporanii săi au fost influenţaţi de curentul romantic. Schleicher şi-a plasat lucrările în contextul biologiei şi, mai tîrziu, al

teoriei darwiniste. Neogramaticii au dorit să facă din lingvistica istorică o ştiinţă exactă, asemenea ştiinţelor naturii, care au înregistrat progrese remarcabile în secolul al XIX-lea (în special geologia). Oamenii de ştiinţă ai secolului al XIX-lea au susţinut cu tărie universalitatea legilor naturale, concepute în mod realist; uniformitatea naturii era o dogmă curentă[66]. În acest spirit a scris Osthoff despre legile sunetelor care acţionează în virtutea necesităţii pure, independent de voinţa indivizilor[67]. Totuşi, limba nu este o entitate organică supra-individuală, cu o viaţă şi o evoluţie proprii, aşa cum au susţinut anterior Humboldt şi Schleicher şi, mai tîrziu, Saussure (sub influenţă durkheimiană). Ea există pur şi simplu în indivizii care alcătuiesc o comunitate lingvistică, iar transformările ei reprezintă schimbările din obiceiurile lingvistice ale indivizilor din acea comunitate. În interesul a ceea ce au considerat ei că este o abordare ştiinţifică, neogramaticii s-au împotrivit cu hotărîre concepţiilor apriorice şi speculative ale unor predecesori ca Schleicher, care au distins o perioadă preistorică de dezvoltare şi o perioadă istorică de declin. În afară de natura mărturiilor, ei au susţinut că nu există nici o diferenţă între aceste perioade în privinţa schimbărilor lingvistice. Într-adevăr, ei au deturnat atenţia de la *Ursprache,* ca presupusă realitate istorică, către datele disponibile din documentele scrise şi din dialectele vorbite în acel moment. La neogramatici a apărut concepţia despre formele indo-europene mai degrabă ca formule decît ca alomorfi sau cuvinte reale. Într-un paragraf destul de brutal formulat, Osthoff şi Brugmann au atacat orice speculaţie care depăşeşte faptele strict dovedite: „Doar lingvistul comparatist care renunţă la atmosfera încărcată de ipoteze din atelierul în care sînt plăsmuite formele rădăcinilor indo-germanice şi iese la lumina limpede a actualităţii tangibile pentru a obţine de la această sursă informaţiile pe care teoria vagă nu i le-ar putea oferi niciodată poate să ajungă la o prezentare corectă a vieţii şi a transformărilor formelor lingvistice"[68].

Nu va fi pentru ultima dată în ştiinţa noastră cînd orientarea către informaţii şi cea către teorie se vor fi bătut cap în cap. Neogramaticii s-au preocupat de informaţii şi legi care guvernează informaţiile, apelînd la fiziologie (în fonetică) şi la psihologie, pentru a analiza domeniile modificării sunetelor şi al reformei sau rezistenţei analoge. Aceste abordări foarte concrete sînt o necesitate permanentă în ştiinţă, dar abandonarea de către neogramatici a speculaţiilor sterile în favoarea

Scanned with OKEN Scanner

unei atenţii meticuloase faţă de detalii a fost făcută cu preţul neglijării temporare a unei mari părţi din ceea ce a fost fecund în scrierile lingviştilor de pînă atunci. Concepţia structurală a limbii sugerată de Humboldt, în special în teoria sa despre *innere Sprachform,* nu şi-a găsit nici un loc în lucrările lor, iar zonele lingvistice care nu intrau în sfera de interes direct a neogramaticilor au fost tratate în general dintr-un punct de vedere istoric. *Prinzipien der Sprachgeschichte* (*Principii de istorie a limbii*, 1880) a lui H. Paul exemplifică acest fapt (cap. 4) şi acelaşi lucru îl face, în mod mai frapant, şi M. Bréal în *Essai de sémantique* (1897), deşi se poate spune că lui îi datorăm introducerea în lingvistică a termenului „semantică" (*sémantique*), acum universal folosit[69]. Poate ca o reacţie la influenţa unilaterală a studiilor lingvistice exercitată de istoricismul epocii – care a culminat cu şcoala neogramatică, dominantă la sfîrşitul secolului –, unii structuralişti şi descriptivişti din secolul XX par să nu se mai sature de referirile pline de dispreţ la „drumul bătătorit al neogramaticilor" şi „atomismul neogramatic".

Desigur, în ciuda opoziţiei pe care a iscat-o, această şcoală a devenit dominantă, aşa cum merita. Cărţile lui Bopp şi Schleicher au fost înlocuite de extraordinara *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (*Schiţă de gramatică comparativă a limbilor indo-germanice*) a lui Brugmann şi Delbrück (Delbrück s-a ocupat de secţiunile de sintaxă). *Principiile* lui Paul au expus teoria neogramatică, susţinînd că o abordare ştiinţifică a limbii trebuie să fie istorică, în timp ce W. Meyer-Lübke a aplicat teoria la limbile romanice[70]. J. Wright în Anglia şi A. Meillet în Franţa au studiat lingvistica neogramatică. La fel s-a întîmplat cu fondatorii lingvisticii americane, F. Boas, E. Sapir şi L. Bloomfield. În studiile istorice şi comparative despre familia algonkină a limbilor amerindiene, Bloomfield, cu talentul lui descriptiv, a aplicat în mod strălucit teoria şi metodele neogramatice la o familie de limbi distinctă şi îndepărtată[71].

Aşa cum s-a arătat de curînd[72], neogramaticii marchează unul dintre stadiile cu adevărat semnificative din istoria lingvisticii din ultimele două secole. Influenţa lor s-a făcut simţită în trei direcţii: imboldul pe care abordarea lor l-a dat ştiinţei limbii, reacţiile imediate ale celor şocaţi de ideile lor şi reacţiile generaţiilor de mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două domenii pe care neogramaticii le-au considerat relevante pentru lingvistica istorică, aşa cum doreau ei să fie tratată, au fost fonetica şi dialectologia. Fonetica descriptivă, a cărei istorie în Europa începe cel puţin din timpul Renaşterii (pp. 163-165, *supra*), a avut o evoluţie distinctă în secolul al XIX-lea, pe care o vom relua în capitolul următor. Ea a primit un sprijin puternic de la accentul pus de neogramatici pe limbile vii şi pe incapacitatea literelor din limbile moarte de a oferi informaţii asupra pronunţiei lor. Nu va mai exista niciodată o scuză pentru confundarea literei scrise cu sunetul vorbit. Lucrarea *Grundzüge der Lautphysiologie* (*Principii de fonetică*, 1876) a lui E. Sievers are un subtitlu şi mai limpede: *Zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen* (*Introducere în studiul sunetelor limbilor indo-germanice*)[73].

Dialectele vorbite în Europa au fost în centrul atenţiei lingviştilor încă de pe vremea cînd romantismul a sanctificat tot ce avea legătură cu „poporul", dar neogramaticii le-au transformat într-un domeniu vital pentru cercetarea ştiinţifică, datorită luminii pe care o puteau arunca asupra transformărilor lingvistice, de vreme ce ele reprezentau ultimul stadiu al diversificării familiei indo-europene[74]. Studiile şi analizele dialectale, precum şi publicarea unor atlasuri dialectale, au început cu adevărat în această perioadă, deşi unii dintre cei mai puternici adversari ai doctrinei neogramatice erau dialectologi.

Modul sfidător în care şi-au prezentat neogramaticii principiile, deşi acestea erau în cea mai mare parte implicaţii tacite ale lucrărilor precedente din acel secol, a dat o mai mare greutate studiului împrumuturilor de cuvinte şi al împrumutului lingvistic ca trăsătură universală a istoriei limbilor, dar şi al analogiei, ca tendinţă mereu prezentă. Ambii factori fuseseră recunoscuţi şi pînă atunci în lingvistică (existenţa împrumuturilor de cuvinte chiar din Antichitate), iar în limba greacă antică, teoria sincroniei gramaticale, analogia şi regularitatea formelor, care corespundeau paradigmelor gramaticale, au fost semnalate ca principii conducătoare din limbă. Dar aceşti factori aveau o poziţie mai puţin privilegiată în lingvistica istorică de pînă atunci, înainte să apară necesitatea pregnantă de a explica aparentele abateri de la legile sunetelor. În 1868, W. Scherer a subliniat importanţa reformei analogice, dar termenul „analogie falsă" folosit de el arată locul secundar acordat acestui aspect al modificărilor lingvistice[75].

Scanned with OKEN Scanner

Toate aceste progrese fuseseră anticipate şi intenţionate. Dar au apărut imediat reacţii critice şi chiar ostile. Acestea erau exprimate în termenii teoriei şi nivelului cunoaşterii existenţi în acel moment, în timp ce reacţiile ulterioare au rezultat dintr-o reexaminare a poziţiei neogramatice în lumina progreselor făcute în teoria lingvistică generală şi în tehnicile descriptive.

Reacţiile critice au luat forme diferite. Resentimentul personal provocat unor eruditi din vechea generaţie de ceea ce li se părea a fi o exprimare inutil de dură din partea unor novici (Osthoff şi Brugmann s-au născut în 1847 şi, respectiv, în 1849) este de înţeles şi nu necesită o analiză istorică (impoliteţea tinerilor este un prilej permanent de nemulţumire în mediile academice, ca şi în alte domenii ale vieţii). Unii au considerat că principiile neogramatice nu aduceau nimic nou, ci erau doar descrierea a ceea ce făceau oricum specialiştii în lingvistică istorică şi comparativă. Acest lucru este, într-un fel, destul de adevărat. Neogramaticii descriau, în mare, ceea ce era implicat în însăşi practica lingvistică şi eliminau apoi supoziţiile greşite şi inutile. Acesta a fost un lucru util în sine, aşa cum este orice inventariere a teoriei sau metodologiei ştiinţifice. În plus, prin explicarea principiilor pe care se bazează această ştiinţă, ei au făcut un mare pas spre asigurarea unei gîndiri disciplinate şi limpezi, care să nu accepte argumente slabe sau legături etimologice false.

Totuşi, argumentele cele mai importante şi mai radicale împotriva poziţiei neogramatice, aşa cum fusese ea enunţată iniţial de Osthoff şi Brugmann şi de colegii lor, au provenit de la specialiştii dintr-o ramură a lingvisticii pe care ei nu au prea încurajat-o, studiul dialectelor curente. Examinarea detaliată a funcţionării limbii în comunităţi relativ mici, analizate pe teren, a arătat cît de complexe sînt fenomenele desemnate colectiv prin termenii „sciziune dialectală" şi „împrumut dialectal". Cu cît o limbă era studiată mai în detaliu, cu atît mai mult se constata că diviziunile dialectale geografice sînt într-o fluctuaţie permanentă, departe de a putea fi clar delimitate, aşa cum sugerează descrierile generale şi superficiale. Numărul de isoglose relativ asemănătoare necesare pentru a delimita un dialect trebuie să fie el însuşi arbitrar, iar dacă diferenţele de detaliu de la toate nivelurile, inclusiv pronunţia, se împing pînă la limita logică, atunci dialectul devine idiolect.

Scanned with OKEN Scanner

În plus, limitele temporale sînt la fel de neclare ca şi cele geografice. Modificările sunetelor, ca orice alte schimbări lingvistice, trebuie să înceapă şi să se termine în cadrul unor limite temporale şi să se extindă pe anumite arii geografice. Dar studiul detaliat al situaţiilor dialectale reale arată că aceste limite tolerează modificarea unor cuvinte înaintea altora atunci cînd este vorba despre aceleaşi sunete, iar întrepătrunderile dialectale de-a lungul isogloselor principale pot tulbura aplicarea universală a modificării sunetelor într-o regiune anume. Hărţile dialectale, ca aceea dată de Bloomfield în *Language*[76], arată rezultatul surprinderii unei modificări lingvistice în plină desfăşurare şi al îngheţării ei prin intermediul descrierii.

După împingerea diviziunilor dialectale pînă la idiolecte, încă nu am ajuns la capătul variaţiei lingvistice. Majoritatea comunităţilor lingvistice sînt împărţite în diviziuni sociale, ale căror deosebiri ţin şi de diferenţe de limbaj, dovadă fiind diferenţa dintre vorbirea populară şi „limbajul corect". Mulţi indivizi poartă în bagajul lor lingvistic cîteva niveluri de limbaj şi, adesea, cîteva dialecte, la care recurg în situaţii diferite. Aceste diferenţe, atunci cînd se referă la pronunţie, pot fi rezultatul prezenţei sau absenţei unei modificări specifice a sunetelor[77].

Diviziunea dialectală, concepută destul de general, precum şi reforma analogică sau tradiţionalismul, au fost doi factori pe care neogramaticii i-au considerat excepţii aparente la universalitatea legilor sunetelor. Dar examinarea atentă a diferenţelor dialectale a scos la iveală alte consideraţii relevante pentru cercetarea etimologică, care nu afectau categoriile de sunete ca atare, ci anumite cuvinte luate ca unităţi lexicale individuale. Formele cuvintelor pot fi deviate de la dezvoltarea lor fonetică regulată, previzibilă, de către suprapunerea omonimică, scurtarea excesivă, apropierea sau coincidenţa cu cuvinte tabu, etimologii populare sau false, împrumuturi de la un dialect vecin „pentru că sună mai elegant" sau din pricina altor factori. Asemenea evenimente sînt în mod necesar individuale şi foarte variabile în manifestare. Ele pot fi explicate dacă le cunoaştem circumstanţele (care, adesea, sînt necunoscute, în special în perioadele timpurii ale unei limbi), însă nu pot fi prevăzute.

De aceea, este semnificativ faptul că cele mai importante critici aduse neogramaticilor din cauza conceptului de universalitate au fost făcute de specialiştii în dialectologie şi în aşa-numita lingvistică

Scanned with OKEN Scanner

geografică. Îi putem cita în special pe H. Schuchardt, printre ale cărui lucrări se numără articolul „*Über die Lautgesetze: gegen die Junggrammatiker*" (*Despre legile sunetelor: împotriva neogramaticilor*), şi pe J. Gilliéron, care a realizat atlasul lingvistic al Franţei şi a scris numeroase studii despre etimologii franceze specifice, cel mai cunoscut dintre ele fiind *Généalogie des mots qui designent l'abeille* (*Genealogia cuvintelor ce denumesc albina*)[78].

Următorul pas în cercetările dialectale detaliate a luat forma studiilor „cuvinte şi lucruri" (*Wörter und Sachen*), în care au fost minuţios investigate istoria şi distribuţia geografică a elementelor de cultură materială (folosirea cuvintelor agricole, plantele cultivate etc.) şi vocabularul asociat acestora. Schuchardt s-a preocupat mult de aceste studii, ca şi R. Meringer, care a fondat în 1909 un ziar, *Wörter und Sachen*, dedicat acestui domeniu.

Gilliéron este cel care a iniţiat doctrina, la prima vedere total opusă celei a neogramaticilor, conform căreia „fiecare cuvînt are propria sa istorie". Dar cele două poziţii nu sînt incompatibile. Modificările pronunţiei cuvintelor implică două lucruri. Mai întîi, transmiterea obiceiurilor articulatorii de la o generaţie la alta se bazează pe învăţarea în copilărie a unor serii de sunete, auzite la început în anumite cuvinte, dar care, o dată însuşite, sînt folosite fără efort în orice cuvinte. Apoi însă, din diferite motive, care nu sînt toate înţelese, se produc modificări în cursul transmiterii succesive de la o generaţie la alta, iar repetarea unui număr relativ mic de sunete în vocabularul teoretic nelimitat al unei limbi determină universalitatea modificărilor sunetelor. Dar cuvintele sînt învăţate şi ca unităţi lexicale complete, iar orice ezitare, modificare individuală sau altă particularitate în pronunţia unei astfel de unităţi sînt şi ele învăţate şi pot fi păstrate şi transmise la generaţiile următoare sau, în cazul indivizilor, păstrate pe toată durata vieţii lor. Fiecare cuvînt are propria sa istorie din punct de vedere semantic, gramatical şi al pronunţiei. În majoritatea cazurilor, evoluţia sa fonetică poate fi descrisă în raport cu evoluţia fonetică a sunetelor care apar în el (aceasta este baza „legilor istorice ale sunetelor"), dar, în anumite cazuri, forma pronunţată a cuvîntului trebuie să fie explicată în raport cu împrejurările specifice care survin pe parcursul istoriei acestuia. Neogramaticii au subliniat uniformitatea fonetică; J. Gilliéron şi discipolii lui au subliniat individualitatea etimologică.

Scanned with OKEN Scanner

Neogramaticii au afirmat că limba nu are o existenţă separată de vorbitorii ei, reacţionînd împotriva teoriei biologice a lui Schleicher. Mai mulţi lingvişti, grupaţi în şcoala idealistă sau estetică, au subliniat importanţa vorbitorului individual în crearea şi răspîndirea modificărilor lingvistice de orice fel. Liderul şcolii, K. Vossler, din München, s-a inspirat în ideile sale despre natura limbii de la Humboldt şi, mai direct, de la filozoful italian B. Croce, cu care a întreţinut o strînsă prietenie timp de jumătate de secol.

Este interesant de remarcat că aceşti lingvişti aveau aceeaşi orientare istorică pe care o avuseseră neogramaticii. Dar ei au perceput istoria limbilor într-un mod diferit. Ca şi Humboldt, Vossler a pus accentul pe aspectul individual şi creativ al capacităţii lingvistice a omului. Orice modificare lingvistică începe cu înnoiri în limbajul individual, cei de la care pornesc modificările limbajului sînt imitaţi de ceilalţi şi aceste inovaţii se răspîndesc. Ideea nu ar fi, probabil, contrazisă de neogramatici, dar idealiştii au insistat asupra rolului conştient al individului şi nu al „necesităţii pure" în acest proces. Croce a acordat o mare importanţă intuiţiei estetice ca ghid pentru toate aspectele vieţii umane, deşi poate că individul nu este pe deplin conştient de aceasta. Artistul recunoscut nu face altceva decît să dea o altă dimensiune lucrurilor pe care le face tot timpul orice fiinţă umană[79].

Idealiştii au susţinut că limba este în primul rînd un mod de exprimare personal, iar modificările lingvistice sînt o activitate conştientă a indivizilor şi e posibil să reflecte sentimente naţionale. Pentru ei, consideraţiile estetice sînt dominante în stimularea înnoirilor. Unii oameni sînt mai bine plasaţi, prin poziţia socială sau prin reputaţia literară, pentru a iniţia schimbări, pe care alţii le preiau şi le difuzează prin limbaj, şi nu trebuie să subestimăm nici importanţa marilor autori în dezvoltarea limbii, aşa cum a fost cazul lui Dante pentru limba italiană. În această privinţă, idealiştii le-au reproşat neogramaticilor concentrarea excesivă asupra aspectelor mecanice şi prozaice ale limbii, o remarcă pe care o va face ulterior şi L. Spitzer (mare admirator al lui Vossler) la adresa lingvisticii descriptive din epoca bloomfieldiană[80]. Dar idealiştii, care s-au concentrat asupra limbajelor culte, au pus un accent prea mare pe elementul literar şi estetic în dezvoltarea limbilor şi pe elementul opţiunii conştiente în cadrul a ceea ce este pentru majoritatea vorbitorilor, în cea mai mare parte a timpului, o activitate

Scanned with OKEN Scanner

socială reflexă, învăţată în copilărie şi considerată de la sine înţeleasă. În nici o altă zonă a limbii structura şi modul de funcţionare nu sînt mai mult considerate de la sine înţelese ca în pronunţie, iar neogramaticii s-au concentrat tocmai pe acest aspect. Totuşi, şcoala idealistă a reuşit să ne reamintească factorii creativi şi conştienţi din unele domenii ale modificărilor lingvistice, precum şi rolul pe care îl poate juca uneori un individ, în mod deliberat, în cadrul acestora.

Unele dintre principiile lingviştilor idealişti-estetici, combinate cu studii dialectologice detaliate, au dat naştere în Italia şcolii numite „neo-lingvistică", care s-a ocupat în special de procesele de difuzare a înnoirilor pe arii geografice (de unde termenul „lingvistică de areal (zonală)", folosit uneori cu referire la lucrările acestei şcoli) şi de concluziile istorice care pot fi deduse din evoluţiile contrastante dintre ariile centrale şi ariile laterale, acestea din urmă părînd să păstreze trăsăturile arhaice mai mult timp[81].

Neogramaticii au iniţiat direcţii fecunde de cercetare lingvistică prin şocul pe care expunerea ideilor lor l-a produs cercurilor erudite ale vremii. Ca rezultat al reevaluării întregii probleme a legăturii istorice dintre limbi, tezele lor apar astăzi modificate, dar în nici un caz înlocuite. Concepţia că legile sunetelor acţionează asupra limbilor prin „necesitate pură" este o reificare la fel de nedorită ca şi teoria perioadelor mitice de creştere, maturitate şi declin ale limbilor, propusă de cărturarii dinaintea lor. Lipsa de excepţii la legile sunetelor trebuie să fie considerată nu atît o afirmaţie practică (deşi cercetarea a arătat că a fost dedusă din fapte), cît o cerinţă metodologică. Lingvistul îşi propune să nu accepte definitiv o etimologie care pare să spargă tiparul de corespondenţe între sunete, stabilit pentru alte cuvinte din limba sau limbile analizate, cîtă vreme nu poate să explice aparenta deviaţie într-o manieră rezonabilă, fie, ca în cazul legii lui Verner, printr-o perfecţionare a formulării precedente a modificării sunetelor, fie referindu-se la o singură etimologie specifică. În asemenea cercetări individuale, lingvistul este gata să observe modul cum funcţionează factorii psihologici, sociologici şi estetici, care contracarează *blinde Naturnotwendigkeit* fizică sau fiziologică din formulările iniţiale ale neogramaticilor. Scopul, totuşi, este acesta: pentru a fi acceptabil din punct de vedere ştiinţific, un astfel de factor atestat documentar sau care poate fi explicat pe baza dovezilor existente trebuie să fie valabil în cazul oricărei

excepţii aparente de la modificarea uniformă a sunetelor. Deşi nu vom putea prezenta, desigur, toate excepţiile aparente şi, dacă nu le ştim pe toate, nu putem nega în mod absolut nici existenţa unei „modificări sporadice a sunetelor" pe care se bazau adversarii neogramaticilor, sîntem datori să eliminăm din rîndul argumentelor aceste etimologii nejustificate în favoarea unei legături genetice între limbi, dacă vrem ca lingvistica istorică şi comparativă să rămînă, în cel mai larg sens al cuvîntului, ştiinţifică[82].

Opoziţia pe care am analizat-o pînă acum, alături de cercetarea şi dezvoltarea de care a fost parţial responsabilă, a luat naştere din nivelul atins de studiile lingvistice în epoca neogramaticilor. Reacţiile de mai tîrziu, venite din punctul de vedere al lingvisticii sincronice şi structurale, vor fi analizate în capitolul următor. Între timp, merită să cugetăm la rezultatele lingvisticii istorice şi comparative din secolul al XIX-lea. Pe baza unor idei izolate şi slab dezvoltate, deşi adesea inspirate, din anii precedenţi, cărturarii au elaborat un model de prezentare a istoriei limbilor şi o metodă de cercetare a lor. Cu toate că s-au ocupat mai ales de familia indo-europeană, al cărei studiu a atins un stadiu definitiv în această perioadă, lucrările lor au oferit un model care, în ciuda unor critici îndreptăţite, a fost aplicat cu succes la familiile de limbi din lumea întreagă, cum ar fi familia algonkină deja menţionată, care nu dispunea de documente scrise din perioadele anterioare. În orice caz, este o realizare foarte importantă, care poate fi atribuită, în mare, cercetării lingvistice din universităţile germane, fiind unul dintre elementele pe care se bazează renumele de care s-au bucurat ele, pe bună dreptate, în acest secol.

Bibliografie suplimentară

H. ARENS, Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart, Freiburg/München (ediţia a doua), 1969, pp. 155-399.

T. BENFEY, Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland, München, 1869.

G. BONFANTE, „Ideas on the kinship of the European languages from 1200 to 1800", în *Cahiers d'histoire mondiale*, 1953-1954, pp. 679-699.

Scanned with OKEN Scanner

K. BRUGMANN şi B. DELBRÜCK, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strasbourg, 1886-1900.
K. BRUGMANN, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strasbourg, 1904.
H. H. CHRISTMANN (ed.), *Sprachwissenschaft des 19. Jahrhunderts*, Darmstadt, 1977.
A. M. DAVIES, „La linguistica dell'Ottocento", în G. LEPSCHY (ed.), *Storia della linguistica*, 3, Bologna, 1994, pp. 106-130.
D. DROIXHE (ed.), „Genèse du comparatisme indo-européen", în *Histoire épistémologie langage*, 6.2 (1984).
R. HARRIS (ed.), *British linguistics in the nineteenth century*, Londra, 1993.
H. M. HOENIGSWALD, „On the history of the comparative method", în *Anthropological linguistics*, 5 (1963), pp. 1-11.
W. VON HUMBOLDT, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, Berlin, 1836 (retipărit la Darmstadt, 1949); tr. G. C. BUCK şi F. A. RAVEN, *Linguistic variability and intellectual development*, Coral Gables, 1971.
W. VON HUMBOLDT, *Gesammette Schriften*, 1903-1936.
I. IORDAN, *An introduction to Romance linguistics* (tr. J. ORR), Londra, 1937 (ediţie revizuită, R. Posner, Oxford, 1970).
M. IVIĆ, *Trends in linguistics*, Haga, 1965, capitolele 1-12.
K. R. JANKOWSKY, *The neogrammarians*, Haga, 1972.
O. JESPERSEN, *Language*, Londra, 1922, capitolele 2-4.
A. JOLY (ed.), *La linguistique génétique : histoire et théories*, Lille, 1988.
L. KUKENHEIM, *Esquisse historique de la linguistique française*, Leiden, 1962.
W. P. LEHMANN (ed.), *A reader in nineteenth century historical Indo-european linguistics*, Bloomington, 1967.
M. LEROY, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles şi Paris, 1963, pp. 15-60.
M. L. MANCHESTER, *The philosophical foundations of Humboldt's linguistic doctrines*, Amsterdam, 1985.
T. DE MAURO şi L. FORMIGARI (ed.), *Leibniz, Humboldt, and the origins of comparativism*, Amsterdam, 1990, p. 223.
A. MEILLET, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennnes*, Paris, 1922, anexa 1.
H. PEDERSEN, *Linguistic science in the nineteenth century* (tr. J. W. SPARGO), Cambridge, Mass., 1931, (ediţie de buzunar, *The discovery of language*, Bloomington, 1962).
T. A. SEBEOK (ed.), *Portraits of linguists : a biographical source book for the history of western linguistics 1746-1963*, Bloomington şi Londra, 1966.
T. A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 607-716.
J. T. WATERMAN, *Perspectives in linguistics*, Chicago, 1963, pp. 18-60.

Scanned with OKEN Scanner

Note

1. JESPERSEN, 1922, p. 7. *Cf.* H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, 1920, pp. 20-21.
2. Cartea 1, cap. 9. Vezi şi G. BONFANTE „Ideas on the kinship of the European languages from A.D. 1200 to 1800", în *Cahiers d'histoire mondiale*, nr. 1 (1953-1954), pp. 679-699; ROBINS „The history of language classification", în *Current trends in linguistics* (ed. T. A. SEBEOK), nr. 11 (1973), pp. 3-41.
3. Cartea 1, cap. 8.
4. E. BOURCIEZ, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1946, § 320c.
5. Cartea 1, capitolele 10-16; M. MAIDEN, *A linguistic history of Italian*, Londra, 1995.
6. Cartea 1, capitolele 4 şi 6.
7. *Cf.* J. C. GREENE, *The death of Adam*, New York, 1961, pp. 62-63, 235.
8. *Origines Antwerpianae*, Antwerp, 1569.
9. „Matricum vero inter se nulla cognatio est, neque in verbis neque in analogia", *Diatriba de Europaeorum linguis* (*Opscula varia*, Paris, 1610, pp. 119-122).
10. Stockholm, 1671 (glosar), pp. 78-79.
11. *De lingua vetustissima Europae*, Stockholm, 1686.
12. G. W. VON LEIBNIZ, *Neue Abhandlungen*, Frankfurt, 1961, vol. 2, pp. 20-21; ARENS, 1969, pp. 94-104; DE MAURO şi FORMIGARI, 1990.
13. C. I. GERHARDT (ed.), *Die philosophischen Schriften von G. F. Leibniz*, Berlin, 1882, vol. 5, pp. 263-264. Vezi S. VON DER SCHULENBURG, *Leibniz als Sprachforscher*, Frankfurt, 1973.
14. ARENS, 1969, pp. 102, 105-106.
15. Zürich, 1555; Berlin, 1806 şi 1817.
16. ADELUNG, *Mithridates*, vol. 1, pp. 149-150. Ecaterina a apelat şi la regele Carol al III-lea al Spaniei pentru informaţii despre limbile indigene americane (C. L. DE TOVAR, „J. C. Mutis on American languages", în *Historiographia linguistica*, nr. 11 (1984), pp. 213-229.
17. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, St. Petersburg, 1786-1789.
18. ARENS, 1969, pp. 136-146. Pentru o descriere a lucrărilor de la începuturile lingvisticii comparative, vezi BONFANTE, 1953-1954.
19. ROBINS, „The history of language classification", în T. A. SEBEOK (ed.), *Current trends in linguistics*, nr. 11 (1973), pp. 3-41 (vezi p. 14).
20. ROBINS, „The life and work of Sir William Jones", în *TPS* 1987, 11; *ibid.*, nr. 10; *ibid.*, nr. 12.

Scanned with OKEN Scanner

21. LORD TEIGNMOUTH (PETER SHORE) (ed.) *The works of Sir William Jones*, vol. 3, Londra, 1807, p. 3; N. HALHED, *A grammar of the Bengal language*, Hoogly, 1778, p. ix. *Cf.* G. J. METCALF, *„The Indo-European hypothesis in the sixteenth and seventeenth centuries"*, în DELL HYMES (ed.), *Studies in the history of linguistics*, Bloomington, 1974, pp. 233-257; H. HOENIGSWALD *„Etymology against grammar in the early 19th century"*, în DROIXHE, 1984, pp. 95-100; J. C. MULLER, „Saumaise, Monboddo, Adelung: vers la grammaire comparée", în S. AUROUX *et al.* (ed.), *Matériaux pour une histoire des théories linguistiques*, Lille, 1984, pp. 389-396. Despre clasificarea limbilor amerindiene, P. S. Duponceau, în primii ani ai secolului al XIX-lea, a scris foarte limpede, iar lucrările sale şi ale altor americani apar în „Grammar or lexicon? The American Indian side of the question from Duponceau to Powell" a lui M. R. HAAS, în *IJAL*, nr. 35 (1969), pp. 239-255.
22. *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, Heidelberg, 1801. O traducere în engleză a unor fragmente din acest text apare în Lehmann, 1967, pp. 21-28. SCHLEGEL, *Über die Sprache*, p. 28 (tipărit şi redactat de E. F. K. KOERNER, Amsterdam, 1977).
23. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen, und germanischen Sprache*, Frankfurt, 1816; traducerea engleză a unor părţi în Lehmann, 1967, pp. 38-45.
„[...] gehören zu den gläzendsten Gestirnen des deutschen Geisteshimmels"; „Die Genossenschaft ausgezeichneter Männer, welche zur Entwicklung dieser Wissenschaft beigetragen haben, sind fast ausnahmslos Söhne unsres Vaterlandes", BENFEY, 1869, p. 15.
24. *Demonstratio idioma ungarorum et Lapponum idem esse*, Copenhaga, 1770; *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammatice demonstrata*, Göttingen, 1799.
25. *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske sprog*, Copenhaga, 1811; *A grammar of the Anglo-Saxon tongue* (tr. B. THORPE), Copenhaga, 1830.
26. Göttingen, 1819-1837.
27. M. E. DAIRE (ed.), *Oeuvres de Turgot*, Paris, 1844, vol. 2, pp. 724-752.
28. *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse*, Copenhaga, 1818 (L. HJELMSLEV, *Ausgewählte Abhandlungen*, Copenhaga, 1932, vol. 1, pp. 49-51); traducerea engleză a unor fragmente în Lehmann, 1967, pp. 29-37. J. A. KANNE, *Über die Verwandschaft der griechischen und deutschen Sprache*, Leipzig, 1804.
29. A. F. POTT, *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Lemgo, 1833-1836.

Scanned with OKEN Scanner

30. „Die Lautverschiebung erfolgt in der Masse, tut sich aber im einzelnen niemals rein ab", *Deutsche Grammatik* (ediţia a doua), Berlin, 1870, vol. 1, p. 503.
31. *Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der deutschen Sprache* (*Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte*, nr. 23 (1877), pp. 44-92). Despre evoluţia şi consecinţele mişcării romantice în lingvistica germană, vezi P. SCHMILTER, „Der «Romantische» Forschungsanzatz", în *Münstersches Logbuch zur Linguistik*, nr. 4 (1993), pp. 87-111.
32. *Geschichte der deutschen Sprache* (ediţia a patra), Leipzig, 1880, vol. 1, p. 292.
33. W. SCHERER, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868. Despre aceste aspecte ale lucrărilor lui Grimm vezi V. WYSS, *Die wilde Philologie : Jacob Grimm und der Historismus*, München, 1979.
34. PEDERSEN, 1931, pp. 248-249.
35. *Conjugationssystem*, pp. 8-11.
36. *Cf.* RASK, *Undersøgelse* (HJELMSLEV, *Ausgewählte Abhandlungen*, vol. 1, pp. 48-49).
37. MEILLET, 1922, p. 458.
38. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen, und Deutschen*, Berlin, 1833, p. iii.
39. *Cf.* contele DE BUFFON (1707-1788), *Natural history* (tr. W. SMELLIE), Londra, 1785, vol. 3, p. 216, vol. 8, pp. 62-63 ; J. F. BLUMENBACH (1752-1840), *A manual of the elements of natural history* (tr. R. T. GORE), Londra, 1825.
40. *Conjugationssystem*, pp. 96, 151, 99, *cf.* p. 148 ; *Analytic comparison of the Sanskrit, Greek, Latin, and Teutonic languages* (1820, retipărită în *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*, nr. 4 (1889), pp. 14-60), pp. 23, 46-47, 53-56, 58.
41. *Cf.* P. A. VERBURG „*The background to the linguistic conceptions of Bopp*", în *Lingua*, nr. 2 (1950), pp. 438-468.
42. *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen ; kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache*, Weimar, 1861 (paginaţia de la ediţia a patra, 1876).
43. *Handbuch der litauischen Sprache*, Praga, 1856-1857.
44. HOENIGSWALD, 1963.
45. *Compendium*, 7 ; o versiune mai completă, *Die darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft* (ediţia a doua), Weimar, 1873, *ad fin.*
46. Text în JESPERSEN, 1922, pp. 81-82.
47. J. SCHMIDT, *Die Vermandschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1872 ; *cf.* L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra,

Scanned with OKEN Scanner

1935, pp. 314-319; H. M. HOENIGSWALD şi L. F. WIENER (ed.), *Biological metaphor and cladistic classification*, Philadelphia, 1987.

48. W. S. ALLEN, *Phonetics in ancient India*, Londra, 1953, pp. 62-64.
49. G. VON DER GABELENTZ, *Die Sprachwissenschaft* (ediţia a doua), Leipzig, 1901, p. 170.
50. Scurte detalii şi referinţe în PEDERSEN, 1931, în special în cap. 7.
51. *Cf.* DAVIES, 1994, p. 195; mai pe larg despre influenţa lui Humboldt asupra secolului al XIX-lea, *id.*, pp. 189-202.
52. HUMBOLDT, 1836, pp. 114, 156.
53. *Die darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, 1863 (ediţia a doua, 1873); J. P. MAHER, „More on the history of the comparative method: the tradition of Darwinism in August Schleicher's work", în *Anthropological linguistics*, 8.3 (1966), pp. 1-12. SCHLEICHER, *Die Sprachen Europas* (*Linguistische Untersuchungen*, 2), Bonn, 1850 (editat cu un eseu introductiv de E. F. K. KOERNER, Amsterdam, 1983).
54. *Compendium* 1-3; *Sprachvergleichende* (*linguistische*) *Untersuchungen*, Bonn, 1848-1850, vol. 2, p. 21; *Darwinsche Theorie*, pp. 6-7; *Die deutsche Sprache* (ediţia a doua), Stuttgart, 1869, pp. 37, 47.
55. *Über die Sprache*, p. 28; *Vocalismus oder Sprachvergleichende Kritiken*, Berlin, 1836, p. 1; „Die Sprachen sind als organischen Naturkörper anzusehen, die nach bestimmten Gesetzen sich bilden, ein inneres Lebensprinzip in sich tragend sich entwickeln, und nach und nach absterben."
56. „Das was Darwin für die Arten der Tiere und Pflanzen geltend macht, gilt nun aber auch, wenigstens in seinen hauptsächlichsten Zügen, für die Organismen der Sprachen", în *Darwinsche Theorie*, p. 13; *op.cit.*, pp. 31-32.
57. *Sprachvergleichende Untersuchungen*, vol. I, pp. 4-5: „was in der systematischen Betrachtung neben einander erscheint, das tritt in der Geschichte nach einander, auf", *cf. op.cit.*, 2.9; T. BYNON. „August Schleicher", în T. BYNON şi F. R. PALMER, *Studies in the history of western linguistics*, Cambridge, 1986, p. 133.
58. *Compendium*, 4; *Sprachvergleichende* (*linguistische*) *Untersuchungen*, vol. 2, pp. 10-20.
59. *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1919, vol. 10.2.1., p. 876.
60. *Sprachvergleichende* (*linguistische*) *Untersuchungen*, vol. 2, p. 231: „[...] wie schnell die Sprache eines geschichtlich und litterargeschichtlich bedeutenden Volkes herabsinken kann."
61. D. ex. L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, cap. 18, 20, 21; L. R. PALMER, *Introduction to modern linguistics*, Londra, 1936, cap. 3, 4, 7.

Scanned with OKEN Scanner

62. H. OSTHOFF şi K. BRUGMANN, *Morphologische Untersuchungen*, vol. 1 (1878), pp. iii-xx; tr. eng. Lehmann, 1967, pp. 197-209.
63. Grimm, vezi n. 30; BOPP, *Vocalismus*, p. 15; „such suche man in Sprachen keine Gesetze die festeren Widerstand leisten als die Ufer der Flüsse und Meere"; SCHLEICHER, *Compendium*, pp. 489-490. În mod îndreptăţit, în 1978, cu ocazia centenarului manifestului neogramaticilor, publicat de Osthoff şi Brugmann, Societatea Filologică a dedicat *Transactions* din acel an unei retrospective a teoriei şi practicii neogramaticilor. Vezi şi A. M. DAVIES, *„Karl Brugmann and late nineteenth-century linguistics"*, şi H. M. HOENIGSWALD, „Nineteenth-century linguistics on itself", în T. BYNON şi F. R. PALMER (ed.), *Studies in the history of western linguistics*, Cambridge, 1986, pp. 150-171 şi 172-188; JANKOWSKY, 1972; E. EINHAUSER, *Die Junggrammatiker*, Trier, 1989.
64. A. LESKIEN, *Declination im Slawich-Litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, p. xxviii: „Lässt man beliebige, zufällige, unter einander in keinen Zusammenhang zu bringende Abweichungen zu, so erklärt man im Grunde damit, dass das Objekt der Untersuchungen, die Sprache, der wissenschaftlichen Erkenntnis nicht zugänglich ist".
65. „Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung", în *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, nr. 23 (1877), pp. 97-130 (101): „Es muss eine Regel für die Unregelmässigkeit dasein; es gilt nur diese ausfindig zu machen"; tr. eng., M. LEHMANN, 1967, pp. 132-163; MEILLET, 1922, pp. 470-471.
66. H. W. B. JOSEPH, *An introduction to logic*, Oxford, 1916, cap. 19; T. C. CHRISTY – *Uniformitarianism in linguistics*, Amsterdam, 1983. Este interesant faptul că unul dintre fraţii lui Whitney a fost profesor de geologie. Despre afinităţile lingvisticii istorice din secolul al XIX-lea cu geologia, vezi B. NAUMANN *et al.* (ed.), *Language and earth*, Amsterdam, 1992.
67. *Das Verbum in der Nominalkomposition*, Jena, 1878, p. 326: „Die Lautgesetze der Sprachen geradezu blind, mit blinder Naturnotwendigkeit wirken."
68. *Morphologische Untersuchungen*, vol. 1, pp. ix-x: „Nur derjenige vergleichende Sprachforscher, welcher aus dem hypothesentrüben Dunstkreis der Werkstätte in der man die indogermanischen Grundformen schmiedet, einmal heraustritt in die klare Lutt der greifbaren Wirklichkeit und Gegenwart, um hier sich Belehrung zu holen über das, was ihn die graue Theorie nimmer erkennen lässt [...] nur der kann zu einer richtigen Vorstellung von der Lebens- und Umbildungsweise der Sprachformen gelangen."

Scanned with OKEN Scanner

69. H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ediţia a cincea), Halle, 1920 (tr. H. A. STRONG, *Principles of the history of language*, Londra, 1891), cap. 4: M. BRÉAL, *Essai de sémantique*, Paris, 1897 (tr. H. CUST, *Semantics: studies in the science of meaning*, Londra, 1900).
70. BRUGMANN şi DELBRÜCK, 1886-1900; PAUL, *op.cit.*, pp. 20-22; W. MEYER-LÜBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Leipzig, 1890-1902.
71. H. HOIJER (ed.), *Linguistic structures of native America*, New York, 1946, pp. 85-129; C. F. HOCKETT, „Implications of Bloomfield's Algonquian studies", în *Language*, nr. 24 (1948), pp. 117-131.
72. HOCKETT, „Sound change", în *Language*, nr. 41 (1965), pp. 185-204.
73. *Grundzüge der Lautphysiologie: zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1876.
74. OSTHOFF şi BRUGMANN, *Morphologische Untersuchungen*, vol. 1, pp. viii-ix.
75. *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868.
76. L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935, p. 328.
77. *Cf.* W. LABOV, „The social motivation of a sound change", în *Word*, nr. 19 (1963), pp. 273-309; L. MILROY, *Language and social networks*, Baltimore, 1980; *id.* şi L. MILROY, *Authority in language: investigating prescription and standardization*, Londra, 1985.
78. *Über die Lautgesetze: gegen die Junggrammatiker*, 1885 (retipărit în L. SPITZER (ed.), *Hugo Schuchardt-Brevier*, Halle, 1928, 51-87); *Généalogie des mots qui designent l'abeille*, Paris, 1918.
79. K. VOSSLER, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1904; B. CROCE, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, 1901 (ediţia a noua, Bari, 1950), 18: „Anche niente più que una differenza quantitativa possiamo ammettere nel determinare il significato della parola *genio*, *genio artistico*, dal non-genio dall'uomo comune"; M. LEROY, *„Benedetto Croce et les études linguistiques"*, în *Revue internationale de philosophie*, nr. 7 (1953), pp. 342-362.
80. *„Why does language change?"*, în *Modern language quarterly*, nr. 4 (1943), pp. 413-431; replica lui BLOOMFIELD în *Language*, nr. 20 (1944), pp. 45-55.
81. M. BARTOLI, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925; G. BONFANTE, „The neolinguistic position", în *Language*, nr. 23 (1947), pp. 344-375.
82. Vezi şi H. M. HOENIGSWALD, „Etymologie against grammar in the early nineteenth-century", în *Histoire Epistémologie Langage*, 6.2 (1984), pp. 95-100.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 8

LINGVISTICA ÎN SECOLUL XX: PRIMA PERIOADĂ

Secolele sînt un mod de periodizare istorică extrem de arbitrar. În cazurile în care există unele tendințe concentrate în anumite secole, ele pot avea doar o valoare mnemonică. Din cauza unei serii de evenimente istorice şi a tendințelor anterioare din lingvistică, secolul al XIX-lea a fost dominat de studiile istorice, dar, dacă urmărim unele dintre direcţiile care derivă direct din opera neogramaticilor, ajungem în plin secol XX. În acelaşi mod, dacă urmărim geneza teoriilor şi atitudinilor din prezent, trebuie să privim înapoi la secolul al XIX-lea şi la secolele precedente pentru a descoperi nu doar anumite antecedente la savanţii care s-au ocupat de aceste studii şi teoriile pe care aceştia le-au preluat, ci şi acele direcţii specifice de gîndire care sînt mai apropiate de epoca actuală decît de preocupările predominante din secolul al XIX-lea.

Am analizat deja cadrul creat de secolul al XIX-lea, în care s-au dezvoltat specialiştii din prima perioadă a secolului XX. În interiorul lui se pot distinge cel puțin trei direcții majore: continuarea tradiţiei lucrărilor de gramatică şi a altor studii lingvistice, cultivată de savanţii europeni în diferite moduri, din Antichitate şi pînă azi, aprecierea din ce în ce mai mare a studiilor lingvistice din India, în special a celor de fonetică şi fonologie, şi asimilarea ştiinței lingvistice (privită în primul rînd ca o ştiință cu o orientare istorică) cu unele atitudini generale din secolul al XIX-lea, cum ar fi comparatismul, evoluționismul şi pozitivismul ştiințelor naturale.

Atunci cînd a fost scrisă această carte, lingvistica din secolul XX se putea analiza într-un singur capitol, care cuprindea o perioadă continuă de schimbare şi dezvoltare. Acest lucru nu mai este posibil acum. Desigur, secolele ca atare nu au limite care să afecteze în vreun fel

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţa şi cunoaşterea. Evenimentele notabile şi cele cîteva publicaţii care au avut un impact deosebit ar putea să confere importanţă anumitor date: în cazul lingvisticii, de exemplu, 1786 (p. 202, *supra*) sau 1878 (p. 246, *supra*). Dar orice prezentare generală a schimbărilor din gîndirea istorică ar trebui să găsească un model, constituit mai degrabă dintr-o succesiune de curente decît dintr-o serie de evenimente disparate.

Pe măsură ce secolul XX se apropie de sfîrşit, se poate remarca, în limitele pe care tocmai le-am descris, o schimbare profundă în abordarea lingvisticii teoretice de la mijlocul secolului. *Structurile sintactice* ale lui Noam Chomsky (1957) marchează cu siguranţă prima apariţie publică a unei schimbări de perspectivă asupra studiului limbii şi a statutului ştiinţific al lingvisticii. Cele două direcţii distincte din cadrul acestui secol au ajuns să fie cunoscute sub numele de structuralism şi, respectiv, lingvistică generativă. Aşa cum este de aşteptat de la orice ştiinţă care progresează graţie contribuţiei unei succesiuni de profesori şi studenţi, unele persoane şi unele concepte pot să marcheze un întreg secol: Zellig Harris este una dintre aceste persoane, iar trăsăturile distinctive – un astfel de concept.

În mod firesc, vom aborda mai multe teme care apar în programa contemporană de lingvistică generală. Se poate însă vedea cum, în prezent, unii dintre cercetătorii de frunte şi unii dintre pionierii primei jumătăţi a acestui secol sînt trataţi, în scopuri pedagogice, ca făcînd parte din istoria domeniului şi mai puţin ca participanţi activi la evoluţia actuală a lingvisticii. Saussure, Sapir, Trubeţkoi, Bloomfield şi Jakobson sînt consideraţi acum personalităţi importante ale trecutului, nu participanţi activi la cercetarea contemporană din domeniu. Pe tot parcursul acestui secol apare din ce în ce mai des tendinţa studierii „istoriei contemporane". S-a spus că istoria contemporană este domeniul cel mai dificil de analizat. Atitudinea istorică rămîne aceeaşi, dar materialul relevant şi disponibil este mult mai mare ca volum, iar apropierea de momentul prezent face ca delimitarea diferitelor direcţii, a diferitelor mişcări şi a unor „şcoli" relativ permanente să fie mult mai dificilă. Călătorul ce îşi ridică ochii pentru a contempla un peisaj îndepărtat pe lîngă care a trecut poate vedea cîmpiile, munţii, rîurile şi pădurile care alcătuiesc şi caracterizează terenul respectiv, dar cînd se uită în imediata lui vecinătate, de multe ori văile, pietrişul, lacurile,

copacii şi pîrîiaşele nu îi oferă o imagine distinctă a modului în care ar apărea întregul peisaj văzut de la distanţă, deşi micile pîrîiaşe pot deveni fluvii. În plus, cercetătorii din trecut, împreună cu operele lor, sînt supuşi unei judecăţi nemiloase şi poate adesea sînt nedreptăţiţi fără menajamente de către contemporani sau de succesorii imediaţi în privinţa a ceea ce merită menţionat şi studiat ulterior. Nu se păstrează tot, atitudine care afectează în special perioadele de început. S-a spus că, dintre toţi oamenii de ştiinţă pe care i-a avut lumea, majoritatea sînt acum în viaţă. Acelaşi lucru este valabil şi pentru lingvişti, dacă avem în vedere expansiunea imensă (şi, pînă acum, ignorată) a studiilor lingvistice din universităţile din lumea întreagă. O descriere a studiilor semnificative de lingvistică de azi şi din trecutul recent care s-ar vrea completă, chiar şi la o scară comparabilă cu cea care s-ar putea face în Antichitate şi în Evul Mediu, ar fi cu totul disproporţionată ca lungime, iar o prezentare rezumativă nu ar însemna mai mult decît un exerciţiu de înşiruire a unor nume în stil academic. În acest capitol, intenţia noastră este de a analiza în linii mari unele din evoluţiile lingvistice recente sau curente, împreună cu legăturile lor istorice, şi nu de a face un rezumat al fiecăreia, fie el şi sumar, cînd acesta poate fi lesne găsit în manuale[1].

Principala şi cea mai evidentă deosebire dintre ultimele două secole a fost dezvoltarea rapidă a lingvisticii descriptive, faţă de lingvistica istorică, pînă la poziţia ei predominantă din prezent. În mod semnificativ, personalitatea cheie în schimbările de atitudine din secolul XX faţă de al XIX-lea a fost lingvistul elveţian Ferdinand de Saussure, care, după ce a studiat la Leipzig cu membrii şcolii neogramaticiene, s-a făcut pentru prima dată cunoscut comunităţii ştiinţifice cu o importantă contribuţie la lingvistica comparată indo-europeană[2]. Deşi Saussure a publicat destul de puţin, cursurile lui de lingvistică din primii ani ai secolului XX i-au impresionat atît de mult pe unii dintre elevii lui de la Paris şi de la Geneva, încît aceştia au publicat în 1916 un *Cours de linguistique générale*, aşa cum l-au putut reconstitui din propriile lor notiţe, din cele ale altor studenţi şi din unele manuscrise rămase de la Saussure[3]. În istoria lingvisticii, Saussure este în general cunoscut şi studiat prin ceea ce îşi amintesc studenţii lui despre el.

Scanned with OKEN Scanner

Saussure s-a folosit de un număr restrîns de limbi, cea mai mare parte fiind limbile cunoascute din Europa, dar influența sa asupra lingvisticii secolului XX, al cărui început se leagă – în lingvistică – de numele său, nu a fost întrecută de nimeni altcineva. Publicarea *Cursului* a fost asemănată unei „revoluții copernicane" în domeniu[4]. Au mai existat idei despre limbă şi studiul limbii foarte apropiate de cele ale lui Saussure, exprimate cu aproape un secol înainte de Humboldt (pp. 196-198, *supra*). Nu se ştie nici în ce măsură Saussure a fost direct influențat de Humboldt, deşi s-a sugerat că între cei doi ar exista o legătură[5]. Teoria lingvistică generală a lui Humboldt a atras mai puțin atenția la momentul respectiv, pentru că la acea vreme popularitatea studiilor istorice era în creştere. Teoriile lui Saussure au apărut într-o epocă în care interesul pentru teoria lingvistică istorică şi comparativă şi-au găsit un refugiu temporar şi convenabil în principiile neogramaticilor.

Din punct de vedere istoric, ideile lui Saussure pot fi împărțite în trei categorii principale. În primul rînd, el a formalizat şi a arătat clar ceea ce lingviştii de pînă atunci fie doar au presupus, fie au ignorat: cele două dimensiuni fundamentale şi indispensabile ale studiului lingvistic. Prima este cea sincronică, în care limbile sînt tratate ca nişte sisteme de comunicare autonome, luate la un moment dat, iar a doua este cea diacronică, în care schimbările la care sînt supuse limbile în decursul timpului sînt tratate din punct de vedere istoric. A fost realizarea lui Saussure faptul că a făcut distincția dintre aceste două dimensiuni sau axe ale lingvisticii, cea sincronică sau descriptivă şi cea diacronică sau istorică, fiecare din ele avînd metodele şi principiile ei proprii şi ambele fiind esențiale în orice curs serios destinat studiului lingvistic sau predării lingvisticii. Capitolele *Cursului* trebuie considerate un factor major în dezvoltarea studiilor lingvistice descriptive din acest secol.

În al doilea rînd, Saussure a făcut distincția între competența lingvistică a vorbitorului ca membru al unei comunități lingvistice şi fenomenele actuale sau datele concrete ale lingvisticii (vorbirea), adică *langue* şi *parole* (aceşti termeni saussurieni circulă, ca mulți alții, netraduşi, devenind termeni internaționali). În timp ce *parole* reprezintă datele imediat accesibile, adevăratul obiect de studiu al lingvistului este această *langue* a fiecărei comunități, lexicul, gramatica şi fonologia implantate în fiecare individ prin educarea sa în societate, pe baza

Scanned with OKEN Scanner

cărora el vorbeşte şi înţelege limba. Mult influenţat de teoria sociologică a lui Emile Durkheim, Saussure a exagerat, probabil, realitatea suprapersonală a acestei *langue* care acţionează asupra şi deasupra individului, mai ales că el a recunoscut faptul că schimbările în *langue* decurg din schimbările provocate de indivizi în *parole*, cu toate că tot el afirmă că individul nu are puterea de a modifica respectiva *langue*[6].

În al treilea rînd, Saussure a arătat că orice limbă trebuie privită şi descrisă sincronic, ca un sistem de elemente interconectate lexical, gramatical şi fonologic şi nu ca un agregat de entităţi autonome (pe care îl compara cu o simplă listă de cuvinte[7]). Termenii lingvistici trebuie definiţi unul faţă de celălalt în mod relativ, nu absolut. Aceasta este teoria exprimată în afirmaţia sa că *langue* este *forme, non substance*, şi ilustrată cu bine cunoscutele metafore ale pieselor de şah şi ale trenurilor, identificate şi cunoscute prin locul lor în întregul sistem (al jocului şi a reţelei de cale ferată), nu prin compoziţia lor materială propriu-zisă[8]. Într-o limbă, aceste interconexiuni sînt fundamentate pe fiecare dintre cele două dimensiuni: cea a structurii lingvistice sincronice, sintagmatice, în concordanţă cu succesiunea vorbirii, şi cea paradigmatică (asociativă), în sisteme de elemente sau categorii contrastive[9].

Această enunţare a metodei structurale de abordare a limbii fundamentează practic întreaga lingvistică modernă şi justifică teoria lui Saussure privind independenţa lingvisticii ca domeniu de studiu specific[10]. Indiferent de interpretarea înţelesului exact al „structuralismului", puţini lingvişti ar mai nega acum că adoptă o gîndire structuralistă în scrierile lor. Deşi unele din ideile generale despre analiza structurală în lingvistică fuseseră deja discutate de alţii în ultima parte a secolului al XIX-lea, Saussure a fost cel care a făcut din ea un concept important, prin activitatea lui didactică şi prin *Cours de linguistique générale*, publicat pentru prima dată în 1916. În acest sens, el poate fi onorat ca unul din fondatorii lingvisticii moderne.

Se poate considera că, într-o manieră saussuriană, glosematica lui Hjelmslev pune accentul pe formă, în opoziţie cu substanţa, în „planul conţinutului" (în semantică sau gramatică) şi în „planul expresiei" (în fonologie), precum şi pe definirea formei ca sumă a relaţiei dintre elemente, ambele duse la limitele lor logice. Aceasta înseamnă că analiza conţinutului trebuie să fie independentă de criteriile existenţiale

Scanned with OKEN Scanner

extralingvistice, iar analiza expresiei (fonologia) trebuie să fie independentă de criteriile fonetice (presupus extralingvistice). Raporturile dintre elemente şi nu elementele ca atare sînt obiectul analizei sale şi doar prin respectarea strictă a acestei reguli poate fi realizat idealul saussurian al unei lingvistici autonome, care să nu depindă de nici o altă disciplină. Ambele planuri sînt considerate analizabile pînă la constituenţii lor fundamentali (de exemplu, *iapă* se desparte în /i/, /a/, /p/, /ă/ în planul expresiei, iar în planul conţinutului în „cal", „feminin", „singular"). Ele nu sînt izomorfe, deoarece nu se poate stabili nici o legătură între fonemele sau literele individualizate şi elementele minimale ale conţinutului. Ambele planuri trebuie să fie analizate în mod analog, fiecare fiind interdependent şi echivalent în sistemul limbii. Tocmai această afirmare a echivalenţei dintre cele două planuri era dificil de acceptat de restul lingviştilor, din moment ce diferenţele de expresie dintr-o limbă se pot observa independent şi aparţin unui domeniu strict circumscris, în timp ce diferenţele în conţinutul semantic (care sînt nelimitate) ies în evidenţă doar prin diferenţele de expresie din limba respectivă. Glosematica, titlul ales de Hjelmslev pentru această teorie asupra limbii, este o versiune foarte teoretizată şi personală a lingvisticii structurale a lui Saussure, dusă pînă la extrema sa logică. Din cauza dificultăţilor şi naturii întru cîtva idiosincratice a terminologiei folosite de Hjelmslev şi de alţii, ei nu i s-a acordat atenţia pe care o merita[11].

În alte domenii ale lingvisticii, ideile aduse în centrul atenţiei de către Saussure au fost dezvoltate mai departe de studiul structural al sensurilor, care depind în parte de co-prezenţa într-o limbă a unui număr de termeni lexicali înrudiţi din punct de vedere semantic[12].

Dar efectul cel mai direct şi, totodată, unul dintre efectele cele mai importante din punct de vedere istoric ale teoriei structurale a lui Saussure asupra limbii s-a manifestat în domeniul fonologiei, unde aceasta a coincis remarcabil cu poziţia la care se încercase să se ajungă aproape în acelaşi timp în fonetică, ca rezultat al activităţii foneticienilor din secolul al XIX-lea.

Fonetica, împreună cu activităţile ei conexe şi aplicaţiile ei în stenografie, predarea limbilor şi reforma ortografiei, s-a bucurat de o atenţie considerabilă în Anglia, începînd încă din Renaştere, iar stimulul general în direcţia studiilor fonetice reprezentat de descoperirea în

Scanned with OKEN Scanner

secolul al XIX-lea a foneticii indiene a fost deja menționat în capitolul 6[13]. Sir William Jones şi-a manifestat un interes deosebit (pe care l-a transmis şi altora) faţă de problemele transcrierii fonetice a unor limbi ca sanscrita, persana şi araba, care aveau o tradiție îndelungată în folosirea unor sisteme de scriere diferite de alfabetul roman. În lucrarea sa *Dizertație asupra ortografiei cuvintelor asiatice cu caractere romane*, Sir W. Jones aprecia că, din punct de vedere fonologic, sistemul silabic *devanagari* şi scriere arabă sînt mai bine elaborate decît sistemul ortografic englez. Spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, el a făcut distincția clară între literă şi sunet şi a protestat cu putere împotriva referirilor pedagogice la cele „cinci vocale" din engleză[14].

Opera fonetică a lui Sir William Jones a fost studiată cu atenție în Anglia de A. J. Ellis, cel care a colaborat cu Sir Isaac Pitman la reforma alfabetului, iar interesul englezilor faţă de fiziologia vorbirii a dus la publicarea de către C. R. Lepsius a *Alfabetului standard*[15], un produs al savanţilor englezi în colaborare cu cei de pe continent. *Alfabetul standard* stabilea tipurile posibile de sunete vocalice şi consonantice, clasificate în funcție de modul de articulare, reprezentate de simboluri distincte şi ilustrate cu exemple din mai multe limbi. Acesta a fost urmat în 1889 de Alfabetul Fonetic Internațional, revizuit de ceea ce mai tîrziu avea să se numească International Phonetic Association. De atunci încoace, acest alfabet „IPA" a fost publicat fără întrerupere, fiind revizuit periodic din punctul de vedere al aranjării şi utilizării simbolurilor, precum şi al terminologiei.

Datorită emigrării remarcabilei familii Bell, acelaşi interes a dus şi la inventarea telefonului pe teritoriul Statelor Unite, unde numele celui mai tînăr Bell (Alexander Graham, 1847-1922) este purtat de Compania de Telefonie Bell. El, asemenea tatălui lui, Alexander Melville (1819-1905), şi bunicului lui, Alexander (1790-1865), s-a ocupat de logopedie şi de aplicațiile corective şi recuperatorii ale foneticii. A. M. Bell este inventatorul unui sistem de „vorbire vizibilă", pe direcţia încercărilor anterioare (p. 165, *supra*), în care fiecare proces de articulare primeşte propria lui notare grafică. Acest sistem a fost adoptat, cu unele corecţii şi modificări, în *Manualul de fonetică* al lui Sweet[16].

Scanned with OKEN Scanner

Henry Sweet (1845-1912) a fost unul dintre inițiatorii studiului foneticii şi al limbii engleze vechi, medii şi noi (moderne) în Marea Britanie, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Temperamental, el înclina spre aspectele sincronice, descriptive, ale lingvisticii, în parte din pricina naționalismului lui intens şi a ostilității față de dominația lingvisticii istorice, pe care o asocia, pe bună dreptate, cu Germania. Pînă la urmă, printr-o perversă întorsătură a lucrurilor, recunoaşterea lui ca savant de marcă a venit mai degrabă din străinătate (în special din Germania) decît din țara sa, unde atitudinea lui critică foarte zgomotoasă, suspiciunea şi, în ultimii ani ai vieții, resentimentele lui justificate l-au împiedicat să ajungă profesor în vreo universitate britanică[17].

În cursul secolului al XIX-lea, studiile fonetice au beneficiat de pe urma progresului înregistrat de domeniile conexe ale fiziologiei şi acusticii, cercetările experimentale devenind la sfîrşitul secolului o parte acceptată a studiului foneticii. Utilizarea foneticii în reforma ortografiei şi în predarea limbii era considerată ca avînd un rol important în eforturile care se depuneau în acea vreme pentru extinderea educației şi pentru cauza progresului social în general. Fonetica secolului al XIX-lea datorează foarte mult tehnologiei fizicii acustice şi fiziologiei auditive. În cursul secolului XX s-au realizat progrese extraordinare în întreg domeniul foneticii experimentale. Conținutul şi echipamentele laboratoarelor de fonetică moderne din multe universități fac ca studiile de pionerat şi aparatele lui Abbé Rousselot, care a lucrat într-o perioadă incluzînd pragul dintre secole, să pară adevărate piese de muzeu[18].

Pînă la Sweet, foneticienii se preocupaseră de reforma ortografiei, inclusiv de elaborarea unor simboluri alfabetice adiționale, precum şi de crearea unor sisteme de simboluri fonetice universale. În ultima jumătate a secolului, din cauza complexității tot mai mari a foneticii, a devenit evident că, oricît de mult ar fi fost reformată ortografia, ea o să omită multe variații fonetice observabile şi că orice transcriere fidelă care s-ar apropia de țelul de neatins „un sunet, un simbol" ar deveni descurajant de complicată pentru a mai putea fi folosită practic în scrierea unei limbi. Această dilemă este abordată în scrierile timpurii ale lui Sweet. În *Manualul de fonetică* (1877), Sweet a înfățişat distincția dintre variantele de sunete a căror utilizare în limbă depinde de mediul lor fonetic (şi care sînt, deci, nediferențiabile) şi sunetele care pot să definească prin ele însele două cuvinte ca unități lexicale distincte.

Scanned with OKEN Scanner

Practic, aceeaşi variantă fonetică poate fi diferenţiată într-o limbă şi nediferenţiată în alta. De aceea, numai variantele distincte ale sunetelor au nevoie de o notare separată într-un sistem de transcriere de uz general folosit într-o anumită limbă[19]. Din moment ce sunetele distincte, relativ puţine într-o limbă, pot fi transcrise cu uşurinţă prin literele romane plus alte cîteva, Sweet a introdus termenul de *broad romic*, opus transcrierilor precise, pentru care este nevoie de simboluri mult mai numeroase şi mai diverse.

Sweet nu a folosit termenul de *fonem*, deşi acest concept stă în mod clar la baza operei sale. Distincţia terminologică explicită dintre sunet sau fon şi fonem a fost opera unui erudit polonez care a predat în Rusia, Baudouin de Courtenay, care a folosit cuvîntul rusesc *fonema*. Teoria sa privind fonemul a fost publicată în 1893, fiind probabil elaborată mult mai devreme, aproape în acelaşi timp cu cea a lui Sweet, deşi la acea vreme nu a existat nici un contact între cei doi[20].

Termenul de *fonem* a început să aibă o răspîndire largă de abia după cel de-al doilea deceniul al secolului XX, în urma impactului pe care începuseră să îl aibă teoriile lui Saussure, pentru ca apoi să devină un termen universal în lingvistică. Saussure a folosit termenul francez de *phonème*, deşi se referea în general la sensul de sunet al vorbirii luat ca manifestare fonetică, dar teoria sa structurală a limbajului, cu aplicaţiile sale în fonologie, a formulat foarte clar, ca element central, conceptul de diferenţiere fonemică.

Daniel Jones a făcut din fonem baza transcrierii „generale", opusă celei „precise" (termenii folosiţi pînă atunci de Sweet), în *Descrierea foneticii engleze*, lucrare publicată pentru prima dată în 1918. În cursul anilor douăzeci, statutul fonemului ca unitate lingvistică sau clasă de sunete a fost pus la îndoială, el fiind considerat adesea o entitate psihologică, una fiziologică, una transcedentală sau doar o simplă invenţie descriptivă[21]. Dar primul pas cu adevărat semnificativ în evoluţia teoriei fonemului se datorează şcolii de la Praga din anii '20 şi '30.

Şcoala de la Praga reprezintă un grup de savanţi cehi şi de alte naţionalităţi, printre care se afla şi Roman Jakobson, grup organizat din punct de vedere doctrinar în jurul prinţului Nikolai Trubeţkoi, care a predat la Viena între anii 1923-1938, al lui Vilem Mathesius şi al lui Roman Jakobson. Grupul a ţinut o serie de întîlniri regulate şi a publicat *Travaux du cercle linguistique de Prague*. Principalul lor interes era

Scanned with OKEN Scanner

teoria fonologică şi principala lucrare asociată cu această şcoală a fost *Grundzüge der Phonologie* (*Principii de fonologie*) a lui Trubeţkoi, carte la care acesta a lucrat pînă la moartea sa[22].

Trubeţkoi şi fonologiştii de la Praga au aplicat teoria saussuriană pentru a dezvolta conceptul de fonem, în special în interpretarea structurală a elementelor lingvistice. Acest lucru a constituit prima aplicare detaliată a principiilor lui Saussure în analiza lingvistică. Sunetele vorbirii ţin de *parole*, fonemul face parte din *langue*. Studiind limbile ca sisteme de elemente relaţionate intern, lingviştii de la Praga nu tratau fonemul ca pe o simplă clasă de sunete sau ca pe un instrument de transcriere, ci îl considerau o unitate fonologică complexă, realizată de sunetele vorbirii. Relaţia de realizare (reprezentare şi implementare) dintre unităţile de la un nivel şi cele de la un alt nivel este fundamentală pentru teoria Şcolii de la Praga. Conform acestei teorii, fiecare fonem este compus dintr-un număr de trăsături individualizate, distinctive sau „pertinente", care îl definesc ca entitate lingvistică. Totodată, fiecare trăsătură distinctivă formează o relaţie de opoziţie bine definită cu absenţa ei sau cu o altă trăsătură caracteristică cel puţin unuia din fonemele limbii respective. Sistemele fonologice sînt clasificate în diverse feluri, în funcţie de trăsăturile care fac distincţia între fonemele lor componente. Astfel, în engleză /p/, /b/, /t/, /d/ şi /k/, /g/ au format clasele opuse de surd şi sonor pentru fiecare poziţie articulatorie, în timp ce greaca veche are un sistem oclusiv format din trei termeni,

/p/		/t/		/k/	
/p^h/	/b/	/t^h/	/d/	/k^h/	/g/

care includ opoziţiile dintre sonor şi absenţa acestei trăsături, dintre aspirat şi absenţa acestei trăsături[23].

Analiza sunetelor vorbirii după trăsăturile lor articulatorii componente nu este nouă, în schimb analiza la nivel fonologic a fonemelor unitare realizate de sunetele vorbirii, prin gruparea lor în seturi ordonate de opoziţii specifice între un număr mai mic de trăsături distinctive a constituit un progres cert în teoria fonologică şi în metoda descriptivă.

În plus, această analiză la un nivel inferior fonemului a dezvăluit complexitatea sistemelor fonologice. Fonemele dintr-o limbă nu mai erau considerate ca formînd un singur set nediferenţiat de unităţi

Scanned with OKEN Scanner

contrastive ale limbajului, ci alcătuind, în diverse poziţii, sisteme diferite de relaţii. /p/, /b/, /t/, /d/ şi /k/, /g/ se diferenţiază ca surde şi sonore în poziţie iniţială, mediană şi finală în cuvintele din engleză, dar, după un /s/ iniţial, opoziţia surd-sonor este inaplicabilă sau „neutralizată", pentru că nu putem articula dintr-o dată decît o singură consoană oclusivă. În germană, această opoziţie este neutralizată în poziţia finală, unde se găsesc doar oclusivele surde. Această analiză mai aprofundată a opoziţiilor fonologice a dus la definirea "arhifonemelor", ce cuprind doar trăsăturile care rămîn distinctive în aceste poziţii de neutralizare (de exemplu, bilabialitatea, etc. şi ocluziunea).

Procese similare de analiză au fost aplicate şi caracteristicilor care nu priveau segmentele consonantice şi vocalice de la care pornise teoria fonologică. Este vorba de aşa numitele trăsături prozodice (non-segmentale) ale silabelor, cum ar fi lungimea, accentul şi intonaţia, prin intermediul cărora se produce o extindere a fonologiei descriptive, cu implicaţii importante în viitor. O idee la fel de semnificativă a fost aceea de a include în analiza fonologică şi funcţiile sintagmatice ale anumitor unităţi de sunet şi caracteristici ale sunetelor, ca elemente de marcare a graniţelor dintre silabe şi dintre cuvinte, pe lîngă funcţia paradigmatică pe care o au acestea în constituirea unor foneme distincte. În această funcţie sintagmatică de marcare, ele sînt denumite *Grenzsignale* sau *signes oristiques* (marcaje de graniţă)[24]. Aceste speculaţii anticipează fonetica „de legătură" de mai tîrziu a cîtorva lingvişti americani de la jumătatea secolului XX.

Conceptul de fonem îşi are originea în căutarea unei teorii a transcrierii fonetice generale. Creaţie a Şcolii de la Praga, fonemul a devenit unul dintre elementele fundamentale ale teoriei lingvistice în general, a descrierii ştiinţifice şi analizei limbilor.

În timp ce principalele eforturi ale Şcolii de la Praga au fost direcţionate către explicarea conceptului de fonem, membrii ei au avut o serie de contribuţii şi în alte domenii ale lingvisticii, inclusiv în cele mai periferice, cum ar fi stilistica. Au publicat cîteva studii despre sintaxă, tipologia sintactică comparativă a limbii cehe şi a altor limbi slave fiind puternic reprezentată în scrierile lingviştilor cehi începînd cu 1945[25]. În morfologie, studiul lui Jakobson asupra sistemului cazurilor din rusă şi încercările lui de a determina conţinutul semantic de bază pentru fiecare caz reprezintă o aplicare a aceloraşi proceduri analitice ca şi cele aplicate în fonologie la descrierea categoriilor gramaticale[26].

Scanned with OKEN Scanner

Teoria lingvistică pe care au elaborat-o Trubeţkoi şi asociaţii săi, plecînd în principal de la analiza fonologică, a dus la un număr de realizări deosebit de importante. Analiza unităţilor lingvistice sub formă de seturi de trăsături distinctive, extinsă deja în domeniul morfologiei de Jakobson, a fost aplicată în continuare la analiza gramaticală în general şi a devenit esenţială pentru o mare parte din gramatica generativ-transformaţională (p. 317, *infra*)[27]. Dar caracterul în esenţă fluid şi nedeterminat al sensurilor lexicale cuprinse în multe (dacă nu chiar în majoritatea) cuvintelor din limbile naturale face cu totul improbabilă realizarea unei analize semantice complete doar prin asemenea mijloace[28]. Acest tip de analiză a fost extins la semantică, în speranţa că va ajuta la formalizarea seriei aparent nelimitate de funcţii semantice ori sensuri deţinute de unităţile lexicale din limbă. Locurile cele mai indicate pentru aplicarea acestei analize sînt subsistemele lexicale restrînse de termeni din arii culturale delimitate, cum ar fi vocabularele referitoare la relaţiile de rudenie. De exemplu, „mătuşă" poate fi analizat prin sensurile sale, delimitate prin termeni ca „înrudire", „generaţie ascendentă de gradul I", „rudă colaterală de gradul I" şi „feminin", spre deosebire de „unchi", care diferă prin trăsătura diferenţei de sex. S-au făcut cîteva încercări de a extinde acest fel de schematizare componenţială la alte arii, mai largi, din lexicul limbilor.

În fonetică şi fonologie, analiza trăsăturilor distinctive a produs progrese remarcabile, în asociere cu studiile instrumentale şi acustice asupra transmiterii vorbirii. Această evoluţie a fost asociată în special cu R. Jakobson, unul dintre fondatorii cercului de la Praga, care a hotărît încă de pe la începutul carierei sale că trebuie să se facă mai multă lumină asupra anumitor probleme fonologice, pornind în primul rînd de la analiza trăsăturilor distinctive care compun fonemele din punct de vedere acustic şi din perspectiva receptorului, nu din punct de vedere articulatoriu, de pe poziţia vorbitorului. În abordarea sa, Jakobson s-a folosit de descoperirile predecesorilor lui acusticieni ca, de exemplu, H. von Helmholtz şi C. Stumpf, cu triunghiurile lor elementare

/i/ /u/ şi /t/ /p/
/a/ /k/

în care caracterul acut şi cel grav al sunetelor sînt aşezate în opoziţie pe orizontală, iar caracterul difuz şi cel compact contrastează pe

verticală, ca trăsături acustice care rezultă din diferenţele în configuraţiile traiectului vocal[29].

Sub presiunea războiului, Jakobson s-a stabilit în Statele Unite, unde, în colaborare cu cîţiva cercetători care lucrau cu echipamente precum spectrograful de sunet, a analizat caracterul inerent distinctiv al fonemelor din toate limbile, în combinaţii de pînă la douăsprezece contraste binare de trăsături acustice, definite în termeni de distribuţie a energiei la diferite frecvenţe („formanţi") ale undelor acustice şi mai puţin în funcţie de modul lor de articulare[30]. În acest tip de analiză, sistemele fonologice sînt stabilite pe baza unei matrici de opoziţii ale trăsăturilor, fiecare fonem formînd cel puţin o relaţie binară contrastantă cu celelalte foneme ale limbii respective. Acest lucru este reprezentat în diagrama Jakobson-Lotz a sistemului fonetic din limba franceză. Analiza trăsăturilor, procedeu în care unităţile segmentale sînt considerate teoretic doar ca seturi de trăsături distinctive simultane, a oferit o metodă de exprimare a legăturii fonologice dintre producerea componentei sintactice şi articularea sunetelor, transcrisă în cadrul gramaticii generativ-transformaţionale. (p. 317, *infra*)[31].

În lingvistica istorică, teoria fonemului, în special în interpretarea dată de Şcoala de la Praga, a dus la o dezvoltare semnificativă a poziţiei neogramaticilor. Realizarea cea mai semnificativă a neogramaticilor a fost formalizarea şi clarificarea conceptului de lege a sunetelor, ei preocupîndu-se de sunete ca segmente fonetice individuale. Atunci cînd schimbările de sunete au fost reconsiderate din perspectiva teoriei fonemului, prin care se afirmă că sunetele limbilor formează sisteme de opoziţii interrelaţionale, evoluţiei sistemelor fonologice i s-a acordat o atenţie mai mare decît modificării sunetelor individuale sau presupus independente. Această abordare putea fi (şi a fost) făcută pornind din două direcţii diferite. În primul rînd, produsul finit al schimbării sunetelor era un sistem fonologic diferit, cu condiţia ca schimbarea să se refere doar la diferenţa fonetică din cadrul limitelor unui set existent de contraste. Într-un sistem de opt vocale, cu patru foneme vocalice anterioare şi patru posterioare, contopirea a două vocale posterioare (de pildă [ɔ] > [o]) duce la dispariţia diferenţei dintre /ɔ/ şi /o/, iar de aici rezultă un sistem asimetric de patru foneme anterioare şi trei posterioare. Jakobson cercetează secvenţa /k/ şi /g/ din letonă, care dezvoltă alofonele anterioare dinaintea vocalelor anterioare /i/ şi /e/ ([ts]

Scanned with OKEN Scanner

şi [dz]), acestea devenind foneme distincte, /ts/ şi /dz/, în contrast cu /k/ şi /g/, asta după ce /ai/ a fost monoftongat în /i/. Fourquet a reexaminat şi reinterpretat schimbările care au loc în sunetele germanice după „legea lui Grimm", din punctul de vedere al evoluţiei sistemelor şi nu al schimbărilor suferite de un sunet sau altul, şi a căutat să explice că fenomenele istorice implică o menţinere a opoziţiilor fonologice sub presiunea schimbărilor generale succesive ale forţei de articulare a vorbitorilor[32].

În al doilea rînd, modificările sunetelor pot fi considerate nu din punctul de vedere al efectului lor sistemic, ci din cel al cauzelor lor sistemice. Neogramaticii s-au arătat foarte prudenţi în problema cauzelor modificării sunetelor, iar Bloomfield le-a urmat exemplul atunci cînd a declarat: „Cauzele modificării sunetelor sînt necunoscute"[33]. Întotdeauna s-a considerat că modificările de sunete sînt provocate de condiţiile în care vorbirea este transmisă ca o abilitate învăţată social de la o generaţie la alta, dar, cu siguranţă, cauzele sînt multiple şi complexe. Trebuie luaţi în seamă toţi factorii externi, cum ar fi contactele dintre limbi, bilingvismul, influenţele substraturilor în impunerea unei limbi străine într-o comunitate lingvistică, precum şi influenţa dialectelor de prestigiu ("limbile standard") şi a sistemelor de scriere. Dar o cauză semnificativă a schimbărilor de sunete poate fi găsită chiar în sistemele fonologice ale limbilor respective.

Pare destul de ciudat că Saussure, cu toată importanţa pe care o acorda concepţiei structurale a limbii în lingvistica sincronică, a mers pînă acolo încît să nege în mod vădit orice relevanţă diacronică a structurii[34]. Dar există doi factori care acţionează în mod constant în sistemele fonologice. Economia de efort produsă de folosirea repetată a fiecărei trăsături contrastive, o dată ce aceasta a fost deprinsă, tinde să ducă la menţinerea şi generarea simetriei în sistemele de foneme (/p/, /t/, /k/, /d/, /g/ cer tot atîtea trăsături articulatorii contrastive ca şi sistemul mai complet şi mai simetric /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/). Dar asimetria fiziologică a traiectului vocal afectează realizarea unei simetrii permanente (de exemplu, în problema diferitelor grade de apertură sau a înălţimii limbii în articularea fonemelor vocalice, vocalele anterioare sînt mai uşor de diferenţiat decît cele posterioare). A. Martinet citează ca exemplu ilustrativ anteriorizarea lui /u/ în portugheza din Azore, în care exploatarea contrastului anterior-posterior

Scanned with OKEN Scanner

(acustic: acut-grav) în fonemul vocalic labial apropiat lasă mai mult spaţiu pentru menţinerea contrastului fonemic dintre vocalele posterioare rămase, /a/, /ɔ/ şi /o/[35].

Cercetările realizate în aceste direcţii şi extinderea teoriei lingvisticii istorice în aşa fel încît să poată asimila rezultatele acestora nu invalidează concepţia neogramaticilor, care insistă să vadă în regularitatea modificării sunetelor baza lingvisticii istorice, dar ele oferă lingvisticii istorice puncte de vedere importante şi mijloace de investigare mai puternice.

În secolul al XIX-lea, lingviştii ruşi erau la curent cu ansamblul progreselor ştiinţifice din Europa, ceea ce a făcut să se ajungă, aparent independent şi aproape în acelaşi moment, la conceptul de fonem, atît în est, cît şi în vest (p. 272, *supra*). Trubeţkoi era rus prin naştere şi educaţie şi a studiat unele limbi naţionale vorbite în Imperiul Rus înainte de a părăsi ţara, după primul război mondial. Revoluţia bolşevică a adus cu ea o rupere totală a contactului cu studiul lingvistic din restul lumii, iar în timpul anilor '20, '30, '40, deşi studiul fonologiei a continuat şi, o dată cu el, şi studiul teoriei fonemului, lingviştii sovietici au fost dominaţi de dogmatismul excentric al lui N. J. Marr (1864-1934).

Marr, pe jumătate georgian prin naştere şi înzestrat de tînăr cu o remarcabilă abilitate de învăţare a limbilor, şi-a concentrat atenţia, asemenea altor eruditi ruşi, asupra limbii georgiene şi a celorlalte limbi caucaziene. Studiind istoria limbilor din Caucaz, el şi-a dezvoltat treptat o teorie proprie (sau chiar mai multe) de lingvistică istorică. Respingînd teoria indo-europeană general acceptată, şi-a bazat teoriile pe convingerile care au existat în secolul al XVIII-lea, legate de originea gestuală a limbii, şi pe opiniile de la mijlocul secolului al XIX-lea, conform cărora tipologia lingvistică este un indicator al stadiilor progresive de evoluţie lingvistică. Limbile „iafetice", un termen folosit de el pentru limbile din Caucaz, reprezintă un stadiu în evoluţia limbajului prin care unele limbi au trecut deja. Limbile sînt asociate din punct de vedere istoric nu în familii lingvistice, ci în „straturi" structurale cu evoluţie diferită, formate din amestecuri şi combinaţii continue. Limbile nu sînt fenomene naţionale, ci de clasă, făcînd parte din suprastructură, ale cărei schimbări corespund transformărilor cadrului economic al organizaţiei sociale din care fac parte vorbitorii. Astfel, Marr proclamă alianţa teoretică dintre marrism şi marxism.

Scanned with OKEN Scanner

Pretinzînd că poate să explice prin teoria sa nu numai lingvistica istorică, ci şi lingvistica preistorică, Marr a ajuns să treacă, în scurtă vreme, dincolo de simplele enunţuri bazate pe observaţii, declarînd că toate cuvintele au la origine, în toate limbile, patru elemente primitive: [sal], [ber], [jon] şi [ro∫]. Acest tip de teoretizare lipsită de temei s-a bucurat de sprijin oficial, iar alţi eruditi ruşi au găsit că e mai prudent să susţină şi să elogieze afirmaţiile lui Marr, situaţie care a durat pînă în 1950, cînd Stalin a ordonat subit respingerea întregului edificiu marrist, subliniind, printre alte lucruri, că limba nu era dependentă de organizarea economică, din moment ce limba rusă a servit şi capitalismului pre-revoluţionar şi comunismului post-revoluţionar, o idee evidentă, dar care se vede că nu mai fusese afirmată pînă atunci. Intervenţia lui Stalin a pus capăt lungii domnii a teoriei lui Marr şi, totodată, a atras atenţia lumii întregi asupra ei. De atunci, o dată cu expansiunea de după război a cooperării internaţionale în domeniul studiilor lingvistice, lingvişti ruşi au început să lucreze în strînsă legătură cu cei din Europa de Vest şi America şi, de atunci încoace, progresele occidentale curente din domeniu au fost discutate pertinent şi eficient. În lingvistica generală, o atenţie specială a fost acordată lexicografiei, căreia i s-a atribuit statutul de componentă a lingvisticii, alături de fonologie şi gramatică, ea încetînd să mai fie o simplă latură a descrierii limbilor. În domeniul lingvisticii comparate şi istorice, studiile de slavistică, care au avut de suferit din cauza excentricităţilor lui Marr, au înregistrat o evoluţie considerabilă. Este puţin probabil că azi mai există lingvişti care să-l ia în serios pe Marr. Ne vom aminti de el pentru aberaţiile lui sterile, un avertisment teribil al măsurii în care tirania modernă poate să înscăuneze o fantezie care contrazice realitatea[36].

În special în contextul studiilor indo-europene tradiţionale, trebuie să remarcăm o revizuire cu consecinţe potenţiale extraordinare a opiniilor despre spaţiul originar, dispersia şi structura limbilor indo-europene, ca rezultat al sugestiilor făcute de cercetătorii sovietici Gamkrelidze şi Ivanov[37].

Imediat după publicarea *Cursului* lui Saussure, în Europa au mai fost publicate şi alte cărţi care se ocupă în totalitate sau în cea mai mare parte de lingvistica sincronică, de exemplu *Limbajul* lui O. Jespersen, *Teoria vorbirii şi a limbajului* lui A. Gardiner, *Sprachtheorie* de K. Bühler şi două cărţi importante scrise de Hjelmslev înainte de a-şi fi

Scanned with OKEN Scanner

elaborat complet teoria lui glosematică, *Principes de grammaire générale* şi *La catégorie des cas*[38]. În acelaşi timp, anumite tendinţe filozofice au făcut ca logicienii să intre într-un contact mai strîns cu studiul problemelor analizei lingvistice[39]. Inaugurarea unei serii de congrese internaţionale de lingvistică în 1928 este o ilustrare suplimentară a creşterii interesului pentru studiul lingvisticii în general.

Totuşi, lingvistica, în special lingvistica descriptivă, a ajuns la recunoaşterea deplină în universităţile în America în timpul anilor '20, iar dezvoltarea lingvisticii americane între cele două războaie mondiale a exercitat un efect profund şi de lungă durată asupra evoluţiei studiilor lingvistice şi gîndirii lingvistice din lumea întreagă. În 1924 s-a constituit Societatea Lingvistică din America, cu periodicul său *Language*, o publicaţie anuală.

Cursul lingvisticii americane a fost stabilit de trei cercetători de valoare: Franz Boas, Edward Sapir şi Leonard Bloomfield. Boas era cel mai în vîrstă, fiind mentorul cîtorva dintre lingvişti americani din generaţia următoare. Bloomfield s-a referit la el ca la „profesorul, într-un sens sau altul, al nostru, al tuturora", elogiind cu generozitate la moartea acestuia contribuţia sa la lingvistica americană[40].

Aceşti trei oameni nu s-au detaşat de predecesorii lor. Boas şi Sapir s-au născut în Europa, iar Bloomfield a studiat lingvistica istorică neogramatică sub îndrumarea lui Leskien şi Brugmann (1913-1914). Ei cunoşteau opera lingvistului istoric şi sanscritologului american W. D. Whitney, el însuşi puternic influenţat de gîndirea europeană a secolului al XIX-lea. Modul în care Boas şi Sapir abordau limba în general, tratînd legăturile profunde ale acesteia cu modul de viaţă şi cu gîndirea vorbitorilor are la origine în mare parte ideile humboldtiene (pp. 197-199, *supra*). Un lucru care se remarcă în scrierile lui Sapir despre teoria şi procedurile fonetice este că el a îmbrăţişat perspectiva psihologică asupra fonemului, accentuînd corespondenţa dintre modul de exprimare teoretică al lingvistului şi reacţiile şi intuiţiile vorbitorului nativ în legătură cu limba pe care o vorbeşte[41]. În operele lui Sapir şi ale lui Bloomfield regăsim principalele influenţe exercitate asupra lingvisticii americane în această perioadă de formare a ei. Teoria americană este condiţionată de pozitivismul riguros al psihologilor behaviorişti sau mecanicişti. Această influenţă este deosebit de puternică mai ales la Bloomfield, care, în manualul său de căpătîi, *Limbajul*

Scanned with OKEN Scanner

(publicat pentru prima dată în anul 1933), a revizuit în mod drastic cartea sa anterioară, *Introducere în știința lingvistică* (Londra și New York, 1914), pentru a alinia baza teoretică a acesteia la modul de gîndire mecanicist al unor behaviorişti cum ar fi A. P. Weiss, care susţineau că afirmaţiile despre activitatea şi experienţa umană trebuie să fie exprimate în întregime în termeni legaţi, cel puţin potenţial, de fenomene petrecute în spaţiu şi timp şi pe care le poate observa oricine. Tipice pentru această atitudine sînt ideile lui Bloomfield despre „gîndirea sau vorbirea cu tine însuţi" şi „imaginile mentale, sentimentele şi altele asemenea sînt doar nişte termeni populari pentru diversele mişcări ale corpului"[42].

Pe plan concret, interesul antropologic al lui Boas şi Sapir s-a văzut în colaborarea strînsă dintre antropologie şi lingvistică şi asocierea lor în universităţile americane. Antropologii şi lingviştii s-au confruntat cu probleme comune în domeniul vast al limbilor amerindiene, aflate în marea lor majoritate în faza anterioară scrierii şi împrăştiate adesea în comunităţi mici, unele pe cale de dispariţie, dispuse pe regiuni mari din Statele Unite şi Canada. Încă din perioada colonială, misionarii, neguţătorii şi amatorii entuziaşti au întocmit dicţionare şi gramatici pentru unele dintre aceste limbi, iar în 1891 J. W. Powell a publicat prima lor clasificare completă[43]. Boas s-a concentrat în scrierile sale asupra acestor limbi şi, alături de o serie de studii descriptive, a editat şi în parte a scris *Manualul limbilor amerindiene*[44]. *Introducerea* cărţii, făcută de Boas, constituie şi azi o excelentă introducere în lingvistica descriptivă.

Unii lingvişti americani au făcut din aceste limbi principalul lor domeniu de studiu, pe care l-au extins pentru a include limbile din America Centrală şi de Sud (despre care au mai scris în secolele anterioare şi misionarii spanioli şi portughezi). Mulţi alţii au făcut în cursul carierei lor cîte un studiu descriptiv al unei limbi amerindiene, cel mai adesea ca teză de doctorat. În majoritatea cazurilor, limbile alese nu mai fuseseră studiate, iar specialistul de teren învăţa limba pe măsură ce o analiza, o situaţie cu care, în cazul majorităţii limbilor europene, studiile de pînă atunci nu s-au mai confruntat. Specialistul respectiv trebuia să se mulţumească cu propriile sale resurse, să decidă şi să-şi justifice fiecare afirmaţie şi clasificare pe care o făcea. Acest lucru era şi încă mai este un mod extrem de util de a învăţa lingvistica.

Scanned with OKEN Scanner

Se poate vedea aici diferenţa dintre volumul de muncă depus de lingvişti „bloomfieldieni" în cazul limbilor amerindiene şi primele forme de dezvoltare ale lingvisticii generativ-transformaţionale, în majoritate concentrate pe engleză sau alte limbi europene cunoscute.

Sapir şi Bloomfield erau complet diferiţi unul de celălalt, metodele lor de lucru fiind însă complementare. Bloomfield era riguros ştiinţific, dat fiind modul mecanicist în care interpreta ştiinţa, concentrîndu-se asupra metodologiei şi analizei formale. Sapir, dimpotrivă, explora toate dimensiunile subiectului pe care îl analiza, cercetînd legăturile acestui cu literatura, muzica, antropologia şi psihologia şi exprimîndu-şi puncte de vedere asupra limbii, care, asemenea celor ale lui Boas, aminteau de ideile lui Humboldt şi au fost dezvoltate mai tîrziu de Whorf, ambii insistînd asupra influenţei profunde a limbii asupra vieţii umane. Dacă privim *Scrierile alese* ale lui Sapir, putem vedea cît de mare este sfera de interes a acestor studii, iar o comparaţie între *Limba* sa şi *Limbajul* lui Bloomfield ne dă o imagine a diferenţelor în metoda lor de abordare a subiectului.

Din cauza statutului de manual pentru studenţi al cărţii sale, *Limbajul* (deşi este mult mai mult decît atît), şi din cauza unei concentrări deliberate pe metodică, interpretarea dată de Bloomfield lingvisticii a predominat în atitudinile şi concepţiile generale în lingvistica americană din anii '30 şi '40. O mare parte din studiile elaborate în aceşti ani au fost concepute de cercetătorii care s-au implicat în domeniu pentru a demonstra sau a dezvolta anumite idei şi sugestii exprimate de Bloomfield, iar perioada următoare este cunoscută acum sub numele de epoca „bloomfieldiană" sau „post-bloomfieldiană", deşi nu se poate spune că toate trăsăturile acestei perioade provin direct din teoriile lui Bloomfield. O carte recentă despre evoluţia lingvisticii teoretice din America include în titlul ei două nume, pe cel al lui Bloomfield şi pe cel al lui Chomsky[45].

Cercetătorii sînt însă personalităţi individuale, iar „şcolile" şi „perioadele" – abstracţiuni care estompează contribuţia reală a celor care le alcătuiesc. Dar, într-o analiză ca aceasta, este mai judicios să tratăm „lingvistica bloomfieldiană" ca un întreg, deoarece în această perioadă (1933-1957) lingvistica s-a impus cu fermitate ca disciplină autonomă şi a fost reprezentată pe scară largă în universităţile din Statele Unite mai mult decît din alte părţi, în timp ce influenţele bloomfieldiene s-au făcut simţite în studiile lingvistice din întreaga lume academică.

Scanned with OKEN Scanner

Lingviştii americani şi-au concentrat atenţia asupra analizei formale, cu ajutorul operaţiilor şi conceptelor care pot fi descrise obiectiv, aşa cum cerea Bloomfield. Cele două unităţi descriptive fundamentale erau fonemul, extins din ce în ce mai mult pentru a cuprinde toate fenomenele fonetice distincte fonologic (p. 285, *infra*), şi morfemul, unitatea minimală a structurii gramaticale. Distincţia dintre sunetul din vorbire şi fonem a fost în general considerată ca fiind cea dintre un membru al unei clase şi clasa de care aparţine, iar termenul de *fon* şi cel de *alofon* erau folosiţi pentru a denota sunetele vorbirii. Analiza gramaticală a fost modelată după metoda fonologică deja stabilită, folosindu-se în acelaşi mod noţiunile de *morf*, *alomorf* şi *morfem*[46].

S-ar putea spune, pe bună dreptate, că în epoca bloomfieldiană fonologia era cea care stabilea ritmul cercetării în ceea ce priveşte teoria descriptivă şi metodologia. Impulsul cel mai puternic în revizuirea teoriei şi a conceptelor care o însoţeau a venit de la progresul realizat în observaţiile fonetice şi în analiza fonologică. Şcoala de la Praga şi chiar firthienii de dinaintea acesteia şi-au dedicat cea mai mare parte a atenţiei nivelului fonologic al limbii. Daniel Jones s-a preocupat exclusiv de fonologie şi fonetică, iar în America teoria fonetică a avansat în direcţia respectivă mai mult decît teoria gramaticală a timpului, care, din cauza interesului ei deosebit pentru analiza morfemică, nu a ţinut pasul cu progresele înregistrate în fonologie. Într-un comentariu la *Manualul de fonologie* (1955) al lui Hockett, publicat spre sfîrşitul acestei perioade, se poate citi remarca foarte îndreptăţită că un manual de gramatică de acelaşi nivel era încă de neconceput[47].

Deşi Bloomfield s-a ocupat într-o oarecare măsură de definirea formală a cuvîntului ca unitate gramaticală, lingviştii americani de mai tîrziu s-au bazat mai puţin pe acest aspect în descrierea gramaticală. Structura propoziţiei era stabilită pe baza analizei constituenţilor imediaţi, unde morfemele sînt legate între ele în cadrul unei structuri arborescente care reprezintă construcţii de o dimensiune şi o complexitate din ce în ce mai mari (o asemenea analiză era implicită în „analiza sintactică şi morfologică" din cadrul pedagogiei tradiţionale, apărînd parţial şi la Jespersen, în teoria categoriilor). Bloomfield făcea o distincţie fundamentală între construcţiile endocentrice şi cele exocentrice, în funcţie de măsura în care o construcţie este sau nu similară sintactic cu oricare din proprii ei constituenţi imediaţi, iar generaţiile de

Scanned with OKEN Scanner

mai tîrziu au formalizat afinitatea pentru diviziunile binare din cadrul constituenților[48].

Modelul de enunț în general favorizat în fonologie și în gramatică era acela de distribuție. Unii lingviști din această perioadă au fost numiți „distribuționaliști", aceștia considerînd că descrierea lingvistică înseamnă enunțarea raporturilor distribuționale ale fonemelor sub forma secvențelor de foneme și a raporturilor morfemelor în grupuri de morfeme și constituenți morfematici. Astfel, Z. S. Harris, a cărui carte, *Metode de lingvistică structurală*, poate fi considerată o extindere la extreme a unora din aspectele teoriei lui Bloomfield, scria că procedurile lingvistice sînt direcționate spre „o dublă aplicare a doi pași importanți: stabilirea elementelor și enunțarea distribuției acestor elemente unul față de celălalt". Termenii de *structuralism* și *structuralist* au fost folosiți, mai ales în ultimii ani, cu referire strictă la analiza lingvistică modelată după gîndirea lui Bloomfield[49].

În astfel de proceduri, distincția tradițională dintre sintaxă și morfologie tindea să piardă întru cîtva din importanță. De asemenea, în interesul unui enunț pur distribuțional, terminologia „de proces" (conform căreia formele sînt corelate în funcție de diverse procese, cum ar fi schimbarea vocalică – *Ablaut* – sau alternanța consonantică) era pe cît posibil evitată. Într-un mod cu totul nejustificat, procesul descriptiv era uneori confundat cu procesul istoric, ceea ce făcea ca această metodă să fie prea puțin apreciată de lingvistica sincronică[50].

Relația dintre cele două niveluri, gramatica (morfemica) și fonologia (fonemica) era tărîmul morfofonemicii, puntea de legătură dintre cele două aspecte principale ale analizei lingvistice formale (lingviștii de la Praga au folosit *morfofonologia* într-un sens asemănător). Ea a fost concepută inițial ca o relație de compunere –se considera că morfemele sînt compuse din foneme sau sînt formate de foneme. Această relație este greu de susținut atunci cînd se produc variații alomorfice, în care diverse secvențe fonemice, uneori total diferite, sînt echivalente morfemic. Alți autori mai recenți au interpretat de obicei legătura dintre fonem și morfem ca fiind una de reprezentare: alomorfii sînt formați din foneme, ceea ce face ca morfemul să poată fi reprezentat ca o clasă[51].

Se considera că și cele două niveluri sînt ordonate ierarhic, în sensul că analiza morfemică presupune o analiză fonemică, dar nu și viceversa.

Scanned with OKEN Scanner

Doctrina „separării nivelurilor", deşi nu se regăseşte ca atare la Bloomfield, a fost susţinută de unii lingvişti, cum ar fi G. L. Trager, într-o asemenea măsură încît nici un enunţ gramatical, de nici un fel, nu putea fi folosit legitim într-o analiză fonetică şi, invers, analiza gramaticală a unei limbi putea începe doar cînd analiza fonetică era pe deplin realizată. Abandonarea deliberată a unor „cerinţe gramaticale" precum graniţele gramaticale dintre cuvinte a pus în seama fonemelor de legătură, care delimitează cuvintele fonemice (secvenţe de foneme asemănătoare cuvintelor, definite în conexiunea lor specifică), o sarcină prea mare, unii ar spune chiar intolerabil de mare[52]. O transcriere fonetică, bazată pe lista alofonilor tuturor fonemelor dintr-o limbă, nu ar trebui să fie ambiguă, ci să poată fi citită cu uşurinţă (cu excepţia variaţiei libere a alofonelor), şi, invers, orice text pronunţat ar trebui să aibă o transcriere fonetică unică. Această cerinţă teoretică a fost numită mai tîrziu condiţia de „biunivocitate". Limitarea analizei fonemice la fenomenele fonetice din interiorul cuvintelor, aşa cum recomanda D. Jones, a fost criticată ca inadecvată doar din cauza lipsei de biunivocitate, lucru care, de fapt, fusese respins de Chomsky[53].

Enunţul gramatical în termeni pur distribuţionali, susţinut în mod corespunzător de enunţul fonetic secvenţial, punea accentul – din perspectiva uşurinţei analizei – pe limbile şi părţile de limbă în care morfemele puteau stabili relaţii biunivoce cu fonemele şi grupurile de foneme, unde era cu atît mai bine cu cît existau mai puţine variaţii alomorfe pentru formele de legătură (*sandhi* intern). În engleză, cuvinte ca *baked* şi *cats* erau mai uşor analizabile morfemic decît *took* şi *mice*, fiind uneori nevoie de morfeme zero pentru a oferi o secvenţă teoretică atunci cînd forma cuvîntului nu oferea una: *took* a fost analizat ca /tuk/+∅, /tuk/ fiind un alomorf al lui /teik/ şi ∅ fiind alomorf al sufixului de trecut, ca /-d/, /-t/, /-id/ etc., iar *mice* a fost analizat ca /mais/+∅, /mais/ fiind alomorful lui /maws/ şi ∅ un alomorf al sufixului de plural, ca /-s/, /-z/, /-iz/, /-an/ etc[54]. Evaluarea tipologică distribuţională părea să considere că limbile aglutinante sînt superioare limbilor flexionare, care implică mult *sandhi* intern, *Ablaut* şi alte formaţiuni similare, atît de lăudate de tipologiştii secolului al XIX-lea (pp. 199, 243-245, *supra*).

Trebuie să avem în vedere că teoria lui Bloomfield nu a fost un sistem de gîndire static (cum nu fusese nici teoria neogramatică

Scanned with OKEN Scanner

privitoare la lingvistica istorică din secolul al XIX-lea). Bloomfield însuşi şi-a schimbat foarte mult atitudinea faţă de studiul limbii de la prima sa carte, *O introducere în studiul limbii* (1914) pînă la trainicul manual *Limbajul*, publicat pentru prima dată în 1933. Succesorii lui sau chiar discipolii auto-proclamaţi au făcut mai mult decît să-i repete spusele. Unitatea epocii bloomfieldiene a fost dată de faptul că majoritatea ideilor şi metodelor din fonologie şi din gramatică provin dintr-o reacţie conştientă la ceea ce a spus Bloomfield. Bloomfield a murit relativ repede, în 1949, iar în cursul următorilor zece ani majoritatea autorilor americani de studii lingvistice şi-au exprimat intenţia de a dezvolta gîndirea lui Bloomfield, de a o aplica la mai multe limbi şi de a o face mai riguroasă. Există un număr de manuale care fac exact acest lucru: *Cursul de lingvistică modernă* al lui C. F. Hockett, *Introducere în lingvistica descriptivă* de H. A. Gleason şi *Introducere în structurile lingvistice* de A. A. Hill[55]. Această perioadă poate fi studiată istoric cu ajutorul unei serii de texte selectate în M. Joos – *Lecturi de lingvistică* şi a diferitelor articole incluse în *Tendinţe în lingvistica europeană şi americană în perioada 1930-1960*[56].

Chiar şi Firth şi Şcoala sa londoneză, cu toată opoziţia lor la teoria fonemică „bloomfieldiană" şi cu toate că nu doreau să accepte criteriile de cercetare ale bloomfieldienilor (adică biunivocitatea unidirecţională, v. p. 285, *supra*), s-au trezit inevitabil direcţionaţi în această opoziţie chiar de curentul „bloomfieldian" al generaţiei americane din 1945-1955. Este deci posibil să se facă distincţia între teoriile şi metodele lingvistice direct sau indirect legate de lingvistica lui Bloomfield şi cele ale generaţiei de mai tîrziu, legate direct de gîndirea lui Noam Chomsky.

Într-o istorie a activităţii lingvistice din acest secol, este mai potrivit să plasăm cercetătorii şi şcolile principale în contextele mai largi ale lingvisticii structuraliste „bloomfieldiene" şi ale lingvisticii generative chomskiene decît să încercăm să oferim o descriere rezumativă, pentru fiecare caz, a nenumăratelor metode şi teorii rivale, un efort care s-ar potrivi mai bine într-un manual care să facă o introducere generală în acest subiect[57].

Datoria, simţită emoţional de toţi cei care s-au ocupat sau se ocupă de lingvistică, a fost şi rămîne aici cea de a concepe şi de a dezvolta această disciplină ca pe o ştiinţă, astfel încît limbajul uman să poată beneficia de progresul general realizat în secolul al XIX-lea şi în

Scanned with OKEN Scanner

secolul XX de ştiinţele naturale şi sociale sau să poată fi studiat în cadrul unei ştiinţe care să beneficieze de acesta. Am văzut cum, în secolul al XIX-lea, studiul limbii era echivalat cu studiul istoric al ei, cu „gramatica comparativă" sau cu lingvistica comparativ-istorică. Această tendinţă a marcat educaţia lui Bloomfield şi teoriile sale timpurii. În perioada studenţiei şi a doctoratului, el a citit studii lingvistice de germanistică şi a petrecut mai mult de doi ani lucrînd sub îndrumarea lui Leskien şi Brugmann la Leipzig, chiar înainte de primul război mondial. Convins de importanţa tratării ştiinţifice a limbilor, Bloomfield a declarat că *Deutsche Grammatik* a lui Grimm a fost „prima mare lucrare de lingvistică ştiinţifică din lume"[58]. Ambiţia lui şi, cum spunea el, marea sa realizare a fost să supună lingvistica descriptivă unui tratament ştiinţific la fel de riguros. Concepţia sa despre ştiinţă şi despre metodologia ştiinţifică a fost elaborată în *Limbajul*, în cîteva lucrări mai scurte şi în lucrarea intitulată *Aspectele lingvistice ale ştiinţei*[59].

Problema a fost şi a rămas, desigur, cuprinsă în întrebarea: Ce criterii ale ştiinţei sînt aplicabile lingvisticii pentru ca aceasta să devină o ştiinţă? Pentru Bloomfield nu exista nici o îndoială: ştiinţa înseamnă empirismul interpretat şi practicat foarte strict. Metoda sa empiristă era reducţionistă, concentrîndu-se în mod deliberat pe acele aspecte ale ştiinţei care puteau fi tratate exhaustiv după criteriile empirice admise de el: „Ştiinţa trebuie să se ocupe doar cu acele evenimente care sînt accesibile la momentul şi locul manifestării lor oricărui observator şi tuturor observatorilor sau doar cu evenimentele care sînt plasate în coordonate temporale sau spaţiale." Acesta este principiul care, aplicat ştiinţelor umane, l-a făcut să adopte behaviorismul şi a fost şi preceptul pe care l-a transmis discipolilor lui şi pe care ei au încercat să îl respecte şi să îl dezvolte. Concret, acest lucru însemna concentrarea pe fonetică, analiză fonologică şi gramatică formală, cu un accent special pe morfologie, toate fiind domenii în care analiza se putea baza pe fenomene pe care le putea observa oricine, pe vorbire, aşa cum e ea articulată, auzită şi înregistrată, şi pe cuvinte sau texte, aşa cum sînt ele vorbite sau scrise. Calităţile acestei metode au fost şi rămîn remarcabile şi, în proprii lor termeni, forţa lor este de necontestat. Datele sînt accesibile tuturor şi oricine poate să le verifice, iar metodele sînt elaborate şi aplicate explicit. Într-adevăr, este remarcabil cîte manuale şi

Scanned with OKEN Scanner

articole fundamentale apărute din anii 1940 pînă în 1956 combină expunerea teoretică cu recomandări pentru buna realizare a analizei observaţiilor, cel mai adesea colectate în condiţii de teren în cursul cercetării diverselor limbi – de exemplu, cele amerindiene, pentru care s-au elaborat pentru prima dată aşa numitele „proceduri de descoperire"[60].

Semantica, studiul sensului lingvistic, este tocmai acel aspect al lingvisticii care se pretează cel mai puţin la un tratament ştiinţific care urmează criterii empiriste riguroase. În afară de unele vocabulare tehnice restrînse ca, de exemplu, cel de chimie, o analiză cît de cît completă a înţelesului unui cuvînt sau al unei construcţii sintactice, aşa cum este perceput(ă) de un vorbitor nativ, trebuie să includă un volum mare şi nedeterminat de cunoştinţe extralingvistice, precum şi recunoaşterea multor percepţii particulare, sentimente, gînduri, emoţii, speranţe şi temeri etc., care trebuie să rămînă neapărat particulare, direct accesibile vorbitorului şi deductibile de către alţii doar în măsura în care pot spune ceva despre aceştia sau despre comportamentul lor în general. Aşa se explică observaţia pesimistă a lui Bloomfield din *Limbajul*: „Enunţarea înţelesurilor este punctul slab al studiului limbii" şi interpretarea lui elaborată a unor cuvinte comune, perfect recognoscibile, cum ar fi *hungry* (înfometat) şi *thirsty* (însetat), prin parafraze care se referă la fenomene comune şi accesibile în mod real sau potenţial tuturor observatorilor: „Era flămîndă – asta înseamnă că i se contractau muşchii şi că secreta unele fluide, în special în stomac" şi „Îi era şi sete: avea limba şi gîtul uscate"[61].

Faptul că Bloomfield a decretat imposibilitatea unei analize semantice la un nivel la fel de riguros ca acela pe care îl pretindea pentru analiza formală a limbii a încurajat o întreagă generaţie de lingvişti să nu studieze semantica decît superficial sau chiar să o excludă din rîndul activităţilor de care trebuie să se ocupe un lingvist[62]. Nu aceasta a fost intenţia lui Bloomfield, care a respins public ideea că el sau oricare alt grup important de lingvişti ar ignora sensul sau că ar încerca să studieze limba fără a-l lua în considerare[63]. El susţinea doar faptul că analiza semantică nu se poate apropia nicidecum de precizia ştiinţifică de care beneficiază analiza formală a datelor lingvistice observate şi înregistrate, că orice astfel de analiză a sensurilor ar cere o mulţime de informaţii din afara lingvisticii propriu-zise şi că, tocmai din aceste motive, înţelesurile, reale sau presupuse, nu pot fi folosite cum se

Scanned with OKEN Scanner

cuvine drept criterii în procedurile analitice. Forţată să fie precisă, analiza şi, prin urmare, criteriile ei se dezintegrează. Exemple sînt uşor de găsit: problema dacă apusul de soare este un lucru, o stare sau un proces în timp poate fi dezbătută la nesfîrşit, iar statutul lanului de spice ca singularitate sau colectivitate este de asemenea indecis. Dar realităţile distribuţionale (*acesta este un apus frumos*, *grîului îi merge bine* şi *cerealelor le merge bine*) sînt hotărîtoare din punct de vedere formal în analiza cuvîntului englezesc *sunset* ca substantiv şi a cuvintelor *grîu* şi *cereale* ca substantive la singular şi, respectiv, plural. Iar acest lucru este destul de clar pentru orice vorbitor de limbă engleză, indiferent dacă este capabil sau nu să vadă dacă în cîmpul respectiv creşte grîu sau este vorba de alte cereale.

Bloomfield era, prin urmare, un om de ştiinţă, dar aşa cum înţelegea el cerinţele ştiinţei: lingvistul trebuie să se ocupe de ceea ce poate să controleze cel mai bine în cadrul ştiinţei lui, bazîndu-se pe un set de operaţii în general observabile, direcţionate către un set de date în general observabile. Aceasta era *persona* pe care a dorit să şi-o creeze ca om de ştiinţă, dar nicidecum şi *persona* sa privată. Este clar că era, ca om, la fel de sensibil, de artist, de apreciativ la adresa literaturii şi de cultivat în general ca oricine şi probabil mult mai mult ca majoritatea contemporanilor săi.

Lecturile lui nu erau în nici un fel restricţionate de constrîngerile sale metodologice. El declara că *Verschiedenheit* de Humboldt (p. 197, *supra*) era „prima mare lucrare de lingvistică generală", deşi nici cartea, nici autorul ei nu se încadrau deloc în canoanele lui de acceptabilitate ştiinţifică[64].

Din anii patruzeci pînă în prezent, cea mai mare parte a teoriei şi practicii lingvistice poate fi privită fie ca o continuare a ceea ce au fost sau ceea ce s-a considerat că au fost cursurile lui Bloomfield, fie ca reacţii împotriva lor, venite din diferite direcţii. Ar trebui să trecem în revistă principalele teorii post-bloomfieldiene, însă mai important din punct de vedere istoric este să remarcăm că fiecare teorie în parte are scopul de a lărgi orizontul ştiinţei lingvistice, deci de a o elibera cel puţin de cîteva din restricţiile impuse de Bloomfield şi de a o îmbogăţi fără a-i invalida baza ştiinţifică esenţială. Ideea generală a fost că Bloomfield a exclus mai mult decît era necesar sau de dorit din studiul ştiinţific al limbii.

Scanned with OKEN Scanner

Vom lăsa evoluţiile chomskiene şi post-chomskiene pentru capitolul următor şi vom analiza pe scurt cele trei sisteme de analiză lingvistică asociate cronologic şi doctrinar cu epoca bloomfieldiană şi cu reacţiile la teoriile bloomfieldiene şi post-bloomfieldiene: analiza tagmemică, lingvistica lui Firth (şi, mai tîrziu, cea a lui Halliday) şi teoria stratificaţională.

O dezvoltare întru cîtva divergentă a analizei bloomfieldiene a constituenţilor gramaticali imediaţi a fost dezvoltată de K. L. Pike şi asociaţii lui şi a fost exemplificată mai ales în studiile privind limbile din America Centrală şi de Sud, de care respectivii lingvişti s-au arătat interesanţi în mod special. Acest sistem de analiză, care a evoluat dintr-o teorie mai generală a comportamentului uman propusă de Pike, este cunoscut sub numele de tagmemică, deoarece tagmemul este unitatea gramaticală fundamentală cu care operează. Merită să remarcăm faptul că tocmai tagmemiştii, cu interesul lor predominant pentru studiul limbilor amerindiene, rămîn interesaţi în primul rînd de procedurile de descoperire şi cercetare. Tagmemul uneşte într-o singură unitate o funcţie aplicabilă la o structură mai largă şi o clasă de elemente care îndeplinesc acea funcţie. El este definit ca „legătura dintre o funcţie gramaticală sau un *slot** şi o clasă de elemente care se pot înlocui reciproc şi care apar în acel *slot*"[65]. „Subiectul exprimat sau completat printr-un substantiv", „predicatul exprimat sau completat printr-un verb" şi „complementul exprimat sau completat printr-o construcţie substantivală" sînt toate tagmeme. Tagmemele de acest fel formează structuri mai mari, cum ar fi propoziţiile sau frazele, iar frazele sînt analizate nu într-o succesiune de constituenţi imediaţi (de obicei binari), ci în serii de constituenţi colaterali (de unde şi numele de „analiză de constituenţi în serie" utilizat în această abordare). Substantivele şi construcţiile substantivale cu rol de subiect sau complement se raportează în măsură legală la verb în multe analize tagmemice, în timp ce prin constituentul imediat obişnuit şi prin analiza generativ- transformaţională complementul substantival face el însuşi parte din grupul verbal.

Pentru identificarea tagmemelor, sînt luate în considerare atît funcţia semantică, cît şi cea sintactică, cu condiţia ca sensul unei clase identificabile

---

* Termen lingvistic încetăţenit de analiza tagmenică. Din engl. „slot" – fantă, spaţiu, deschizătură (n.r.).

Scanned with OKEN Scanner

să poată fi asociat cu o clasă bine definită de elemente formale cu rol de „elemente de umplere", astfel încît „subiectul", „locul", „timpul", „determinantul" ş.a. să poată constitui fiecare *slot-uri* sau funcţii tagmemice. Folosind astfel semantica pentru diagnosticare şi modificînd drastic structurile constituenţilor imediaţi din sintaxă, tagmemica se depărtează radical de analiza gramaticală „bloomfieldiană". Delimitarea unei unităţi care să cuprindă şi funcţia (*slot*), şi clasa de elemente (*filler*) îndeplinind acea funcţie, pare să fie deosebit de folositoare în analiza limbilor în care există o diversitate de clase formale diferite ce pot avea aceeaşi funcţie (de exemplu, clase morfologice diferite de substantive, adjective şi verbe, toate cu rol de predicat) sau, invers, cînd aceeaşi clasă de cuvinte poate îndeplini diferite funcţii într-o propoziţie (de exemplu, substantive ca subiecte, atribute sau complemente). În situaţiile în care există doar o singură clasă de elemente pentru fiecare *slot*, unităţile complexe exprimă acest lucru în mod redundant[66].

Teoria şi practica tagmemică reprezintă, din mai multe puncte de vedere, cea mai apropiată continuare a lingvisticii bloomfieldiene în lumea post-bloomfieldiană. Concentrarea asupra limbilor pînă atunci neanalizate sau greşit analizate îi face pe adepţii tagmemicii să-şi menţină interesul „structuralist" faţă de metodele de cercetare, iar în ceea ce priveşte şcolile de lingvistică din prezent, reprezentanţii lor au realizat mai multe manuale de teren decît oricare alţii. În tehnicile lor descriptive, încadrarea în categoria termenilor primitivi a unor termeni semantici cum ar fi subiectul, locul, determinantul, beneficiarul etc. (lucru pe care cel puţin o parte din „structuralişti" s-ar fi ferit să-l facă, considerînd că implică nişte concepte extralingvistice şi non-formale), a fost considerată de Longacre „o reafirmare a funcţiei în context structuralist"[67].

Este interesant dintr-un anumit punct de vedere că, în ciuda apropierii metodologice şi teoretice de Bloomfield, adepţii tagmemicii se diferenţiază foarte mult de el prin interesul practic acordat studiului limbii în scopuri evanghelice creştine şi în traducerea Bibliei, continuînd astfel tradiţia începută de Ulfilas, Chiril şi Metodiu şi de departamentul *Propaganda Fide* al Bisericii Romano-Catolice (p. 106, *supra*). Bloomfield a fost un ateu sau cel puţin un agnostic în ceea ce priveşte religia. Pentru cei care încearcă să extragă principii politice din realităţile concrete ale limbii umane, cazul prezentat poate constitui o lecţie.

Scanned with OKEN Scanner

Din punct de vedere cronologic, una din primele contestări ale „structuralismului" bloomfieldian a venit din Anglia, din partea lui J. R. Firth şi a unui grup de lingvişti care lucrau cu el la Universitatea din Londra în timpul anilor '40 şi '50. Interesul lui Firth s-a îndreptat în primul rînd, spre fonologie, pe de o parte, şi spre semantică, pe de alta. În afară de cîteva observaţii izolate, a avut puţine de spus despre sintaxă şi morfologie, iar aceste niveluri de analiză lingvistică au fost preluate după moartea sa de Halliday, al cărui sistem general de descriere a fost conceput ca o continuare şi dezvoltare a ideilor lui Firth, aşa cum ar fi făcut-o acesta dacă ar fi ajuns să le ducă la capăt.

Studiile lingvistice sincronice din Marea Britanie s-au concentrat la început pe fonetică şi fonologie. Teoria lui Sweet a fost continuată şi dezvoltată de D. Jones, ale cărui lucrări, *Descrierea foneticii engleze*, publicată pentru prima dată în 1914, şi *Dicţionar de pronunţie engleză*, publicat pentru prima dată în 1917, sînt cunoscute şi folosite în întreaga lume, întrucît el a extins studiul şi practica „pronunţiei standard" (*received pronunciation* sau RP) mult dincolo de limitele geografice şi sociale relativ înguste în care se poate delimita pronunţia unui dialect nativ.

Problemele lingvistice mai generale au fost tratate în *Teoria vorbirii şi limbii* a lui Gardiner (1932), dar apariţia unei teorii lingvistice distincte şi recunoaşterea lingvisticii generale ca subiect academic în Marea Britanie se datorează în cea mai mare parte lui J. R. Firth, profesor de lingvistică generală la Universitatea din Londra din 1944 pînă în 1956 şi primul titular al unei catedre de lingvistică în această ţară. Firth a acordat o atenţie deosebită fonologiei, domeniu care i-a prilejuit elaborarea unei teorii privind analiza prozodică (pp. 295-300, *infra*). Ea a fost concepută ca o parte a teoriei sale generale, pe care am putea-o numi teoria contextuală a limbii.

Ca şi lingviştii americani, Firth a pornit de la opera şi gîndirea antropologilor, în cazul lui în mod special de la cea a lui B. Malinowski, care, fiind confruntat cu sarcina de a traduce în limba engleză cuvintele şi propoziţiile originale din textele etnografice din Insulele Trobriand, şi-a dezvoltat teoria într-un context situaţional în care sensurile exprimărilor din vorbire (considerate date primare) şi a cuvintelor şi locuţiunilor lor componente erau raportate la diversele lor funcţii, în contextele situaţionale specifice în care erau folosite[68].

Scanned with OKEN Scanner

Firth a extins acest mod de abordare şi asupra limbii, prin considerarea tuturor descrierilor lingvistice drept enunţuri ale sensului, lărgind astfel aria de aplicare a ecuaţiei „sensul este o funcţie într-un context" pentru a include şi analiza gramaticală şi fonologică. De exemplu, prezentarea valorilor sintactice ale unei forme cazuale dintr-o limbă ca latina reprezintă enunţul funcţiei acestei forme în contexte gramaticale variate, iar expunerea contrastelor fonologice şi a posibilităţilor de ocurenţă a unor consoane ca [b] şi [n] în engleză constituie enunţul funcţiei lor în diverse contexte fonologice şi în contextul sistemului fonologic al limbii[69].

Înţelesul, în sensul său obişnuit, de raport între limbă şi lumea experienţei, era tratat ca o componentă a funcţiilor semantice ale cuvintelor, expresiilor şi propoziţiilor în contexte situaţionale diferite, de o natură mai abstractă decît cazurile particulare observate de Malinowski şi oferind un cadru format din diverse categorii, inclusiv referinţa şi denotaţia[70], prin care propoziţiile articulate şi părţile lor constituente pot fi corelate cu trăsăturile şi evenimentele relevante din lumea externă la care se referă. Firth a scos în evidenţă paralelismul dintre contextele interne, formale, ale gramaticii şi fonologiei şi contextele situaţionale externe, justificînd astfel extensia, altminteri paradoxală, a termenului de *înţeles*. Se poate spune că el a subestimat diferenţele fundamentale dintre analiza formală şi cea semantică[71], dar tendinţa lui de a îndepărta semantica de identificarea înţelesurilor numai cu ceea ce reprezintă ele sau cu lucrurile la care se referă (din moment ce, în cazul multor cuvinte, nu avem la îndemînă nici un astfel de element de referinţă), orientîndu-se spre o interpretare a înţelesului ca funcţie (felul în care sînt folosite cuvintele şi combinaţiile de cuvinte), a fost o abordare extrem de valoroasă. În ceea ce îl priveşte pe Firth, a fost o tragedie că nu a scris nici o carte în care să facă o descriere cuprinzătoare a teoriei sale cu privire la limbaj şi la lingvistică, ceea ce l-a lipsit de recunoaşterea colegilor din lumea academică, recunoaştere după care a tînjit şi pe care ştia că o merită.

Hotărîndu-se să facă ceea ce Firth nu a făcut niciodată, adică să prezinte o descriere explicită a teoriei acestuia despre limbaj şi analiza lingvistică, Halliday, fostul lui elev, a expus în mai multe publicaţii succesive, începînd din 1961, o descriere completă, coerentă şi bine susţinută de exemple a teoriei lui Firth aşa cum a înţeles-o el, inclusiv o teorie a morfologiei şi sintaxei, de care Firth nu s-a ocupat decît în treacăt.

Scanned with OKEN Scanner

Concepţia lui Firth referitoare la contextul situaţional ca mijloc de a crea enunţuri înzestrate cu înţeles şi la fonologie ca punte de legătură între gramatică şi fonetică este formalizată în următoarea diagramă schematică a lingvisticii descriptive[72]:

fonetica	lingvistica			
substanţă	⟷	formă	⟷	situație
substanța fonică	fonologia	gramatica (sistem închis)	context	trăsături extralingvistice
substanța grafică	ortografia	lexicul (sistem deschis)		

Diagrama de mai sus exprimă concepția lui M. A. K. Halliday asupra lingvisticii ca ştiință organizată şi bine articulată. Nu este surprinzător faptul că această concepţie s-a modificat şi a evoluat de cînd a fost prezentată prima dată, în 1961[73], dar oricum imaginea generală creată iniţial a rămas în esenţă aceeaşi.

Teoria lingvistică a lui Halliday, aşa cum preciza deseori autorul ei, a fost creată pentru a continua şi dezvolta concepţiile lui Firth despre lingvistică şi pentru a face pentru lingvistica firthiană ceea ce Firth însuşi nu a ajuns să întreprindă, adică să prezinte în termeni proprii o teorie a limbii şi a analizei lingvistice la scară largă. În ce măsură a reuşit Halliday să facă asta rămîne un lucru discutabil, dar teoria sa lingvistică, în special în forma ei curentă, a atras asupra ei o atenție considerabilă.

În primele sale etape, această teorie a fost numită sugestiv „lingvistica neo-firthiană". I se mai spunea şi „gramatica scărilor şi a categoriilor", titlul venind de la setul de şapte elemente de bază, cele trei scări şi cele patru categorii, existent în forma expusă în 1961[74]. În prezent, teoria lui Halliday este cunoscută sub numele de „gramatică sistemică" sau „lingvistică sistemică", deoarece gramatica unei limbi (în sensul cel mai larg al cuvîntului „gramatică") este văzută ca un set foarte complex şi delicat de sisteme de opțiuni, unele ordonate secvențial, altele simultane, prin care trebuie să trecem (la modul

Scanned with OKEN Scanner

figurat) atunci cînd formulăm o frază articulată şi cînd trebuie să interpretăm, în calitate de ascultători, vorbirea altcuiva.

Se presupune că aceste reţele interconectate de opţiuni (termenul de *network*, reţea, îi aparţine lui Halliday) au căpătat forma pe care o au în fiecare limbă pentru ca vorbitorii şi ascultătorii să îşi poată folosi limba într-un mod care să le satisfacă cerinţele, aşa cum sînt ele determinate de cadrul general-uman şi de propria cultură. În acest fel, Halliday, ca şi Firth, face legătura între lingvistica sa şi antropologia lui Malinkowski, propunîndu-şi ca scop central al teoriei sale despre limbă să ajute la găsirea unui răspuns pentru întrebarea „De ce e limba aşa cum este?"[75]

În analiza formei lingvistice în sine, Firth, ca majoritatea lingviştilor britanici ai timpului său, a fost preocupat mult mai mult de fonologie decît de gramatică (sintaxă şi morfologie). Forma lingvistică a fost văzută de el ca un set de abstracţiuni la nivel lexical, gramatical şi fonologic, ce se regăsesc în trăsăturile concrete şi manifestările datelor fonice care le servesc ca exponenţi. La fiecare nivel, elementele şi categoriile deduse sînt corelate între ele, conform celor două dimensiuni saussuriene, în structuri sintagmatice şi sisteme paradigmatice (Firth a folosit termenii de *structură* şi *sistem* pentru a se referi la fiecare din cele două dimensiuni ale relaţiei intralingvistice), structurile tipice fiind consoană-vocală-consoană şi prepoziţie-substantiv, în timp ce silabele oclusive iniţiale ale unei limbi şi cazurile ei nominale constituie sisteme de elemente şi categorii contrastive. Nivelurile erau slab ierarhizate prin aceea că abstracţiile fonologice puteau servi în mod mediat ca exponenţi ai abstracţiilor gramaticale, în timp ce ele însele au exponenţi fonetici în rîndul datelor fonice, deşi exponenţa ar mai putea fi considerată şi direct, ca un raport între abstracţiile gramaticale sau lexicale şi datele fonice[76].

Aspectul cel mai distinctiv al operei lingvistice a lui Firth a fost fonologia prozodică, ale cărei direcţii generale au fost prezentate pentru prima dată, programatic, în 1948 şi dezvoltate în aplicaţiile asupra unui număr de limbi în deceniul care a urmat[77].

Fonologia prozodică a lui Firth ar trebui analizată alături de alte sisteme de fonologie care s-au dezvoltat în anii '40 ca răspuns la provocările cu care s-a confruntat fonologia, ca parte a lingvisticii descriptive, în anii '30. Fonetica, o ştiinţă observaţională şi descriptivă, beneficiind acum de un număr din ce în ce mai mare de instrumente

Scanned with OKEN Scanner

sofisticate („fonetica experimentală"), era capabilă să distingă şi să înregistreze fenomenele fonetice ce aveau loc în vorbire cu un grad de acurateţe mai mare ca pînă atunci, ceea ce i-a permis să introducă în acest domeniu elemente de precizie cum ar fi accentul şi nivelurile de intonaţie şi deplasarea acestora, alături de diferenţele dintre sunete şi modul lor de articulare, specific tranziţiilor dintre silabe, cuvinte şi alte subdiviziuni ale vorbirii. Astfel de fenomene fonetice mai fuseseră remarcate şi de Sweet, care le categorisise sub denumirea de „sinteză" (spre deosebire de „analiză", descrierea consoanelor şi vocalelor considerate segmente secvenţiale separate)[78], dar între timp ele au fost oarecum neglijate de teoria fonologică. Au furnizat totuşi, parţial, materialul pentru *Grenzsignale* ale şcolii de la Praga (pp. 273-274, *supra*).

Într-un anumit sens, teoria prozodică s-a desprins în modul cel mai radical de teoria existentă anterior. Firth a insistat asupra necesităţii separării cerinţelor de transcriere de structura unei teorii fonologice adecvate. Twaddell a sugerat, într-adevăr, mai devreme o asemenea despărţire, dar fără ca ideea sa să aibă prea mult efect asupra teoriei fonologice a epocii. Pentru Firth, fonemul ca unitate teoretică a fost util în elaborarea şi fundamentarea unor sisteme economice de transcriere generalizată. Expunerea integrală a legăturilor funcţionale care definesc trăsăturile sunetelor în vorbire cerea un set diferit de termeni şi un alt tip de analiză[79]. Din moment ce Firth era un susţinător convins al punctului de vedere conform căruia conceptele analitice există doar în sistemul descriptiv al lingvistului şi nu în interiorul limbii, nu i-a fost greu să admită o asemenea coexistenţă de sisteme conceptuale care servesc unor scopuri diferite.

Analiza prozodică implică două tipuri de elemente de bază: unităţile fonematice şi elementele prozodice. Fiecare din acestea este pus în legătură cu o trăsătură fonetică (sau cu grup de trăsături), care servesc ca exponent al lor în materialul concret al vorbirii. Unităţile fonematice sînt consoane sau vocale şi sînt ordonate în serie ca segmente. Dar orice structură fonologică (de exemplu, silaba sau grupul de silabe) poate să includă un element prozodic sau mai multe. Elementele prozodice sînt legate de structuri definite, nu de spaţiile dintre unităţile fonematice, menirea lor fiind să structureze relaţiile sintagmatice dintre anumite trăsături fonetice. În linii mari, trăsăturile fonetice sînt alocate mai degrabă elementelor prozodice decît unităţilor fonematice, dacă ele

Scanned with OKEN Scanner

cuprind întreaga structură sau cea mai mare parte a ei ori dacă sînt limitate poziţional în cadrul structurii, servind astfel la delimitarea sau la marcarea acesteia. De exemplu, tonurile din siameză (tailandeză) sînt tratate ca elemente prozodice ale silabelor după primul criteriu, iar oclusivitatea acestei limbi, care apare numai în poziţie iniţială în silabă, este considerat element prozodic (parţial) după cel de-al doilea criteriu[80]. Exemple asemănătoare de elemente prozodice ale cuvintelor ca unităţi fonologice sînt restricţiile armonice în cazul vocalelor (de obicei însoţite de diferenţele corespunzătoare la nivelul articulării consoanelor) în limbi ca turca şi maghiara, unde accentul cade pe aceeaşi silabă din cuvînt, servind astfel la delimitarea graniţele dintre cuvinte.

Se va vedea că elementele prozodice ale lui Firth şi elementele prozodice ale analizelor care au adoptat teoria sa se ocupă în parte de aceleaşi fenomene ca şi *Grenzsignale* ale Şcolii de la Praga şi ca fonemele suprasegmentale ale foneticienilor americani. Există totuşi anumite diferenţe. Orice tip de trăsătură fonetică despre care se poate demonstra că este asociată sintagmatic cu mai mult de un singur segment poate fi tratată ca exponent al prozodiei. Fonemele americane suprasegmentale, altele decît elementele de legătură, se limitau în general la accent, lungime şi intensitate, trăsături care nu presupun o diferenţă de bază în forma undelor sonore[81]. În analiza prozodică nu se aplică asemenea restricţii şi un element fonetic care în alte sisteme de analiză ar face parte din unele foneme consonantice sau vocalice poate fi considerat element prozodic (de exemplu retroflexiunea din sanscrită şi din unele limbi moderne din India sau articularea palatală şi non-palatală în unele varietăţi ale limbii chineze[82]). Din acelaşi motiv, exponenţii unor unităţi fonematice pot cuprinde mai puţine trăsături fonetice decît s-ar găsi în fonemele imediat corespunzătoare la o analiză fonologică.

O dată ce transcrierile nu mai erau de primă importanţă, nu mai este nevoie nici de existenţa unui set monosistemic de elemente analitice. Analiza prozodică este pregătită să creeze diferite sisteme de unităţi fonematice şi de elemente prozodice în diverse locuri în cadrul structurilor, adică acolo unde acest lucru înlesneşte în mod deosebit analiza. Astfel, consoanele iniţiale din silabe pot foarte bine să formeze un sistem aparte, care să fie diferit de cel al consoanelor finale din silabe, fără să fie nevoie de nici o corelare a membrilor unui sistem cu cei din celălalt, deşi unele trăsături fonetice (exponenţi) pot fi comune.

Scanned with OKEN Scanner

În plus, spre deosebire de „bloomfieldieni", dar asemenea lingviştilor generativ-transformaţionalişti (p. 317, *infra*), fonologiştii prozodici consideră fonologia ca fiind legătura dintre gramatică şi vorbirea curentă sau, mai rezumativ, dintre gramatică şi fonetică, iar categoriile şi structurile gramaticale sînt relevante pentru enunţul fonologic ori de cîte ori una sau mai multe trăsături fonetice pot fi asociate cu ele ca exponenţi[83]. De aici rezultă recunoaşterea elementelor prozodice ale cuvîntului şi ale propoziţiei, ca şi ale silabei, şi, de asemenea, posibilitatea existenţei unor sisteme fonologice diferite în anumite privinţe în ceea ce priveşte cuvintele dintr-o anumită clasă a unei limbi faţă de cuvintele din altă clasă. Aceste ultime două aspecte în care analiza fonologică diferă de analiza centrată pe transcriere au dus la apariţia termenului de *polisistemic*, cu referire la fonologia fonemică. Rezultatul analizei fonologice nu este o transcriere lizibilă, ci o diagramă a corelaţiilor dintre elementele şi trăsăturile dintr-un segment de vorbire, care poate fi pusă în legătură cu structura gramaticală a acesteia[84].

Teoriile recent formulate ale fonologiei autosegmentale şi metrice, care identifică „straturi" diferite de trăsături fonologice deasupra şi dedesubtul segmentelor şi trăsăturilor segmentale, pot fi privite în diferite moduri ca o renaştere şi o continuare a teoriei lui Firth referitoare la elementele prozodice[85].

Deşi Firth a fost într-o opoziţie totală faţă de unele din principiile lingvistice bloomfieldiene, lingvistica bloomfieldiană a fost cea care i-a alimentat această opoziţie. Rodul gîndirii lui Firth, aşa cum reiese din propriile sale scrieri şi din alte texte ale Şcolii Londoneze, a fost concentrat în anii dintre 1945 şi 1956, pe vremea cînd „bloomfieldianismul" era la apogeu în America şi înainte ca Chomsky să-şi impună supremaţia doctrinară în faţa unei mari părţi a lingviştilor din lumea întreagă. Astfel Halliday, care a dezvoltat teoria şi practica lui Firth aşa cum a crezut că ar fi făcut Firth dacă nu ar fi murit atît de devreme după ce s-a pensionat (1960), poate fi considerat ca făcînd parte din sfera de influenţă bloomfieldiană, în ciuda faptului că s-a opus neîncetat şi în diferite moduri lui Bloomfield, şi nu din cercul lui Chomsky, deşi opera lui Halliday continuă pînă în prezent.

O teorie generală a analizei lingvistice, care a împrumutat cîteva din caracteristicile sale de la şcoala pragheză, este „gramatica stratificaţională",

Scanned with OKEN Scanner

propusă de S. M. Lamb (termenul de *gramatică* fiind folosit în sensul lui larg, care cuprinde analiza formală în ansamblu, ca şi în cazul gramaticii generativ-transformaţionale)[86]. Pentru analiza propoziţiilor, sînt propuse niveluri sau straturi diferite în cadrul structurii limbii. De exemplu, există un nivel sememic, în care unităţile de sens distincte ale limbajului formează o reţea de relaţii (de exemplu „tigru", „prinde", „masculin", „uman", „agent", „scop" şi „trecut"), un nivel lexemic, în care unităţile lexicale distincte *om*, *prins*, *tigru* etc. sînt legate într-o structură ce alcătuieşte o propoziţie, un nivel morfemic, în care morfemele apar într-o serie succesivă, şi un nivel fonetic, în care mai multe mănunchiuri simultane de trăsături distincte formează o serie de unităţi fonetice (*omul a prins tigrul*) care marchează trecerea de la înţelesul pe care ni l-am propus să-l exprimăm la o forma de exprimare ordonată serial şi fonetic.

Nivelurile sînt corelate ierarhic între ele şi legate laolaltă de relaţia de reprezentare sau de realizare prin aceea că nivelul lexemic îl reprezintă pe cel sememic şi este reprezentat de cel morfemic, care la rîndul lui este reprezentat de trăsăturile distinctive ale celui mai de jos nivel structural, cel fonemic. Natura reprezentării variază de la reprezentarea simplă, atunci cînd o unitate de nivel mai înalt este reprezentată de următorul nivel structural de sub el, pînă la unele reprezentări complexe, cum ar fi neutralizarea (două sau mai multe unităţi care nu se disting structural în reprezentare), reprezentarea compozită (o unitate reprezentată de mai mult de o singură unitate de nivel inferior, cum se întîmplă în mai multe reprezentări alomorfe ale unui morfem), reprezentarea zero, reprezentarea portmantou etc.

Expusă în anii '60, gramatica stratificaţională este mai greu de plasat între influenţele bloomfieldiene şi cele chomskiene. Are ceva în comun şi cu teoria lui Hjelmslev, şi cu cea a lui Trubeţkoi. Ca şi Chomsky, Lamb localizează structura limbii în mintea umană mai mult decît în datele observabile ale realităţii, dar o mare parte din modul de organizare a teoriei sale a fost influenţată de bloomfieldianul Hockett, în special de articolul lui Hockett intitulat „Elementele lingvistice şi legăturile dintre ele"[87].

Teoria sa este o reacţie împotriva linearităţii dominante a distribuţionalismului „bloomfieldian", constînd în etalarea tipurilor diferite de legături structurale care pot fi incluse în analiza lingvistică şi a modurilor diferite în care o structură de la un anumit nivel poate fi

Scanned with OKEN Scanner

legată (realizată sau reprezentată) de o structură situată la un alt nivel. Lingvistica stratificațională întruchipează o formă de organizare cu ajutorul căreia pot fi explicate prin vorbire prelucrarea și receptarea sensurilor de către perechea vorbitor-ascultător (gînduri, percepții, stări de lucruri etc.). Faptul că sensurile care trebuie exprimate se iau ca punct de plecare al mecanismului stratificațional indică o orientare psihologică, nefiind exclusă nici o posibilă legătură cu anumite procese neurologice concrete ce au loc în creier, cel puțin pentru unul din autorii cuprinși în această orientare[88].

În legătură cu cele trei teorii „post-bloomfieldiene" care au fost analizate pe scurt aici, putem spune că ele devin deja „istorice", în sensul că s-au înregistrat relativ puține studii lingvistice novatoare sau dezvoltări ale metodelor analitice.

Tagmemica a fost întotdeauna asociată cu Pike și cu evanghelismul lingvistic al Institutului de Lingvistică Summer, care și-au îndreptat atenția spre nenumărate limbi ale lumii, încă lipsite de scriere și necercetate, în special din America Centrală și de Sud. Aceste studii oferă mijloace de acces utile la limbile respective, luînd forma unor descrieri ușor de înțeles pentru lingvistul generalist care vrea să analizeze o limbă pe care nu a întîlnit-o pînă atunci, fără a trebui să se familiarizeze cu un volum complex de concepte teoretice. Cel puțin o limbă europeană a fost analizată în termeni tagmemici în cartea lui Brend despre propozițiile din spaniolă[89].

Cîteva dintre conceptele și metodele analitice fundamentale din fonologia prozodică a lui Firth și a celor asociați cu el, în special din Londra, au reapărut în unele modele fonologice „post-chomskiene", mai ales în fonologia autosegmentală și în cea metrică. Remarcăm în plus hotărîrea lui Firth de a face din studiul sensului lingvistic elementul central al teoriei sale, un punct de vedere destul de demodat în acel timp. Ea se reflectă într-un număr de analize recente, de exemplu în studiile cu privire la conversație, actele vorbirii, presupoziții, dar și în teoria relevanței. Autorii contemporani care se ocupă de aceste subiecte decid singuri în ce măsură recunosc influența lui Firth (p. 318, *infra*).

Teoria stratificării rămîne un sistem incitant de analiză fonologică, gramaticală și semantică a limbilor vechi și moderne, deși nu se mai află în centrul atenției în cercetarea lingvistică. Ea a dat însă naștere cel puțin unui manual introductiv și unei analize fascinante a prepozițiilor din engleză, genul de domeniu semantic în care astfel de metode par a fi extrem de potrivite. (vezi notele 86, 88).

Scanned with OKEN Scanner

Bibliografie suplimentară

J. T. ANDRESEN, *Linguistics in America 1769-1924: a critical history*, Londra şi New York, 1990.
L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935.
N. CHOMSKY, *Syntactic structures*, Haga, 1957.
N. CHOMSKY, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1964.
N. CHOMSKY, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
N. CHOMSKY şi M. HALLE, *The sound pattern of English*, New York, 1968.
J. R. FIRTH, „The English school of phonetics", în *TPS*, 1946, pp. 92-132.
J. R. FIRTH, *Papers in linguistics 1934-1951*, Oxford, 1957.
Z. S. HARRIS, *Methods in structural linguistics*, Chicago, 1951.
E. J. A. HENDERSON (ed.), *The indispensable foundation: a selection from the writings of Henry Sweet*, Londra, 1971.
L. HJELMSLEV, *Prolegomena to a theory of language* (tr. F. J. WHITFIELD), Baltimore, 1953 (prima ediţie în daneză, 1943).
D. HYMES şi J. FOUGHT „American structuralism", în *SEBEOK*, Historiography of Linguistics, pp. 902-1176.
M. IVIĆ, *Trends in linguistics*, Haga, 1965, pp. 69-242.
R. JAKOBSON, *Selected writings I: phonological studies*, Haga, 1962.
D. JONES, *An outline of English phonetics* (ediţia a şasea), Londra, 1947.
D. JONES, *The phoneme: its nature and use*, Cambridge, 1950.
M. JOOS (ed.), *Readings in linguistics*, New York, 1948.
P. H. MATTHEWS, *Grammatical theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*, Cambridge, 1993.
C. MOHRMANN, A. SOMMERFELT şi J. WHATMOUGH (ed.), *Trends in European and American linguistics 1930-1960*, Utrecht, 1961.
C. MOHRMANN, F. NORMAN şi A. SOMMERFELT (ed.), *Trends in modern linguistics*, Utrecht, 1963.
S. O. MURRAY, *Theory groups and the study of language in North America*, Amsterdam, 1994.
F. J. NEWMEYER, *Linguistic theory in America*, New York, 1986.
F. J. NEWMEYER, (ed.), *Linguistic theory: Foundations* (Linguistics: the Cambridge survey), 1988.
F. R. PALMER (ed.), *Prosodic analysis*, Londra, 1970.
E. SAPIR, *Language*, New York, 1921.
E. SAPIR, *Selected writings* (ed. D. G. MANDELBAUM), Berkeley, 1951.
F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale* (ediţia a patra), Paris, 1949.
T. A. SEBEOK (ed.), *Portraits of linguists: a biographical source book for the history of western linguistics 1746-1963*, Bloomington şi Londra, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

T. A. SEBEOK, *Historiography of linguistics*, pp. 717-1209.
N. S. TRUBETZKOY, „Grundzüge der Phonologie", în *TCLP*, nr. 7 (1939) (tr. J. CANTINEAU, *Principes de Phonologie*, Paris, 1949. Traducerea engleză de C. A. M. BALTAXE, Berkeley şi Los Angeles, 1969).
J. VACHEK, *The linguistic school of Prague*, Bloomington, 1966.
C. L. WRENN, „Henry Sweet", în *TPS*, 1946, pp. 177-201.
* * * *Studies in linguistic analysis* (diverşi autori), volum special al Societăţii Filologice, Oxford, 1957.

Note

1. Cîteva studii detaliate cu privire la lingvistica din secolul XX, realizate din puncte de vedere diferite, pot fi găsite în următoarele cărţi (lista nu este cîtuşi de puţin exhaustivă): Andresen, 1990; Hymes şi Fought, 1975; Matthews, 1993; Murray, 1994; Newmeyer, 1986 şi (ed.) 1988.
2. *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes*, Leipzig, 1879.
3. DE SAUSSURE, 1949, prefaţă la prima ediţie; pentru mai multe detalii, v. R. GODEL (ed.), *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Paris, 1957; R. ENGLER, *Ferdinand de Saussure, cours de linguistique générale* (ediţie critică), Wiesbaden, 1967. În plus: E. F. K. KOERNER, *Ferdinand de Saussure, origin and development of his linguistic theory in western studies of language*, Braunschweig, 1973; J. CULLER, *Saussure*, Londra, 1982.
4. P. A. VERBURG, în *Lingua*, nr. 2 (1950), p. 441.
5. J. T. WATERMAN, *Perspectives in linguistics*, Chicago, 1963, p. 67.
6. E. DURKHEIM, *Les règles de la méthode sociologique* (ediţia a unsprezecea), Paris, 1950; DE SAUSSURE, 1949, pp. 31, 37, 138; *cf.* comentariile judicioase ale lui SAPIR, „Do we need a superorganic?", în *American anthropologist* n. s. 19 (1917), pp. 441-447.
7. DE SAUSSURE, 1949, pp. 34, 97.
8. *Ibid.*, pp. 151-154, 157, 169.
9. *Ibid.*, partea a II-a, capitolul 5; Saussure a folosit termenul *associatif*, dar, după ce a fost sugerat pentru prima dată de Hjelmslev (*Acts of the fourth international congress of linguists*, Copenhaga, 1936, pp. 140-151), *paradigmatic* a devenit termenul curent general acceptat.
10. DE SAUSSURE, 1949, p. 317.
11. Pentru detalii suplimentare, pot fi consultate următoarele lucrări: HJELMSLEV, 1953; *id.*, „Structural linguistics", în *Studia linguistica*, nr. 1 (1947), pp. 69-78;

Scanned with OKEN Scanner

H. SPANG-HANSSEN, „Glossematics", în MOHRMANN, SOMMERFELT şi WHATMOUGH, 1961, pp. 128-164. Critica unor aspecte ale teoriei glosematice se găseşte în E. FISCHER-JORGENSEN, „Remarques sur les principes de l'analyse phonémique", în *TCLC*, nr. 5 (1949), pp. 214-234; B. SIERTSEMA, *A study of glossematics*, Haga, 1955.

12. Vezi şi S. ULLMANN, *Principles of semantics*, Glasgow şi Oxford, 1957, pp. 152-170; J. LYONS, *Semantics*, Cambridge, pp. 197, 250-269.
13. Pentru istoria foneticii vezi şi R. E. ASHER şi E. J. A. HENDERSON (ed.), *Towards a history of phonetics*, Edinburgh, 1981.
14. *Works*, volumul 3, Londra, 1807, pp. 253-318 (264).
15. Londra, 1855.
16. A. M. BELL, *Visible speech: the science of alphabetics*, Londra, 1867; H. SWEET, *Handbook of phonetics*, Oxford, 1877; *cf.* discuţia generală a lui Sweet în „Sound notation", în *TPS* 1880-1881, pp. 177-235.
17. WRENN, 1946; H. C. WYLD, „Obituary, Henry Sweet", în *Archiv für die neueren Sprachen*, n. s. 30 (1913), pp. 1-8. Este interesant de remarcat că Bernard Shaw, care îl cunoştea pe Sweet şi cunoştea scrierile sale, l-a luat ca model pentru profesorul Higgins în *Pygmalion*; acelaşi personaj apare din nou în adaptarea muzicală de mai tîrziu, *My fair lady*.
18. *Cf.* C. PAINTER, *An introduction to experimental phonetics*, Baltimore, 1979. Despre reforma ortografiei şi despre fonetică, v. SWEET *Presidential address* către Societatea Filologică (în *TPS* 1877-1879, pp. 1-16).
19. Sweet, *Handbook*, pp. 100-108, 182-183.
20. R. JAKOBSON, „Henry Sweet's path toward phonemics", în *In memory of J. R. Firth* (ed. C. E. BAZELL *et al.*), Londra, 1966, pp. 242-254; J. BAUDOUIN DE COURTENAY, *Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen* (traducere germană), Strasbourg, 1895; E. STANKIEWICZ, *Baudouin de Cortenay and the foundations of structural linguistics*, Lisse, 1976. Cuvîntul *fonem* pare să fi fost folosit pentru prima dată de savantul francez A. Dufriche-Desguettes (E. F. K. KOERNER, în *Phonetica*, nr. 33 (1976) pp. 222-231).
21. SWEET, *Handbook*, p. 105; JONES, 1950, capitolul 29; W. F. TWADDELL, *On defining the phoneme*, Baltimore, 1935, inclusiv trimiterile bibliografice din volum.
22. TRUBETZKOY, 1939 (paginile de trimiteri bibliografice sînt luate din traducerea engleză a lui Baltaxe).
23. *Ibid.*, pp. 3, 31-45, 66-89; VACHEK, 1966, capitolul 3. Ca şi Hjelmslev, Trubeţkoi s-a inspirat mult din teoria structurală şi relaţională a lui Saussure, dar asta nu l-a făcut să respingă criteriile fonetice din analiza fonologică.
24. TRUBETZKOY, 1939, pp. 77-83, 228-241; *id.*, „Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze", în *TCLP*, nr. 6 (1936), pp. 29-45; *id.*, 1939,

Scanned with OKEN Scanner

pp. 170-207, 273-297; *id.*, *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen*, Brno, 1935.

25. „Functional sentence analysis" sau „functional sentence perspective", analiza expresiei sintactice a diferitelor aspecte ale sensului propoziției, preluată în realitate de la K. Bühler, a jucat un rol important în studiul lingvistic al Școlii de la Praga de după război și este considerată de o importanță majoră în gramatica sa sistemică (VACHEK, 1966; HALLIDAY „Options and functions in the English clause", în *Brno studies in English*, nr. 8 (1969), pp. 81-88. Școala de la Praga a fost unul din cele mai importante centre de cercetare lingvistică teoretică ale Europei interbelice. A fost reorganizată după al doilea război mondial. Vezi VACHEK, 1966.
26. „Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre", în *TCLP*, nr. 6 (1936), pp. 240-288; VACHEK, 1966.
27. *Cf.* ROBINS, *„Distinctive feature theory"*, în D. ARMSTRONG și C. H. VAN SCHOONEVELD (ed.), *Roman Jakobson: echoes of his scholarship*, Lisse, 1977, pp. 391-402.
28. A. F. C. WALLACE și J. ATKINS, „The meaning of kinship terms", în *American anthropologist* n. s. 62 (1960), pp. 58-80; E. A. HAMMEL (ed.), „Formal semantic analysis", în *American anthropologist* 67.5 (1965), partea a II-a, număr special. Analiza semantică seamănă întru cîtva cu teoriile cîmpului semantic ale lingviștilor europeni, dar analiza componențială privește în primul rînd analiza termenilor, cu referire la trăsăturile lor semantice, în timp ce teoria cîmpului semantic privește diviziunea cîmpului semantic între termeni.
29. JAKOBSON, 1962.
30. JAKOBSON și M. HALLE, *Fundamentals of language*, Haga, 1956, pp. 28-32.
31. JAKOBSON și J. LOTZ „Notes on the French phonemic pattern", în *Word*, nr. 5 (1949), pp. 151-158; CHOMSKY, 1964, pp. 65-75; CHOMSKY și HALLE 1968, pp. 335-338. O descriere remarcabilă a progreselor fonologiei din acest secol se găsește în E. FISCHER-JØRGENSEN, *Trends in phonological theory: a historical introduction*, Copenhaga, 1975.
32. JAKOBSON, „Prinzipien der historischen Phonologie", în *TCLP*, nr. 4 (1931), pp. 247-267 (și în JAKOBSON, 1962, pp. 202-220 (traducere în franceză)); J. FOURQUET, *Les mutations consonantiques en germanique*, Paris, 1948.
33. BLOOMFIELD, 1935, p. 385.
34. DE SAUSSURE, 1949, p. 124.
35. A. MARTINET, „Structure, function, and sound change", în *Word*, nr. 8 (1952), pp. 1-32; A. G. HAUDRICOURT și A. G. JUILLAND, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949.

Scanned with OKEN Scanner

36. E. J. SIMMONS (ed.), *The Soviet linguistic controversy*, New York, 1951; L. C. THOMAS, „The linguistic theories of N. J. Marr", în *UCLP*, nr. 14 (1957), în rezumat în IVIĆ, 1965, pp. 102-107. T. A. SEBEOK (ed.), *Current trends in linguistics I: Soviet and East European linguistics*, Haga, 1963; F. KIEFER (ed.), *Trends in Soviet linguistics*, Dordrecht, 1973. Vezi şi P. SÉRIOT (ed.), „Une familière étrangeté: la linguistique russe et soviétique", în *Histoire épistémologie langage* 17.2 (1995).
37. „The glottalic hypothesis" (ipoteza glotalică), aşa cum este numită uneori această teorie, va fi subiectul unor cercetări viitoare. Ea a fost avansată în T. V. GAMKRELIDZE şi V. IVANOV, *Indo-European and the Indo-Europeans*, Moscova, 1968 (în rusă; traducerea în engleză J. NICHOLS, Berlin, 1994-1995; o cronică la textul rusesc e scrisă de K. HAYWARD, în *Lingua*, nr. 78 (1989), pp. 37-86). Vezi de asemenea GAMKRELIDZE, „Language typology and linguistic reconstruction", în *Proc. 12th International Congress of Linguistics*, Innsbruck, 1978, pp. 480-482.
38. Londra, 1922; Oxford, 1932; Jena, 1934; Copenhaga, 1928; Aarhus, 1935.
39. *Cf.* E. CASSIRER, *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, 1923-1929; BLOOMFIELD, „Language or ideas?", în *Language*, nr. 12 (1936), pp. 89-95.
40. C. C. FRIES în MOHRMANN, SOMMERFELT şi WHATMOUGH, 1961, p. 218; *Language*, nr. 19 (1943), p. 198; vezi şi P. SWIGGERS, *The Boas-Bloomfield Correspondence*, Münster, 1988.
41. „Sound patterns in language", în *Language*, nr. 1 (1925), pp. 37-51; „La réalité psychologique des phonèmes", în *Journal de psychologie normale et pathologique*, nr. 30 (1933), pp. 247-265 (în engleză în SAPIR, 1951, pp. 46-60). Despre influenţa europenă asupra lingviştilor americani, v. H. M. HOENIGSWALD (ed.), *The European background*, Dordrecht, 1979.
42. WEISS, *Theoretical basis of human behaviour*, Columbus, 1929, capitolul 13; BLOOMFIELD, 1935, prefaţă, pp. 28, 142; *id*, necrologul lui A. P. WEISS, în *Language*, nr. 7 (1931), pp. 219-221.
43. *Indian linguistic families of America north of Mexico* (al VII-lea raport anual al Biroului de Etnologie), Washington, 1891. ANDRESEN, 1990.
44. Washington 1911 (părţile 1 şi 2), New York 1938 (partea 3).
45. SAPIR, 1921 şi 1951; id., „The status of linguistics as a science", în *Language*, nr. 5 (1929), pp. 207-214; S. NEWMANN, în *IJAL*, nr. 17 (1951), pp. 180-186; J. B. CARROLL (ed.), *Language, thought and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf*, New York, 1956. Vezi şi W. COWAN *et al.* (ed.), *New perspectives in language, culture, and personality*, Amsterdam, 1986; R. A. HALL (ed.), *Leonard Bloomfield: essays on his life and work*, Amsterdam, 1987; MATTHEWS, 1993.

Scanned with OKEN Scanner

46. Criticii au putut remarca faptul că modurile în care se foloseau în realitate aceste două tipuri de unități nu erau atît de similare pe cît sugera teoria (v. C. E. BAZELL, „Phonemic and morphemic analysis", în *Word*, nr. 8 (1952), pp. 33-38; dezvoltarea metodelor lingvistice americane în această perioadă se poate vedea la JOOS, 1958.
47. R. E. LONGACRE, în *Language*, nr. 32 (1956), p. 301.
48. BLOOMFIELD, 1935, pp. 178-189, 167, 194-197; O. JESPERSEN, *The philosophy of grammar*, Londra, 1924, capitolul 7; R. S. WELLS, „*Immediate constituents*", în *Language*, nr. 23 (1947), pp. 81-117.
49. HARRIS, 1951, p. 6.
50. C. F. HOCKETT, „Two models of grammatical description", în *Word*, nr. 10 (1954), pp. 210-234.
51. BLOOMFIELD, 1935, p. 161; HOCKETT, *Manual of phonology* (în *IJAL* 21.4, partea 1, 1955), pp. 14-17; „Linguistic elements and their relation", în *Language*, nr. 37 (1961), pp. 29-53.
52. G. L. TRAGER şi H. L. SMITH, *Outline of English structure* (*Studies in linguistics* – texte ocazionale, vol. 1, 1951); HOCKETT „A system of descriptive phonology", în *Language*, nr. 18 (1942), pp. 3-21. Termenul *grammatical prerequisite* îi aparţine lui K. L. Pike, care nu a acceptat niciodată restricţia impusă în analiza fonologică („Grammatical prerequisites to phonemic analysis", în *Word*, nr. 3 (1947), pp. 155-172; „More on grammatical prerequisites", în *Word*, nr. 8 (1952), pp. 106-121). Despre separarea nivelurilor, v. TRAGER şi SMITH, *op.cit.*, pp. 50, 53-54; HARRIS 1951, p. 6.
53. H. L. SMITH, în *Language*, nr. 28 (1952), pp. 144-149; HARRIS, 1951, p. 16; CHOMSKY, 1964, p. 80.
54. B. BLOCH „English verbal inflexion", în *Language*, nr. 23 (1947), pp. 399-418.
55. New York, 1958; New York, 1955; New York, 1958.
56. JOOS, 1958; MOHRMANN, SOMMERFELT şi WHATMOUGH, 1961. O descriere foarte folositoare a acestei etape din lingvistica americană se găseşte în D. HYMES şi J. FOUGHT, „American structuralism", în SEBEOK, *Historiography*, pp. 903-1176.
57. Pentru o descriere mai detaliată a lingvisticii din acest secol, în special a lucrărilor scrise sau inspirate de Chomsky, vezi NEWMEYER, 1986; MATTHEWS, 1993.
58. *An introduction to the study of language*, New York, 1914, p. 311.
59. *Linguistic aspects of science*, Chicago, 1939 (citat de la p. 76); ROBINS, „Leonard Bloomfield: the man and the man of science", în *TPS* 86.1 (1988), pp. 63-87. Multe din articolele lui Bloomfield au fost publicate într-un singur volum, C. F. HOCKETT (ed.), *A Bloomfield: anthology*, Bloomington, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

60. *Cf.* K. L. PIKE, *Phonemics: a technique for reducing languages to writing*, Ann Arbor, 1947; E. A. NIDA, *Morphology*, Ann Arbor, 1948.
61. BLOOMFIELD, 1935, pp. 140, 23. În acelaşi mod, Bloomfield a respins aproape brutal conceptul de boală mentală: „Nu, sigur este vreun proces chimic care merge prost în creier" (C. F. HOCKETT, *A Bloomfield anthology*, Bloomington, 1970, p. 542).
62. *Cf.* B. BLOCH şi C. L. TRAGER, *Outline of linguistic analysis*, Baltimore, 1942, p. 8.
63. C. C. FRIES în MOHRMANN, SOMMERFELT şi WHATMOUGH, 1961, pp. 212-217.
64. 1935, p. 18.
65. *Language in relation to a unified theory of the structure of human behaviour*, Glendale, 1954-1960; R. E. LONGACRE, *Grammar discovery procedures*, Haga, 1964. B. ELSON şi V. PICKETT, *An introduction to morphology and syntax*, Santa Ana, 1962, p. 57.
66. V. WATERHOUSE, „The grammatical structure of Oaxaca Chontal", în *IJAL* 28.2 (1962), partea a 2-a. V. şi R. E. LONGACRE, *„String constituent analysis"*, în *Language*, nr. 36 (1960), pp. 63-88; V. PICKETT, *The grammatical hierarchy of Isthmus Zapoteć* (în *Language*, nr. 36.1, partea a 2-a, 1960); ELSON şi PICKETT, *op.cit.*; W. A. COOK, *Introduction to tagmemic analysis*, New York, 1969; R. M. BREND, *A tagmemic analysis of Mexican Spanish clauses*, Haga, 1968; *id.* (ed.), *Advances in tagmemics*, Haga, 1974.
67. R. E. LONGACRE, „Some fundamental insights of tagmemics", în *Language*, nr. 36 (1960), pp. 63-88, (citat de la p. 67); ca exemplu de manual tagmemic, *id.*, *Grammar discovery procedures*, Haga, 1964.
68. MALINOWSKI, „An ethnographic theory of language", în *Coral gardens and their magic*, Londra, 1935, volumul 2, capitolul 1; FIRTH „Ethnographic analysis and language with reference to Malinowski's views", în *Man and culture* (ed. R. W. FIRTH), Londra, 1957, pp. 93-118.
69. FIRTH, „The technique of semantics", în *TPS*, 1935, pp. 36-72.
70. Includerea referinţei şi denotaţiei în relaţiile încadrate într-un context situaţional firthian este analizată critic de J. LYONS, „Firth's theory of «meaning»", în *In memory of J. F. Firth*, pp. 288-302, dar pare să fie compatibilă cu teoria lui şi, totodată, necesară pentru susţinerea acesteia.
71. F. R. PALMER, „Linguistic hierarchy", în *Lingua*, nr. 7 (1958), pp. 225-241.
72. Se bazează pe HALLIDAY, „Categories of the theory of grammar", în *Word*, nr. 17 (1961), pp. 241-292.
73. HALLIDAY, *op.cit.*
74. Pentru detalii asupra acestui stadiu iniţial al teoriei, ar trebui consultată HALLIDAY, „Categories". O descriere simplificată este dată în HALLIDAY,

Scanned with OKEN Scanner

A. MCINTOSH şi P. D. STREVENS, *The linguistic sciences and language teaching*, Londra, 1964.

75. Există acum o cantitate destul de mare de texte despre Halliday sau scrise de acesta. Articolul lui, „Some notes on «deep» grammar" (în *Journal of linguistics*, nr. 2 (1966), pp. 57-67), constituie o punte de legătură între versiunile de început şi cele de mai tîrziu ale teoriei sale. Poate cea mai accesibilă prezentare a sistemului lui gramatical se găseşte în „Language structure and language function", în *New horizons in linguistics* (ed. J. LYONS), Londra, 1970, pp. 140-165. Vezi de asemenea R. A. HUDSON, *English complex sentences : an introduction to systemic grammar*, Amsterdam, 1971. Hudson a elaborat recent ceea ce el numeşte „daughter-dependency grammar", care derivă parţial din gramatica sistemică (*Arguments for a non-transformational grammar*, Chicago, 1976). Şi mai recent, v. HALLIDAY, *An introduction to functional grammar*, Londra, 1985.
76. FIRTH, „Synopsis of linguistic theory", în *Studies in linguistic analysis*, 1957, pp. 1-32; ROBINS, „General linguistics in Great Britain 1930-1960"; C. MOHRMANN, F. NORMAN şi A. SOMMERFELT, 1963, pp. 11-37.
77. FIRTH, „Sounds and prosodies", în *TPS*, 1948, pp. 127-152; ROBINS, „Aspects of prosodic analysis", în *Proceedings of the University of Durham Philosophical Society*, seria B (Arts), nr. 1 (1957), pp. 1-12; PALMER, 1970.
78. SWEET, *Handbook*, p. 56.
79. J. T. BENDOR-SAMUEL, „The verbal piece in Jebero" (în *Word*, nr. 17, supliment, 1961), capitolele 2 şi 3.
80. E. J. A. HENDERSON, „Prosodies in Siamese", în *Asia major*, n. s. 1 (1949), pp. 189-215; PALMER, 1970.
81. PIKE, *Phonemics*, Ann Arbor, 1947, p. 63.
82. W. S. ALLEN, „Some prosodic aspects of retroflexion and aspiration in Sanskrit", în *BSOAS*, nr. 13 (1951), pp. 939-946; N. C. SCOTT, „A phonological analysis of the Szechuanese monosyllable", în *BSOAS*, nr. 18 (1956), pp. 556-560.
83. Această aparentă anticipare de către firthieni a punctului de vedere fundamental generativ-transformaţional, referitor la locul fonologiei într-o descriere pe deplin lingvistică, este discutată de D. T. LANGENDOEN, *The London School of Linguistics*, Cambridge, Mass., 1968, p. 59. Cartea lui Langendoen conţine o apreciere critică a teoriei şi a analizei prozodice la Firth de pe o poziţie generativ-transformaţională. Unele din poziţiile critice sînt discutate în ROBINS, în *Language*, nr. 45 (1969), pp. 109-116.
84. De exemplu, HENDERSON, *op.cit.*; pentru referinţe suplimentare, vezi ROBINS, „General linguistics in Great Britain 1930-1960"; vezi şi PALMER, 1970.
85. J. A. GOLDSMITH, *Autosegmental and metrical phonology*, Oxford, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

86. Teoria stratificațională a fost făcută publică pentru prima dată în două lucrări ale lui LAMB, „The sememic approach to structural semantics", în *American anthropologist*, 66.3 (1964), partea a 2-a, pp. 57-78; *id.*, „On alternation, transformation, realization, and stratification", în *Monograph series on languages and linguistics* (Georgetown), nr. 17 (1964), pp. 105-122; *id.*, *Outline of stratificational grammar*, Washington, 1966. Vezi D. C. BENNETT, *Spatial and temporal uses of English prepositions: an essay in stratificational semantics*, Londra, 1975; D. G. LOCKWOOD, *Introduction to stratificational linguistics*, New York, 1972. Legătura dintre lingvistica stratificațională și teoria Școlii de la Praga este prezentată în VACHEK, 1966.
87. *Language*, nr. 37 (1961), pp. 29-53.
88. D. G. LOCKWOOD, *Introduction to stratificational linguistics*, New York, 1972, pp. 281-286.
89. R. M. BREND, *A tagmemic analysis of Mexican Spanish clauses*, Haga, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul 9

LINGVISTICA ÎN SECOLUL XX: A DOUA PERIOADĂ

Cele două personalități importante ale primelor două decenii din secolul XX, Saussure şi Trubeţkoi, şi-au pus amprenta asupra unui întreg secol de teorie şi metodologie lingvistică descriptivă.

După această perioadă, anul 1957 (data primei publicări a *Structurilor sintactice* a lui Chomsky) a fost în mod general acceptat ca moment de răscruce în lingvistica secolului XX, prin aceea că a introdus pentru prima dată în America şi după aceea în tot restul lumii academice teoria şi practica aşa-numitei gramatici generativ-transformaționale. Dar putem afirma că pentru unii lingvişti anul 1959 este mai important – este anul cînd, într-o trecere virulentă în revistă, Chomsky a respins întreaga abordare behavioristă a utilizării limbii, considerînd-o un produs inacceptabil al puternicului empirism al şcolii behavioriste bloomfieldiene[1].

Este adevărat că toţi teoreticienii lingvişti din primii ani de după moartea lui Bloomfield, în 1949, în afară de cei care şi-au continuat munca numai pe direcţiile bloomfieldiene, au fost unanimi în a respinge şi a modifica serios unele din restricțiile auto-impuse ale acestuia, dar Chomsky a fost cel care a pus la îndoială în mod deliberat întreaga bază filozofică a ceea ce devenise „canonul bloomfieldian". Diversele progrese din lingvistică (analizate în capitolul precedent, cu excepția posibilă a teoriei stratificaționale a lui Lamb), pot fi văzute ca nişte reacţii la teoria elaborată de Bloomfield în *Limbajul* şi în alte lucrări sau ca o continuare a acesteia. Din 1957, aproape toate evoluţiile din lingvistică sînt rezultatul reevaluării sau criticii concepţiilor chomskiene, pornind în primul rînd chiar de la schimbările pe care le-a produs acesta în propria sa teorie lingvistică.

A doua jumătate a secolului XX poate fi privită ca epoca gramaticii generativ-transformaționale. Acest termen compus se potrivea pentru primii ani: producerea de propoziții și explicarea integrală a regulilor prin care propozițiile sînt acceptate și înțelese au fost și rămîn obiectul acestei teorii, în timp ce transformările sau regulile transformaționale au fost mijloacele principale prin care se putea atinge obiectivul urmărit. În acest stadiu, așa cum au remarcat unii analiști europeni, metodele de analiză gramaticală ale lui Chomsky erau foarte apropiate de reprezentările și metodele europene tradiționale de predare a limbilor, un punct de vedere pe care l-a remarcat însuși Chomsky în legătură cu scrierile sale[2].

În ceea ce privește transformările produse atunci, în 1952 și 1957, profesorul lui Chomsky, Zellig Harris, stabilise deja un asemenea raport între structurile sintactice, dar în cadrele teoriilor existente, ca parte a descrierii gramaticale a structurilor propoziției. În *Structurile sintactice*, Chomsky a susținut, dintr-un punct de vedere diferit, că, luată izolat, gramatica structurilor frazei, aidoma constituenților imediați bloomfieldieni, nu era potrivită și nici îndeajuns de puternică pentru a oferi un model de analiză al unei limbi oarecare sau a limbii umane în general ori pentru a descrie și a explica tot ce poate produce și interpreta un vorbitor nativ datorită propriei competențe în cadrul sistemului gramatical al limbii sale[3]. Așa cum făcuse și Wilhelm von Humboldt cu mult timp înainte, Chomsky a fost și a rămas preocupat de felul în care, în orice limbă, vorbitorii pot găsi utilizări infinite ale unor resurse finite. De el se leagă și deosebirea dintre punctul de vedere empiric și cel raționalist cu privire la scopul și limitele unei științe. Pe scurt, bloomfieldienii se întrebau: „Cum putem descrie și analiza rezultatul acțiunii vorbitorilor sau a celor ce scriu, în forma în care poate fi remarcat de un observator extern?"; chomskienii întrebau și se întrebau „Ce are un vorbitor nativ sau fluent al unei limbi în «creierul-minte» (termen chomskian), de poate fi numit sau este numit vorbitor de engleză, swahili, japoneză, latină clasică sau orice altă limbă?"

La început, gramatica generativ-transformațională invoca transformările (regulile T) în vederea creării propozițiilor cele mai acceptabile din punct de vedere gramatical dintr-o limbă. În *Structurile sintactice*, acestea luau două forme: transformările obligatorii, cum ar fi „saltul afixelor", prin care este generată forma corectă a unei propoziții, și

transformările opționale, prin care, de exemplu, propozițiile afirmative sînt trecute la negativ sau la interogativ[4].

În cursul următorilor patruzeci de ani, în cadrul formulărilor lui Chomsky şi pornind de la ele, s-a produs o reducere progresivă a rolului transformărilor, prin introducerea aşa-numitei „structuri profunde" ("deep structure"), prin care erau şi încă mai sînt formulate asemenea transformări, ce operează la nivelul structurii profunde pentru a da naştere la structurile de suprafață şi, în cele din urmă, la propozițiile concrete, aşa cum se pronunță şi cum se scriu ele în realitate. Accentul pus pe scopul explicativ al lingvisticii lui Chomsky sau al oricărei teorii lingvistice inspirate de acesta este din ce în ce mai pregnant. Ca urmare a acestui fapt, termenul „transformațional", atît de frecvent în manualele mai vechi, aproape că a dispărut, în prezent teoria chomskiană fiind numită simplu *lingvistică generativă*.

Concepția lui Bloomfield cu privire la ştiință era puternic empiristă. Chomsky susține o interpretare raționalistă a ştiinței, cel puțin în ceea ce priveşte ştiința limbii. Acest lucru implică două moduri de a vedea limba, ambele diametral opuse celor bloomfieldiene. În primul rînd, Chomsky şi cei care au adoptat modul lui general de abordare privesc limba „din interior", prin prisma „competenței" vorbitorului nativ, a capacității sale de a folosi şi de a înțelege propria sa limbă. Empiriştii, devotați propriilor lor principii, trebuie să privească limba „din exterior", ca în ştiințele naturale, şi să analizeze exclusiv fenomenele de vorbire şi scriere general observabile. Un caz extrem de devotament față de principiile acceptate este hotărîrea deliberată a lui C. C. Fries de a scrie un studiu despre gramatica formală a limbii engleze numai pe baza nenumăratelor conversații înregistrate de el, fără nici o referire la propria sa cunoaştere şi utilizare a limbii[5].

Perspectiva „interioară" chomskiană îi dă acestuia posibilitatea să recurgă la percepțiile şi reacțiile în mod necesar personale, private şi individuale ale celui care analizează limba, reacții şi percepții pe care vorbitorul-ascultător le cunoaşte direct (aici fiind inclus, desigur, şi lingvistul care îşi studiază propria limbă) şi care sînt deduse doar indirect la ceilalți, din vorbire sau alt tip de comportament: (in)acceptabilitatea, parafraza, echivalența, formarea corectă şi incorectă a cuvintelor, propria judecată a vorbitorilor asupra diferențelor şi nuanțelor semantice şi evaluarea de către aceştia a corectitudinii utilizării

Scanned with OKEN Scanner

contextuale a vocabularului şi a propoziţiilor. În general, asemenea probe, în esenţă introspective, sînt acceptabile în măsura în care vorbitorul şi cei din jur le consideră valabile. Într-o asemenea interpretare, limba este ea însăşi o cheie pentru înţelegerea parţială a minţii sau a creierului uman, un punct de vedere împărtăşit în alte circumstanţe şi de stoicii antici (pp. 35-37, *supra*). Chomsky însuşi a declarat nu o dată că lingvistica este o ramură a psihologiei cognitive[6].

În al doilea rînd, mintea sau creierul fiinţei umane nu este o *tabula rasa*, recipientul gol al empiriştilor, care aşteaptă să fie umplut din afară cu impresii şi date. Raţionaliştii consideră că mintea este înzestrată genetic cu un program bogat şi foarte detaliat de receptare, interpretare, înmagazinare şi folosire a informaţiilor aleatorii furnizate de simţuri. Concepţia corespunde cu cea a „ideilor înnăscute" ale raţionaliştilor cartezieni clasici din secolul al XVII-lea (pp. 157-158, *supra*). Din această perspectivă, învăţarea primei limbi este echivalentă cu prelucrarea în mintea copilului a experienţei întîmplătoare generate de vorbirea cu care intră în contact, fie că i se adresează cineva direct, fie că este vorba de ceva spus în prezenţa lui. Acest lucru se face prin intermediul sistemului destul de rigid de „gramatici posibile" cu ajutorul cărora trebuie preluate, înmagazinate şi înţelese informaţiile[7].

Deci, lingvistica generativă chomskiană consideră că învăţarea primei limbii este o activitate şi o capacitate specială, deosebită de alte forme de învăţare şi dependentă de o componentă genetică specifică a minţii sau creierului uman, care se numeşte „mecanism de asimilare a limbii" sau LAD (Language Aquisition Device), un aspect specific al gramaticii universale. Pornind de aici, învăţarea primei limbi (care se realizează aproape pe neobservate de către toţi copiii normali, fără nici o instruire formală) este foarte diferită de învăţarea celei de-a doua limbi sau de studierea în şcoală a primei limbi, care se fac ulterior şi reprezintă o muncă întreprinsă conştient, impunînd prezenţa unui profesor sau măcar un studiu individual intenţionat. Empiriştii, pe de altă parte, privesc asimilarea primei limbi ca fiind mai degrabă asemănătore cu celelalte forme de învăţare şi bazîndu-se pe recunoaşterea unor tipare decelabile prin repetarea unor propoziţii în care au loc variaţii de vocabular, de categorii gramaticale etc.[8].

Accentul pe care Bloomfield îl punea pe analiza formală detaliată a diferitelor limbi îl făcea să considere că şi identificarea universaliilor

Scanned with OKEN Scanner

dintr-o limbă sau existența unei gramaticii universale este un exercițiu pur inductiv, care nu putea fi efectuat decît pe baza datelor acumulate dintr-un număr mare de limbi, cu mult mai mare decît se reușise vreodată. De aici provine și atitudinea lui relativ critică față de acest subiect, opusă atitudinii adoptate de Chomsky, care considera gramatica universală o presupoziție fundamentală pentru înțelegerea structurii limbii și a abilității noastre, a tuturor, de a asimila sau „internaliza" un sistem atît de complex, de delicat și de bogat în reguli doar expunîndu-se de-a lungul anilor la un corpus foarte limitat și aleatoriu de informații[9].

Poziția filozofică generală față de lingvistica văzută ca știință, adoptată de Chomsky și de la susținătorii lui, a fost deja analizată mai sus. Teoria sau teoriile născute din viziunile sale și din ceea ce a predat și a publicat au stîrnit interesul multora din mințile cele mai active și mai pătrunzătoare din ultimii treizeci de ani. Deși, pe ansamblu, de la publicarea *Structurilor sintactice* în 1957, lingvistica chomskiană și-a menținut în mare poziția raționalistă discutată anterior, ea a trecut prin mai multe faze, a supraviețuit și a ripostat în cazul mai multor controverse, schimbîndu-și radical accentul pe modurile specifice de descriere și analiză.

Cel ce încearcă să facă o istorie a lingvisticii trebuie să caute să identifice direcțiile și etapele principale în evoluțiile rapide și entuziaste pe care le va fi suferit gramatica generativă de la *Structurile sintactice* pînă în momentul scrierii. Nu este nicidecum același lucru cu scrierea unui manual despre „ce aduce nou" fiecare etapă succesivă, iar încercarea de alcătui o „mini-enciclopedie", cu scurte articole despre fiecare etapă, ar fi și nejustificată într-un manual de istorie a lingvisticii, și inutilă pentru cititor. Cei interesați de istoria acestui subiect sînt în mod sigur cel puțin familiarizați cu un număr de manuale de teorie lingvistică. Lingvistica generativă nu duce lipsă de astfel de cărți, de la *Structurile sintactice* (1957) pînă în prezent. Cîteva sînt prezentate în bibliografia de la sfîrșitul acestui capitol. Pentru consultarea lor, este esențial să se cunoască momentul primei publicări, deoarece el indică versiunea teoretică a lingvisticii generative, adoptate de autorul respectiv la acea dată[10].

Unele trăsături ale gramaticii generative au persistat de la începuturi pînă în prezent. Una dintre ele este conceptul de regulă gramaticală, familiar oricărei persoane care a studiat o limbă străină sau chiar

Scanned with OKEN Scanner

propria sa limbă, la şcoală sau mai tîrziu. S-a remarcat rapid faptul că distribuţionaliştii au operat cu o „gramatică a listelor" de unităţi care trebuie identificate şi clasificate, în timp ce Chomsky s-a ocupat de o „gramatică a regulilor" care trebuie ordonate sistematic, astfel încît să genereze (ideal vorbind) toate propoziţiile acceptabile dintr-o limbă şi numai pe acestea[11].

Chomsky a acordat întotdeauna atenţie celor două niveluri de „adecvare", cel descriptiv şi cel explicativ. O gramatică este adecvată descriptiv dacă permite o descriere corespunzătoare a limbajului, în timp ce ea poate fi adecvată explicativ numai dacă explică forma descrierii şi mijloacele prin care un copil învaţă prima lui limbă aparent fără efort. Bloomfieldienilor li s-a atribuit meritul de a fi avut o contribuţie vitală la ştiinţa lingvistică prin studiile lor legate de descrierea unei mari varietăţi de limbi. Dar au fost criticaţi pentru că nu au mers sau nu au vrut să meargă mai departe. Distincţia făcută aici de Chomsky este foarte asemănătoare cu criticile aduse gramaticii latine prisciene de către gramaticienii scolastici de la sfîrşitul Evului Mediu (pp. 112-113, *supra*)[12].

Concepţia arborescentă, generată de regulile structurii frazei, a persistat atît în tradiţia chomskiană, cît şi în unele teorii alternative „post-chomskiene", fiind, desigur, supusă unor transformări continue. Acest model structural familiar era foarte asemănător cu structurile constituenţilor imediaţi ale bloomfieldienilor, dar acum fiecare punct de legătură (nod) este denumit categorial: NP (*noun phrase*), VP (*verbal phrase*) etc. Ulterior, după apariţia conceptului de structură profundă (*deep structure*), nodurile au putut fi denumite şi mai abstract, cu termeni cum ar fi WH, termen care stă la baza diferitelor modele de propoziţii interogative pe care le generează, şi COMP(lement), un element de includere (*embedding*) sau subordonare a unei propoziţii principale, subordonate alteia. Delimitări mai detaliate, cum ar fi sintaxa X-barat ($\bar{X}$), au dus structura frazei dincolo de modelul analitic al constituenţilor imediaţi: în cazul unei NP (frază nominală), $\bar{N}$ este „o categorie intermediară mai mare decît un N(ume) şi mai mică decît un NP", reprezentînd *inter alia* o relaţie de felul *acest politician prost* (NP) şi *politician prost* ($\bar{N}$) *fiind*... Radford dă un alt exemplu: frazele calificative postnominale *cu părul lung* sau *la fizică* sînt diferite din punct de vedere sintactic prin aceea că *un student la fizică cu părul lung* este pe deplin acceptabilă, în timp ce *studentul cu păr lung la fizică* este deviantă pînă la a fi inacceptabilă[13].

Cel puțin în primele stadii ale teoriei *generativ-transformaționale*, elementele gramaticale au fost tratate într-un mod foarte asemănător, indiferent de statutul lor esențial de cuvinte separate sau morfeme legate. *May* în *may frighten* și *-d* (*/-id/*) în *persuaded* sînt ambele plasate într-o poziție similară, cu Aux(iliar), în două structuri arborescente[14].

Această subsumare aproape completă a morfologiei în cadrul unei sintaxe mai largi poate fi corelată istoric cu sărăcia relativă a morfologiei în engleză, limbă în care s-au desfășurat la început (și mai apoi) atît de multe dintre studiile generativ-transformaționale. Prin contrast, am văzut cum în tradiția greacă (capitolul 2) sistematizarea morfologiei a precedat analiza formală a sintaxei. O abordare mai recentă a morfologiei (1988) se referă la ea ca fiind „un soi de copil vitreg" al lingvisticii generative[15].

Structurile sintactice s-a ocupat aproape exclusiv cu sintaxa și morfologia. Lingvistica *generativ-transformațională* folosește în general termenul de *gramatică* în sens larg, pentru a include și fonologia, pe care are tendința să o analizeze ca set subordonat de reguli sintactice. Acum putem vedea că anii 1964 și 1965 marchează un progres important, în urma căruia teoria generativ-transformațională a fost nevoită să includă și semantica, și fonologia. Astfel, Katz și Postal scriau în 1964: „Descrierea lingvistică a unei limbi naturale este o încercare de a revela natura mecanismului prin care un vorbitor fluent ajunge să stăpînească acea limbă[16]. A face în continuare apel la intuițiile lingvistice și la cunoașterea practică a limbii ar trebuie să fie, ideal vorbind, o acțiune inutilă și nejustificată, pentru că toate aceste intuiții ar fi trebuit făcute explicite și incorporate în descrierea limbii respective.

Scopul propus de acești lingviști în studiile lor este mai înalt decît al oricărui alt grup de lingviști de pînă acum. Este vorba, nici mai mult, nici mai puțin, decît de prezentarea într-o descriere a limbii a tot ceea ce implică competența lingvistică a vorbitorului nativ. Obiectivele generativiștilor urmează să fie atinse prin încadrarea descrierilor lingvistice în termenii unor reguli care întruchipează capacitatea creativă a vorbitorului nativ de a produce și a înțelege un număr infinit de propoziții, majoritatea nepronunțate sau neauzite pînă atunci, grație existenței regulilor recursive și a altor mecanisme din gramaticile formalizate ale limbilor.

Scanned with OKEN Scanner

Tocmai în acest aspect creativ nelimitat al limbilor diferenţiază Chomsky şi lingviştii generativi propriul lor concept de competenţă de conceptul de *langue*[17] saussurian (considerat de ei mult mai static şi văzut ca un rezervor lingvistic), punînd astfel în opoziţie creativitatea lingvisticii generative cu obiectivul taxonomic mai limitat al „bloomfieldienilor", un obiectiv de care generaţia bloomfieldiană cu siguranţă nu s-a dezis[18]. Faptul că insistau asupra ideii că informaţiile lor, deşi prezente într-un corpus finit, reprezentau un bun eşantion de limbă i-ar fi putut îndreptăţi să susţină că şi ei au luat în calcul infinita creativitate a limbii naturale, deşi au acordat în mod cert o mai mică importanţă unor concepte ca recursivitatea sintactică şi inovaţia lexicală[19].

În 1965, *Aspecte ale teoriei sintaxei* a reprezentat acel moment din teoria *generativ-transformaţională* cînd, după cîte ştim, pentru ultima dată o unitate de bază a putut fi menţinută în cadrul ei. Semantica şi fonologia erau acum incorporate în sistemul descriptiv într-un mod diferit de cel din *Structurile sintactice*. Atractiva concepţie a existenţei unei structuri profunde relativ abstracte, care conferă, prin interpretarea ei semantică, un sens propoziţiei şi care, printr-o succesiune de transformări, generează structura de suprafaţă, fără să producă nici o schimbare în înţelesul propoziţiei, în timp ce structura de suprafaţă este creaţia regulilor fonologice, al căror rezultat era propoziţia pronunţată – toată această teorie a primit în grabă numele de „teoria standard", iar pe parcursul anilor, din 1965 încoace, a existat un consens aproape general printre lingviştii generativi cu privire la locul fonologiei în descrierea şi teoria gramaticală. Acest fapt nu a rămas multă vreme necontestat, în diferite aspecte ale sale, iar astăzi varietatea produselor derivate din impulsul original chomskian a generat o diversitate teoretică care nu pare să ducă prea curînd la o versiune unificată a teoriei. Nu mai tîrziu de 1977, s-a mai făcut o încercare de a păstra termenul *standard*, rezultatul fiind apariţia unei *teorii standard extinse* şi a *unei teorii standard extinse revizuite*[20].

În linii mari, fonologia constă dintr-un set de reguli care convertesc structurile sintactice de suprafaţă în secvenţe pronunţate sau transcrise de foneme. Acest lucru corespunde rolului atribuit de Firth fonologiei. El reprezintă desigur, o contrazicere directă a adăugirilor biunivoce din fonemica „structuralistă" (p. 240, *supra*). Din 1959, cînd Halle a publicat *Modelul fonetic al limbii ruse*[21], regulile fonologice au fost

Scanned with OKEN Scanner

formulate ţinîndu-se seama de trăsăturile distinctive stabilite de Şcoala de la Praga. Trăsăturile determinate acustic, elaborate de Jakobson (pp. 229-230, *supra*), au mai rămas în uz timp de un deceniu, dar în 1968 Chomsky şi Halle şi-au expus motivele pentru revenirea la un set articulatoriu care, deşi nu era în mod cert cel al lui Trubeţkoi, utilizat la începuturile Şcolii din Praga, se baza totuşi în primul rînd pe formele şi mişcarea organelor articulatorii implicate în producerea lor[22]. Conceptul de trăsătură distinctivă, elaborat pentru prima dată de Trubeţkoi şi de cercetătorii din perioada de început a Şcolii de la Praga, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai semnificative şi mai rezistente concepte analitice din lingvistică – teoria trăsăturilor distinctive încă se mai studiază şi se dezvoltă activ. Dacă ar fi să alegem un concept care să ofere cheia înţelegerii vicisitudinilor teoriei lingvistice diîn acest secol, cu siguranţă l-am alege pe acesta.

S-a considerat că *Modelul fonetic al limbii engleze* delimitează modul de abordare al fonologiei acceptat în „teoria standard" de o bună bucată de timp. Chiar şi în 1990 ea încă mai era considerată o „paradigmă", într-o carte care îşi propunea să evidenţieze cîteva dintre evoluţiile ulterioare din această ramură a lingvisticii, inclusiv din fonologia autosegmentală şi cea metrică, discutate mai devreme (p. 300, *supra*)[23].

În general, toată lumea era de acord că gramatica universală, un concept definitoriu al gramaticii generative, se găsea în structurile profunde ale limbilor şi că diferenţele evidente care fac ca limbile să fie reciproc ininteligibile ţin de structurile de suprafaţă şi de formele lexicale. Se poate remarca faptul că Bloomfield şi continuatorii lui, care au accentuat seriile numeroase de diferenţele lingvistice posibile, s-au concentrat asupra a ceea ce gramaticienii generativi ar fi numit structuri de suprafaţă. Pentru Bloomfield, gramatica universală sau generală era un produs potenţial al unei inducţii de durată, realizată pe baza unui mare număr de descrieri lingvistice, pe cînd chomskienii o văd ca pe o ipoteză de lucru deductivă[24].

Semantica era acum ferm inclusă în cadrul lingvisticii generale, fiind considerată o parte a competenţei lingvistice a vorbitorului nativ. Pentru un timp însă, ea a fost subordonată în exclusivitate structurii profunde, transformările neavînd nici un rol în crearea înţelesurilor în structurile de suprafaţă pe care le-au produs. Acest lucru le-a sugerat unor lingvişti

Scanned with OKEN Scanner

conceptul aşa-numitei „semantici generative", în care conceptele semantice erau ele însele tratate ca nişte componente ale structurii profunde, capabile să creeze şi unităţi lexicale, şi forme sintactice. S-a considerat că, la fel ca în gramatica stratificaţională, se poate începe cu ceva de genul unor concepte semantice atomice, care se pot combina după anumite reguli pentru a ajunge la unităţile lexicale: de exemplu, bine cunoscutul *a face-să-devină-nu-viu* → *a ucide*. Există mai multe probleme care au dus la abandonarea acestei versiuni a teoriei generative: *a ucide* nu este în toate cazurile sinonim cu *a face să moară*, iar sensul lui *viu* este cel puţin tot atît de complex ca şi cel al lui *mort*. Dar, din punct de vedere istoric, teoria este interesantă, întrucît revine la o altă versiune a atomilor semantici, existenţi într-un număr mare, dar finit, teorie elaborată de episcopul Wilkins şi de alţii în cadrul mişcării concentrate pe descoperirea unei limbi universale, în secolul al XVII-lea (pp. 161-162, *supra*)[25].

Transformările fuseseră cîteva din mijloacele necesare pentru atingerea unui scop: o descriere generativă a ceea ce presupune competenţa vorbitorului nativ. *Aspecte ale teoriei sintaxei* a marcat însă începutul unui proces care de atunci a continuat fără încetare: reducerea numărului şi funcţiilor transformărilor. Negaţia era acum marcată ca un element abstract din structura profundă, *neg*, declanşînd reprezentări specifice de suprafaţă, în loc să fie o transformare semnificativă în sine. În consecinţă, derivatele nominale ale verbelor, ca *sosire*, *plecare*, *ignorare* ş.a., erau diferenţiate de formele de gerunziu ale verbelor, *sosind*, *plecînd*, *ignorînd* etc., din motive sintactice şi semantice diverse. *Plecare* poate fi însoţit de un adjectiv (*Am fost supărat de plecarea lui rapidă*), dar *plecînd* se asocia doar cu un adverb (*Plecînd aşa rapid, m-a supărat*), iar *ignorare* nu este sinonim cu *ignorînd*[26]. Acestea şi alte substantive verbale au fost incluse direct în vocabular, alături de cuvintele nederivate, fiind marcate corespunzător din punct de vedere gramatical. Într-o formă recentă a gramaticii generative chomskiene s-a mai păstrat doar o singură regulă transformaţională, extrem de limitată, *move alpha* sau *move* α, însemnînd deplasarea a ceea ce poate fi mutat în limitele prescrise de restul sistemului[27].

Un exemplu al bogăţiei sistemului gramatical considerat acum de gramaticienii generativi ca fiind înnăscut şi universal, deşi articulat în mod diferit de la o limbă la alta, transpare în teoria GB (*Government*

Scanned with OKEN Scanner

and Binding Theory, Teoria regenţei şi subordonării, *n.t.*). Numele ei provine de la cele mai importante subcomponente sau subteorii ale gramaticii luate în ansamblul ei, despre care se consideră că include şapte subcategorii de acest fel. În mare, regența se ocupă de atribuirea unor roluri gramaticale specifice cuvintelor sau grupurilor de cuvinte şi poate deci să fie considerată o extindere a noțiunii clasice de *government*, regență sau recțiune (pp. 120-121, *supra*), în timp ce raportul de subordonare (*binding*) specifică situaţiile în care pronumele şi alte cîteva cuvinte sînt sau nu sînt interpretate coreferențial (ca în *el îl admiră* şi *el se admiră*).

Conceptul de *government* din teoria actuală aduce cu el conceptul de caz abstract, care include diverse raporturi „tematice" cu restul propoziției, cum ar fi cele de agent, pacient (complement direct), beneficiar (complement indirect) şi altele. Aceste cazuri abstracte pot fi exprimate în limbă prin flexiunile cazuale explicite ale sintagmelor nominale din latină, greacă şi rusă ori prin raporturile poziționale din grupurile de cuvinte, aşa cum se întîmplă cel mai adesea în engleză, sau pot fi deduse din sensul întregii propoziții. Asemănarea acestei direcţii teoretice cu concepțiile sintactice ale lingviştilor din India antică, care s-au ocupat de sanscrită, nu poate rămîne neobservată[28].

În ultima vreme se caută un model de sintaxă care să includă într-un cadru cît mai compact cît mai multe din regulile şi restricţiile gramaticale cunoscute. Aşa s-a ajuns la „programul minimal" al teoriei lingvistice. Articolul lui Chomsky pe această temă a impus o abordare ce a fost descrisă drept un „mecanism de teorie sintactică", capabil să exprime exact „ceea ce este necesar pentru a incorpora tot ce s-a spus în ultimul deceniu despre constituență, mişcare, legătură şi alte proprietăți"[29].

Autonomia gramaticii ca sistem atotcuprinzător, care nu depinde de sens, a fost afirmată de Chomsky în 1957[30]. Era, desigur, dintr-un punct de vedere propriu şi distinct, poziția bloomfieldienilor. Această atitudine există şi în prezent, deşi în cadrul general al gramaticii generative a apărut încă o abordare a sintaxei, în cadrul căreia ea este văzută ca un sistem simbolic şi cognitiv intrinsec, în strînsă legătură cu alte activități cerebrale şi neurologice ale minții sau ale creierului.

Gramatica cognitivă a fost definită ca o teorie în care „lexicul, morfologia şi sintaxa formează un continuum de unități simbolice ce servesc unui conținut de structuri conceptuale în scopuri expresive".

Scanned with OKEN Scanner

Nu este acelaşi lucru cu teoria semantică generativă descrisă mai devreme, în care nivelul cel mai de jos este cel al entităţilor lexicale universale individuale, care se vor combina pentru a forma cuvintele reale din propoziţie (pp. 67-68, *supra*). Din punct de vedere istoric, discuţiile şi teoretizarea pe marginea sensurilor de bază ale cazurilor în Antichitatea europeană şi în India sanscrită se pot înscrie acum în teoria mult mai cuprinzătoare a gramaticii cognitive (pp. 214-216, *supra*)[31].

Există în teoria generală a Lingvisticii Cognitive sau a Gramaticii Cognitive o direcţie specifică în semantică şi sintaxă, care a ajuns să fie cunoscută sub numele de Sintaxa Montague, după numele autorului ei. Autorul a murit la o vîrstă relativ tînără, după ce a publicat o serie de articole la începutul anilor şaptezeci[32].

O dată cu *Government and Binding theory*, cel puţin în ceea ce îi privesc pe lingvişţii chomskieni, nu mai avem de a face cu o teorie a limbajului ca întreg. G(*overnment*)-*and*-B(*inding*) reprezintă un „modul", unul din numeroasele sisteme interdependente, dar distincte, de organizare lingvistică sau a facultăţilor lingvistice, localizate probabil în arii diferite ale creierului, fiecare din ele controlînd aspecte diferite ale limbii, cum ar fi sintaxa (punctul focal al teoriei GB), lexicul, fonologia şi probabil şi altele.

Toate acestea permit şi chiar încurajează lingvistul să-şi concentreze atenţia asupra unui modul sau asupra altuia, fără a mai privi limba ca un subiect unitar. Citim acum un lucru care, fără doar şi poate, i-ar fi uimit pe lingvişţii din trecut, anume că „Limba este un concept derivativ şi poate nici măcar unul foarte interesant", o idee regăsită şi la Smith: „Lingvistica nu se ocupă de limbă sau de limbi [...] ci de gramatici – prin urmare, «limba» este o abstracţiune de ordinul doi... şi nu constituie preocuparea de bază a lingvisticii[33]."

Deşi la prima vedere pare surprinzător, acest lucru nu înseamnă că lingvistica va pierde din importanţă sau se va fărîmiţa, ci că specialiştii îşi vor direcţiona din ce în ce mai mult studiile şi activitatea didactică numai către acea parte a studiului limbii care îi atrage cel mai mult. În momentul scrierii cărţii de faţă, acest proces este în plină desfăşurare şi de aceea ar fi mai bine ca evoluţiile actuale să fie lăsate în seama celor care predau astăzi lingvistica, precum şi a celor ce-i vor studia mîine istoria.

Aceasta nu este însă întreaga poveste. Tocmai pentru că principala preocupare a lingvişţilor chomskieni şi neo-chomskieni este organizarea

Scanned with OKEN Scanner

gramaticii generative şi semantica formală a „formei logice" a propoziţiilor generate astfel, alţi lingvişti au fost motivaţi să întreprindă studiul altor teme din cadrul lingvisticii generale tradiţionale. Se pare totuşi că lingviştii au devenit din ce în ce mai specializaţi (sociolingvişti, psiholingvişti etc.), iar zilele în care un singur autor va putea face o introducere generală în întregul domeniu al lingvisticii sînt, probabil, numărate, deşi folosul lor pentru studenţii care vor să distingă ceva din întreg spectrul subiectului pare încă de neprețuit.

Lexicografii şi-au continuat studiile începute cu listele de „cuvinte dificile" sau adesea prost înţelese din epocile clasică şi medievală, urmate de dicţionarele naţionale ale Renaşterii şi Iluminismului şi cele de pînă în prezent. Munca lor este acum mult uşurată de sistemele informaţionale specializate existente azi. În istoria lexicografiei limbii engleze, remarcăm faimosul dicţionar al lui Samuel Johnson. Majoritatea ţărilor au acum propriile lor dicţionare şi institute de lexicografie, alături de o serie de periodice de specialitate.

O dată cu formalizarea semanticii (de către gramaticienii generativi) în forma logică şi conţinutul informaţional al propoziţiilor şi cu faimoasa preocupare a lui Chomsky pentru „vorbitorul ideal", care nu este afectat de condiţiile exterioare, s-a extins în egală măsură şi recunoaşterea relevanţei sensurilor exprimate în limbă în contexte mai largi. Este posibil ca lingviştii din generaţia veche, cum ar fi Firth, să nu fi putut înţelege termenul de *pragmatică*. Deşi exista deja în dicţionare, el nu apare în mod semnificativ în scrierile lingvistice ale lui Firth. Pragmatica, care se ocupă de întrebuinţările concrete ale limbii, cuprinde o serie de subcomponente: „regulile de conversaţie" acceptate, presupunerile obişnuite care stau la baza lor sau se subînţelege că se ascund în spatele lor, conversaţia care include mai mult de un vorbitor şi un ascultător, cunoaşterea reciprocă, teoria relevanţei şi nenumăratele implicaţii ale anumitor cuvinte în folosirea lor normală. Exemple obişnuite de astfel de implicaţii sînt: *Ai încetat să-ţi mai baţi nevasta ?* şi *E chel actualul rege al Franţei ?*[34]

O mare parte din ceea ce este în prezent acoperit de pragmatică reia gîndirea lingviştilor antropologi ca Malinowski şi a pionierilor care au publicat o serie cuprinzătoare de studii privind sensurile cuvintelor, cum ar fi Firth. Lui J. L. Austin şi J. R. Searle li se atribuie folosirea „ilocuţionară" a limbii, „realizarea unor lucruri prin cuvinte", dar şi aceştia

Scanned with OKEN Scanner

vin pe urmele lui Malinowski, cu dictonul său: „Vorbirea este un mod de acțiune, nu o transpunere a gîndirii". Actele vorbirii includ afirmații ca „Te botez cu numele de John..." și „Aceasta este sentința curții...", pronunțate în condiții specifice – aceea constituită de un botez, cînd vorbitorul este un preot, sau într-o curte de justiție, unde el este judecătorul sau magistratul[35]. Un exemplu profund de act al vorbirii se găsește în capitolul întîi al *Genezei*: „Și a zis Dumnezeu: «Să fie lumină!» Și a fost lumină". O poveste amuzantă este relatată în legătură cu Benjamin Jowett, faimosul director al colegiului Balliol din Oxford: venind vorba despre relativa autoritate a judecătorilor și a episcopilor, s-a afirmat că episcopii ar avea mai multă autoritate, pentru că pot să spună „Blestemat să fii!", în timp ce judecătorii nu pot să spună decît „Să fii spînzurat!" „Da", spune Jowett, „dar cînd un judecător îți zice «Să fii spînzurat!», chiar ești spînzurat".

Lingvistica diacronică și lingviștii comparativ-istorici au constituit un moment important în secolul al XIX-lea și s-au menținut ca atare și în secolul XX. Saussure nu a neglijat punctul lor de vedere, fiind el însuși elevul neogramaticilor. Atenția lui a stăruit asupra statutului egal al celor două dimensiuni din lingvistică, cea sincronică și cea diacronică. Este cu siguranță adevărat că lingvistica istorică nu a rămas în prima linie a cercetării lingvistice din perioada structuralistă „bloomfieldiană", dar este important să ne amintim că Bloomfield a făcut mai mult decît alții pentru integrarea comparației istorice a limbile amerindiene în curentul central al lingvisticii istorice. În XX capitol al lucrării sale *Limbajul*, putem vedea exemple ale aceloraşi standarde neogramaticiene ca și cele aplicate cu succes familiilor de limbi algonkine. Totodată, studiile de istorie a limbilor amerindiene continuă și în prezent, fiind realizate de specialiști ca Mary Haas[36].

În a doua jumătate a secolului XX, lingvistica istorică a primit un stimul dublu, provenit din două surse de interes. Chomskienii nu s-au preocupat prea mult de lingvistica istorică și comparativă, dar, în anii șaizeci, Chomsky și Jakobson au atras atenția în *Modelul fonetic al limbii engleze* asupra unor paralelisme posibile între ordonarea descriptivă a regulilor P(honologice) în formarea cuvintelor și schimbările istorice de sunete care au determinat forma cuvintelor din prezent. Într-un mod mai general, R. D. King a scris despre lingvistica istorică în cadrul gramaticii *generativ-transformaționale* și a alternanței istorice

Scanned with OKEN Scanner

de sunete. Aceste idei nu mai sînt discutate atît de mult azi, dar accentul pe care l-au pus asupra relevanţei lingvisticii istorice este neîndoielnic[37].

Cealaltă influenţă puternică resimţită de studiile de istoria limbii vine din partea progreselor recente înregistrate în dialectologie. Încă de cînd neogramaticii i-au silit pe lingviştii istorici să renunţe la obsesia lor în legătură cu formele originale ale limbii indo-europene, „aducîndu-i la lumina limpede a actualităţii tangibile" (p. 248, *supra*), şi i-au forţat să analizeze schimbările de sunete care aveau loc în acel moment de la o generaţie la alta în diferitele dialecte din germană şi din alte limbi, studiile dialectale au jucat un rol important în cercetarea istorică. Apariţia sociolingvisticii ca obiect de studiu general al modului în care este utilizată limba în diverse comunităţi a impulsionat şi mai tare lingvistica istorică. Pentru explicarea schimbărilor de sunete şi a răspîndirii sau pierderii unor trăsături fonologice şi gramaticale, lingviştii putea acum să meargă cu cercetarea dincolo de regulile fonetice mecanice ale neogramaticilor (fără a invalida principiile de bază ale acestora) şi de cauzalitatea structurală a Şcolii de la Praga (p. 276, *supra*), pentru a căuta factorii care determină apariţia schimbărilor lingvistice de la o generaţie la alta în contexte sociale cum ar fi apartenenţa politică, structura de clasă, imigraţia, schimbările suferite în general de populaţie. În acest context, s-a acordat o atenţie specială dialectologiei urbane, în dauna tradiţionalelor anchete lexicale pe marginea vocabularului rural, atît de iubite de entuziaştii dialectologi amatori[38].

Studiile dialectale de diferite tipuri accentuează nevoia de cercetători de teren bine pregătiţi şi motivaţi. Studiile lingvistice de teren, dublate de metodele „practice" de lucru ale etnografului modern, au dobîndit de multă vreme un loc în lingvistica americană, în special printre structuralştii bloomfieldieni, datorită pasiunii lui Bloomfield pentru limbile amerindiene. Mulţi lingvişti americani de seamă din prima jumătate a secolului, indiferent de specializarea pe care şi-o alegeau în final, îşi dedicau o parte din timp – adesea la întocmirea lucrării de doctorat – studiilor de teren pe marginea uneia sau mai multor limbi amerindiene. Dacă aruncăm o privire asupra articolelor teoretice şi metodologice din periodicele americane de lingvistică din acea vreme, găsim, alături de exemplele tradiţionale luate din engleză, germană, spaniolă, latină, greacă etc., şi exemplificări din limbile amerindiene[39].

Scanned with OKEN Scanner

Acest gen de studiu continuă încă, fiind încurajat şi de soarta limbilor pe cale de dispariţie, limbi care, în condiţiile sociale şi economice actuale, sînt foarte expuse pericolului de a se stinge în decursul unei singure generaţii, fără a fi înregistrate, dacă nu vor fi întreprinse demersuri în vederea acestui lucru. Sînt pîndite de acest pericol şi alte limbi decît cele americane, majoritatea din Australasia, din estul şi sud-estul Asiei, din Africa şi chiar din Europa. Nancy Dorian a scris un studiu considerat acum clasic despre declinul treptat şi dispariţia dialectului regional gaelic al scoţienilor[40]. În prezent, este în curs de elaborare un proiect UNESCO pentru limbile pe cale de dispariţie. Teoria lingvistică, fie ea dezvoltată inductiv din datele adunate sau testată deductiv pornind de la informaţiile strînse, ca şi lingvistica generală în ansamblu, suferă cu fiecare limbă care dispare fără a fi înregistrată şi catalogată.

Studiul istoriei lingvisticii a înregistrat şi continuă să înregistreze progrese în cadrul programelor de învăţămînt şi de cercetare ale cîtorva departamente universitare de profil. Chomsky a intervenit el însuşi în acest aspect al lingvisticii, o dată cu cartea sa *Lingvistica cartezianã* (*Cartesian linguistics*), publicată în 1966, în care a demonstrat legătura dintre filozofia raţionalistă renascentistă şi propria sa perspectivă asupra limbii, subiect prezentat de noi în capitolele anterioare ale lucrării de faţă (p. 173, *supra*). El a atras de asemenea atenţia în mai multe rînduri asupra diverselor poziţii filozofice anterioare, care susţineau modul lui de gîndire şi apropierea lui doctrinală de tradiţia lingvistică europeană mai degrabă decît de structuralismul empiric american[41]. *Cartesian linguistics* nu a scăpat de critici, dar nu este nici o îndoială că, prin impactul fantastic pe care l-au avut asupra gîndirii lingvistice din cea de-a doua jumătate a acestui secol, incursiunile lui Chomsky în gîndirea lingvistică din perioadele anterioare i-au încurajat şi pe alţii să procedeze la fel[42].

Istoricul trebuie să-şi curme naraţiunea atunci cînd a ajuns la contemporaneitate, deşi istoria nu se opreşte în loc. El încearcă să înţeleagă şi să interpreteze trecutul şi să vadă prezentul ca pe un produs al acestuia, fără ca acest lucru să-l îndreptăţească să se erijeze în profet. Totuşi, înţelegerea şi aprecierea istoriei ştiinţei lingvistice îi vor permite să studieze evoluţiile şi controversele viitoare cu o mai mare simpatie, toleranţă şi înţelegere. Raportarea preocupărilor imediate ale cuiva la

Scanned with OKEN Scanner

încercările şi realizările colegilor de breaslă din trecut poate duce la judecăţi mai echilibrate şi la un entuziasm mai temperat. Limba este probabil cea mai specific umană dintre facultăţile omenirii. În încercarea de a înţelege şi de a cunoaşte limba, omul a căutat de-a lungul istoriei lui intelectuale să afle mai multe despre sine, dînd astfel curs îndemnului care îl întîmpina pe vizitatorul templului lui Apollo din Delphi[43], centrul lumii antice greceşti, acolo unde îşi are originea şi civilizaţia noastră:

ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ.

Bibliografie suplimentară

L. BLOOMFIELD, *Language*, Londra, 1935.
L. BURZIO, *Italian syntax: a government-binding approach*, Dordrecht, 1986.
N. CHOMSKY, *Syntactic structures*, Haga, 1957.
N. CHOMSKY, *Current issues in linguistic theory*, Haga, 1964.
N. CHOMSKY, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, Mass., 1965.
N. CHOMSKY, *Language and mind*, New York, 1972.
N. CHOMSKY, „On binding", în *Linguistic inquiry*, nr. 11 (1980), pp. 1-46.
N. CHOMSKY, *Lectures on government and binding*, Dordrecht, 1981.
N. CHOMSKY, *Some concepts and consequences of the theory of government and binding*, Cambridge, Mass., 1982.
N. CHOMSKY şi M. HALLE, *The sound pattern of English*, New York, 1968.
Z. S. HARRIS, *Methods in structural linguistics*, Chicago, 1951.
J. B. HOOPER, *An introduction to natural generative phonology*, New York, 1976.
G. C. HORROCKS, *Generative grammar*, Londra, 1987.
E. F. K. KOERNER şi R. E. ASHER (ed.), *Concise history of the language sciences*, Cambridge, 1995.
P. H. MATTHEWS, *Grammatical theory in the United States from Bloomfield to Chomsky*, Cambridge, 1993.
F. J. NEWMEYER, *Linguistic theory in America*, New York, 1986.
A. RADFORD, *Transformational syntax*, Cambridge, 1981.
T. A. SEBEOK (ed.), *Portraits of linguists*, Bloomington şi Londra, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

Note

1. Cronică la SKINNER, „Verbal behaviour", în *Language*, nr. 35 (1959), pp. 26-58.
2. CHOMSKY, 1964, p. 25. „Este evident că rădăcinile acestei metode sînt adînc înfipte în lingvistica tradiţională".
3. Z. S. HARRIS, „Discourse analysis", în *Language*, nr. 28 (1925), pp. 1-30; *id.*, „Co-occurence and transformation in linguistic structure", în *Language*, nr. 33 (1957), pp. 283-340. Despre legătura dintre modul de folosire a transformării la Harris şi la Chomsky, v. CHOMSKY, 1964, pp. 62-63; CHOMSKY, 1957, capitolul 5.
4. *Syntactic structures*, pp. 67-72.
5. C. C. FRIES, *The structure of English*, New York, 1952, pp. 3-4.
6. *Cf.* CHOMSKY, 1972, p. 1, şi *Rules and representations*, Oxford, 1980, pp. 4, 48.
7. *Cf.* scrierile din secolul al XVIII-lea ale lui N. BEAUZÉE, *Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, Paris, 1767.
8. *Cf.* CHOMSKY, „Principles and parameters in syntactic theory", în N. HORNSTEIN şi D. LIGHTFOOT (ed.), *Explanation in linguistics*, Londra, 1981, capitolul 2. *Cf.* BLOOMFIELD, 1935, p. 276.
9. BLOOMFIELD, 1935, p. 20; CHOMSKY, *op.cit.*, în nota 8; RADFORD, 1981, pp. 28-30.
10. Cei care doresc să consulte o enciclopedie utilă pot încerca KOERNER şi ASHER, 1995, care conţine o serie de articole scurte plasate în diverse contexte istorice. Pentru detalii vezi şi HORROCKS, 1987; MATTHEWS, 1993.
11. *Cf.* W. O. DINGWALL „Transformational grammar: form and theory", în *Lingua*, nr. 12 (1963), pp. 233-275.
12. CHOMSKY, 1964, pp. 75-76.
13. RADFORD, 1981, p. 98; despre *deep structure* (structura profundă), vezi CHOMSKY, 1965, *passim*.
14. CHOMSKY 1965, pp. 86, 129; MATTHEWS 1993, pp. 86-98.
15. M. HAMMOND şi M. NOONAN, *Approaches to modern theoretical morphology*, San Diego, 1988, p. xiii.
16. J. J. KATZ şi P. M. POSTAL, *An integrated theory of linguistic descriptions*, Cambridge, Mass., 1964, p. 1.
17. *Cf.* F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale* (ediţia a patra), Paris, 1949, pp. 23-39.
18. *Cf.* C. F. HOCKETT, în *Language*, nr. 18 (1942), p. 3: „Lingvistica este o ştiinţă clasificatorie".

Scanned with OKEN Scanner

19. Despre întreg ca eşantion reprezentativ, v. HARRIS, 1951, pp. 12-13.
20. CHOMSKY, 1965, p. 132; *cf.* MATTHEWS 1993, pp. 220-223.
21. Haga, 1959.
22. CHOMSKY şi HALLE, 1968; *cf.* ROBINS, „Distinctive feature theory", în D. ARMSTRONG şi C. H. VAN SCHOONEVELD (ed.), *Roman Jakobson: echoes of his scholarship*, Lisse, 1977, pp. 391-402.
23. Cititorul poate consulta următoarele lucrări: J. B. HOOPER, 1976; J. DURAND, *Generative and non-linear phonology*, Londra, 1990; F. KATAMBA, *An introduction to phonology*, Londra, 1989: J. DURAND şi F. KATAMBA (ed.), *Frontiers of phonology*, Londra, 1995.
24. BLOOMFIELD, 1935, p. 20; N. CHOMSKY, „Principles and parameters in syntactic theory", în N. HORNSTEIN şi D. LIGHTFOOT (ed.), *Explanation in linguistics*, Londra, 1981, cap. 2; HORROCKS, 1993, pp. 93, 100.
25. *Cf.* G. P. LAKOFF, *Linguistics and natural logic*, Ann Arbor, 1970; *id.*, „On generative semantics", în D. D. STEINBERG şi C. A. JAKOBOVITS (ed.), *Semantics*, Cambridge, 1971, pp. 232-296; HORROCKS, 1987, pp. 29-30.
26. *Cf.* CHOMSKY, 1965, p. 132; *id.*, *„Remarks on nominalization"*, în R. A. JACOBS şi P. S. ROSENBAUM (ed.), *Readings in English transformational grammar*, Waltham, 1970, pp. 184-221.
27. HORROCKS, 1987, pp. 99, 288-289. O altă versiune a gramaticii generative, Generalized Phrase Structure Grammar (GPSG, gramatica structurii generalizate a frazei), renunţă cu totul la transformări, bazîndu-se pe regulile de structurare a frazei într-o componentă extinsă a acesteia, pentru a realiza analizele gramaticale complete cerute. Pentru aceasta şi pentru alte versiuni ale sistemului chomskian, vezi HORROCKS 1987, capitolele 3 şi 4.
28. Vezi pp. 214-216, *supra*. Există posibilitatea ca introducerea cazurilor abstracte să fi fost făcută într-un articol anterior de C. J. FILLMORE, „The case for case", în E. BACH şi R. T. HARMS (ed.), *Universals in linguistic theory*, New York, 1968, pp. 1-88. Pentru GB, v. HORROCKS 1987, pp. 94-158; CHOMSKY 1980; 1982; 1984; BURZIO, 1986.
29. N. CHOMSKY, „A minimalist program for linguistic theory", în K. HALE şi S. J. KEYSER, *The view from Building 20*, Cambridge, Mass., 1993, capitolul 1; D. PESETSKY, *Zero syntax*, Cambridge, Mass., 1995; *cf.* G. WEBELHUTH, (ed.) *Government and binding theory and the minimalist program*, Oxford, 1995. Se poate face o comparaţie cu preocuparea intensă a gramaticienilor indieni pentru concizie (p. 213, *supra*).
30. *Syntactic Structures*, p. 106.
31. Despre sintaxa cognitivă, v. R. W. LANGACKER, *Foundations of cognitive grammar*, Stanford, volumul 1, 1987 (în special p. 25); volumul 2, 1991; *id.*, *Concept, image, and symbol*, Berlin, 1991 (în special p. 343); P. D. DEANE, *Grammar and mind: explorations in cognitive syntax*,

Scanned with OKEN Scanner

Berlin, 1992; A. CIENKI, *„19th and 20th century theories of case"*, în *Historiographia linguistica*, nr. 22 (1995), pp. 123-162. Pentru specialişti, atragem atenţia asupra seriilor de publicaţii *Language and cognitive processes* (1992-).

32. Despre Sintaxa Montague, v. R. MONTAGUE, „Universal grammar", în *Theoria*, nr. 36 (1970), pp. 373-398; HORROCKS, 1987, pp. 207-208.
33. N. CHOMSKY, *Rules and representations*, Oxford, 1980, p. 90; N. V. SMITH, *Speculative linguistics*, Londra, 1983, pp. 4-5.
34. CHOMSKY, 1965, p. 3; G. N. LEECH, *Principles of pragmatics*, Londra, 1983; S. LEVINSON, *Pragmatics*, Cambridge, 1983, D. SPERBER şi D. WILSON, *Relevance, cognition and communication*, Oxford, 1986; N. V. SMITH (ed.), *Mutual knowledge*, Londra, 1982. Din punct de vedere istoric, putem observa atenţia deosebită acordată problemelor de pragmatică, într-un moment în care lingvistica medievală teoretică era la apogeu (*cf.* I. ROSIER, *La parole comme acte: sur la grammaire et la sémantique au XIIIe siècle*, Paris, 1994).
35. J. L. AUSTIN, *How to do things with words*, Oxford, 1962. Lucrarea lui Austin din aşa-numitul domeniu al „filozofiei limbii obişnuite" îşi are originea în cursurile şi conferinţele ţinute de el la Oxford, în care explora posibilităţile de a analiza probleme filozofice vechi de secole despre natura cunoaşterii, precum şi alte teme de acest fel, printr-o examinare detaliată a folosirii şi a înţelegerii curente a unor cuvinte cum ar fi *a şti*. V. J. R. SEARLE, *Speech acts*, Cambridge, 1970; B. MALINOWSKI în C. K. OGDEN şi I. A. RICHARDS, *The meaning of meaning*, Londra, 1946, pp. 296, 309-316.
36. M. R. HAAS, *The prehistory of languages*, Haga, 1969; L. BLOOMFIELD, „On the sound system of Central Algonquian", în *Language*, nr. 1 (1925), pp. 130-156.
37. CHOMSKY şi JAKOBSON, 1968, partea a 3-a; R. D. KING, *Historical linguistics and generative grammar*, Englewood Cliffs, 1969.
38. Menţionăm ca referinţe următoarele lucrări: W. LABOV, *The social stratification of English in New York City*, Washington, 1966; B. BERNSTEIN, *Class, code and control*, Londra, 1971; P. TRUDGILL, *The social stratification of English in Norwich*, Cambridge, 1974; J. MILROY şi L. MILROY, *Language and social networks*, Oxford, 1980.
39. Vezi, de exemplu, M. JOOS (ed.), *Readings in linguistics*, New York, 1958.
40. N. DORIAN, *Language death: the lifecycle of a Scottish Gaelic dialect*, Philadelphia, 1981; R. H. ROBINS şi E. M. UHLENBECK (ed.), *Endangered languages*, Oxford, 1991.
41. De exemplu CHOMSKY, 1964, p. 25; *id.*, 1972, pp. 1-23.
42. N. CHOMSKY, *Cartesian linguistics: a chapter in the history of rationalist thought*, New York, 1966. *Cf.* V. G. SALMON, *Review*, în *Journal of linguistics*, nr. 5 (1969), pp. 165-187; H. AARSLEFF

Scanned with OKEN Scanner

„The history of linguistics and Professor Chomsky", în *Language*, nr. 46 (1970), pp. 570-585; E. COSERIU, „Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur", în *Folia linguistica*, nr. 4 (1970), pp. 53-63.

43. *Gnôthi seautón* (*cunoaşte-te pe tine însuţi*), PAUSANIAS 10.24.1; JUVENAL 11.27; L. BLOOMFIELD, *An introduction to the study of language*, New York, 1914, p. 325: „Ştiinţa lingvistică este un pas înainte în direcţia autocunoaşterii umane".

Scanned with OKEN Scanner

COLLEGIUM. LITERE

au apărut :

Paul Cornea – *Introducere în teoria lecturii*
Adelina Piatkowski – *Jocurile cu satyri în antichitatea greco-romană*
Adrian Marino – *Comparatism şi teoria literaturii*
Ferdinand de Saussure – *Curs de lingvistică generală*
Dan Horia Mazilu – *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de imagologie*
Nicolae Manolescu – *Metamorfozele poeziei. Metamorfozele romanului*
Jean-Jacques Rousseau – *Eseu despre originea limbilor unde se vorbeşte despre melodie şi despre imitaţia muzicală*
Daniel Dimitriu – *Grădinile suspendate. Poezia lui Alexandru Macedonski*
Dumitru Irimia – *Introducere în stilistică*
Ioan Pânzaru – *Practici ale interpretării de text*
Gheorghe Drăgan – *Poetică eminesciană. Temeiuri folclorice*
Dan Mănucă – *Pelerinaj spre fiinţă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*
Liviu Papadima – *Literatură şi comunicare. Relaţia autor – cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă*
Daniel-Henri Pageaux – *Literatura generală comparată*
Erich Auerbach – *Mimesis. Reprezentarea realităţii în literatura occidentală*
Monica Spiridon – *Melancolia descendenţei. O perspectivă fenomenologică asupra memoriei generice a literaturii*
Roger T. Bell – *Teoria şi practica traducerii*
D. Caracostea – *Expresivitatea limbii române*
Daniel Bougnoux – *Introducere în ştiinţele comunicării*
Armand Mattelart, Michèle Mattelart – *Istoria teoriilor comunicării*
Jean Bollack – *Sens contra sens. Cum citim ? Convorbiri cu Patrick Llored*
D.M. Pippidi – *Formarea ideilor literare în Antichitate*
R.H. Robins – *Scurtă istorie a lingvisticii*

în pregătire :

Matei Călinescu – *A citi, a reciti*
Ferdinand de Saussure – *Scrieri de lingvistică generală*

Scanned with OKEN Scanner

Coperta : Ionuţ Broştianu
Redactor : Radu Pavel-Gheo
Tehnoredactor : Irina Lăcătuşu

Bun de tipar : decembrie 2002. Apărut : 2003
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4 • P.O. Box 266, 6600, Iaşi
Tel. & Fax : (0232) 214100 ; (0232) 214111 ;
(0232) 217440 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7 ; P.O. BOX 1-728, 70700
Tel. : (021) 3138978 ; E-mail : polirom@dnt.ro

MULTIPRINT

Tipografia MULTIPRINT Iaşi
Calea Chişinăului 22, et. 6, Iaşi 6600
tel. 032-211225, 236388, fax. 032-211252

Scanned with OKEN Scanner

Litere

R.H. Robins

SCURTĂ ISTORIE A LINGVISTICII

Cele patru ediţii englezeşti ale volumului dovedesc importanţa unui studiu de o asemenea factură, care oferă o imagine cuprinzătoare asupra istoriei lingvisticii, cu origini ce pornesc de acum 2500 de ani. Cartea examinează dezvoltarea independentă a lingvisticii ca ştiinţă în diferite zone – Grecia, Imperiul Roman, China, India şi spaţiul islamic –, precum şi impactul deosebit pe care îl vor avea studiile respective asupra cercetărilor lingvistice europene şi americane. Paginile referitoare la lingvistica elină şi cea romană, ambele cu puternic impact asupra studiilor din Evul Mediu şi din secolele următoare, oferă un fond de informaţii indispensabil. Secţiunea dedicată secolului XX vine cu distincţii teoretice de nuanţă asupra unor teorii adesea controversate, greu de urmărit fără ajutorul unui lingvist cu experienţă, care sintetizează şi dă coerenţă unei istorii divergente. Astfel, avem de-a face cu o carte fundamentală pentru orice student de la Litere.

„... Cea mai inteligentă perspectivă asupra istoriei lingvisticii."
Linguistics

R.H. Robins este profesor de lingvistică generală la Universitatea din Londra.

Collegium

ISBN 973-683-794-7
9 789736 837944

Editura POLIROM
www.polirom.ro

Scanned with OKEN Scanner